

Zwarte Hollanders

Zwarte

Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië

Ineke van Kessel

Hollanders

Met een voorwoord van Arthur Japin

KIT Publishers – Amsterdam

Colofon

Zwarte Hollanders. Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië
Ineke van Kessel

KIT Publishers
Mauritskade 63
Postbus 95001
1090 HA Amsterdam
E-mail: publishers@kit.nl

*Dit boek kwam tot stand met steun van Stichting Het Gebaar,
de SFMO (Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogs- en
Dienstplichtslachtoffers en Aanverwante Doelen) en het Fonds
voor Bijzondere Journalistieke Projecten*

Omslag: Schilderij van Jan Kooi door J.C. Leich (Collectie Bronbeek)
Voorwoord: Arthur Japin

Ontwerp omslag en binnenwerk: Ad van Helmond, Amsterdam
Redactie: Patricia Kersbergen, Amsterdam
Productie: Lajos Vermesi, Litholine, Zwolle

© 2005 KIT Publishers – Amsterdam

Bij KIT Publishers verschenen eerder onder andere:

Merchants, missionaries and migrants. 300 years of Dutch-Ghanaian relations,
I. van Kessel (red)

Trouw aan de blanken, F. Dragtenstein

Susanna du Plessis. Portret van een slavenmeesteres, H. Neus

Tree of forgetfulness, L. Samsom-Rous, H. Samsom

Lied van een tokeh en Neffer Kambek, T. Aekerlin en R. Schoonenberg

Voor meer informatie over onze titels zie websites:

www.kit.nl/publishers

[www.landeneeks.nl](http://www landenreeks.nl)

www.hotei-publishing.com

www.samsam.net

www.leespiramide.nl

ISBN 90 6832 498 5

NUR 680/691

Zwarte Hollanders

Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië

Voorwoord door Arthur Japin	7
Inleiding	9
1. Afrikanen als soldaat: een historisch perspectief	15
2. ‘Neger-corpsen’ voor Nederlands-Indië: beeldvorming en bezwaren	27
<i>De overtocht: drie maanden tussendeks</i>	43
3. Het begin van de Afrikaanse werving, 1831-1835	45
<i>Manus Ulzen</i>	65
4. De missie-Verveer naar de koning van Ashanti	67
<i>Reisverslag van een scheepsarts</i>	89
5. Dappere krijgers of gevaarlijke oproerkraaiers: mouterijen op Java en Sumatra	91
<i>Pieter Hermans</i>	115
6. Britse protesten: was de Afrikaanse werving slavenhandel?	117
<i>Cicero</i>	137
7. Veldtochten: van Bondjol tot Atjeh	139
<i>Cordus</i>	163
8. Op zoek naar nieuwe ‘neger-soldaten’, 1855-1911	165
<i>Herinneringen van een Indisch officier</i>	181
9. Terug naar Afrika: Harderwijk, Bronbeek en de veteranen van Java Hill	183
<i>Jan Kooi</i>	198
10. De zwarte reuzen in de Indische literatuur	201
<i>Willem Nelk</i>	211
11. De Indo-Afrikaanse gemeenschappen op Java	213
<i>Piet Klink</i>	245
12. De ondergang van Nederlands-Indië en de komst naar Nederland	247
<i>Jan Wit</i>	270
13. Epiloog: de herontdekking van Afrika	273
<i>Griselda Molemans en Naaba Yambaga</i>	283
lijst van afkortingen	285
literatuur	287
register	295

Atjeh-veteraan Kees Pop
werd in 1882 door Isaac Israëls
geschilderd in Harderwijk,
op terugreis naar Elmina
- Collectie Rijksmuseum
SK-A-4954

Voorwoord

De Ashanti-prinsen en de Afrikaanse soldaten

De dramatische levensloop van Kwasi en Kwame, de hoofdpersonen uit mijn roman *De zwarte met het witte hart*, is sinds het boek in 1997 verscheen bij talloze mensen in Nederland, maar ook in Ghana en de rest van de wereld opnieuw bekend geraakt. Hun komst naar Nederland staat in direct verband met de lotgevallen van talloze andere Afrikanen. Als Nederland niet het plan had opgevat om met de werving van Afrikaanse rekruten te voorzien in het personeelstekort van het koloniale leger, waren Kwasi en Kwame nooit in Delft beland. De Afrikaanse soldaten in het Nederlands-Indisch leger komen in mijn boek weliswaar aan de orde, maar uit de aard der zaak slechts zijdelings. Verder bleef hun verhaal - tot nog toe - onderbelicht. Daarin is nu verandering gekomen. Dit boek van Ineke van Kessel doet eindelijk recht aan de levens en verhalen van de Afrikaanse KNIL-soldaten in Indië, of, zoals zij werden genoemd, de Zwarte Hollanders.

In opdracht van koning Willem I vertrok generaal-majoor Jan Verveer in 1836 naar Kumasi, de hoofdstad van het machtige Ashanti-rijk, om een verdrag te sluiten met de koning van Ashanti over de levering van rekruten voor het koloniale leger. Kwasi Boakye en Kwame Poku, de zoon en de neef van de Ashanti-koning, werden als onderpand bij dit contract meegegeven om in Nederland een Europese opvoeding te krijgen. De Afrikaanse soldaten waren bestemd voor de dienst in Nederlands-Indië. Door een bizarre speling van het lot zou mijnbouwingenieur Kwasi Boakye daar ook een groot deel van zijn leven doorbrengen. De prins en de soldaten hebben elkaar in Nederlands-Indië naar alle waarschijnlijkheid nooit ontmoet. Die cirkel kon zich pas sluiten in Nederland, waar de nazaten van de Ashanti-prins welkome gasten zijn op de reünies van de afstammelingen van de Afrikaanse soldaten.

In 2004 was ik te gast op de 12de Indo-Afrikaans reünie in Schiedam. Niet alleen zag ik daar mevrouw van Heumen terug, een kleindochter van Kwasi, ook wel prinses Dé genoemd, maar ook ontmoette ik er vele nakomelingen van de Afrikaanse soldaten en Ineke van Kessel, Afrikanist en historicus, die zich al jaren verdiept in de geschiedenis van de Zwarte Hollanders.

Nu heeft zij die kennis te boek gesteld. In alle kleurrijke details – vaak onthutsend en ontroerend – beschrijft zij in dit boek de lotgevallen van de Afrikaanse KNIL-soldaten en hun afstammelingen. Daarmee komt hun vergeten geschiedenis eindelijk tot zijn recht. Jarenlang heeft Ineke van Kessel onderzoek verricht in de archieven en ze heeft tientallen afstammelingen van de Afrikaanse KNIL-soldaten geïnterviewd. Met de combinatie van journalistiek verteltalent en degelijk historisch onderzoek brengt zij de verbazingwekkende geschiedenis van De Zwarte Hollanders tot leven.

Arthur Japin

KNIL-soldaat Jacobus Jol, die werd geworven in 1862, met zijn dochter en schoonzoon. – Collectie Cordus

Inleiding

De Zwarte Hollanders

‘Te dien tijde was op ’s Konings last bepaald dat eene proeve zou worden genomen om te Elmina negers aan te werven voor de Oost-Indische dienst.’¹

Het verhaal van de ruim drieduizend Afrikanen die in de negentiende eeuw zijn geworven voor het leger in Nederlands-Indië heeft voor het eerst ruimere bekendheid gekregen door de historische roman van Arthur Japin (1997) over de lotgevallen van de twee Ashanti-prinsen.² In Japins roman staat de schijnwerper op het tragische levensverhaal van Kwasi Boakye en Kwame Poku. Dit boek vertelt de geschiedenis van de Afrikaanse soldaten, om wie het allemaal was begonnen.

Tussen 1831 en 1872 wierf Nederland ongeveer 3085 mannen in West-Afrika, grotendeels uit het grondgebied van het huidige Ghana en Burkina Faso, voor de militaire dienst in Nederlands-Indië. De Afrikaanse soldaten werden na hun opleiding op Java ingezet in koloniale expedities op Sumatra, Borneo, Celebes, Bali, Timor en in de Atjeh-oorlog, de langste en bloedigste oorlog in de geschiedenis van het Koninkrijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). De Indo-Afrikaanse zonen van deze Afrikaanse soldaten volgden veelal in hun vaders voetsporen: ze kozen voor een carrière als beroepsmilitair. De tweede en derde generatie Indo-Afrikanen namen deel aan de strijd tegen de Japanse bezetter en deelde tijdens de Tweede Wereldoorlog het lot van de krijgsgevangenen in Japanse kampen. Na de onafhankelijkheid van Indonesië opteerden de meeste afstammelingen van de Afrikaanse KNIL-soldaten voor overkomst naar Nederland.

Dankzij de gedetailleerde Nederlandse archieven en de bereidwillige medewerking van de afstammelingen van deze Afrikaanse soldaten kan nu de fascinerende geschiedenis worden verteld van de *Belanda Hitam* of Zwarte Hollanders, zoals de Afrikanen in Nederlands-Indië werden genoemd. De archieven van het ministerie van Koloniën bevatten onverwacht veel gegevens over de Afrikaanse KNIL-soldaten. Omdat de Afrikaanse werving begon als een experiment, werden de ervaringen met de Afrikaanse soldaten op de voet gevolgd.

Afstammelingen van deze Afrikaanse KNIL-soldaten, die na de onafhankelijkheid van Indonesië naar Nederland kwamen, hebben altijd contact met elkaar gehouden via bruiloften, begrafenissen en reünies. In 2002 vormde de reüniecommissie zich om tot de Stichting Indo-Afrikaans Kontakt (IAK). De medewerking van het IAK-bestuur is voor dit boek van groot belang geweest.

Het verhaal van de *Belanda Hitam* is in meer dan één opzicht een bijzondere geschiedenis. Voor een deel van de Afrikaanse rekruten had de werving voor het Oost-Indisch Leger een tragische afloop: ze stierven kort na aankomst in Indië aan tropische ziekten, ze werden gedood of gewond op veldtochten of ze leden onder heimwee en taalproblemen.

Maar er is ook een andere kant van de medaille: veel Afrikanen identificeerden zich

verregaand met hun militaire bestemming. Ze waren trots op hun uniform, hun medailles en hun wapenfeiten en ze voegden zich al spoedig naar het ritme van het leven in de kazerne, waar ze net als de Europese en inlandse soldaten samenleefden met hun 'Sarinah', hun 'inlandse huishoudster'. De Afrikaanse soldaten en hun Indonesische levensgezellen werden de stamvaders en stammoeders van kleine, maar levendige Indo-Afrikaanse gemeenschappen op Java. Tot de onafhankelijkheid van Indonesië zou het leven van de meeste Indo-Afrikanen nauw verbonden blijven met het KNIL.

Niet alle afzwaaiende KNIL-veteranen vestigden zich in Nederlands-Indië. De Afrikaanse militairen konden na afloop van hun contract ook kiezen voor terugkeer naar de Kust van Guinea, ook bekend als de Goudkust, de kuststrook van het tegenwoordige Ghana. Honderden mannen keerden inderdaad terug naar West-Afrika. Ook hun levensverhaal wordt in dit boek gevolgd, maar de geschiedenis van de teruggekeerde Java-veteranen vindt tegen het eind van de negentiende eeuw een natuurlijk eindpunt. Anders dan de Indo-Afrikanen op Java vestigden de teruggekeerde Java-veteranen in West-Afrika geen herkenbare eigen gemeenschap. In Elmina, de Nederlandse hoofdvestiging aan de Kust van Guinea, bleven de KNIL-veteranen tientallen jaren wel een vertrouwd straatbeeld, met hun zakboekjes vol Indische veldtochten, hun medailles en hun versleten uniformstukken. Maar na het vertrek van de Nederlanders in 1872 gingen de KNIL-veteranen op in de Afrikaanse samenleving, vrijwel zonder een spoor achter te laten. Ik heb in Ghana slechts een enkele afstamming van de Afrikaanse KNIL-soldaten kunnen traceren. Wel heeft het onderzoek voor dit boek ertoe geleid dat contact werd gelegd tussen de Nederlandse afstammelingen van de Afrikaanse KNIL-soldaten en de Ghanezen die een KNIL-veteraan onder hun voorvaders tellen. Begin 2003 reisde een delegatie van Nederlandse Indo-Afrikanen naar Ghana voor de opening van het Elmina-Java Museum, een initiatief van de Ghanese familie Ulzen die tot haar eigen verrassing bleek af te stammen van een Afrikaanse KNIL-korporaal.

Groepsportret

Het verhaal van de Zwarte Hollanders is een groepsportret, dat zich uitstrekt over anderhalve eeuw, over drie tot vijf generaties, en over drie werelddelen. Dankzij de combinatie van archieven en mondelinge overlevering hebben we hier een unieke gelegenheid om de lotgevallen van een afgebakende groep mensen en hun nakomelingen te volgen, van hun oorsprong als (meestal) vrijgemaakte slaven in West-Afrika tot hun afstammelingen die zich inmiddels over de hele wereld hebben verspreid.

Dit boek vertelt een gelaagde geschiedenis. In de eerste plaats is er het groepsportret, een familieportret bijna, omdat veel Belanda Hitam onderling verwant zijn. Hun groepsportret vertegenwoordigt een tegendraads geluid in onze tijd, die zo in de ban is van 'multicultureel drama's'. De geschiedenis van de Zwarte Hollanders is geen multicultureel drama. Het leger bleek een effectief socialiseringsinstrument.

Dit is ook een verhaal van meervoudige en verschuivende identiteiten. In eerste instantie identificeerden de Afrikaanse rekruten zich met hun etnische afkomst, als Mossi's, Grushi's, Fanti's of Dagomba's. Begin negentiende eeuw beschouwden de bewoners van West-Afrika zichzelf niet als 'Afrikanen', maar als leden van hun verwantschapsgroep en

van hun etnische gemeenschap. Pas buiten hun continent gingen ze zichzelf als ‘Afrikanen’ beschouwen. Soms werd een besef van de etnische herkomst overgeleverd aan volgende generaties, maar dan wel als een identiteit die geheel los was komen te staan van de geografische context. Eenmaal in Indië werd ‘Afrika’ een abstract begrip, geen plaats op de wereldkaart. In de familie-overlevering werd sommige Mossi- of Grushi-stamvaders een afkomst toegedicht uit Zuid-Afrika of Ethiopië, terwijl ze in werkelijkheid afkomstig waren uit het grondgebied van het huidige Ghana en Burkina Faso.

De Belanda Hitam behielden een zekere onderlinge verbondenheid als Afrikanen, maar ze identificeerden zich tevens met hun nieuwe identiteit van Europees militair in een koloniaal leger. Ze waakten angstvallig over het behoud van de rechten die aan die Europese status verbonden waren. Hun groepsidentiteit in Indië bleef sterk verbonden met het KNIL. Veel Afrikanen in Nederlands-Indië gaven blijk van een groot aanpassingsvermogen: de maatschappelijke status van een deel van de nazaten steeg binnen twee tot drie generaties aanzienlijk.

De rekruten waren in overgrote meerderheid van slavenkomst. Mede dankzij hun groepssolidariteit als Afrikanen en hun zelfbewust optreden als ‘gelijkgestelden’ met de Europese soldaten van het koloniale leger veroverden zij hun eigen plaats in de koloniale samenleving. Binnen één generatie was de status van Europeaan een verworven recht, dat niet langer permanent bewaakt behoeft te worden. Wat bleef, was een besef van verbondenheid tussen Afrikanen onderling, evenals een sterke identificatie met hun rol als Nederlandse burgers, trouw aan koningin en het verre Europese moederland. Sommige veteranen van de eerste generatie koesterden heimwee naar hun geboorteland in Afrika, maar volgende generaties voelden zich volstrekt thuis in Nederlands-Indië. Het noodlot wilde dat die tweede en derde generatie, nadat ze een gevestigd bestaan hadden opgebouwd, opnieuw moesten vertrekken naar een nieuw werelddeel: Europa. Hoe groot hun identificatie met Nederland was, blijkt uit de antwoorden op de vraag waarom ze overtocht naar Nederland aanvroegen. Landsarchivaris W. Ph. Coolhaas, die rond de soevereiniteits-overdracht in Jakarta behulpzaam was bij het afstammingsonderzoek dat het recht op overtocht moest aantonen, kreeg op die vraag tot antwoord: ‘omdat Neerlands bloed ons door de aderen vloeit, van vreemde smetten vrij’.³ Eenmaal in Nederland wisten de meesten zich opnieuw goed te redden, in elk geval de jongeren.

In twee tot drie generaties had een deel van de voormalige slaven uit West-Afrika zich opgewerkt van voetvolk in het KNIL tot gevestigde families, die zich geheel volgens de mores van de koloniale samenleving omringd wisten door de geruisloze bedienden, die spreekwoordelijk zijn geworden in de Indische literatuur: kokkies en wasvrouwen, huisjongens en tuinmannen.

De derde, vierde en vijfde generatie afstammelingen van de Afrikaanse KNIL-soldaten zijn beroepsmilitair of ambtenaar, televisiepresentatrice of beeldend kunstenaar, huisvrouw of technicus, secretaresse of IT-expert, hoogleraar of ingenieur. Zij hebben Afrikaanse gelaatstrekken met kroeshaar, Indische gezichten met golvend haar of doorsnee Hollandse koppen, en alle mengvormen daartussenin.

Een enkeling is hevig geïnteresseerd in de eigen ‘roots’, maar de meesten nemen dat

voor kennisgeving aan. Zo'n exotisch randje aan de familiegeschiedenis is natuurlijk wel bijzonder, maar de grootste aandacht gaat uit naar werk, gezin, hobby's en alle gangbare besognes van de wereldburgers van de eenentwintigste eeuw. Op vakantie in Ghana ervoer een verre nazaat wel een gevoel van herkenning en trots, maar constateerde vervolgens nuchter: 'eigenlijk ben ik gewoon een kaasmeisje met een kleurtje, maar wel één die wil weten waar ze vandaan komt, en daar trots op is.'⁴

De nakomelingen van de Afrikaanse KNIL-soldaten wonen in Nederland, Indonesië, Ghana, de Verenigde Staten of elders op de wereld. Het verhaal van de Belanda Hitam vertelt de veelzijdige geschiedenis van een bijzondere groep mensen, die laten zien dat de mens het vermogen heeft zich op veel plaatsen ter wereld thuis te voelen, flexibel manoeuvrerend tussen verschillende etnische en sociale identiteiten.

Verantwoording

Veel mensen hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit boek. Vier van hen moeten hier in het bijzonder worden genoemd. Zonder Daan Cordus en Evelien Cordus-Klink, die ik voor het eerst ontmoette voor een journalistiek interview in 1985, was dit boek niet geschreven.⁵ Onvermoeibaar bleven ze mijn vragen beantwoorden, gravend in hun eigen geheugen en in de herinnering van talrijke vrienden en familieleden. Daan Cordus gaf me inzage in de stukken die hijzelf in de archieven had verzameld, of verkregen had uit de nalatenschappen van andere Indo-Afrikanen. In 2000 volgden we met z'n drieën het spoor terug naar Ghana, waardoor het geschiedverhaal tot leven kwam. Dr. Thad Ulzen uit Ghana, afstammeling van de Afrikaanse KNIL-korporaal Manus Ulzen, maakte de reis naar Ghana tot een bijzondere belevenis door ons gastvrijheid te verlenen in Accra, Kumasi en Elmina. Zijn belangstelling voor de geschiedenis van de Belanda Hitam was een stimulans bij het schrijven van dit boek. Dr. Silvia de Groot hielp me over de drempel met een bijzonder genereus gebaar: in 1998 schonk ze me de kopieën van archiefstukken en tijdschriftartikelen die ze zelf in de loop van de jaren had verzameld met een groep studenten van de Universiteit van Amsterdam.

De leden van het IAK-bestuur en andere afstammelingen van Afrikaanse KNIL-soldaten zijn bijzonder behulpzaam geweest bij het verschaffen van informatie en familiefoto's. Voor dit boek zijn een twintigtal afstammelingen van de Afrikaanse soldaten geïnterviewd: zij komen met name in de laatste hoofdstukken uitvoerig aan het woord. Hun gedetailleerde verhalen, mappen met familiedocumenten, foto-albums en overheerlijke Indische hapjes maakten die bezoeken tot een waar genoegen.

Ik ben mijn werkgever, het Afrika-Studiecentrum (ASC) te Leiden, erkentelijk voor de gelegenheid om dit boek te schrijven. Dankzij de inventiviteit van Ella Verkaik en Sjaan van Marrewijk van de bibliotheek van het ASC kwamen veel obscure publicaties boven water. De medewerkers van het Nationaal Archief in Den Haag waren behulpzaam bij de zoektocht in de omvangrijke archieven. Voorts ben ik dank verschuldigd aan Sven Aalten, Georgina Assifuah, Ernest Boham, Wim Bossema, Jan van Brakel, Ebenezer Dadzie, Benedict Der, Michel Doortmont, Natalie Everts, Joanna Fynn-Aggrey, Maurice Gottgens, Jan van der Heijden, Frans Keuchenius, G. de Kinkelder, Endri Kusruri, Celestus Mokoe, Ernest Quayson,

Benjamin Soares, Lany Slobbe, Fridus Steijlen, Geert Onno Prins, Dirk Staat, Esther Ulzen-Appiah, D.A. Visker, Jean-Jacques Vrij, Johan van Workum, A. van Zoest en vele anderen die op deze speurtocht behulpzaam zijn geweest.

Een subsidie van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten maakte de reis naar Ghana in 2000 mogelijk. Dankzij een subsidie van de SFMO (Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers en Aanverwante Doelen) kon een scriptie van Endri Kusruri uit het Maleis worden vertaald. Het opnemen van de fraaie illustraties in dit boek werd haalbaar dankzij een subsidie van de Stichting Het Gebaar.

Terminologie en spelling

Ik gebruik de uitdrukking Indo-Afrikanen voor mensen met een Afrikaanse stamvader en een Indonesische stammoeder. De afstammelingen gebruiken deze uitdrukking tegenwoordig zelf ook: ze hebben hun organisatie 'Indo-Afrikaans Kontakt' genoemd. In Nederlands-Indië werd de term 'Indo-Afrikanen' zelden gebruikt: voorzover er sprake was van een 'wij'-gevoel, sprak men van Afrikanen of 'negers'. In de archieven, en ook in de mondelinge overlevering, is vaak sprake van negers. In de negentiende-eeuwse stukken had die uitdrukking geen negatieve bijklank en werd afwisselend gebezigd met 'Afrikanen'. In die zin wordt ook in dit boek af en toe over negers gesproken.

Voorts gebruik ik de term 'Indo-Europees' of 'Indisch' om mensen van gemengd Nederlands-Indonesische afkomst aan te duiden. 'Indonesisch' of 'inlands' slaat op alle autochtone inwoners van de Indonesische archipel: inlands heeft enigszins een koloniale bijklank, en Indonesisch was in de negentiende eeuw geen gangbare benaming, maar bij gebrek aan beter gebruik ik deze termen door elkaar.

Ter wille van de herkenbaarheid gebruik ik voor geografische namen de spelling van Nederlands-Indië: Batavia, Poerworedjo, Soerabaja, Atjeh, Borneo. Voor West-Afrika gebruik ik, eveneens ter wille van de herkenbaarheid, overwegend moderne spelling: Kwaku Dua in plaats van Quacoo Dua, Kwasi Boakye in plaats van Aquasi Boachie. Maar voor de Afrikaanse soldaten gebruik ik de namen zoals ze zijn geregistreerd in de stamboeken.

- 1 Handelingen van de Staten-Generaal 1873-1874, Verslag wegens de overdracht aan Engeland van de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea, bijlage 156-2, p. 3.
- 2 Japin 1997.
- 3 Coolhaas 1955: p. 9.
- 4 Sandrijn Dekkers, voordracht op de Indische Studiedagen, Den Haag, 26 juni 2001.
- 5 Van Kessel 1985: pp. 34-37.

Afrikaans soldaat op Java,
litho van Ernest Hardouin, ca. 1850
- KITLV cat no 36 b 187.

1. Afrikanen als soldaat: een historisch perspectief

*'For service in India, Negroes seem the very thing; they are sure not to fraternise with the natives. By and by, unless we first lose our Colonial Empire, we shall practically recognise the wisdom of the Romans, who garrisoned each province with troops from a distance.'*¹

Heersers van wereldrijken hebben door de eeuwen heen altijd problemen gehad om voldoende mankracht voor hun veroverings- en bezettingslegers te vinden. Jonge mannen zijn vaak wel bereid hun leven te wagen voor de verdediging van eigen huis en haard, en zelfs voor het vaderland, maar waarom zouden ze hun leven op het spel zetten ter meerdere eer en glorie van ambitieuze heersers die hun zinnen hebben gezet op een wereldrijk? Sinds de oudheid werden om die reden vreemdelingen ingezet als soldaat. Vreemdelingen zijn niet snel geneigd zich te verbroederen met de bevolking die zij moeten onderwerpen of overheersen. Het risico van desertie is gering. Ver van zijn vertrouwde omgeving gaat de vreemdeling het leger beschouwen als zijn substituut-familie, die zijn veiligheid waarborgt. Soms meldden vreemdelingen zich vrijwillig voor de krijgsdienst in den vreemde, maar vaker moesten zij op een of andere manier daartoe worden gedwongen.

Nederlanders reageren vaak verrast wanneer ik de geschiedenis vertel van de Belanda Hitam, de Afrikaanse soldaten in het Nederlands Oost-Indisch leger. Weinig mensen weten dat Afrikanen deelnamen aan de verovering en kolonisatie van 'ons Indië'. De mededeling dat veruit de meeste Afrikaanse soldaten zelf hun vrijheid uit slavernij moesten kopen met een inhouding op hun soldij, ontlokt een Nederlands gehoor niet zelden een zucht van verontwaardiging.

Ghanezen reageren op deze geschiedenis met belangstelling, maar niet met verbazing. Zij zijn vertrouwd met verhalen over West-Afrikaanse soldaten in de regimenten van het Brits imperium, in de British West India Regiments, de West African Frontier Force en in de Britse regimenten die werden ingezet in de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Ook deze soldaten waren in veel gevallen van slavenkomst. Een Ghanees gehoor luistert gelijkmoedig naar het verhaal van de Afrikaanse rekruten die zelf hun vrijheid moesten kopen, om vervolgens ingezet te worden bij de koloniale verovering van Zuidoost-Azië. Hier klinken lichte klikjes van verontwaardiging pas bij het sluitstuk van het verhaal: werden de afstammelingen van deze Afrikaanse soldaten na de Tweede Wereldoorlog ingezet tegen Soekarno? Tegen de aanvoerder van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging? Nee, dat is pas echt een schande!

De uiteenlopende reacties illustreren hoezeer de omgang met het verleden wordt bepaald door onze huidige preoccupaties. Nederlanders kijken met een wisselende mix van trots en gêne terug op hun koloniale geschiedenis. Trots op hun kleine landje dat eeuwenlang toch 'iets groots heeft verricht', schuld bewust vooral over de kwalijke praktijken van

slavenhandel en slavernij, waarmee eeuwenlang is voorzien in het tekort aan mankracht in tropische streken. Ghanezen blikken gelijkmoedig terug op hun verleden, waarin Afrikaanse vorstendommen eeuwenlang op voet van gelijkheid zaken deden – inclusief de handel in slaven – met een bonte verzameling van Europese naties. Maar ze zijn wel trots op de pioniersrol van Kwame Nkrumah, wiens nationalistische beweging de Goudkust tot een model maakte in het dekolonisatieproces in Afrika. In 1956 werd het gebied onder de nieuwe naam Ghana als eerste land in sub-Sahara Afrika onafhankelijk. Nkrumah en Soekarno hebben beiden een prominente plaats in de Afro-Aziatische eregalerij van nationalistische leiders.

De Indo-Afrikaanse KNIL-veteranen zelf hebben destijds nooit vraagtekens gezet achter hun rol in de oorlog tegen de Indonesische nationalisten, die bekend is geworden onder het eufemisme van ‘politieele acties’. Als Nederlands onderdaan en als beroepsmilitair volgden ze vanzelfsprekend het beleid van de Nederlandse regering. Hun ervaringen onder de Japanse bezetting en later tijdens de *bersiap*, de roerige jaren van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, hadden hun identificatie met Nederland juist vergroot. Een besef van lotsverbondenheid met nationalistische bewegingen in Azië of Afrika paste totaal niet in hun belevingswereld. In dat opzicht had de Afrikaanse werving het beoogde effect gehad: de Afrikanen en Indo-Afrikanen waren loyale KNIL-soldaten, die zich niet solidariseerden met de bevolking van Indonesië. Tussen het leger en de bevolking was een grote sociale afstand.

In de koloniale ideologie werd het argument van de sociale afstand tussen leger en bevolking zonder enige schroom naar voren gebracht. Zo preees de hoogleraar C.M. Kan de Afrikaanse KNIL-soldaten vanwege hun loyaliteit en dapperheid, waartoe zij werden aangespoord ‘door den schier ingeboren wrok, welke den Africaan tegenover het Maleische ras bezielt’², ook al was er geen enkele reden waarom de Afrikanen een ‘ingeboren wrok’ zouden koesteren tegenover Aziaten. Vóór hun inlijving in het KNIL waren ze onkundig van het bestaan van Aziatische rassen. Toch keert dit argument met grote regelmaat terug, met name in de officiële stukken van het ministerie van Koloniën.

Met het gebrek aan politieke correctheid dat zo kenmerkend is voor negentiende-eeuwse auteurs worden de zaken onverbloemd uitgelegd. Alleen met dwang en groot machtsvertoon kan worden voorkomen dat het smeulende verzet in deze gezegende gewesten tot een uitslaande brand wordt, schreef W.L. Ritter halverwege de negentiende eeuw.³ ‘Dan Nederland is zoo klein; - zijne bevolking zoo gering en, helaas!, ook zoo weinig geneigd hare haardstede, waar voor velen armoede en gebrek rondwaren, te verlaten’. Dus had men Ambonezen, Boeginezen, Madurezen en Javanen tot soldaten gemaakt. Maar deze oosterse soldaten werden gerekruteerd uit de onderworpen bevolking, die vroeg of laat toch het juk van de Europese heerschappij zou willen afschudden. Voor Ritter was het een geruststellende gedachte dat de Europeanen in het Indische leger konden rekenen op de steun van een duizendtal Afrikaanse soldaten. Deze Afrikaanse soldaten waren, anders dan Europeanen, goed bestand tegen het klimaat, ze doorstonden alle vermoeienissen, waren opgeruimd van karakter en bezaten ‘een moed, die, wanneer hij niet getemperd wordt, schier aan dolheid grenst’. De Afrikanen waren gewend aan een sobere levenswijze. ‘In het

garnizoen is hij echter onrustig, krakeelziek en niet dan door eene strenge krijgstuicht in toom te houden. Hij verheft zich eenigzins op zijn fysieke krachtvolle meerderheid en veracht daardoor den inlander'. Ze stonden onverschillig tegenover de overheid, maar hadden veel eerbied voor hun officieren. De kapitein van hun compagnie beschouwden ze als hun vader.

'De Afrikaan, bij het leger in Indië dienende, sluit zich, wat zijne zeden en gewoonten betreft, in niets aan den Oosterling aan. Hij behoudt zijne eigene, en is en blijft een vreemdeling in het gewest, werwaarts hij is overgebracht. Integendeel zoekt hij zooveel mogelijk den Europeaan na te volgen.'

Ritters beschrijving van de Afrikaanse soldaten in Nederlands-Indië voldoet in alle opzichten aan het ideaalbeeld van de vreemdeling als soldaat in koloniale legers. Hij benadrukt de noodzaak om de Afrikaanse soldaten, en zelfs hun afstammelingen, 'geheel van den Oosterling vreemd te houden'. Bekering tot het christendom was een probaat middel om de afstand tussen de Afrikaanse soldaten en de overwegend islamitische bevolking zo groot mogelijk te houden. Maar Ritter toont ook de zwakke schakel in deze redenering, met zijn opmerking over 'de vele kroeskopjes, de vruchten der huiselijke vereeniging van den Afrikaanschen soldaat met de Nonâ's van het land, waaraan hij zeer gehecht is en voor wie hij alles over heeft'. Afrikaanse soldaten die in Indië een gezin stichtten, werden steeds minder vreemdeling. Naarmate zij nieuwe familiebanden en dus ook nieuwe verplichtingen aangingen, kon het leger niet langer aanspraak maken op hun ongedeelde loyaliteit. De Afrikaanse soldaten doorliepen een succesvol inburgeringsproces, ook al was dat zeker niet de opzet van de koloniale overheid.

'Martiale rassen'

Tot ver in de twintigste eeuw bleven Afrikanen populair als huursoldaat omdat ze – volgens een hardnekkig stereotype – grote lichaamskracht combineerden met het verstand van een kind. Als gevolg van die beperkte verstandelijke vermogens zouden ze over het algemeen geneigd zijn tot trouw en volgzaamheid. Een andere belangrijke reden voor de populariteit van Afrikanen als soldaat was natuurlijk dat ze verkrijgbaar waren. De beschikbaarheid bepaalde vervolgens welke volkeren het stempel van 'martiale rassen' kregen opgedrukt. Bij de werving voor het KNIL ging de Nederlandse voorkeur in eerste instantie uit naar mannen uit het koninkrijk Ashanti, vanwege hun krijgshaftige reputatie. Toen geen Ashanti's beschikbaar bleken, kregen de meer noordelijke volkeren van de savannegordel de reputatie van 'martiale rassen'. Ook de Ashanti's zelf gebruikten deze volkeren, die ze *Donko's* noemden, als reservoir van mankracht. Na hun onderwerping waren deze buurvölkeren schatplichtig gemaakt: ze betaalden hun tribuut onder andere in de vorm van slaven, waaruit Ashanti ook regimenten samenstelde voor zijn eigen legers.

In Nederlands-Indië golden de Molukkers als bij uitstek geschikt voor de militaire dienst. In de koloniale ideologie waren martiale deugden doorgaans aangeboren: ze waren

inherent aan het ras, het gevolg van harde levensomstandigheden en van het klimaat waarin alleen de sterksten overleefden. Overigens beseften hun meerderen heel goed dat de deugden van trouw en volgzaamheid bij uitstek werden aangekweekt door mannen ver van hun geboortegrond in een vreemde, vaak vijandige omgeving in te zetten. Hun bestaan raakte zodoende onlosmakelijk verbonden met het leger.

St. Mauricius

De inzet van Afrikanen als soldaat in imperiale legers heeft een lange voorgeschiedenis. Het Romeinse Rijk, maar vooral opeenvolgende islamitische rijken hebben op grote schaal gebruikgemaakt van Afrikaanse troepen.

In de Grieks-Romeinse oudheid werd de algemene verzamelnaam 'Ethiopiër' gebruikt voor zwarte Afrikanen, en ook wel synoniemen zoals Maurus (Moor).⁴ Ze verschijnen in de literatuur en de beeldende kunst niet alleen als slaven, maar ook als soldaten. De Grieken kwamen waarschijnlijk in Egypte voor het eerst in contact met Ethiopische krijgers. Herodotus maakt in zijn verslag van de Perzische oorlogen melding van Ethiopische contingenten in Xerxes' leger.⁵ De Romeinse legioenen maakten op grote schaal gebruik van zwarte hulptroepen.

De beroemdste zwarte soldaat is St. Mauricius. Volgens de legende was Mauricius de aanvoerder van het Thebaanse Legioen uit de Romeinse provincie in Egypte, dat te hulp werd geroepen om de Romeinse keizer Herculius Maximianus (284-305) te assisteren bij het neerslaan van een opstand in Gallië.⁶ Eenmaal daar aangekomen ontdekten de soldaten van dit geheel uit christenen bestaande legioen dat de opstandige Galliërs ook christelijk waren, waarna ze weigerden tegen hen ten strijde te trekken. Maximianus gaf daarop opdracht het legioen te straffen door het te decimeren, dat wil zeggen elke tiende man te doden. Aangemoedigd door Mauricius weigerden de overgebleven mannen opnieuw, waarna de decimering werd herhaald en uiteindelijk alle 6600 soldaten van het Thebaanse Legioen werden gedood. Kerkhistorici en classici hebben Mauricius veel later naar het rijk der fabelen verwezen (hoewel niet geheel eenstemmig), maar dat heeft niet belet dat Mauricius als legende enorm populair werd. St. Mauritius wordt doorgaans afgebeeld als een

Na zijn dood maakte deze Romeinse soldaat een opmerkelijke carrière als St. Mauricius. Hij werd onder meer de patroonheilige van St. Moritz, van Luzern en van machtige koopmansgilden in Tallinn en Riga. Dit is het beeld van St. Mauricius in de St. Georg Kirche in de Duitse Hanzestad Wismar. – Collectie I. van Kessel

Moor, als het prototype van een neger, die als Romeins soldaat zijn entree in Europa maakte. Ook als de persoon zelf misschien niet heeft bestaan, vertegenwoordigde het personage in elk geval een bekend historisch fenomeen.

Afrikanen in islamitische legers

De legende verhaalt niet of Mauricius en zijn Thebaans legioen van slavenkomst waren. Grieken en Romeinen maakten ruim gebruik van slaven als hulptroepen, maar in mindere mate van slaven als beroepsmilitairen. Dat was zeker duizend jaar lang de specialiteit van islamitische legers. Van Spanje tot India hebben honderdduizenden Afrikaanse soldaten een rol gespeeld in de vestiging en expansie van islamitische rijken. In zijn boek over de Afrikaanse diaspora in de islamitische wereld beschrijft Ronald Segal de bijzondere status van slavensoldaten.⁷ Zich bewust van de broeiende onrust onder de onderworpen volkeren, omringden islamitische vorsten zich van meet af aan met paleiswachten, die slaven waren. Legers werden aangevuld met slavenregimenten. De militaire slaven golden als een aparte beroepsgroep. Terwijl iedereen slaven kon bezitten, was het bezit van slavensoldaten uitsluitend het privilege van de heersers. Militaire slaven werden op ongeveer 12-jarige leeftijd aangekocht, omdat jaren nodig waren voor hun militaire training en het aankweken van deugden als loyaliteit en volgzzaamheid. Als verdere waarborg voor hun trouw werden ze verplicht om moslim te worden, wat niet gold voor andere slaven. Maar het leger bood ook mogelijkheden tot het verkrijgen van een hogere sociale status, macht en rijkdom. Sommige slavensoldaten werden bevelhebbers, invloedrijke raadgevers of – zoals in India – machtige heersers, die zelf grote slavenlegers commandeerden.

Achtereenvolgende islamitische dynastieën in Noord-Afrika en Spanje maakten zeker vanaf de negende eeuw gebruik van zwarte slavensoldaten. Onder het bewind van de Alawieden in Marokko werden zwarte slavensoldaten een belangrijke steunpilaar van het regime. De tweede Alawieden-sultan, Mulay Ismail (1672-1727), zelf de zoon van een zwarte concubine, decreeteerde dat zwarte slavenkinderen op 10-jarige leeftijd in militaire dienst moesten treden. Ze werden gedrild en na enkele jaren als soldaten ingelijfd. De jonge mannen leverden niet alleen militaire diensten, maar zorgden met hun Afrikaanse vrouwen ook voor de levering van een nieuwe generatie zwarte rekruten. Dit beleid leverde een substantieel slavenleger op: schattingen lopen uiteen van 50.000 tot 250.000 zwarte soldaten.

Het Ottomaanse Rijk daarentegen steunde vooral op militaire slaven van de Balkan. Pas in de negentiende eeuw werden onder het bewind van Mohamed Ali in Egypte grote aantallen zwarte slaven ingezet.⁸ De negentiende eeuw laat een piek zien in de slavenhandel in de islamitische invloedssfeer. Segal schat dat in de periode tussen 650 en 1900 in totaal zo'n 11,5 miljoen slaven uit Afrika zijn geworven voor de islamitische rijken in het Midden-Oosten, Azië, Noord-Afrika en Zuid-Europa. Meer dan twee miljoen van deze slaven werden aangevoerd in de negentiende eeuw. Dat betekent ook dat de islamitische wereld in het gebied van de Indische Oceaan vertrouwd moet zijn geweest met de aanwezigheid van Afrikaanse slaven.

Met name in India hebben Afrikaanse slavensoldaten in sommige gevallen een specta-

culaire carrière gemaakt. De heersers van Bengalen hielden op grote schaal zwarte slavenlegioenen, evenals de vorsten van Gujerat en Deccan. Ze hadden een voorkeur voor 'Ethiopiërs', die bekend stonden onder de naam *Habshi's* of *Siddi's*. De beroemdste Habshi is Malik Ambar, die rond 1550 in Ethiopië werd geboren onder de naam Shambu. Hij werd verkocht als slaaf en belandde in de dienst van opeenvolgende meesters. In Mocha (Jemen) werd hij bekeerd tot de islam en kreeg de naam Ambar. Na het overlijden van zijn meester werd hij doorverkocht aan een slavenhandelaar die hem rond 1575 verkocht aan de Habshi-premier van de sultan van Ahmadnagar. Na een succesvolle militaire carrière, waarin hij het sultanaat van de Deccan verdedigde tegen Mogul-aanvallen, pleegde Ambar een staatsgreep en riep zichzelf uit tot heerser van Ahmadnagar.⁹

Ook in andere delen van Azië waren Afrikanen populair als lijfwacht of paleisgarde. Snouck Hurgronje vermeldt dat Atjehers vaak Afrikaanse slaven meebrachten van hun bedevaart naar Mekka. Deze Afrikanen, die ongeacht hun herkomst 'Abyssiniërs' werden genoemd, werden meestal als huisbedienden gebruikt. Volgens de Raad van Indië gebruikten de sultans van Atjeh Afrikanen voor hun lijfwacht, omdat 'krijgslieden van die natie door de Atjehers zeer gevreesd worden'.¹⁰ Juist die vrees was een reden voor het koloniaal bestuur in Batavia om Afrikaanse KNIL-soldaten in te zetten in de Atjeh-oorlog.

Afrikanen in Europese koloniale legers

Europese koloniale rijken hebben eveneens op grote schaal gebruikgemaakt van Afrikaanse troepen, veelal ook van slavenkomst. In het Portugese rijk dienden Afrikanen als zeelui en als militairen. Op Oost-Timor wonen afstammelingen van Afrikaanse soldaten die door de Portugezen uit Mozambique zijn aangevoerd.

Op het strategisch gelegen Ceylon (Sri Lanka) vestigden de Portugezen een grote militaire basis, waarvoor ook duizenden soldaten werden aangevoerd uit Mozambique en Ethiopië.¹¹ Het eerste contingent 'kaffers' arriveerde waarschijnlijk in 1631 op Ceylon. In 1640 streden rond honderd kaffer-boogschutters met de Portugezen tegen de Hollandse aanvallers. In dat jaar veroverden de Hollanders de zuidelijke streek Galle, waar ze een deel van de Portugese kaffers overnamen. De Hollandse gouverneur Rijkloff van Goens (die van 1675-1680 op Ceylon diende) maakt melding van vierduizend kaffers in VOC-dienst. Zelf voerde de VOC nieuwe neger-slaven aan uit Madagascarië en zuidelijk Afrika, die behalve voor de militaire dienst ook werden gebruikt voor de bouw van verdedigingswerken. In de Napoleontische tijd gingen de 'kaffers van Ceylon' over in Britse dienst. De Engelsen voerden voor hun regimenten op Ceylon nieuwe neger-slaven aan uit Mozambique, terwijl ze ook Afrikaanse slaven kochten van Portugese handelaren in Goa. In 1811 telde het Third Ceylon Regiment achthonderd Afrikaanse militairen, die bekendstonden als goede soldaten. Na het verbod op de slavenhandel konden de Engelsen geen nieuwe Afrikaanse rekruten meer aanvoeren. Ze zochten naar alternatieven in Azië, onder andere op Java. Nadat de Britten Java hadden veroverd, werden hier Javanen geworven voor de Maleise regimenten op Ceylon. Ook de inheemse Singalese vorsten op Ceylon gebruikten kaffers in hun leger, terwijl Afrikanen in het koninkrijk Kandy zeer in trek waren als lijfwachten en paleiswachten.

Eind negentiende eeuw was het Afrikaanse element op Ceylon grotendeels verdwenen. De Engelse volkstelling van 1871 telde nog slechts 245 kaffers (132 mannen en 113 vrouwen). De afstammelingen van de Afrikaanse slaven waren opgegaan in de Ceylonese bevolking.

De Tirailleurs Sénégalais

Engelsen en Fransen hebben in de negentiende en twintigste eeuw grote aantallen Afrikanen geronseeld voor hun koloniale legers. In de twee wereldoorlogen vochten honderdduizenden Afrikaanse soldaten in Franse en Britse legers. Daarna heeft Frankrijk nog Afrikaanse troepen ingezet in Indo-China en in de Algerijnse onafhankelijkheidsoorlog. Het befaamde korps van de Tirailleurs Sénégalais werd in 1857 opgericht, maar de inzet van Afrikaanse soldaten in dit deel van West-Afrika dateert al van de zeventiende eeuw. Zowel de Franse als de Britse handelscompagnieën in het gebied van Senegambia maakten gebruik van Afrikanen als soldaten en matrozen als aanvulling op de kleine eenheden Europese militairen.¹²

In de negentiende eeuw introduceerden de Fransen de *rachat*, de aankoop van slaven die na twaalf tot veertien jaar militaire dienst de status van vrij man kregen. Formeel ontvingen ze een premie bij indiensttreding, maar in de praktijk was die premie het aankoopbedrag dat werd uitbetaald aan hun meesters. De vraag naar Afrikaanse soldaten was groot vanwege de hoge sterftecijfers onder de Franse troepen in Afrika. Van de 75 Franse soldaten die in 1815 naar Senegal werden gebracht, waren 57 man binnen een half jaar overleden. Het koloniaal bestuur steunde in toenemende mate op Afrikaanse troepen, die al spoedig ook buiten het Afrikaanse continent werden ingezet. De oprichting van het korps Tirailleurs Sénégalais betekende wel een verandering in koers: voortaan werden jonge Afrikanen niet alleen ingezet voor corveediensten in het leger, maar ook opgeleid tot beroepsmilitair. Hun dienstvoorwaarden werden meer in overeenstemming gebracht met die van de Franse soldaten in West-Afrika. Betere arbeidsvoorwaarden, kleurrijke uniformen, hogere status en het vooruitzicht op oorlogsbuit maakten de dienst aantrekkelijker, al bleef een grote mate van dwang kenmerkend voor de rekrutering van Franse koloniale troepen.

In 1914, bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, bestonden de Tirailleurs uit bijna 18.000 manschappen. Kort voor het uitbreken van de oorlog was in de Franse koloniën de dienstplicht ingevoerd, waardoor bijna 200.000 man Afrikaanse troepen konden worden ingezet ter verdediging van Frankrijk en de Franse koloniën tegen Duitsland.¹³ Afrikaanse eenheden werden onder meer ingezet in Noord-Frankrijk, in België aan het IJzerfront, en na de oorlog bij de Franse bezettingstroepen van het Duitse Rijnland. De komst van gewapende Afrikanen in uniform op Europees grondgebied was niet onomstreden. De Franse socialist Jean Jaurès betoogde dat de arbeidersklasse de aanwezigheid van negersoldaten ('une race qui aura été façonnée par une discipline brutale et passive') zou kunnen opvatten als een oorlogsverklaring. De Engelse auteur H.G. Wells schilderde in een roman het schrikbeeld van een negerpolitie die ingezet werd om volksoptstanden neer te slaan in Londen en Parijs. De Britse premier Lloyd George waarschuwde zijn Franse ambtgenoot Clemenceau op de vredesconferentie van Versailles dat de Fransen niet moesten proberen

om hun 'big nigger armies' af te richten voor agressieve doeleinden.¹⁴ Nederland en Engeland hebben de invoering van een gedeeltelijke dienstplicht in de koloniën wel overwogen, maar nooit uitgevoerd, althans niet in vreedstijd.

In het Franse koloniale leger kregen de Toucouleur (uit Noord-Senegal) en de Bambara's (uit het huidige Mali) de status van 'martiale rassen'. Net als de Nederlanders en de Engelsen hadden de Fransen een afkeer van de kustbewoners, die waren 'bedorven' door hun langdurige omgang met Europeanen. Franse officieren hadden een voorkeur voor de volgzame, stoïcijnse boeren-soldaten uit het binnenland, die niet op hun rechten stonden. De Mossi's van Opper-Volta (Burkina Faso), die een belangrijk deel uitmaakten van de rekruten voor het KNIL, leverden ook een substantiële bijdrage aan het Franse koloniale leger. Voor het Franse leger was West-Afrika een waarachtig 'reservoir humain', dat als tegenwicht diende voor de snelle bevolkingsaanwas van aartsrivaal Duitsland. Tussen 1920 en 1947 leverden de West-Afrikaanse koloniën jaarlijks 10.000 man aan het Franse leger.

Na de consolidatie van het koloniaal gezag maakten koloniale mogendheden veelal gebruik van plaatselijke troepen, maar in de eerste fase van koloniale verovering werden liefst soldaten van elders aangevoerd. Soms uit andere delen van Afrika, soms uit andere delen van het koloniale rijk. Bij de verovering van Oost-Afrika gaven de Britten de voorkeur aan de inzet van troepen uit India, terwijl Afrikaanse soldaten een sleutelrol speelden bij de latere consolidatie van het Britse bewind. In zijn geschiedenis van het leger in Brits Oost-Afrika wijst Timothy Parsons op de ambivalente positie van de koloniale soldaat, die vaak onder dwang werd geronseld om vervolgens zelf dwang uit te oefenen namens de koloniale overheid. Maar de soldaten gebruikten die ambivalente positie ook om voor zichzelf een maatschappelijke verbetering af te dwingen. Hun loyaliteit werd gekocht met privileges waarmee ze zich konden onderscheiden van de burgerbevolking in de kolonie. Ook al waren ze in veel gevallen van slavenkomst, het leger verschafte hun een nieuwe groepsidentiteit met een nieuw gevoel van eigenwaarde. In hun eigenbelang stimuleerden de koloniale bestuurders bij hun Afrikaanse troepen het gevoel dat ze enigszins verheven waren boven de koloniale burgeronderdanen. Militairen oefenden macht uit over burgers, hun wapens en uniformen symboliseerden de macht van de koloniale overheerser.

Het Gold Coast Corps in Brits West-Afrika

Terwijl de Fransen hun korps Tirailleurs Sénégalais vormden, richtten de Britten in 1851 hun Gold Coast Corps op. Het corps zou driehonderd man sterk moeten worden.¹⁵ Grote aantallen slaven meldden zich aan de poort van het Britse fort aan de Goudkust om tot het corps toe te treden. Hun Afrikaanse meesters protesteerden luidkeels tegen deze georganiseerde diefstal, maar de Britse gouverneur mocht hen volgens de instructies uit Londen niet uitleveren aan hun eigenaren. Onder druk van de anti-slavernijlobby in Engeland waren de Britse forten bestempeld tot vrijplaats. Vóór 1851 waren slaven niet snel geneigd asiel te zoeken in een Brits fort, want zonder middelen van bestaan en zonder meester zouden ze van honger omkomen. Het Gold Coast Corps bood echter uitzicht op zowel vrijheid als een middel van bestaan. De kandidaten waren overwegend Donko's, uit het gebied ten noorden van Ashanti, die als slaven waren verhandeld en heel wat minder

Afrikaans soldaat met zijn kinderen, kleurenlitho van August van Pers, ca. 1850. – Collectie KIT 3728-746

zachtzinnig werden behandeld dan de 'eigen' slaven van de Goudkust. De Britse gouverneur sloot een compromis met de chiefs van Cape Coast en omgeving. De Britten zouden de chiefs voor de manschappen betalen. Het bedrag werd vastgesteld op 8 pond sterling (80 gulden), de gangbare prijs voor een Donko-slaaf. Door een maandelijkse inhouding op hun soldij konden de rekruten dit bedrag afbetalen.

De noordelijke gebieden van Ghana en de aangrenzende streken van Burkina Faso bleven ook in de koloniale tijd de belangrijkste leveranciers van 'vrijwilligers' voor het Britse koloniale leger. In 1860 vormden de Britten in Lagos een politiemacht uit gevluchte slaven, die bekend werd als de Armed Haussa Police Force. Slechts een deel van de man-

nen had Haussa als moedertaal, maar Haussa werd de voertaal van het korps. De mannen die bij dit korps dienden, kwamen bekend te staan als Haussa's, ook al hadden ze een heel andere etnische afkomst. Deze 'Haussa's' stonden te boek als een 'martial ras' bij uitstek. De Britten rekruteerden hen vooral onder de Mossi's, Kanjarga's, Grunshi's en Dagomba's.¹⁶ Dezelfde etnische groepen leverden eerder in de eerste helft van de negentiende eeuw het overgrote deel van de rekruten voor het KNIL.

De Britten voerden geen dienstplicht in, maar de werving van 'vrijwilligers' ging niettemin gepaard met dwangmaatregelen.¹⁷ De Brits-Afrikaanse troepen werden in de Eerste Wereldoorlog niet ingezet in Europa, maar tegen de Duitse vijand in Oost-Afrika en in Togo en Kameroen. Tegen militaire dienst in het naburige Togo bestond niet veel bezwaar, maar veel mannen hadden ernstige bedenkingen tegen de als gevaarlijke beschouwde reis per schip naar Oost-Afrika.

In de negentiende eeuw werd het kleine Gold Coast Corps vooral ingezet voor plaatselijke ordehandhaving en koeriersdiensten. Voor een oorlog tegen een serieuze tegenstander, zoals het koninkrijk Ashanti, bleek het nutteloos. De Britten stelden daarvoor meer vertrouwen in een andere Afrikaanse troepenmacht, de West India Regiments.

De West India Regiments

Majoor A.B. Ellis had weinig vertrouwen in de kwaliteiten van het Gold Coast Corps, maar was vol lof over de West India Regiments, die werden samengesteld uit bevrijde negerslaven. Deze regimenten werden niet alleen ingezet in het West-Indisch gebied, maar ook in West-Afrika. Ellis' lofzang op deze negersoldaten werd ook in Nederlandse en Nederlands-Indische publicaties geciteerd:

*'He does not drink; he is seldom insubordinate; and that he always remains an execrably bad shot, despite any amount of training, is scarcely a fault when his favourite weapon is the bayonet, and his chief anxiety is to close with his enemy. Above all, he is cheap. The pay is lower (...) he can march and fight very well on half rations. For service in India, Negroes seem the very thing.'*¹⁸

De West India Regiments zijn voor dit boek van bijzonder belang omdat deze regimenten model stonden voor de Nederlandse experimenten met Afrikaanse troepen in Nederlands-Indië. De noodzaak voor de negerregimenten in 'De West' ontstond eind achttiende eeuw als gevolg van de emancipatie van slaven op de Franse Antillen, slavenopstanden, en de Britse verovering en bezetting van de Franse kolonie San Domingo.¹⁹ Met de oprichting van de West India Regiments in 1795 werden de negersoldaten een cruciaal element in de Britse troepenmacht. Aanvankelijk probeerden de Britten rekruten te huren van plantage-eigenaren in de Britse kolonies, omdat de voorkeur uitging naar mannen die enigszins vertrouwd waren met de Engelse taal en Europese gewoonten. De plantage-eigenaren maakten echter bezwaar omdat negers die wapens hadden gedragen daarna onbruikbaar waren voor werk op de plantage. Gezien het arbeidstekort voelden zij er ook weinig voor om hun slaven te verkopen. Vanaf 1798 kochten de Britten voor de West India Regiments vooral slaven in Afrika. Zo werd de Britse regering, aan de vooravond van de afschaffing van de Atlantische slavenhandel, zelf de grootste slavenhandelaar. De leveranciers kregen opdracht de rekruten bij voorkeur te betrekken van de Goudkust of de Kongo, en bij voorkeur met een minimum leeftijd van 16 jaar. Dat ze in opdracht van de regering handelden moest geheim blijven. Tussen 1795 en 1808 kocht de Britse regering ongeveer 13.400 slaven, ongeveer 7 procent van de totale slaveninvoer in de Britse West Indies in deze periode. In 1807 verklaarde het Parlement in Londen alle slavensoldaten tot vrije mannen, maar in hetzelfde jaar werd verordonneerd dat de negersoldaten voor onbepaalde tijd in het leger moesten blijven dienen. Aan de vooravond van het verbod op de slavenhandel werd de aankoop van rekruten geïntensiveerd, maar dat bleek een overbodige voorzorgsmaatregel.

De wet op de afschaffing van de slavenhandel van 1808 bleek uiteindelijk een instrument waarmee de rekrutering voor de West India Regiments op peil kon worden gehouden. Britse vlooteskaders brachten slavenschepen op naar Sierra Leone, waar de schepen verbeurd werden verklaard als de verdenking van illegale slavenhandel bewezen werd geacht. De bevrijde slaven werden vervolgens ingelijfd bij de West India Regiments. Tussen

1808 en 1815 werden op de West-Afrikaanse kust rond 1800 mannen en jongens aangeworven voor de militaire dienst in de West India Regiments, ruwweg onder te verdelen in 1600 bevrijde slaven en tweehonderd vrijwilligers.

In 1812 werd een werfdepot voor de West India Regiments geopend op Bance Island, voor de kust van Sierra Leone, voor de levering van nieuwe mankracht aan de regimenten in het Caraïbisch gebied, maar ook aan de Britse vestigingen op de West-Afrikaanse kust. Deze soldaten werden ingezet in de oorlog tegen Ashanti in 1823, die voor de Britten een dramatisch verloop had, en ook in latere expedities tegen dit vorstendom. In de periode tussen 1808 en 1833 werden ongeveer 3147 bevrijde slaven ingelijfd in het Britse koloniale leger.

Formeel hadden ze de status van vrij man, maar een keuze kregen ze niet. Blanke soldaten in de West India Regiments tekenden voor zeven jaar, zwarten voor de duur van hun leven. Blank en zwart droegen wel dezelfde uniformen en ontvingen dezelfde soldij en toelagen.²⁰ Zwarte rekruten kregen tijdens hun opleiding te horen dat ze nu de eervolle positie van soldaten van de Britse koning hadden verworven en dus ver verheven waren boven de slaven. Dit socialiseringsproces had succes: de Afrikaanse militairen waren trots op hun status als beroepsmilitair, waakten angstvallig over hun gelijkberechtiging met blanke soldaten en achtten zich ver verheven boven de slavenbevolking. Binnen de muren van de kazerne leefden blank en zwart onder de harde maar egalitaire regels van de militaire discipline, maar buiten de poorten bleef de status van de negersoldaat overigens tweeslachtig. Het beleid van de Britten om negersoldaten strikt gescheiden te houden van negerslaven betekende dat de soldaten veroordeeld werden tot een celibatair leven. Het celibatair bestaan bleek evenwel geen realistische optie. Vanaf 1801 kregen de Afrikanen in de West India Regiments, in navolging van Europese troepen, hun eigen 'soldatenvrouwen', groepjes Afrikaanse slavinnen die verbonden bleven aan het leger.

Nederlandse officieren en ambtenaren in Suriname en op de Nederlandse Antillen hadden de gelegenheid om de 'negersoldaten' van de West India Regiments van dichtbij in actie te zien. Hun gunstige indrukken speelden een belangrijke rol in de besluitvorming in Den Haag met betrekking tot het mankrachtprobleem van het Nederlands Oost-Indisch leger.

De motieven voor het inzetten van Afrikaanse soldaten op vreemde bodem bleven door de eeuwen heen constant. Er was altijd een tekort aan manschappen uit Europa. De hoge sterftecijfers onder Europese mannen die vrijwillig of onder dwang waren uitgezonden naar de koloniën dunden de gelederen van het leger in rap tempo uit. Na de fase van koloniale verovering konden wel ter plaatse geworven manschappen worden gebruikt voor leger- en politietaken, maar elke koloniale overheid maakte zich zorgen over de betrouwbaarheid van inheemse troepen, die wel werden omschreven als een 'slang die men aan zijn boezem koestert'.²¹ Het beeld van de ideale Afrikaanse soldaat bleef lange tijd constant: ongeletterde mannen uit het binnenland, nog niet bedorven door moderne ideeën over christendom en beschaving. De ideale Afrikaanse rekrut was een onbeschreven blad, die door Europese officieren kon worden gekneed tot een loyale huurling.²² Overigens was het

beeld van de Europese soldaat niet veel anders: ook hier gaven werfofficieren de voorkeur aan boerenjongens uit de provincie boven de al te gehaaide stadsjongens.

- 1 'Iets over de militaire politiek in Indië', *De Indische Gids*, 1886, deel I, pp. 611-617. Het artikel bepleit een hervatting van de Afrikaanse werving, naar het voorbeeld van de British West India Regiments. Het citaat komt uit een recensie van A.B. Ellis, *History of the 1st West India Regiment*, London, 1885. In de introductie van zijn boek adviseert majoor Ellis de West India Regiments uit te breiden en in te zetten in India.
- 2 Kan 1871: p. 52.
- 3 Ritter 1855.
- 4 Snowden 1970: p. 11.
- 5 Snowden 1970: p. 123.
- 6 Woods 1994: pp. 385-95.
- 7 Segal 2001.
- 8 Vrij 1986: p. 18.
- 9 Segal, passim; Harris 1982: pp. 122-124.
- 10 Nationaal Archief (hierna NA), Ministerie van Koloniën 1850-1900 (hierna MK II), inv. nr. 6191, exh. 30 oct. 1889 Q16, geh. Advies van de Raad van Nederlandsch Indië; Snouck Hurgronje 1893: p. 25.
- 11 De Silva Jayasuriya 2001: pp. 226-253.
- 12 Echenberg 1986: pp. 311-334; Echenberg 1991.
- 13 Echenberg 1986: p. 320.
- 14 De voorbeelden zijn genoemd in een ongepubliceerd paper van J.-J. Vrij, 'Afrikanen van slavenkomaaf in vreemde krijgsdienst'. Amsterdam, 1986.
- 15 Ellis 1893, 1971: pp. 218-219.
- 16 Killingray 2000: pp. 119-136.
- 17 Thomas 1975: pp. 57-83.
- 18 A.B. Ellis, *History of the 1st West India Regiment*, London, 1885, geciteerd in de *Indische Gids*, 1886, deel I, pp. 611-617.
- 19 Buckley 1979.
- 20 Volgens majoor Ellis was de soldij van de negersoldaten lager dan die van de blanke soldaten, maar Buckley vermeldt dat de soldij gelijk was.
- 21 NA, Ministerie van Koloniën 1814-1849 (hierna MK I), verbaal 4217, exh. 7 nov. 1829 no. 181 k.
- 22 Killingray 1983: p. 453; Killingray 2000: p. 125.

2 ‘Neger-corpsen’ voor Nederlands-Indië: beeldvorming en bezwaren

‘Het oude Afrika waarborgt ons een nieuw Indië en de Kust van Guinea zal eindelijk eens haar naam waardig zijn en voor Nederland worden: eene Goudkust.’¹

Tussen 1825 en 1830 circuleerden op de ministeries van Oorlog en van Koloniën drie voorstellen om het Nederlands leger in Indië te versterken met enkele ‘neger-corpsen’. Het is opmerkelijk dat die voorstellen alle particuliere initiatieven waren. Ze waren onafhankelijk van elkaar opgesteld door een Britse majoor, een Duitse hertog en door de voorzitter van de Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM). De NHM had grote zakelijke belangen in Indië, maar de beide buitenlanders waren zelf niet direct belanghebbend. De voorstellen werden door de Haagse ambtenaren serieus in behandeling genomen. De gedachte om Afrikaanse soldaten te werven ten behoeve van het koloniale leger was ook in Nederland niet nieuw. Al in 1802, toen Nederland bij de Vrede van Amiens een deel van zijn overzeese gebieden terugkreeg, was er sprake van geweest om in West-Afrika mannen te werven voor het leger in Nederlands-Indië en voor het garnizoen aan Kaap de Goede Hoop. Voordat de plannen echter nader uitgewerkt konden worden, was de oorlog in 1803 al weer hervat.² Engeland nam daarbij opnieuw bezit van Kaap de Goede Hoop en in 1811 ook van ‘Java en Onderhorigheden’, waartoe Padang en Palembang op Sumatra, de Molukken, Banka, Timor en enkele onzekere districten op Borneo en Celebes werden gerekend. Toen de Napoleontische legers definitief verslagen waren, kreeg Nederland een deel van zijn overzeese rijk terug. In 1816 droegen de Engelsen het landsbestuur op Java over aan Nederland, al zou het nog jaren duren voordat Nederland inderdaad effectief gezag uitoefende over Java en Onderhorigheden. De hoop van Nederland voor herstel van welvaart was gevestigd op Nederlands-Indië, waarvan de uiteindelijke omvang nog lange tijd onzeker bleef. Dankzij het bezit van dit uitgestrekte eilandenrijk telde Nederland internationaal in de negentiende eeuw nog mee.

De Nederlandse handelsposten in West-Afrika daarentegen waren overbodig geworden. In de tijd van de West-Indische Compagnie waren aan de Kust van Guinea handelsposten gevestigd voor de handel in goud, slaven en ivoor. Nederland had hier geen kolonies, en ook geen koloniale ambities. De ‘Nederlandsche Bezittingen ter kuste van Guinea’, zoals deze handelsposten in de negentiende eeuw werd genoemd, bestonden uit een tiental forten die werden bestuurd vanuit het hoofdkwartier St. George d’Elmina. St. George was de naam van het fort, of kasteel, dat de Nederlanders in 1637 hadden veroverd op de Portugezen. De Nederlanders oefenden een beperkte jurisdictie uit over hun onmiddellijke omgeving op basis van afspraken met de plaatselijke Afrikaanse autoriteiten, in de negentiende-eeuwse stukken aangeduid als de ‘neger-regering’ van Elmina. Over het achterland

had Nederland geen gezag. De vriendschappelijke relatie met het machtige koninkrijk Ashanti, vanouds een belangrijke leverancier van goud en slaven, berustte op wederzijds voordeel en een gemeenschappelijke argwaan jegens de Britten. Voor Ashanti vormde de Nederlandse aanwezigheid een nuttig tegenwicht voor de Britten, die een alliantie waren aangegaan met de Fanti-staatjes langs de kust. Het Britse hoofdkwartier was gevestigd in Cape Coast, zo'n 12 kilometer ten oosten van Elmina. De Fanti's, die de tussenhandel van de kust naar het binnenland beheersten, en de Ashanti's, die een militair overwicht hadden, waren gezworen historische vijanden van elkaar. Zolang Elmina onder Nederlandse bescherming stond, was Ashanti verzekerd van toegang tot een havenplaats, en daarmee van de aanvoer van geweren en kruit. De Nederlanders in Elmina betaalden een jaarlijkse pacht, die 'kostgeld' werd genoemd, aan de regering van Elmina en aan de koning van Ashanti.³ Het handjevol Nederlanders – hooguit tien tot twaalf man – probeerde zich te handhaven op basis van lokale bondgenootschappen, die waren gefundeerd op wederzijds profijt.

Nederland had in 1814 de slavenhandel verboden voor alle Nederlandse onderdanen en voor de inwoners van gebieden onder Nederlands gezag. Het toezicht op dit verbod werd in 1818 nader uitgewerkt in een Brits-Nederlands verdrag tot wering van de slavenhandel.⁴ Nederlandse en Britse marineschepen mochten koopvaardij schepen onderzoeken op verboden menselijke lading. Verdachte schepen werden opgebracht naar een gemengd Brits-Nederlands gerechtshof, dat het schip verbeurd kon verklaren als de beschuldiging van slavenhandel bewezen werd geacht. Eén hof had zitting in Sierra Leone, het andere hof zetelde te Paramaribo. Formeel traden de twee soevereine staten op als gelijke verdragspartners, maar in de praktijk kwam het erop neer dat Nederland was gezwicht voor Engelse druk. Engeland stelde de teruggave van de Nederlandse koloniën afhankelijk van Nederlandse medewerking aan het uitbannen van de slavenhandel. In Nederland was de slavenhandel geen onderwerp dat de publieke opinie in heftige beroering bracht, maar in Engeland bestond sinds het eind van de achttiende eeuw een krachtige lobby tegen slavenhandel en slavernij, die gedurende de hele negentiende eeuw ook politiek invloedrijk zou blijven.

Personeelsproblemen bij het koloniale leger

Evenals andere koloniale mogendheden kampte Nederland met een chronisch tekort aan mankracht voor het koloniale leger. In voorgaande eeuwen hadden de Vereenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) zelf gezorgd voor hun troepenmacht, huurlingenlegers die uit heel Europa waren samengeraapt. Eind achttiende eeuw gingen de overzeese bezittingen van de handelscompagnieën over in handen van de staat.

Nu de koloniën rechtstreeks door de staat werden bestuurd, werd het niet langer passend geacht hiervoor een overwegend buitenlands huurlingenleger te gebruiken. Het koloniale leger moest in meerderheid uit Nederlanders bestaan. Met een relatief lage werkloosheid hadden Nederlandse jongens echter weinig reden om te kiezen voor een onzeker avontuur in de tropen, met alle risico's van ziekte en invaliditeit. Na de afscheiding van

België in 1831 namen de personeelsproblemen toe. De bevolking van het Koninkrijk der Nederlanden kromp daardoor van zes miljoen tot tweeënhalf miljoen, zodat het reservoir aan mankracht voor het leger sterk verminderde.

De meeste Europese staten voerden na de Napoleontische tijd een nationale dienstplicht in. Ze verboden hun burgers om in vreemde krijgsmacht te treden alvorens de nationale dienstplicht was vervuld. De uitzending van dienstplichtigen naar de koloniën was in Nederland bij de grondwet verboden. Alleen vrijwilligers mochten worden ingezet voor de legers in de Oost en de West, maar de animo was gering. Het VOC-verleden, met zijn schaamteloze ronselpraktijken en hoge sterftecijfers, had tot ver in de negentiende eeuw een afschrikwekkend effect. In de nadagen van de VOC, eind achttiende eeuw, was na twee jaar in de Oost nog maar de helft van het scheeps- en krijgsvolk beschikbaar. De andere helft was overleden, door ziekte uitgeschakeld of gedeserteerd.⁵

In 1814 werd een rapport uitgebracht over de hervorming van de strijdkrachten. De opstellers gingen op grond van eerdere ervaringen uit van een onverminderd hoog sterftecijfer in Nederlands-Indië.⁶ Vrijwilligers voor de koloniën moesten eerst in Nederland geoefend worden, anders zouden ze te snel bezwijken. Als plaats van vestiging voor dit 'Koloniaal Werfdepot' werd in 1814 Harderwijk aangewezen. Het voormalige gebouw van de Munt werd verbouwd tot kazerne voor het 'Depot-Bataillon van de Troupes in de Koloniën no. 33'. Het rapport ging uit van een troepenmacht van 10.475 man voor de Oost, die voor ongeveer de helft uit Europese manschappen en voor de andere helft uit inlandse militairen zou moeten bestaan. De Europeanen tekenden voor zes jaar. Het koloniale leger stond al spoedig bekend als een 'modderpoel' waarin 'het schuim van vreemde legers' werd gestort bij de 'onreinheden der Vaderlandsche korpsen'.⁷ In Nederland ontdeden de legercommandanten zich van gestrafte, ongedisciplineerde of onbruikbare militairen door hen te verwijzen naar het 'Algemeen Depot der Landmagt', waaruit ook het koloniaal depot in Harderwijk kon putten.

Onder het bewind van gouverneur Johannes van den Bosch (1830-1833) werd een formele scheiding aangebracht tussen de landmacht in Nederland en het leger in Nederlands-Indië. De gouverneur-generaal stond voortaan aan het hoofd van het koloniale leger, dat niet langer ressorteerde onder het ministerie van Oorlog maar onder het ministerie van Koloniën. In 1839 werd het leger in de Oost voorzien van nieuwe vaandels, met het opschrift Koninklijk Nederlandsch Oost-Indisch Leger. Maar pas een kleine eeuw later zou die nieuwe naam algemeen gangbaar worden, onder de afkorting KNIL.⁸

In de Java-oorlog (1825-1830), een guerrilla-achtige strijd tegen de troepen van de rebellerende Javaanse prins Dipo Negoro, leed het Oost-Indisch leger zware verliezen. In de piekjaren 1827-1828 beliep het percentage verliezen onder de Europese troepen zelfs 45 procent. Over de hele periode van de Java-oorlog (1825-1830) stierven achtduizend Europese militairen en zeventuizend man inlandse troepen. De verliezen aan de kant van de Javaanse rebellen en de bevolking waren nog veel hoger. De Java-oorlog noodzaakte tot een actievere werving. Nederlandse consuls in Hamburg, Bremen en Frankfurt wierven duizenden Duitse vrijwilligers, terwijl ook in Nederland de werving voor de Oost werd geïntensiveerd. In januari 1827 vertrok een drieduizend man sterk keurkorps uit Nederland

naar Java, dat de doorslag had moeten geven in deze slepende oorlog. Na twee jaar waren van de drieduizend man nog amper duizend man over.⁹

Geen wonder dus dat voorstellen, waarin negers werden aangeprezen als militair omdat ze goed bestand waren tegen vermoeienissen en ziekten in een tropisch klimaat, in Den Haag een welwillend oor vonden. De besluitvorming laveerde tussen twee klippen. Het was een diplomatieke noodzaak om de schijn van slavenhandel te vermijden en de Britten niet voor het hoofd te stoten. Anderzijds was er de militaire noodzaak om een oplossing te vinden voor het mankrachtprobleem van het Indische leger. De drie voorstellen die ten tijde van de Java-oorlog werden ingediend, hadden gemeen dat ze de werving van negers aanprezen als oplossing voor het mankrachtprobleem. Over de herkomst van die negers hadden de opstellers elk hun eigen ideeën.

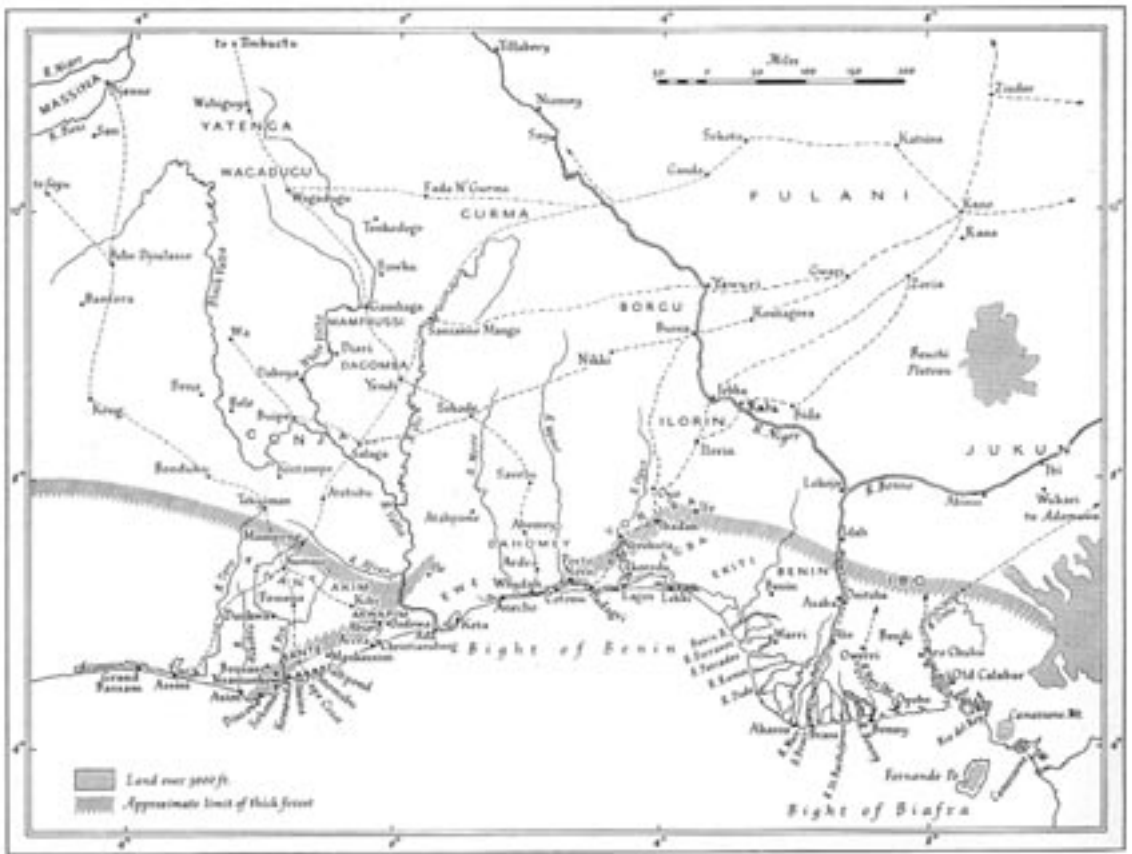
Hamilton Smith: het voorbeeld van de West India Regiments

In 1827 ontving prins Frederik, de commissaris-generaal van Oorlog, een voorstel van de Britse majoor Charles Hamilton Smith om enkele bataljons negers te werven in Suriname of op de westkust van Afrika, en hen te bestemmen voor de dienst op Java. Zodoende zou er een einde komen aan de verschrikkelijke verliezen onder de Europese troepen op Java. In een bijgevoegde C.V. legde Hamilton Smith uit wat zijn motieven waren om als Brits militair suggesties te opperen voor het behoud van de Nederlandse koloniën. Hamilton Smith was geboren bij Antwerpen, onder de naam De Smet. Toen de Franse troepen België binnenvielen, diende hij als tolk bij de Engelse troepen. Later trad hij als vrijwilliger in Britse krijgsdienst. In 1814 had hij prins Frederik vergezeld bij een verkenningsovertocht bij Antwerpen. Voor zijn verdiensten in de veldtocht van 1815 tegen Napoleon had Nederland hem onderscheiden met de Militaire Willemsorde 4e klasse. Hamilton Smith kende prins Frederik dus persoonlijk.¹⁰

Hamilton Smith had daarna twaalf jaar gediend bij het Brits West-Indische leger, waar hij ervaring had opgedaan met de uitstekende diensten die de 'neger-regimenten' hadden geleverd bij het neerslaan van diverse opstanden. 'Ik heb de gelegenheid gehad deze mensen te bestuderen in hun hoedanigheid van gedisciplineerd soldaat, niet te overtreffen in kracht, soberheid, aandacht en dapperheid, mits ze correct worden behandeld, zachtvaardig en rechtvaardig.'¹¹

Weliswaar hadden twee muiterijen plaatsgehad, waarbij verscheidene officieren het leven lieten, maar dat gebeurde pas nadat de soldaten het zwaar te verduren hadden gehad. Ze kenden geen andere, wettige, manier om verhaal te halen. Hamilton Smith beklemtoonde dat de negersoldaten op dezelfde manier behandeld moesten worden als blanke soldaten. Wel konden ze dankzij hun sterke lichaamsgestel meer presteren in de tropen, en dus vaker worden ingezet voor corvees, marsen en nachtdiensten. De zwarte militairen hadden onmiddellijk door als ze tekort werden gedaan bij de uitreiking van voedsel en kleding. Volgens de majoor verwachtten ze geen bevordering boven de rang van de sergeant, maar voor de rang van onderofficier achtte hij velen heel geschikt.

Volgens dit plan zouden de negerregimenten voor Java geformeerd kunnen worden uit creolen en slaven uit Suriname, aangevuld met vrijwilligers van de Kust van Guinea. Ze zou-

West-Afrika in de 19e eeuw. Uit *Atlas of African History*, no 40 (1978)

den voor tien of twaalf jaar moeten tekenen. Men zou ook een aantal zwarte vrouwen mee moeten sturen, zodat rondom Batavia kleine volksplantingen gesticht konden worden, als buffer tussen de hoofdstad en de inheemse bevolking. Dat zou geen enkel gevaar opleveren, want volgens Hamilton Smith beschouwden de volkeren van Azië negers als kannibalen, met wie zij zich nimmer zouden verbroederen. De majoor adviseerde om afzonderlijke negerbataljons te formeren, en geen zwarte en blanke compagnieën samen te laten dienen. De blanken zouden dan geneigd zijn de negers al het zware werk te laten doen, zodat de zwarten zich als slaven behandeld zouden voelen. Vier- of vijfduizend zwarten, mits goed geleid, zouden op Java meer kunnen uitrichten dan een gelijk aantal blanken.

Prins Frederik stuurde dit voorstel ter advisering door aan de ministeries van Koloniën en van Oorlog. Voorlopig wilde prins Frederik geen gevolg geven aan dit voorstel, maar hij liet wel bij Hamilton Smith informeren hoe de majoor zijn plannen dacht te rijmen met de verdragen tegen de slavenhandel.

In zijn vervolg-voorstel deed Hamilton Smith in alle detail uit de doeken hoe hij zich de realisering van zijn plannen voorstelde. De negerregimenten zouden gecommandeerd moeten worden door officieren uit Europa, niet door blanken uit de koloniën, want die

koesterden minachting voor negers. En een neger met een wapen zou zich zo'n beledigend optreden niet laten welgevalen. Smith zag mogelijkheden tot rekrutering onder vrije negers en mulatten zonder middelen van bestaan, onder oproerige slaven die hun eigenaars angst inboezemden, onder negers die voor kleine vergrijpen gevangen zaten en onder de landsslaven, eigendom van het Gouvernement, die vooral voor werk aan openbare werken werden ingezet. Verder zou men slaven kunnen opkopen van plantage-eigenaren, of aankopen uit failliete boedels. Na twee jaar trouwe dienst en goed gedrag zouden de slavensoldaten dan gelijkgesteld worden met de vrije negers. Zo konden gemakkelijk 1800 man worden geworven, genoeg voor een formatie van drie bataljons. Vanwege hun onverwoestbare gezondheid zouden deze mannen vrijwel altijd inzetbaar zijn. Een officier van gezondheid was nauwelijks nodig, behalve dan om te waken over hun hygiëne. Deze drie bataljons zouden rechtstreeks uit Suriname naar Java gezonden kunnen worden. Het was wel van belang om de negers te kerstenen, zodat ze afstand zouden bewaren tot de islamieten en de heidenen in Oost-Indië.

Daarnaast, stelde Hamilton Smith voor, zouden troepen geformeerd kunnen worden uit veroordeelde negers en uit *marrons*, weggelopen negerslaven en hun afstammelingen, in Suriname ook wel bekend als bosnegers. Zij moesten dan eerst naar Elmina worden gestuurd, om daar tot een korps gevormd te worden. Omdat ze negertalen spraken, konden ze in Elmina ook behulpzaam zijn bij de werving op de kust van Afrika. Hamilton Smith ging ervan uit dat in Afrika vrijwilligers te vinden waren, zodat men niet hoefde te vervallen tot slavenhandel. Daartoe zou men verdragen kunnen sluiten met Afrikaanse vorsten, net zoals dat ook gebeurde met Zwitserse kantons. Na afloop van de militaire dienst zouden de Afrikaanse soldaten kunnen kiezen uit terugkeer naar Afrika of vestiging in Indië. De majoor offereerde nog enkele details, zoals de mededeling dat negers genoeg hebben aan een half rantsoen rum. Maar men zou hun wel moeten toestaan om 's nachts te dansen, 'want 's nachts danst heel Afrika'.¹²

Prins Frederik waardeerde de grote deskundigheid van de majoor, maar had toch een aantal bedenkingen. Het aankopen van negerslaven in Suriname en op Curaçao stuitte op het bezwaar dat in deze kolonies nu al een tekort aan arbeidskrachten voor de landbouw was ontstaan als gevolg van de afschaffing van de slavenhandel. Als gestrafte negerslaven naar West-Afrika zouden worden overgebracht om daar behulpzaam te zijn bij de werving, was de kans groot dat ze daar zouden deserteren. Maar het grootste bezwaar betrof volgens prins Frederik nog steeds het verbod op de slavenhandel. Weliswaar wilde Hamilton Smith niet onder dwang werven, maar onvermijdelijk zouden van de kant van de negervorsten 'knevelarijen' plaatsvinden: 'De zucht naar winst welke die menschen zoo zeer kenschetst, zal hen niet kunnen weerhouden hunne evennaasten te verkoopen en zodoende zoude de verachtelijke slavenhandel weder in zijne volle kracht kunnen terugkeren'.¹³

Voorlopig zou er niets gebeuren met de creatieve ideeën van de Britse majoor. Wel kreeg de pasbenoemde commissaris-generaal voor de West-Indische Bezittingen, Johannes van den Bosch, opdracht om zich tijdens zijn verblijf in de West een oordeel te vormen over Hamilton Smiths voorstel voor de vorming van negerkorpsen.¹⁴ Ook werd besloten tot een

verkennd onderzoek in West-Afrika. In mei 1828 kreeg kapitein ter zee, E. Lucas, die met het fregat Sumatra op een reis langs de West-Afrikaanse kust ook Elmina zou aandoen, opdracht om inlichtingen in te winnen over de mogelijkheid om Afrikanen te werven als soldaat zonder in conflict te komen met de traktaten tegen de slavenhandel. Lucas moest op zijn inspectiereis ook Britse klachten onderzoeken over medewerking aan de illegale slavenhandel door Afrikanen in de Nederlandse bezittingen aan de Goudkust.

Van den Bosch rapporteerde in juni 1828 dat in de West-Indische koloniën geen vrijwilligers te vinden zouden zijn. Vrije negers, kleurlingen en zelfs gouvernementsslaven stichtten al op jonge leeftijd een gezin en zouden alleen onder dwang van hun gezinnen gescheiden kunnen worden. 'Het jonge volk dat voor de krijgsveld dienst geschikt is' was weinig talrijk en niet eens te bewegen om dienst te nemen bij de *Guides*, de legermacht in Suriname, laat staan om aan de andere kant van de wereld oorlog te gaan voeren. Er waren te weinig kleurlingen om een afzonderlijk korps mee te kunnen vormen. Een gemengd korps van kleurlingen en negers kwam niet in aanmerking, want de kleurlingen waren te hooghartig om samen met de negers te dienen. Het aantal slaven in dienst van het gouvernement was klein, en het kopen van plantageslaven zou veel te duur worden. Kortom, concludeerde Van den Bosch, in Suriname en de Antillen zou hooguit één bataljon van vijfhonderd of zeshonderd man bij elkaar gesprokkeld kunnen worden, en dan nog alleen als bedenkelijke dwangmiddelen werden toegepast.¹⁵

Lucas rapporteerde dat er wel rekruten te vinden zouden zijn aan de Kust van Guinea. De Engelsen werven zowel in Sierra Leone als aan de Kust van Guinea. Zelf had hij in 1816 een negerregiment aan boord van zijn schip getransporteerd van Curaçao naar Jamaica. Het waren zeer goed gedisciplineerde soldaten, die uitstekend exerceerden en veel geschikter waren voor de dienst in de West-Indische koloniën dan Europese soldaten. Als er vacatures waren bij de vaste bezetting in St. George d'Elmina, stonden de gegadigden in de rij. Het garnizoen van Elmina was ongeveer honderd man sterk. Werving voor dienst over zee zou iets meer kosten, maar volgens Lucas weinig problemen opleveren, althans in Elmina en Axim, want de Britse bezittingen zouden geen Nederlandse werving toelaten. Elders langs de kust waren slavenhandelaren actief die 20 tot 30 Engelse ponden (200 tot 300 gulden) ontvingen voor een slaaf en daar kon Nederland niet tegenop bieden.¹⁶ Lucas' rapportage berustte geheel op zijn eigen indrukken. Hij had opdracht om het doel van zijn missie geheim te houden, ook voor de Nederlandse commandeur in Elmina, F. Last.

Van den Bosch, inmiddels benoemd tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, adviseerde om een proef te nemen met werving op de Kust van Guinea, mits de kosten binnen de perken zouden blijven. Een bedrag van 300 tot 400 gulden de man voor handgeld en transportkosten zou aanvaardbaar zijn, want de negers zouden als militairen zeker even goede diensten leveren als Europese militairen. Echt nodig vond Van den Bosch de negerwerving niet, maar als de kosten niet te hoog opliepen, gaf hij wel de voorkeur aan negers boven inlanders, omdat 'niet te ontkennen is, dat Negers uit hoofde van den afkeer, die tusschen dezelve en de Javanen bestaat, trouw aan hunne vanen zullen zijn, van hen minder desertie en minder zamenspanning met den vijand te vrezen is'.¹⁷

Van Saksen-Weimar-Eisenach: bevrijde slaven uit de VS

Intussen was op de Haagse burelen een nieuw voorstel beland, met de welsprekende titel ‘Gedachten nopens eene weinig kostende en doelmatige organisatie der Landmagt in Neerlands’ Oostindische Bezittingen’.¹⁸ De opsteller was Hertog Bernard van Saksen-Weimar-Eisenach, wiens familie nauwe banden onderhield met het Nederlandse koningshuis. Van Saksen-Weimar was een beroepsmilitair, die in Saksische dienst had gevochten tegen de Napoleontische legers. In 1815 was hij overgegaan in Nederlandse dienst. Hij diende een aantal jaren als commandant in Vlaanderen, voordat hij in 1825 een studiereis maakte naar de Verenigde Staten.¹⁹ In 1849 zou hij worden benoemd tot opperbevelhebber van het leger in Nederlands-Indië, maar toen hij in 1827 zijn zuinige gedachten formuleerde, had hij geen tropenervaring. Zijn kennis van negers was beperkt tot de zwarten die hij had waargenomen tijdens zijn studiereis naar de Verenigde Staten, maar dat weerhield hem niet van gedetailleerde beschouwingen.

‘De ervaring leert ons dat geene menschen zoo zeer geschikt zijn om het klimaat tusschen de keerkringen te verdragen, om aldaar ieder uur van den dag zelfs de zwaarste arbeid te verrigten dan het uit het midden van Afrika afstammend volk, dat wij onder den naam van negers aanduiden.’

Zelfs tegen het ongezondste klimaat zijn ze goed bestand:

‘wanneer geheele bevolkingen uitsterven, blijven de negers overig. Vele onder hen zijn van een zeer sterk ligchaamsgestel en van hunne jeugd af gewend aan gemeen slecht voedsel en harden arbeid. Zij bereiken meestal eenen hoogen ouderdom en blijven langen tijd tot den arbeid bekwaam. Hun ligchaam is aan de harde slaapsteden gewoon, bedden en zelfs stroozakken kennen de meesten slechts bij naam. Bij eene goede echter strenge behandeling zijn zij hunne meerderen getrouwelijk onderworpen, en moet is een der voornaamste hoedanigheden van dit volk.’

In de Verenigde Staten, zo had de hertog waargenomen, zijn ‘negers in grote overvloed’. In de meeste noordelijke staten, waar de slavernij was afgeschaft, leefden vrije negers in armoedige omstandigheden, en in de zuidelijke staten werden vrije negers nog meer onderdrukt. Het lot van de kleurlingen vond hij nog droeviger dan dat van de negers, want zij werden door hen veracht als een ‘bastaardgeslacht’. Negers en kleurlingen werden in de Verenigde Staten niet toegelaten tot de overheidsdienst, zelfs niet als soldaten in het leger. De Amerikaanse regering probeerde de zwarte bevolking te verminderen door vrijwilligers over te brengen naar Haïti of Liberia. Dus waarom zouden de Verenigde Staten niet bereid zijn om de verhuizing van Amerikaanse negers naar Nederlands-Indië aan te moedigen? Ze zouden daar betere prestaties leveren dan Europese soldaten, zeker als ze aan hen gelijk

zouden worden gesteld. Misschien waren ze ook in zedelijk opzicht te verkiezen boven de Europese troepen, die veelal 'onmatig wellustig' leefden tussen de keerkringen.

Van Saksen-Weimar stelde voor een proef te nemen met Amerikaanse negers, die ingedeeld konden worden bij de Europese soldaten en gelijkgesteld zouden worden in betaling, kleding en voedsel. Als het experiment slaagde, konden de Europese troepen geleidelijk worden vervangen door negerkorpsen, in de verhouding van twee of drie negerbataljons op één bataljon Europese troepen. Onder de kleurlingen waren wellicht mensen te vinden die opgeleid konden worden tot officier, en ook zij zouden gelijkgesteld moeten worden met de Europese officieren. Omdat de negers Engels spraken, zouden ook enkele Amerikaanse officieren aangesteld kunnen worden bij de negerkorpsen. De Europese troepen konden dan zo veel mogelijk in reserve worden gehouden, zodat hun gelederen niet zo snel uitdunden.

Het voorstel van de hertog bevatte zelfs gedetailleerde plannen voor het gebruik van een leegstaande kazerne op Governors Island bij New York, en voor wervingskantoren in Cincinnati en New Orleans, waar weggelopen slaven, marrons en landlopers aangeworven konden worden.²⁰

Negers, zo dacht men ook bij het ministerie van Koloniën, zouden beter in staat zijn de vermoeienissen en ontberingen te doorstaan, ze zouden in moed en volharding de Europeanen evenaren en in ieder geval de Javanen verre overtreffen. Maar daarbij had men in Den Haag nooit aan Amerikaanse negers gedacht. Integendeel, men zou van negers alleen enig nut kunnen trekken als het 'natuurkinderen' betrof, 'vatbaar om al die indrukken te ontvangen en te behouden welke men noodig oordelen zoude hen op Java te geven'.

Het was niet raadzaam, zo oordeelde de ambtelijke staf, om 'het schuim van de zwarte bevolking van de Verenigde Staten' naar Java te brengen. Bovendien was het

'in alle opzichten bedenkelijk om het bedoelde negerkorps te doen bestaan uit menschen die in de Vereenigde Staten van Amerika zijn opgegroeid. De denkbeelden van gelijkheid waarvan de verspreiding in eenen vrijen staat, onder alle klassen van ingezetenen, onmerkbaar plaats heeft, zullen ook, zonder twijfel tot de negers zijn gedrongen.'

Omdat ze in de Verenigde Staten verstoken waren gebleven van die gelijke rechten, zullen ze 'wrevelig en misnoegd' zijn. Dat was nu juist de reden waarom de Amerikaanse regering hen gaarne zag vertrekken. Daarnaast was het niet wenselijk om in Nederlands-Indië korpsen te hebben met Engels als voertaal. De Engelse bezetting van Java lag immers nog vers in het geheugen. En zouden negers die zijn opgegroeid in een gematigd klimaat nog wel bestand zijn tegen de 'vermoeijenissen in de verzengende landstreek'? Bovendien zou het plan ook nog eens te veel geld gaan kosten.

Veel positiever viel het oordeel uit over de ideeën van Hamilton Smith. Werving in West-Indië of Suriname was bezwaarlijk omdat daar al een tekort aan arbeidskrachten

Kasteel St. George d'Elmina, begin 19de eeuw. Uit B. Cruickshank, RP 319.

bestond. De ervaringen die de negers daar hadden opgedaan met blanken waren wellicht ook 'niet zeer geschikt geweest om hen die gehechtheid voor onzen landaard in te boezemen welke bij het opterigten negerkorps een hoofdvereischte zoude moeten zijn'. In Den Haag gold alleen de werving in West-Afrika als een serieuze optie: daar immers waren nog 'onbedorven natuurkinderen', die zich gewillig zouden laten gebruiken als instrumenten van hun blanke meesters. Kennelijk was men in Den Haag vergeten dat eerder uit Elmina was gerapporteerd dat de verderfelijke ideeën van vrijheid en gelijkheid daar ook al ingang hadden gevonden.

Graaf Schimmelpenninck: negerkolonies op Java

De meest duurzame oplossing voor het troepentekort kwam van graaf Schimmelpenninck, voorzitter van de Nederlandsche Handelsmaatschappij (NHM). Hij was in 1827 door de koning benoemd tot voorzitter van de in 1824 opgerichte NHM. Zijn werkkerrein lag in Nederland en in Indië. Het is twijfelachtig of Schimmelpenninck ooit een neger had gezien toen hij zijn voorstel schreef.

Na het opsommen van de bekende bezwaren van de hoge kosten van de jaarlijkse uitzending van Europese militairen, de massale verliezen aan Europese troepen en de onbetrouwbaarheid van inlandse militairen, lanceerde Schimmelpenninck zijn innoverend plan voor de vestiging van 'negerkolonies' op Java, die dankzij hun voortplanting zouden zorgen voor een gestadige leverantie van mankracht aan het Indische leger. Voor het stichten van een 'militaire Neger-kolonie' konden vrije zwarten worden aangevoerd van de Kust van Guinea. Daar, zo meende Schimmelpenninck, leefde de bevolking in diepe ellende, geteisterd door de wrede oorlogen die hun vorsten voerden. Schimmelpennincks Afrikanen waren ondernemingsgezind, strijdlustig en lichtvaardig en koesterden bovendien een

‘buitensporige lust tot opsiering’. Kennelijk had hij nooit kennisgenomen van berichten uit de Kust van Guinea, waarin de plaatselijke bevolking onveranderlijk werd afgeschilderd als lui, gemakzuchtig en met weinig tevreden. Pogingen om de Kust van Guinea rendabel te maken door de aanleg van koffie-, katoen- of tabaksplantages liepen steevast stuk op een tekort aan arbeidskrachten. Gouverneur Nagtglas in Elmina zou later zelfs voorstellen om Chinezen te werven voor de plantages in West-Afrika, omdat ter plaatse geen plantagearbeiders gevonden konden worden.²¹

Gezien de ‘schoonheid, hardheid en geschiktheid van het ras, zoo zeer van den kleinen zwakken Javaan verschillende’ zouden deze Afrikaanse troepen al binnen korte tijd van veel nut zijn. Zodra ze de inlanders voldoende angst hadden ingeboezemd en genoeg zelfvertrouwen hadden ontwikkeld, dienden ze in negerkolonies te worden gevestigd aan de grenzen van oproerige gebieden. Voor de zekerheid moesten er niet te veel Afrikanen bij elkaar worden gevestigd. In die nederzettingen zouden ze zelf in hun eigen onderhoud kunnen voorzien, terwijl ze bij voortduring militair geoefend zouden worden. Met behulp van het gouvernement konden ze dan een inlandse vrouw trouwen en een gezin stichten. Grote gezinnen verdienden een aanmoedigingspremie. Tegelijkertijd moest een toenadering tot de Javanen voorkomen worden. Hun gehechtheid aan de blanken kon worden verzekerd door hun bekering tot het christendom. De scheidsmuur van de godsdienst, gevoegd bij ‘den afkeer die het Afrikaansche voor het Aziatische ras heeft’ zouden een toenadering tot de plaatselijke bevolking doeltreffend verhinderen. Hoe deze veronderstelde afkeer tussen Afrikanen en Aziaten gerijmd moest worden met de beoogde kinderrijke verbindtenissen tussen Afrikaanse mannen en Javaanse vrouwen, vermeldt Schimmelpenninck niet.

Bij een goede behandeling – gestreng tegenover misdadigers, mild tegenover verdien-

stelijke Afrikanen – zou de grote meerderheid van de vrijwilligers ongetwijfeld kiezen voor vestiging op Java. Aanvankelijk zou een geregelde aanvulling van de troepen nodig zijn, maar als de jongens in deze negerkolonies werden gevormd tot het christendom en de krijgsdienst, zou er al spoedig een militaire kaste zijn gevestigd. De kosten zouden beperkt blijven, want Afrikanen waren volgens Schimmelpenninck sterker en ijveriger dan Javanen, en zouden hun bijdrage leveren aan de exploitatie van het land. Mocht ten slotte Engeland bezwaren opperen in verband met het verbod op de slavenhandel, dan zou een eenvoudige diplomatieke nota toch voldoende moeten zijn om de zaak op te helderen.²²

De diverse voorstellen werden op de Haagse departementen gewikt en gewogen, waarbij het voorstel van Hamilton Smith het meest serieus werd genomen. De discussie vertoonde elementen van het latere 'nature or nurture'-debat: worden eigenschappen aangeboren of aangeleerd? De opstellers van de drie voorstellen gingen ervan uit dat negers een aantal genetisch voorbeschikte eigenschappen hebben. Negers zijn dapper, onvermoeibaar, bij een goede behandeling uiterst loyaal aan hun blanke meesters en afkerig van Aziaten. De Haagse ambtenaren hadden meer oog voor de invloed van omgevingsfactoren. Zij redden dat zwarte Amerikanen, geboren in een gematigd klimaat, niet meer vanzelfsprekend een groot uithoudingsvermogen hadden in de tropen. Zwarte slaven uit de plantagekolonie Suriname hadden op grond van hun ervaringen weinig redenen tot onbeperkte trouw aan hun blanke meesters. Over de bevolking van de Kust van Guinea was op de Haagse departementen weinig bekend: over hun eigenschappen kon men dus vrijelijk fantaseren.

Proefneming met 'Afrikaansche Negers'

Het ministerie van Koloniën besloot om kapitein Lucas opnieuw op reis te sturen, ditmaal met meer gedetailleerde instructies.²³ Hij moest uitzoeken of in Elmina geschikte faciliteiten waren om grote aantallen rekruten te verzamelen, wat de beste tijd van het jaar zou zijn voor de reis van Nederland via Elmina naar Indië, of er speciaal voedsel aan boord moest worden genomen en welke voorzorgen raadzaam waren om ongeregeldheden aan boord te voorkomen.

In zijn tweede rapport beklemtoonde Lucas dat voor nadere informatie toch echt de medewerking van commandeur Last nodig zou zijn. Volgens zijn instructies moest hij nog steeds strikte geheimhouding betrachten over het doel van zijn bezoek. Lucas verwachtte dat onder de manschappen van de vaste bezetting wel vrijwilligers gevonden konden worden die voor twee of drie jaar dienst in Indië zouden willen tekenen. Het kasteel St. George d'Elmina bood voldoende gelegenheid om de rekruten te kazerner in afwachting van hun inscheping. Schepen konden Elmina het best aandoen in juli of augustus: dan was er voldoende water om in te nemen voor de lange reis en konden de zeilschepen profiteren van gunstige winden.²⁴

De verkenningen waren nu zo ver gevorderd dat besloten werd tot een proefneming met de Afrikaanse werving. Generaal-majoor H.J.J.L. de Stuers, de commandant van het leger in Indië, had zijn instemming betuigd met de plannen. Weliswaar was de Java-oorlog beëindigd, maar juist in vreedstijd kon zo'n experiment zonder al te veel risico worden

beproeft. Hij stelde voor om met één compagnie te beginnen. Hieruit konden dan kaders worden getraind die vervolgens aangesteld konden worden bij volgende compagnieën. Ook voor De Stuers was het 'buiten twijfel dat de negers onder dat klimaat alle vermoedens zullen uitstaan, dat zij onder eene behoordelijke discipline en goede behandeling vooral, trouwe diensten zullen presteren'. Ook hij zag geen enkel gevaar voor verbroedering tussen Afrikaan en Aziaat. Als enige gaf De Stuers ook een verklaring voor de veronderstelde vrees van de inlanders voor de Afrikanen. Toen hijzelf dienst deed als militair commandant op Sumatra's Westkust had hij gezien dat 'onder de politie dienaars de Africanen de meeste schrik verwekten'.²⁵ Daarom werden bij de politie bij voorkeur Afrikanen gebezigt, een voortzetting van de VOC-praktijk waarbij zogenoemde kaffers uit Angola of Mozambique werden ingezet als handlangers van de 'geweldiger'.²⁶ De ministeries van Koloniën en Oorlog brachten beide een gunstig advies uit. Op 22 juni 1831 gaf koning Willem I opdracht om 'bij wijze van proefneming, eene kompagnie Afrikaansche Negers te Elmina te doen aanwerven en naar Java over te brengen'.²⁷

Commandeur Last in Elmina wist nog steeds van niets. Het ministerie van Koloniën had het niet nodig gevonden om vooraf zijn advies in te winnen, want dan zou de besluitvorming weer een jaar worden opgehouden. Op 29 juni schreef het ministerie aan de commandeur aan de Kust van Guinea dat het denkbeeld van een negerkorps was gerezen 'in navolging van de Engelsen, die in hun Westindische koloniën groot nut hebben getrokken van hun negerkorpsen'. Het vroeg de mening van Last over de mogelijkheid om in Elmina en omstreken een korps van ongeveer 1800 negers aan te werven voor de dienst op Java. Om problemen te voorkomen zou dat aantal over een periode van vier tot vijf jaar aangevoerd kunnen worden. Daarna behoefde het korps alleen nog voltallig te worden gehouden. De mannen moesten voor tenminste zes jaar tekenen. Na afloop van hun contract konden ze kiezen of ze hun pensioen wilden genieten in Indië of in Elmina. Wie terugwilde naar Afrika, zou op 's rijks kosten worden vervoerd. Mannen die al hadden gediend bij het garnizoen te Elmina mochten worden aangesteld in de rang van korporaal. Desgewenst mochten zij hun vrouw meenemen. Dat voorrecht gold ook voor soldaten die voor twaalf jaar wilden tekenen. Los van de uiteindelijke beslissing over de vorming van een negerkorps was al besloten om een proef te nemen met een detachement van 150 man. Negers, benadrukte Den Haag, geen *tapoeijers* ofwel *mulatten*. Kennelijk volgde het ministerie hierbij de ideeën uit Suriname, waar bezwaren tegen het indienstnemen van kleurlingen waren geopperd.

Kapitein Lucas had gesuggereerd dat dit aantal wel betrokken kon worden uit de vaste bezetting, als die geleidelijk met 150 man zou worden uitgebreid. Last kreeg instructie om die 150 man zo goedkoop mogelijk bijeen te krijgen, maar het experiment mocht niet mislukken door overdreven zuinigheid. De instructies onderstreepten dat het ging om vrijwillige dienstneming, waarbij in geen geval dwang of geweld mocht worden aangewend.²⁸ Na ontvangst van deze brief zou Last volgens plan nog zeker twee maanden de tijd hebben om vrijwilligers te werven voor dit proefdetachement.

De kosten van de werving zouden ten laste worden gebracht van de Oost-Indische begroting. De totale jaarlijkse begroting van de Kust van Guinea beliep 41.000 gulden.

Daarvan konden duidelijk geen extra activiteiten worden bekostigd. Terwijl deze plannen werden besproken op de Haagse departementen verbleef commandeur F. Last in 1828 enige tijd met verlof in Nederland. Zijn mening werd echter niet gevraagd. Anders dan de opstellers van de plannen had Last vele jaren ervaring in West-Afrika. Zijn oordeel over de eigenschappen van de Afrikaan week nogal af van dat van de plannenmakers, die hun ideeën hadden gevormd op basis van indrukken van zwarte slaven, plus enige literatuur. Dat de mening van de experts ter plaatse niet werd gevraagd duidt op de marginale betekenis van de West-Afrikaanse 'bezittingen' in dit tijdvak. Met de afschaffing van de slavenhandel waren deze handelsposten vervallen tot nutteloze kostenposten. De vraag rees wat te doen met deze 'lastpost voor het Moederland, een toevlugts oord voor ontredderde fortuinen, eene sterfplaats voor afgesleten lichamen'.²⁹ Den Haag aarzelde tussen 'abandonneren' en plannen om deze bezittingen alsnog profijtelijk te maken met de aanleg van katoen-, koffie- of tabaksplantages, goudwinning en de benutting van het veronderstelde reservoir aan arbeidskrachten. De voorgestelde werving van vrijwilligers voor het Oost-Indisch Leger bleek al spoedig een 'mission impossible', zoals Last moeiteloos had kunnen voorspellen als iemand om zijn mening had gevraagd.

Geen Britse vrijgeleide

Intussen startte de NHM op verzoek van het ministerie van Koloniën onderhandelingen met rederijen over een contract voor het troepentransport uit Afrika naar Indië. Voor de rederijen was zo'n contract een aantrekkelijke grote order. Toch maakten ze bezwaar. Engelse kruisers zouden de schepen kunnen aanhouden en kunnen opbrengen naar het Gemengd Gerechtshof in Sierra Leone. De reders verlangden een garantie dat de Nederlandse regering hen schadeloos zou stellen in geval van confiscatie van het schip of langdurig oponthoud in Sierra Leone. Bovendien vroegen ze of het ministerie bewijzen kon overleggen dat de rekruten geen slaven waren, maar vrije personen.

Op grond van berichten van de Nederlandse gezant in Londen, Falck, veronderstelde het ministerie van Koloniën dat de Engelsen zonder problemen een vrijgeleide zouden verstrekken. Dus sloot het ministerie een contract met de Rotterdamse rederij A. van Hoboken, voor het afhalen van vijftig negerrekruten van de Kust van Guinea met het schip Rotterdams Welvaren. Het ministerie gaf een garantie voor schadeloosstelling ingeval van confiscatie of oponthoud, en verzocht aan het ministerie van Buitenlandse Zaken om voor een vrijgeleide te zorgen.³⁰ De Rotterdams Welvaren zou op 24 september 1831 uit Hellevoetsluis vertrekken naar Elmina. De bevelvoerende officier, 2e luitenant Westink, kreeg assistentie van twee onderofficieren en tien Europese soldaten. De commandant van het werfdepot in Harderwijk werd verzocht 'stille en ordelijke manschappen' beschikbaar te stellen. Europese en Afrikaanse troepen zouden aan boord dezelfde scheepsruimte en maaltijden delen.

Voor het transport werd een ronde som betaald voor vervoer en kostgeld, in totaal 23.300 gulden. Daarbij werd uitgegaan van vijftig negerrekruten, vergezeld door vijf of zes vrouwen. Mochten er meer vrouwen en kinderen worden ingescheept in Elmina, dan zou per volwassene 60 cent per dag worden bijbetaald. De Rotterdams Welvaren zou maximaal

acht dagen blijven liggen bij Elmina. Als het schip de reis dan nog niet kon vervolgen, zou Van Hoboken 100 gulden liggeld per dag incasseren. Zoals gebruikelijk bij troepentransporten zou de kapitein een premie van vijf gulden ontvangen voor elke persoon die levend in Batavia werd ontscheept. De scheepsarts kreeg drie gulden per hoofd.

Nadat het contract was getekend, berichtte Falck uit Londen dat er weinig kans bestond op een Brits vrijgeleide. Van de kant van het Foreign Office en het Colonial Office bestond weliswaar weinig bezwaar, maar de Admiraliteit wilde geen uitzonderingen toelaten. Als er nu een vrijgeleide werd verstrekt aan een Nederlands schip, zouden dadelijk landen als Brazilië, 'met minder nobele bedoelingen dan de onze', ook om vrijbrieven gaan vragen. Het ministerie van Koloniën besloot de Rotterdams Welvaren te laten vertrekken met alleen een certificaat van het Nederlandse ministerie, voorzien van een 'visum' van de Engelse ambassadeur in Den Haag.

Intussen had de Nederlandsche Scheepsrederij te Amsterdam zich beklaagd dat het ministerie de voorkeur had gegeven aan een andere reder, die notabene ook nog uit Rotterdam kwam. Omdat het dezer dagen 'infaam slecht' ging met de rederijen zou het de Amsterdamse reder zeer grieven als de opdracht 'met die zwarte sinjeurs' aan zijn neus voorbij zou gaan.³¹ Hij kon gemakkelijk 150 man in een keer aan boord nemen, om de kosten te drukken. Het ministerie van Koloniën wilde echter niet meer dan vijftig negerrekruten per schip, zodat de reis zonder problemen zou verlopen. Voor de volgende twee transporten werd een contract gesloten met de Nederlandsche Scheepsrederij, met de afspraak dat de schepen Clara Henrietta en Henrietta Klazina in Elmina elk vijftig Afrikaanse rekruten aan boord zouden nemen. De vervoersprijs werd vastgesteld op 270 gulden per hoofd. Ook als er te Elmina minder manschappen aan boord zouden komen, zou het volle pond voor vijftig man worden betaald.

De vrachtprijs voor soldaten uit Nederland bedroeg 210 gulden per hoofd. Daarnaast werd per man per dag 60 cent kostgeld in rekening gebracht. De schepen, die respectievelijk rond 1 november en 1 december zouden vertrekken, kregen van Den Haag een Franstalig certificaat van vrijgeleide mee, waarin werd verzekerd dat het transport een detachement vrije Afrikanen betrof van maximaal vijftig man, bestemd voor de militaire dienst op Java.³²

De instructies voor commandeur Last in Elmina werden vooruitgestuurd met twee ambtenaren, die met een Engels schip naar hun bestemming op de Kust van Guinea reisden. Last moest in eerste instantie zorgen voor 150 vrijwilligers. Als het experiment gunstig uitpakte, zou de Afrikaanse werving worden uitgebreid tot 1800 à tweeduizend man.

1 Jeekel 1869: p. 83.

2 NA, MK I, verbaal 1223, exh. 16 april 1839 no. 20.

3 Voor achtergrond en betekenis van de kostgelden, zie L. W. Yarak, *Asante and the Dutch 1744-1873*.

4 *Traité entre les Pays-Bas et la Grande-Bretagne pour empêcher le commerce des esclaves par leur sujets respectifs, conclu à la Haye le 4 Mai 1818*. Aanvullingen op het verdrag in 1822, 1823, 1837, 1848. in: *Recueil des Traités et Conventions conclus par le Royaume des Pays-Bas*. Den Haag, 1858, vol. 2.

- 5 Bossenbroek 1992: p. 23.
- 6 Bossenbroek 1992: p. 28.
- 7 Bossenbroek 1992: p. 39, p. 45.
- 8 Bossenbroek 1992: p. 97. Ter wille van de overzichtelijkheid gebruik ik de afkorting KNIL voor de gehele periode tot 1950.
- 9 Bossenbroek 1992: p. 78.
- 10 NA, MK I, verbaal 558, exh. 30 mei 1827 no. 79.
- 11 NA, MK I, verbaal 558, Hamilton Smith aan de Minister van Koloniën (hierna Kol.), exh. 30 mei 1827 no. 79.
- 12 NA, MK I, verbaal 615, Hamilton Smith aan Kol., exh. 7 mei 1828 no. 78.
- 13 NA, MK I, verbaal 615, Prins Frederik aan Kol., exh. 7 mei 1828 no. 78.
- 14 NA, MK I, verbaal 615, exh. 7 mei 1828 nr. 78.
- 15 NA, MK I, verbaal 4217, Kol. aan Prins Frederik, exh. 7 nov. 1829 no. 181k.
- 16 NA, MK I, verbaal 4213, Lucas aan Kol., Fernando Po, dd. 7 aug. 1828, exh. 27 maart 1829, no. 26k geheim.
- 17 NA, MK I, verbaal 4217, Gouverneur-generaal van Ned-Indië (hierna GGNI) aan Kol. exh. 28 maart 1829 no. 28k geheim; Kol. aan Prins Frederik, exh. 7 nov. 1829, no. 181k geheim.
- 18 De nota is gedateerd 22 november 1827 nr. 311 k geheim. Het stuk is o.a. te vinden in MK I, verbaal 4217, Kol. aan Prins Frederik, exh. 7 nov. 1829 nr. 181 k. De nota ondervond dus bijna twee jaar vertraging in het besluitvormingsproces.
- 19 A.J. van der Aa, *Biografisch Woordenboek*, 17e deel (1874), pp. 15-18.
- 20 NA, MK I, verbaal 4217, Kol. aan Prins Frederik, exh. 7 nov. 1829, no. 181k.
- 21 Verslag wegens de overdracht aan Engeland van de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea, Kamerstukken zitting 1873-1874.
- 22 NA, MK I, verbaal 4128, Nota betreffende het vestigen op Java eener militaire Neger-kolonie, exh. 7 feb. 1830 La 4 geheim.
- 23 NA, MK I, verbaal 4217, Instructies van Kol. aan Lucas, exh. 6 oct. 1829 no. 179k geheim.
- 24 NA, Alg. Staatssecr. en Kabinet des Konings (hierna KdK), 5743, Lucas aan Kol. dd. 8 juni 1830.
- 25 NA, KdK, 5743, nota van legercommandant De Stuers, exh. 1 juni 1831 no. 75.
- 26 Blussé 1997: noot 189; La Bree 1951: p. 540. De VOC gebruikte geüniformeerde slaven voor de handhaving van de openbare orde en als beulsknechten. Deze slaven werden gehaat en gevreesd zowel door andere slaven als door de vrije bevolking. Ze werden 'caffers' genoemd en gerekruteerd uit 'vreemdelingen', die ver afstonden van de plaatselijke bevolkingsgroepen. Aan de Kaap de Goede Hoop waren de 'caffers' Aziaten, in Indië werden voor dit doel negerslaven ingezet. De Westafrikaanse soldaten waren dus niet de eerste Afrikanen die in de Indische archipel werden gebruikt ter ondersteuning van het Nederlands gezag.
- 27 NA, KdK 5743, rescript van 22 juni 1831.
- 28 NA, MK I, verbaal 4222, Kol. aan de kommandeur ter Kuste van Guinea (hierna KvG), exh. 29 juni 1831 no. 77k geheim.
- 29 Gramberg 1861: p. 267
- 30 NA, MK I, verbaal 4223, Kol. aan Buitenlandse Zaken (hierna BZ), 21 juli 1831 no. 90k geheim; NHM aan Kol 21 juli 1831; Kol. aan de Koning 8 aug. 1831 no. 104k geheim; Kol. aan BZ 12 sept. 1831 no. 165k geheim.
- 31 NA, MK I, verbaal 812, exh. 15 oct 1831 no 1a.
- 32 NA, MK I, verbaal 4224, Kol. aan BZ 22 sept. 1831 no. 174 k geheim; Falck aan BZ, 17 sept. 1831; Kol. aan NHM 30 sept. 1831 no. 180k geheim; Nederlandsche Scheepsrederij aan Kol. 14 sept. 1831.

Met het fregat Rotterdams Welvaren van de rederij Van Hoboken vertrok in december 1831 de eerste lichter Afrikaanse recruten van Elmina naar Batavia.
– Maritiem Museum Rotterdam, p. 1047

De overtocht: drie maanden tussendeaks

De reis van Elmina naar Batavia duurde gemiddeld drie maanden. De meeste Afrikaanse recruten maakten de reis op zeilschepen van de Rotterdamse rederij Anthony van Hoboken.

In Rotterdam ging een detachement Europese KNIL-soldaten aan boord, waarna in Elmina de Afrikaanse recruten werden ingescheept. Voor de recruten was beddengoed en eetgerei aan boord, evenals een paar hemden, een linnen buis, een broek, een ‘kapotjas’, een grijze broek en een ‘politiemuts’. Onderweg kregen de mannen les in exerceren en in het hanteren van het geweer. Als het schip werd aangehouden door een Engels schip moesten de Afrikanen hun militaire uniformen aantrekken om duidelijk te maken dat ze geen slaven, maar soldaten waren. Engelse schepen patrouilleerden voor de West-Afrikaanse kust om schepen te controleren op verboden slavenhandel.

Het menu aan boord volgde nauwgezet de ‘Bepalingen van de Rantsoenen en Schaft-orde voor partikuliere schepen, welke Troepen en Passagiers naar Java zullen overvoeren’.

Om 7 uur werd eerst jenever geschonken, want ‘in de koude doet zulk een slokje goed en in de warmte is het, met wat water vermengd, zeer geschikt om zich er de borst,

gewrichten en beenen mede te wasschen.’ Vóór het eigenlijke ontbijt konden de mannen wat scheepsbescuit krijgen. Het ontbijt bestond uit gekookte gort, met tweemaal per week boter en stroop erbij. ’s Middags schafte de pot zuurkool of grauwe of groene erwtten, met daarbij stokvis, gezouten rundvlees of gerookt spek en op zondag ‘augurken of ander ingelegd zuur’. Bij de maaltijd werd een pint bier verstrekt, en de hele dag door drinkwater naar behoefte. Voor het middageten of voor het avondeten werd opnieuw een borrel geschonken. Het avondeten bestond hoofdzakelijk uit scheepsbescuit en kaas.

Voor het transport van de Afrikaanse rekruten was in het contract met Van Hoboken vastgelegd dat de rekruten tijdens de overtocht Europees voedsel konden krijgen, maar als ze daar de voorkeur aan gaven werd ‘negerkost’ verstrekt: ‘Afrikaansche rijst, drooge Guinesche visch, groote en kleine maïs, yams en palmoly’. Bovendien moest uit Europa meel voor pudding, stroop en citroensap worden meegenomen.¹ Het rantsoen jenever werd in 1838 gehalveerd, omdat een deel van de Afrikaanse rekruten, niet gewend aan sterke drank, slecht reageerde op dit Hollandse medicijn. Wie geen jenever wilde, kon wat extra tabak krijgen.

De soldaten sliepen in hangmatten op het tussendek. Per soldaat moest minimaal 1 m² ruimte beschikbaar zijn. De sterfte onder de manschappen was bijzonder laag, vergeleken met de dagen van de VOC. Voor elke persoon die levend arriveerde in Batavia ontving de gezagvoerder 5 gulden en de scheepsarts 3 gulden.

De saaie, lange reis werd opgevrolijkt met muziek, spelletjes en toneelstukjes. De troepenschepen hadden daarvoor muziekinstrumenten, ‘neger-guitarren’, owari-bordspelen (het kuiltje-kiezeltjespel), damspelen en kaarten aan boord. Van Hoboken zorgde ook voor blaasinstrumenten op zijn schepen, om ‘de negers door zang en dans te kunnen opwekken’.

De Afrikanen dienden dezelfde scheepskleding te krijgen als de Europese rekruten, maar de ‘garen sokken en veldflesschen’ konden achterwege blijven.

Al met al maakten 35 troepenschepen de reis van Elmina naar Batavia om de ruim drieduizend Afrikaanse rekruten naar Java te brengen. De voorzorgen om ter wille van rust en orde geen grote aantallen Afrikaanse rekruten tegelijk over te brengen, bleken overbodig. In de gehele periode van de Afrikaanse werving zijn nooit ongeregeldeheden gerapporteerd, ook niet op schepen die tot 150 Afrikanen aan boord hadden.

1 NA, MK I, verbaal 4235, Behandeling der Neger Rekruten aan boord gedurende de reis naar Indië.

3. Het begin van de Afrikaanse werving, 1831-1835

‘Eene proefneming voor deze oorden zoo geheel vreemd en zoo weinig door negers en inwoonders te doorgronden en te begrijpen, dat ik het niet dan met de grootste omzigtigheid en na de rijpste overweging wagen durf tot de beantwoording der missive over te gaan.’¹

In de namiddag van 6 december 1831 ankerde het koopvaardijchip Rotterdams Welvaren voor de rede van Elmina, met de opdracht om vijftig rekruten voor Java aan boord te nemen. Commandeur Last had pas tien dagen van tevoren bericht ontvangen over de plannen voor de werving van een negerkorps. De ambtenaren die de Haagse correspondentie voor de commandeur meebrachten, hadden schipbreuk geleden op hun uitreis met het Britse schip Albion. Na veel oponthoud arriveerden ze uiteindelijk via de Gambia en Sierra Leone op 26 november in Elmina. De Haagse documenten waren nog maar nauwelijks leesbaar als gevolg van waterschade.

Last begon niettemin plichtsgetrouw aan zijn onverwachte opdracht. Hij zond meteen een militaire boodschapper naar de belangrijkste ‘buitenforten’ – de éénmansposten in Axim en Accra – met instructies voor de werving. Met klem werd vermeld dat de werving voor Indië strikt beperkt moest blijven tot vrijwilligers. Bij wijze van handgeld zou aan de rekruten vier gallon rum worden verstrekt, of een romaal (een lap grove katoen). Die goederen zouden pas worden uitgereikt na een medische keuring in Elmina. Soldaten zouden 21 cent per dag verdienen, korporaals 29 cent en sergeants mochten op 37,5 cent rekenen. Ze zouden op staatskosten worden voorzien van kleding en voeding. In afwachting van hun inschepping naar Java zouden ze gekazerneerd worden in het hoofdkasteel St. George, bij de vaste bezetting van het garnizoen te Elmina.

De Haagse instructies schreven voor dat alleen negers in aanmerking kwamen, maar Last zag geen bezwaar tegen het aannemen van enkele geschikte mulatten, die liefst een woordje Nederlands of Engels spraken. Bij de vaste bezetting dienden enkele tientallen mulatten, afstammelingen van een (meestal verre) Europese voorvader en een Afrikaanse moeder. Deze tapoeijer-soldaten verdienden per maand 1 gulden meer dan de negersoldaten, maar ze konden bij wangedrag ook worden gedegradeerd tot ‘neger-soldaat’. De leiding over het garnizoen berustte bij twee of drie Nederlandse officieren. De eerste vrijwilliger die zich meldde voor Java was geen Afrikaan, maar 2e luitenant Reinier Klaassen, commandant van de vaste bezetting in Elmina. Hij vleide zich met de gedachte dat een groot aantal rekruten hem naar Oost-Indië zou willen volgen. Last wees zijn verzoek van de hand. Klaassen had de gewoonte zich dagelijks met andere ambtenaren ‘op verregaande wijze te bezuipen’.²

Last drukte zijn medewerkers bij herhaling op het hart dat elke vorm van dwang of geweld bij de rekrutering strikt vermeden moest worden. Zelf ging Last ook voortvarend

aan de slag. In een toespraak tot het garnizoen van Elmina nodigde hij de militairen uit zich aan te melden voor de dienst op Java. Vervolgens inviteerde hij de koning van Elmina en diens entourage ('de neger-regering') en verzocht hen

'om hunne onderhorigen aan te sporen tot het wijken van hunne gewone lediglopende levenswijze en om van deze allervoordeligste gelegenheid gebruik te maken zich een bestaan te verschaffen, de wereld te zien en voor hunnen ouden dag te zorgen'.

De reacties leken positief. Last loofde een kleine aanbrenghpremie uit voor elke man die zich door hun tussenkomst zou aanmelden, en liet 4 gallons rum verstrekken om de kelen te smeren.³

Toen de Rotterdams Welvaren op 6 december binnenliep, had Last pas twee vrijwilligers voor Java paraat: Jan Nieser en Kwassie Jantje, allebei soldaat van het garnizoen in Elmina. Zij werden meteen op pad gestuurd om nog meer vrijwilligers te werven. De tijd drong, want het schip mocht maar acht dagen voor Elmina blijven liggen. Extra ligdagen kostten 100 gulden per dag.

Op 11 december berichtte assistent Van Lare uit Accra dat hij vier tapoeijers had geworven, maar die waren nu nog niet bereid om naar Elmina te reizen. Ze wilden eerst nieuwjaar vieren in Accra. De zeer verdienstelijke korporaal Van der Puye had in de omgeving van Accra vijftien tapoeijers en zeven negers gerekruteerd. Uiteindelijk leverde Van der Puye slechts twee rekruten af in Elmina: de rest wilde eerst thuis nieuwjaar vieren. Drie dagen later arriveerden drie rekruten uit Axim. Daar zou het wel bij blijven, rapporteerde assistent Van Ingen uit Axim, want er bleek grote weerzin te bestaan tegen dienst overzee. Een van de drie, Anthony van Hoes, had vroeger als sergeant bij de Engelsen gediend en viel dus in de termen om als korporaal te worden aangenomen. Een ander, Pieter Hermans, net als Van Hoes een mulat uit Axim, zou de komende tien jaar voor de nodige opschudding zorgen.

Last bracht nogmaals onder de aandacht van de negerregering van Elmina dat zich hier een goede gelegenheid voordeed voor 'hunne negers om zich min of meer te beschaven, en Europese zeden en gewoonten te leren'. Hij liet zijn aanprijzingen volgen door een waarschuwing. Als de werving mocht mislukken, zou de Nederlandse regering kunnen concluderen dat de Kust van Guinea geen enkel nut meer had, en dus beter kon worden opgegeven. De waarschuwing dat Nederland wel eens zou kunnen vertrekken als de gewenste medewerking uitbleef, was in de negentiende eeuw het ultieme dreigement van een gouvernement dat geen enkel machtsmiddel meer bezat om zijn wil op te leggen. Soms had het de gewenste uitwerking. Maar nu bleven de vrijwilligers uit. De koning van Elmina liet weten dat hij zijn hangjongeren niet kon dwingen.

In de middag van 17 december zette de Rotterdams Welvaren koers naar Java, met slechts achttien rekruten aan boord. De rekruten waren de hele dag druk doende geweest met afscheid nemen van hun familie, en ze vertrokken 'vrolijk, welgemoed en opgeruimd'.

Commandeur Last: emigratie is in deze streken volstrekt onbekend

Last berichtte aan het ministerie van Koloniën dat hij ondanks al zijn inspanningen de gevraagde vijftig manschappen niet bijeen had kunnen brengen. Niet alleen omdat de instructies uit Den Haag met zo veel vertraging waren gearriveerd, maar ook omdat het experiment 'voor deze oorden zoo geheel vreemd is, zoo regstreeks inloopt tegen de aard en de gebruiken van de negers dezer gewesten'.⁴ Als toelichting gaf Last een uiteenzetting over de gewoonten en de karaktertrekken van de Afrikanen. Daaruit doemt geenszins een beeld op van kommervolle armoedzaaiers, maar van mensen die er niet aan denken hun land te verlaten en hun leven op het spel te zetten om huurling te worden in onbekende verre oorden.

Emigratie, zelfs van tijdelijke aard, is hier volstrekt onbekend, rapporteerde Last.

'Niemand denkt eraan om het land en de plaats zijner geboorte te verlaten. Buiten de hut waarin van geslacht tot geslacht de beenderen zijner voorvaderen rusten en waarbij hij verwacht dat ook zijne overblijfselen zullen worden gevoegd, heeft de neger niets heiligs.'

De zorg voor de graven van de voorouders is 'zijn enige drijfveer tot arbeid'. Zijn vrouw bewerkt het land. Bij onvoorziene uitgaven of tegenspoed kan hij een van zijn kinderen verpanden of een beroep doen op een van zijn vele verwanten, die hem nooit hulp mogen weigeren. Hij zorgt nooit voor de toekomst en dus heeft de neger geen enkele 'prikkel tot nijverheid'.

Volgens Last was dat ook de reden voor de mislukking van alle pogingen om arbeiders te werven voor katoen-, suiker- of koffieplantages aan de Goudkust. Als loyaal ambtenaar beloofde de commandeur niettemin dat hij geen inspanning onbeproefd zou laten. Het belangrijkste lichtpuntje was de belofte van terugkeer na zes jaar dienst, zodat de familie wellicht minder bezwaar zou maken. Van vestiging op Java met vrouw en kinderen verwachtte de commandeur niets. Hij legde Den Haag uit dat de volkeren van de Kust van Guinea een matrilineair verwantschapssysteem kennen. In zo'n stelsel behoren vrouw en kinderen niet toe aan de man of vader, maar aan de familie van moederskant, en die zou niet instemmen met dit verlies. Last zag geen reden voor de Haagse instructie dat geen mulatten geworven mochten worden. Meestal ging het om afstammelingen 'in de vijfde of zesde kruising', dus zozeer vermengd dat ze noch in uiterlijk, noch in levenswijze verschilden van negers.

Op grond van zijn zestienjarige ervaring aan de Kust van Guinea verzekerde Last het ministerie dat men zich geen zorgen behoefde te maken over het gedrag van de rekruten aan boord of in Indië. Volgens Last hadden Afrikanen 'een ingeschapen, bijna onbegrensd ontzag' voor blanken. Het waren 'rustige mensen', aldus Last, 'vatbaar voor het gevoel van eer en schande' en met een 'tamelijk juist begrip van regt of onregt, billijkheid of onbillijkheid'. Een Afrikaan zou zich nooit tegen een blanke keren, tenzij hij daartoe door andere blanken werd aangezet. Door een 'norsche, stuursche behandeling' wordt de Afrikaan verhard, maar door 'teveel gemeenzaamheid wordt hij nutteloos gemaakt en helt al spoedig af

tot plichtsverzuim, zorgeloosheid, en zijn hoofdtrek, luiheid'. Gedane beloften en toezeggingen vergeet hij nooit, totdat ze zijn nagekomen. Na zware inspanningen hoort hij graag een woord van waardering. Zijn belangrijkste ondeugd is de neiging tot stelen, vooral van drank en tabak, maar hoe minder wantrouwen men aan de dag legt, des te minder wantrouwen nodig blijkt te zijn.⁵

Ter wille van het welslagen van de werving bedacht Last een regeling die later voor veel problemen zou zorgen: de delegatiën. Soldaten konden een deel van hun soldij 'delegeren' aan familieleden of aan schuldeisers. Dat systeem opende de mogelijkheid om slaven in dienst te nemen. De slaven zelf zouden best in dienst willen treden, maar hun eigenaren wilden geen afstand doen van hun duur gekocht bezit als ze daar niet enig voordeel bij hadden. Dus regelde Last dat slaven een deel van hun soldij konden delegeren aan hun meesters.

De commandeur deed zijn best om de drie maanden lange zeereis voor de Afrikanen te veraangename. Behalve de Hollandse kost die de Rotterdams Welvaren al aan boord had, werden in Elmina nog yams, pindanoten, pepers, tabak en zeep ingeladen, benevens vier 'neger guitaren' voor het vertier.⁶ Wat eten betreft, verwachtte Last weinig problemen zodra de rekruten zagen dat zij gelijk behandeld werden met de twaalf Europese soldaten aan boord.

De rekruten hadden een nieuwe uitrusting ontvangen, bestaande uit een mouwvest, een pantalon, een paar slobkousen, een kwartiermuts, een halsdas, een linnen ransel, twee bonte hemden, een broodzak, een naaizakje en een waterfles. Daarbij vergeleken staken de soldaten van het garnizoen sjofel af. Zij moesten het doorgaans doen met versleten spullen, want Den Haag was nogal eens nalatig in het sturen van nieuwe uitrusting.

Na de zondagse parade meldde zich een delegatie van het garnizoen van Elmina bij de commandeur met de boodschap dat zij de regering net zo goed dienden als de rekruten die nu naar Java waren vertrokken, en dat ze dientengevolge aanspraak maakten op dezelfde behandeling. Last antwoordde dat ze dezelfde privileges konden krijgen als ze tekenden voor Java. Maar daarmee lieten de militairen zich niet afschepen. Een paar dagen later klaagden ze bij de boekhouder dat de paantjes (lappen stof) waarmee ze betaald werden, te hoog gewaardeerd werden. Het gouvernement rekende dat een paantje 10 gulden waard was, maar de soldaten zeiden dat ze eenzelfde lap stof voor 7,50 gulden van de Europese schepen konden kopen. Last, inmiddels bedlegerig met koortsaanvallen, liet de drie aanstichters van het protest ontslaan. Na een roerige oudejaarsnacht waarin flink gedronken werd, kwamen de soldaten opnieuw hun beklag doen: ze eisten dat de waarde van de paantjes volgens een andere koers berekend zou worden, en dreigden met ontslag. Last, die nog te ziek was om hen te woord te staan, liet weten dat hij pas kon overleggen na zijn herstel. De militairen eisten echter meteen antwoord, waarop Last opdracht gaf het hele garnizoen te ontwapenen en te ontslaan, met uitzondering van de landsslaven, want die moesten als 's rijkseigendom dienst blijven doen zolang dat van hen werd verlangd. De landsslaven waren onder het bewind van gouverneur Daendels in vrijheid gesteld, maar dat hadden ze verontwaardigd van de hand gewezen omdat ze meenden dat het gouvernement verplicht

was in hun onderhoud te voorzien.⁷ De wachtdiensten werden nu gedraaid door de landslaven en door drie rekruten voor Java, die in afwachting van het volgende schip in het hoofdkasteel gekazerneerd waren.

Op 4 januari 1832 kwamen een afgevaardigde van het 'vrijburgerkwartier' (de wijk van de tapoeijers) en een gezant van de negerregering informeren wat er aan de hand was. Soldaten zijn er niet om orders te geven, maar om orders te ontvangen, legde Last uit. Met name de tapoeijers hadden hun status als afstammelingen van blanken onteerd: zij genoten juist een gulden meer soldij omdat zij 'als steun der blanken' moesten meewerken om 'de rust en ondergeschiktheid te bewaren onder die klasse der onderhoorigen die als minder beschaafd waren aanzien'. De gezanten gaven dat volmondig toe, erkenden dat de soldaten verkeerd hadden gehandeld en verzochten Last hen weer in dienst te nemen. De commandeur weigerde. Een week later kwamen alle ontslagen soldaten, met afgevaardigden van de kwartieren van Elmina, nogmaals aan de commandeur vragen om hen allemaal weer in dienst te nemen. Uiteindelijk besloot Last dat de meeste soldaten konden terugkomen. 25 man – overwegend tapoeijers – werden echter definitief afgevoerd. In hun plaats werden 21 nieuwe manschappen aangenomen.⁸

Dit voorval illustreert dat het aanwerven van soldaten voor dienst bij de vaste bezetting kennelijk geen enkel probleem opleverde. Niet de militaire dienst werkte afschrikwekkend op de jonge mannen van de kust, maar het idee van dienst overzee, in verre onbekende oorden.

Boodschapper naar Kumasi

Intussen zat Last niet stil. Er waren immers nog twee troepenschepen aangekondigd, die elk vijftig rekruten moesten inschepen. Eind december 1831 had hij de fabrieksmeester Jacob Simons, een mulat die was belast met het beheer van voorraden en gebouwen, op missie gestuurd naar Kumasi, de hoofdstad van Ashanti. Daar moest Simons de plannen voor de soldatenwerving uitleggen aan de koning van Ashanti, en diens medewerking inroepen door hem 'uitzicht op winst of op beschaving van zijn eigen volk en leger' in het vooruitzicht te stellen. Op Java zouden de negersoldaten kunnen zien hoe de blanken plantages aanlegden voor suiker, katoen en koffie. Nadat ze veel kennis hadden opgedaan over de 'blanke levenswijze, blanke kunsten en ambachten' zouden ze na zes jaar als 'nijvere nuttige mensen' naar Ashanti terugkeren om alle nieuwe kennis in praktijk te brengen. Commandeur Last sprak de verwachting uit dat de Ashanti-koning 'zijn ouden vriend den Koning van Holland' ongetwijfeld behulpzaam zou willen zijn door enkele van zijn krijgsgevangenen, zijn slaven of zijn vrije negers aan te sporen om met Simons mee terug te keren naar Elmina. Over vrijwilligheid werd toen al niet meer gerept.

Om de koning gunstig te stemmen kreeg Simons enkele geschenken mee: twee kisten jenever, twee kisten zoete wijn en wat textiel. Als geschenk aan een machtig vorst was dat wat aan de magere kant, maar Last had niets geschikts voorradig. Dus nodigde hij de koning uit om te bestellen wat hij later nog uit Europa zou willen ontvangen.⁹

Intussen bleven Last en zijn ambtenaren zelf ook ijverig bezig in de kuststreek. Assistent

Van Lare berichtte uit Accra over de ongeautoriseerde executie van een man uit Hollands Accra, Tetteh Annan, die per kano de zee was opgevoerd en overboord was gezet. Van Lare berispte de plaatselijke autoriteiten omdat ze niet op eigen houtje een doodstraf mochten voltrekken. Bovendien waren de inheemse bestuurders van Hollands Accra op de hoogte van de werving voor Java en wisten ze dat 'ik hen dus op gemakkelijke wijze van dit slecht sujet zoude kunnen ontlast hebben'.¹⁰ Kieskeurigheid bij de werving werd dus niet meer betracht.

Nog voor nieuwjaar arriveerden toch nog zes rekruten uit Accra. Maar nauwelijks waren hun uniformen uitgereikt of het zestal verklaarde dat ze helemaal niet naar Java wilden. Ze wilden in dienst treden bij de vaste bezetting aan de kust. Desgevraagd meldde Van Lare uit Accra dat de zes wel degelijk hadden getekend voor Java. Maar 'met onwillige honden is het slegt hazen vangen', dus werd het zestal op vrije voeten gesteld na teruggave van de romaals die ze als handgeld hadden ontvangen. De wervingsactiviteit van boodschappers die naar de dorpen rond Elmina en Axim waren gezonden, leverde ook al weinig op. Een deel van de overige mannen die in Accra waren aangeworven weigerde vervolgens naar Elmina te vertrekken.

Met lede ogen zag Last dus op 14 februari 1832 de driemaster Henriette Klazina binnenlopen. Het schip zou twintig dagen voor Elmina blijven liggen, maar de comman-

De kleurrijke rituelen ('Costumes') aan het hof van de Koning van Ashanti bezorgden Europese bezoekers veel oponthoud. De rituelen gingen voor de zaken.
- Uit: T.E. Bowdich, *Mission from Cape Coast Castle to Ashantee*. Londen 1966.

deur zag geen kans om binnen die periode ook maar de helft van de verlangde vijftig rekruten te leveren.

De volgende nacht deed zich in Elmina een vechtpartij voor die onverwachte nieuwe mogelijkheden bood voor de werving. Twee jongens uit kwartier nr. 4 waren opgepakt nadat ze verkleed in vrouwenkleden door kwartier nr. 2 hadden gelopen. Ze zouden daar een 'fetisj' geplaatst hebben om de bewoners te beheksen. De negerregering stelde een godsoordeel ('jurament drinken') voor om hun schuld of onschuld vast te stellen. Als ze schuldig werden bevonden, zouden ze als soldaat naar Batavia worden gestuurd. De jongens werden uiteindelijk onschuldig bevonden, maar het voorval illustreert hoezeer de dienst op Java werd gezien als een straf, en niet als een unieke kans om de wereld te zien en een inkomen te verdienen.

De familie Dolphijn in Elmina bracht een jongeman naar het kasteel St. George met het verzoek hem naar Java te zenden. De jongen maakte zo veel schulden dat de familie niet meer in staat was de vereiste bedragen te brengen. Een man had zijn slaaf Assafoah, waar hij weinig plezier aan beleefde, verhuurd aan het Britse garnizoen in Cape Coast om als soldaat te dienen. Assafoah was gedeserteerd met medeneming van uniform en uitrusting. Toen de deserteur terugkeerde in Cape Coast stuurde de Britse gouverneur

Maclean, die kennelijk geen enkel bezwaar had tegen de werving voor Java, Assafoah desgevraagd per kano naar Elmina, op voorwaarde dat diens eigenaar een vergoeding zou betalen voor het verdwenen uniform met uitrusting.¹¹ Ondanks zijn slechte reputatie zou Assafoah later goed voldoen in het Indische leger.

Op 24 februari arriveerde het derde troepenschip, de brik Clara Henrietta. Teneinde raad besloot Last om een voorschot van een ounce goud (40 gulden) te bieden aan mannen die met dat bedrag hun schulden konden afbetalen, of aan slaven die voor dit geld toestemming van hun eigenaar konden krijgen. De tapoeijer Jan Middag tekende voor de dienst om een schuld te kunnen afbetalen en wist nog twee andere rekruten te werven in het kuststadje Sekondi. Assistent Van Ingen berichtte uit Axim dat de twee mannen die hij had gerekruteerd inmiddels de benen hadden genomen. Op 6 maart vertrok de Henrietta Klazina met negentien rekruten aan boord, uitgeleide gedaan met militair escorte en de muziekkapel.

Pas op 11 maart keerde Jacob Simons terug van zijn missie naar de hoofdstad van Ashanti. Hij had weken buiten Kumasi moeten wachten totdat de koning hem toestemming gaf de stad te betreden. De vorst van Ashanti liet weten dat hij de Hollanders nog steeds beschouwde als zijn beste vrienden, maar dat hij zich gedwongen zag handel te drijven met de Engelsen, omdat de Hollanders geen koopwaar meer aanvoerden. Hij zegde zijn medewerking toe bij het aanmonsteren van manschappen, maar op het ogenblik had hij geen mannen beschikbaar. Wel wilde hij graag vier- tot zesduizend geweren aanschaffen, voor de helft beslagen met koper en voor de andere helft met zwart ijzer. Ook wilde hij verschillende soorten fluweel kopen en 'beste oude Oostindische chitzen'. Simons kreeg een verlanglijst mee met voorwerpen die de koning nog graag ten geschenke zou ontvangen. De koning verlangde vooral zilverwaar: een zeer grote soepterrine met twee staande mensbeelden en vier leeuwenkoppen, bekers, kommen en kannen, een grote punchkom, een dienblad, een kamerpot en twee zoutvaatjes.¹² De zilverwaar werd inderdaad in Nederland besteld, maar zou lange tijd een twistappel blijven. De koning van Ashanti had desgevraagd zijn verlanglijstje ingediend, maar in Den Haag werd de zilverwaar beschouwd als een bestelling waarvoor de rekening betaald moest worden, in goud of in rekruten.

Intussen had Last pas zes rekruten verzameld voor de Clara Henrietta. Geen van de zes sprak een woord Nederlands. De commandeur had nog een jonge tapoeijer laten polsen die in Europa was geweest, en wat Nederlands verstond. De 20-jarige Manus Ulzen wilde eventueel wel mee naar Java, op voorwaarde dat hij in de rang van korporaal werd aangeesteld. Zes man was te weinig om een korporaal bij aan te stellen, maar Last had weinig keus. Op 16 maart zeilde de Clara Henrietta naar Batavia, met aan boord zes Afrikaanse soldaten en negerkorporaal Manus Ulzen.¹³ Ten koste van veel inspanningen en hoge uitgaven waren nu in totaal 44 rekruten naar Indië verscheept.

Na het vertrek van de drie schepen zette Last zijn inspanningen voort, maar zonder veel resultaat. De negerregering van Elmina verklaarde dat men de jonge leeglopers niet kon dwingen.¹⁴ Daar de gezondheid van de commandeur na zestien jaar aan de Kust zienderogen verslechterde, vertrok hij in juni 1832 naar Nederland.

Exorbitante kosten

In Batavia was het bestuur intussen hevig geschrokken van de hoge kosten van de Afrikaanse werving. Gouverneur Van den Bosch adviseerde stopzetting van het experiment vanwege de buitensporige kosten. Bij ontscheping in Batavia hadden de Afrikaanse rekruten per hoofd het astronomische bedrag van 1.232,23 gulden gekost, terwijl de kosten waren geraamd op 407,20 gulden per man. De kosten van een Europese soldaat beliepen slechts 420 gulden. De Afrikanen maakten een kortere reis, maar kostten bijna driemaal zoveel als een Europese soldaat. De hoge kosten werden vooral veroorzaakt doordat aan de rederij de passagekosten voor vijftig soldaten per schip betaald moesten worden, terwijl een veel kleiner aantal was ingescheept. Zo waren de kosten voor de zeven rekruten aan boord van de Clara Henrietta opgelopen tot 2.188,61 gulden per hoofd.¹⁵

Generaal-majoor De Stuers daarentegen was nog steeds overtuigd van het belang van de Afrikaanse werving, gezien de verwachting dat de Afrikanen beter zouden functioneren dan inlanders en beter bestand zouden zijn tegen het klimaat dan Europeanen. Van de Europeanen stierf vaak 30 procent binnen drie tot vier maanden na aankomst. Hij zag de oplossing in een verhoging van het handgeld, 'om de negers aan te moedigen en de schuldeisers te overtuigen'. Aan de Afrikaanse rekruten was slechts 10 tot 12 gulden handgeld uitbetaald. Europeanen die voor zes jaar tekenden ontvingen 60, Ambonezen 40 en inlanders 20 gulden aan handgeld. De Stuers stelde voor het handgeld voor de Afrikanen op 40 gulden te stellen, even hoog als voor de Ambonezen. De legercommandant stelde ook voor dat elke rekrut van de Kust van Guinea voortaan vrijwillig of verplicht 3 gulden per maand zou afstaan voor zijn 'bloedverwanten, meesters of schuldeisers': 2,50 gulden zou worden uitbetaald aan de rechthebbenden. Het verschil van 50 cent zou gebruikt worden om de administratieve kosten te dekken.¹⁶ Commandeur Last had het delegatiën-systeem op basis van vrijwilligheid ingevoerd als extra stimulans, maar de legerleiding zag kennelijk geen probleem in een verplichte afdracht. Een vrijwillige inhouding van een deel van het loon ten behoeve van de verwanten thuis was ook voor Nederlands militair en burgerpersoneel in Indië gebruikelijk.

Batavia rapporteerde dat de overtocht van de 44 Afrikanen overigens voorspoedig en zonder wanklanken was verlopen. Na deze berichten bleef Den Haag twee jaar lang besluiteloos over de voortzetting van het experiment. Uiteindelijk volgde het ministerie van Koloniën de redenering van De Stuers. Omdat aangenomen kon worden dat de Afrikanen beter bestand waren tegen het klimaat en de vermoeienissen, zou de werving voor de ontbrekende 106 man worden hervat. De koning van Ashanti zou opnieuw benaderd worden met een verzoek om 'vrijwillige negers', maar wel 'op zeer voordelige voorwaarden'. Ook werd opnieuw de werving aan de kust beproefd, zoals commandeur Last eerder had gedaan. Maar ditmaal zou Den Haag pas een troepenschip sturen nadat uit Elmina bericht was ontvangen dat een vijftigtal rekruten beschikbaar was.¹⁷

Commandeur Lans

In St. George d'Elmina waren de zaken nogal in het ongerede geraakt na het vertrek van Last, die dankzij zijn ruime ervaring en zijn evenwichtig optreden een aanzienlijk gezag

had in Elmina. Last stond ook op goede voet met de Britse gouverneur Maclean in Cape Coast. Ziekte en dronkenschap eisten hun tol onder de opeenvolgende commandeurs ad interim.

Op 11 mei 1833 arriveerde een nieuwe commandeur, luitenant-kolonel C.E. Lans, wiens naam verbonden zou blijven aan een weinig verheffende episode uit de soldatenwerving. Bij aankomst trof hij nog enkele rekruten voor Java aan, die in afwachting van verdere ontwikkelingen voorlopig waren ingelijfd bij de vaste bezetting. Een van hen was een slaaf, die tegen zijn wil door zijn meester was aangebracht. Lans stuurde hem terug naar zijn meester en verlangde het betaalde handgeld terug. Kennelijk beseftte de nieuwe commandeur toen nog dat de werving zich diende te beperken tot vrijwilligers.

Intussen kwamen er hoopgevende berichten uit Kumasi. Koning Osei Yaw Akoto was na zijn overlijden in 1834 opgevolgd door zijn neef Kwaku Dua, die volgens de berichten een 'nog groter vriend van de Hollanders' was.¹⁸ Nadat Lans opdracht had ontvangen om de werving te hervatten, werd in december 1834 sergeant Ebert uit Elmina naar Kumasi gestuurd om opnieuw de zaak van de negerwerving te bepleiten. Een half jaar (!) later keerde Ebert terug van zijn missie met negen jonge slaven bij zich. Lans vond hen te jong en te klein voor de militaire dienst en stuurde hen per omgaande terug. Hij stond versteld van deze 'bedrieglijke handelwijze' van de koning van Ashanti. Veel rituelen in Ashanti, met name bij het overlijden van hooggeplaatsten, gingen gepaard met mensenoffers. Jaarlijks werden daarbij zo'n drie- tot vierduizend slaven omgebracht. De commandeur had de koning eens voorgehouden dat deze handelwijze niet beschaafd was, waarop de koning had geantwoord dat hij zo veel mensenoffers liet brengen omdat hij de slaven niet langer van de hand kon doen aan slavenhandelaren. De koning had dus slaven genoeg. Hieruit concludeerde commandeur Lans, zonder enig bewijs, dat de Engelsen roet in het eten gooiden.¹⁹ De Ashanti's zelf zagen waarschijnlijk niets ongewoons in de levering van jonge jongens voor legerdienst. Islamitische rijken in Noord-Afrika en het Midden-Oosten wierven al eeuwenlang Afrikaanse slaven voor de militaire dienst. Zij gaven juist de voorkeur aan kinderen die opgroeiden in het leger met geen andere identiteit dan die van soldaat, en geen andere loyaliteit dan aan hun bevelhebber.²⁰

Ook langs de kust werd bekendgemaakt dat de werving voor Java opnieuw was gestart. Omdat vrijwilligers uitbleven, besloot de commandeur uiteindelijk zelf voor privé-rekening slaven op te kopen in het binnenland en die aan te melden voor de Oost-Indische dienst.²¹ Van deze merkwaardige handelwijze, die duidelijk in strijd was met de geldende bepalingen tegen de slavenhandel, deed hij onbekommerd verslag in zijn journaal. Zo noteerde hij op 16 maart 1835: 'Heden een slaaf aangenomen voor de dienst van de O.I. behorende aan de heer C.E. Lans met name Asseminia geboortig uit Dunkora.' Ook slaven die eigendom waren van andere Nederlandse ambtenaren, van soldaten bij de vaste bezetting, of van Afrikaanse meesters, werden aangemeld voor de dienst op Java. De eigenaar incasseerde het handgeld van 40 gulden. De koning van Ashanti stuurde af en toe ook een paar 'manschappen', maar de meeste werden wegens ongeschiktheid teruggezonden. Soms betrof het jongens van 7 of 8 jaar oud. Veel potentiële rekruten werden afgekeurd wegens een gebrekkige gezondheid. Wormen in de benen was een veel voorkomende kwaal, naast

een te hoge ouderdom, verharding der teeltballen, geen tanden, krankzinnigheid, te geringe lengte, slechte lichaamsbouw, navelbreuk. Toch hadden de slaven zelf wel enige zeggenschap in hun lot. Een rekrut die tegen zijn wil door zijn meester was aangemeld als 'vrijwilliger', werd door Lans teruggestuurd naar zijn eigenaar.²²

Tegen april 1836 had Lans een 130 rekruten verzameld in het kasteel St. George, overwegend afkomstig uit de kuststreken. Gezien dit grote aantal begon het lange wachten op een schip een veiligheidsprobleem te worden, dat Lans oploste door een 'stille politie' onder hen te formeren. Zijn spionnen – zijn eigen slaven – rapporteerden hem op 9 april dat drie manschappen het plan hadden opgevat om te deserteren. Het drietal werd onmiddellijk opgesloten in afwachting van hun berechting. Lans zag zich gedwongen vooral zijn Fanti-rekruten binnen te houden, want die waren dicht bij huis en konden dus gemakkelijk ontsnappen. Hun eigenaar zou vervolgens bij Lans kunnen aankloppen voor een schadevergoeding. Gelukkig ankerde op 28 mei 1836 de bark Maria, die 68 rekruten aan boord nam, 'die veel tevredenheid betoonden om eindelijk naar hunne bestemming te mogen gaan'.²³

Met de Maria arriveerde ook de gepensioneerde negersoldaat John Gober, de eerste van de lichting 1831-1832 die naar Elmina terugkeerde. De gouverneur-generaal in Batavia had voorgesteld Gober in te schakelen bij de werving, maar hij was in Nederland aan zijn lot overgelaten en toen wegens diefstal in de gevangenis beland. Vervolgens was hij wel vervroegd vrijgelaten en met de eerste scheepsgelegenheid naar Elmina gestuurd, maar gezien zijn onplezierige ervaringen lag het niet meer voor de hand dat hij kon worden ingezet als enthousiaste propagandist voor de werving.²⁴

Met Gobers terugkomst in Elmina werd in elk geval bewezen dat de belofte van terugkeer gestand werd gedaan. Den Haag hoopte dat ook de geregelde uitbetaling van de delegatiën de belangstelling voor de werving zou aanwakkeren, maar de verhoopte effecten bleven uit. Lans hoopte vertrouwen te wekken door matrozen uit Elmina in te schakelen, die na enkele jaren dienst bij de Nederlandse marine in Elmina waren teruggekeerd. Drie ex-matrozen werden aangesteld als onderofficier van werving. Kennelijk leverde ook dat niet het verhoopte resultaat op, want zes weken later werd de onderofficier van werving teruggeroepen uit Axim omdat zijn bezigheden op weerstand bleken te stuiten. Verder werd over dit initiatief niet meer gerept.²⁵

Het grootste deel van de 68 nieuwe rekruten die met de Maria naar Batavia vertrokken, had getekend voor een dienstverband van twaalf of twintig jaar. Geen van hen verstond Nederlands, maar volgens Lans waren er enkelen die wat Engels verstonden. Bovendien was er een Deense rekrut, die zich toelagde op het Nederlands, en dat binnenkort wel zou kunnen verstaan.²⁶

Slavenhandel

Van vrijwilligheid bij de werving was nu in het geheel geen sprake meer. Zijn voorganger Last had zijn toevlucht moeten nemen tot allerlei kunstgrepen om enkele tientallen manschappen bij elkaar te schrapen, maar commandeur Lans kocht regelrecht slaven. Ze werden niet in vrijheid gesteld, maar als slaaf in militaire dienst naar Java gestuurd. Ze had-

den zich allen verplicht tot het betalen van delegatiën aan hun meesters, niet als afbetaling van hun vrijheid, maar als levenslange dienstbaarheid. De grootste profiteur van dit stelsel was Lans zelf. Overtuigd van de profijtelijke vooruitzichten adviseerde hij ook zijn ondergeschikten om slaven aan te kopen en die aan te bieden voor de dienst op Java, om vervolgens zelf de delegatiën te incasseren. De voordelen werden breed uitgemeten in zijn briefwisseling met assistent G. Smulders te Axim. Zelf had Lans voor zijn privé-rekening toen al 'zes slaven voor de dienst in Neerlands Indiën' aangeschaft. Hij liet de delegatiën uitbetalen aan zijn bank in Den Haag. Alle gegevens stonden duidelijk vermeld op de betaallijsten die werden opgestuurd aan het ministerie in Den Haag. De commandeur raadde de ambtenaren aan zijn voorbeeld te volgen: met een kleine investering, die al in een jaar kon worden afbetaald, zou men dan te zijner tijd in Nederland 'een zeer voordeelig inkomen' genieten. Assistent Van der Eb volgde het voorbeeld van de commandeur.²⁷

Tijdens het bewind van commandeur Lans werden verscheidene voorschriften uit Den Haag met voeten getreden. Lans was een eigengereid man, alleen kunnen hem geen duistere praktijken worden verweten. Achteraf zou het verwijten regenen, maar tijdens zijn bewind rapporteerde Lans al zijn daden nauwgezet aan Den Haag.²⁸

Lans stelde zelfs voor dat de Staat der Nederlanden zelf de slaven voor het Oost-Indisch leger zou opkopen om dan zelf ook de delegatiën op te strijken. Dan hoefde er geen handgeld te worden betaald, en kwamen de delegatiën ten gunste van de staat. Als de aankoopprijs – à raison van 2 ounce goud oftewel 88 gulden – via de delegatiën was afbetaald, verkreeg de slaaf vanzelfsprekend zijn vrijheid. Maar die emancipatie betekende niet het einde van de gedwongen afdrachten. Gedurende zijn hele diensttijd zou de soldaat een geldbedrag blijven delegeren aan zijn meester.

Een andere mogelijkheid om te voldoen aan de Haagse opdracht zag Lans niet. Hij berichtte bij herhaling dat de meeste rekruten werden verkregen door aankoop. De koning van Ashanti stond erop dat de Hollanders de manschappen van hem kochten, want zo werden de zaken ook gedaan ten tijde van zijn voorvaderen.²⁹ De commandeur was er inmiddels toe overgegaan de weinige manschappen die door de koning van Ashanti geleverd werden, contant te betalen. In de oorspronkelijke opzet zouden de rekruten uit Kumasi beschouwd worden als aanbetaling voor het zilverwerk, dat inmiddels in Elmina werd bewaard in afwachting van betaling in goud of manschappen. Maar de Ashanti-koning beschouwde het zilverwerk als een geschenk, waarvoor hij geen betaling verschuldigd was. Bovendien hadden Ashanti-gezanten na inspectie geklaagd dat het zilverwerk niet voldeed aan de vorstelijke verlangens. De zilveren schalen waren veel te klein. Voortaan moest veel groter vaatwerk worden gestuurd, voorzien van zilveren guirlandes, of van wapenschilden met de Hollandse leeuw. De commandeur te Elmina had opdracht om boter bij de vis te vragen: het zilverwerk kon in Elmina tegen contante betaling worden afgehaald. De koning liet weten dat de spullen naar Kumasi gebracht konden worden, en informeerde tevens waar de bestelde geweren bleven.³⁰

Het systeem-Lans was niet zonder resultaat. 'Van alle kanten worden mij manschappen aangeboden om te koopen en ook om voor rekening van hunne meester te gaan', rapporteerde hij in oktober 1836. Ook de chiefs hadden inmiddels de voordelen ervan ingezien

om hun slaven naar Java te laten vertrekken. Binnen een jaar had een slaaf zijn eigen aankoopbedrag terugbetaald, zodat de delegatiën over de volgende jaren als pure winst beschouwd konden worden.³¹ De kosten van levensonderhoud van de slaven kwamen immers voor rekening van het KNIL. In Den Haag gingen geen alarmbellen rinkelen, maar in Londen wel. Lans' praktijken waren in Britse ogen een regelrechte schending van de verdragen tot wering van de slavenhandel. Een jarenlange diplomatieke correspondentie tussen Londen en Den Haag was het gevolg.³²

Lofprijzingen uit Nederlands-Indië

Intussen was men in Indië bekomen van de schrik over de hoge kosten van de Afrikaanse werving. De 44 Afrikanen waren inmiddels ingezet bij een veldtocht op West-Sumatra, waar ze heel goed voldeden. Ze hadden zich tijdens de overtocht rustig gedragen, en waren minder geneigd tot drankmisbruik dan de Europese soldaat. Wel moest toezicht worden gehouden op hun zindelijkheid. En 'zij bezitten een grote mate van eigenliefde, die tot verwaandheid overslaat, ene individuele ongunstige eigenschap, maar die in het belang van hunne soldatesque bestemming gunstig terugwerkt'. De Stuers vond deze eigendunk geen slechte eigenschap, omdat ze de ambitie prikkelde. De Afrikanen achtten zich gelijk aan de Europeaan, en ver verheven boven de inlander. Het waren 'forsch gespierde' mannen die de 'min krachtigen kleinen bewoners' van Nederlands-Indië behoorlijk imponeerden. Dat sloot overigens contacten met de lokale bevolking niet uit, want de generaal rapporteerde ook dat de Afrikanen 'het spel en de vrouwen beminnen'. De onderlinge solidariteit tussen de Afrikanen was groot: ze waren zeer aan elkaar gehecht. In moed evenaarden zij de Europese soldaten, maar ze hadden een veel groter uithoudingsvermogen. Ze hadden zich 'hoogstloffelijk' onderscheiden in de expeditie tegen Djambi en in de Lampongse districten op Sumatra. Ook tijdens inspannende campagnes bleven ze gezond, en daar lag volgens de generaal het grootste voordeel dat het leger kon trekken van een negerkorps. Het aantal van 44 was te klein om statistisch overtuigend te zijn, maar de sterfte onder de Afrikanen was duidelijk lager dan onder de Europese troepen. De Stuers had ook een gunstig oordeel over hun intellectuele vermogens. Een aantal geschikte mannen kon naar de garnizoensschool gestuurd worden voor de opleiding tot onderofficier. 'Ik oordeel het wenselijk,' zo besloot De Stuers zijn rapport, 'dat een deel van het leger uit negers zou bestaan'.³³ De gouverneur-generaal stemde in met deze aanbeveling en drong bij Den Haag aan op voortzetting van de Afrikaanse werving. Daarbij leek het hem niet nodig het 'vrijwillig aannemen van vrije lieden' zo letterlijk te nemen als Last had gedaan, want dan schoot het met de werving duidelijk niet op. Men kon toch ook het lot van mensen in de slavenstand verbeteren door hen na emancipatie de 'voorregten van de soldatenstand' te laten genieten, nadat hun eigenaars een behoorlijke vergoeding hadden ontvangen?³⁴

Ook de opvolger van De Stuers als commandant van het Indische leger, generaal-majoor Cochijs, drong aan op uitzending van meer soldaten van de Kust van Guinea. Hij zou graag zien dat een vijfde deel van het Europese troepencontingent uit negers zou bestaan.³⁵ Den Haag ging akkoord.

Een nieuwe aanpak

Bij Koninklijk Besluit no. 1 van 11 mei 1836 besloot koning Willem I dat de proef met de negerrekruten op grotere schaal moest worden voortgezet, 'vooreerst met tweeduizend manschappen, met jaarlijkse aanvulling'. Als hoofd van een gezantschap naar het hof van de koning van Ashanti was benoemd generaal-majoor Jan Verveer. Hij kreeg zesduizend dragonder geweren en tweeduizend pond buskruit mee als middelen om deze soldaten te verwerven. Voor zijn moeilijke opdracht kreeg Verveer een maandelijks bedrag van 1625 gulden, plus een gratificatie van 7000 gulden voor de aanschaf van zijn uitrusting, en een riant 'tafelgeld' van 6000 gulden waarmee hij tijdens de heen- en terugreis zijn eten en drinken aan boord moest bekostigen.³⁶

Het idee om met een vorst een verdrag tot troepenlevering af te sluiten, was niet nieuw. Naast de wervingsacties gericht op individuen werden ook in Europa verscheidene initiatieven ontplooid om hele bataljons collectief te werven. Gelijktijdig met de Afrikaanse werving werden (mislukte) pogingen ondernomen om contracten te sluiten met Zwitserse kantons voor de levering van een of meer bataljons Zwitsers.³⁷ Eerder had de keurvorst van Hessen een heel regiment geleverd.

Op 1 november 1836 ankerde voor Elmina de driemaster Prinses Marianne, met aan boord Verveer en de overige leden van het gezantschap. De missie-Verveer zou de saga van de Afrikaanse werving een nieuwe wending geven. Terwijl de Prinses Marianne op 12 november koers zette naar Batavia, met aan boord 73 manschappen, 'allen welgemoed en met de grootste blijken van tevredenheid', ging Verveer voortvarend aan het werk.³⁸ Zeer tegen de zin van Verveer vertrok commandeur Lans in december met ziekteverlof naar Nederland. Hij zou niet meer terugkeren in Elmina. Lans had aan boekhouder Smulders, die de meeste dienstjaren had, toegezegd dat hij tot waarnemend commandeur zou worden benoemd. Smulders was echter, ondanks herhaalde beloften om zijn leven te beteren, vrijwel doorlopend laveloos. Op 1 december 1836 kon de voorgenomen overdracht van de kas en de administratie niet doorgaan omdat Smulders totaal beschonken was. Dus werd de post van commandeur voorlopig toevertrouwd aan de jonge, onervaren resident H. J. Tonneboeyer. De nieuwe commandeur a.i., ongeveer 20 jaar oud, was een onbezonnen heethoofd, wiens eigengereide arrogantie aanleiding zou geven tot de grootste crisis in de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea in de negentiende eeuw.

De eerste 'negercompagnie': een profiel

Wie waren nu de mannen die zo veel indruk hadden gemaakt op de legerleiding in Indië? Onder de eerste 44 'vrijwilligers voor Java' waren enkele ex-gevangenen, maar vooral veel pandelingen, mannen die aan een schuldeiser in onderpand waren gegeven als waarborg voor de afbetaling van eigen of andermans schuld. Het in onderpand geven van een familielid of een slaaf was een wijdverbreide gewoonte in West-Afrika.

Isaac Runner en Kwassie Amoe waren in 1831 op vrije voeten gekomen dankzij een strafvermindering op 's konings verjaardag, maar stonden nog onder toezicht. Runner was tot drie jaar veroordeeld wegens diefstal, en Kwassie Amoe, soldaat bij het garnizoen, zat vijf jaar uit wegens een vergrijp tegen de krijgstucht. Soldaat Tobias Hamilots kon door

dienstneming voor Java ontkomen aan bestraffing wegens diefstal van een strijkijzer. Behalve Amoe en Hamilots waren er nog enkele vrijwilligers met militaire ervaring: Jan Nieser had zowel in het Nederlandse als in het Engelse garnizoen gediend. Willem Nieser en Willem van der Puye dienden bij het garnizoen in Elmina en Anthony van Hoes was na langdurige dienst bij de Engelsen afgezwaaid in de rang van sergeant. Kwassie Jantje, die al zestien jaar had gediend bij het garnizoen in Elmina, werd aangesteld in de rang van korporaal. Hij had schulden uitstaan in Accra en Cape Coast. Van de negentien man aan boord van de Henrietta Klazina waren twaalf pandelingen.³⁹

Alleen bij de allereerste lichting, voor de Rotterdams Welvaren, was sprake van mannen met een gezin. De 30-jarige Kwassie Jantje, de 31-jarige Anthony van Hoes, de 29-jarige Jan Nieser, de 19-jarige Kudjo Essar, de 24-jarige Kwassie Amoe en de 27-jarige Kudjo Esson hadden volgens de stamboeken een gezin. Van de zes mannen, die vrouw en kinderen in Afrika achterlieten, zou alleen Jan Nieser in 1838 naar Elmina terugkeren. Bij volgende lichtingen is niemand meer geregistreerd als gehuwd: dat kan betekenen dat geen gehuwden meer werden aangeworven, maar ook dat bij inschrijving in de stamboeken niet langer aandacht werd besteed aan de huwelijkse staat. De slaven die werden aangevoerd uit het achterland hadden waarschijnlijk geen gezinsleven, maar slaven die aan de kust werden geworven lieten soms wel een gezin achter.⁴⁰ De rubriek 'godsdienst' in de stamboeken zou over de hele periode voor iedereen oningevuld blijven. Verreweg de meeste rekruten volgden animistische religies. Het christendom was beperkt tot de Europeanen aan de kust, en die bedreven geen missie of zending onder de Afrikanen. Onder de mulatten van Elmina waren wel christenen, maar toch overwegend bij de betere standen, die zich niet leenden voor de militaire dienst. Onder de meer dan drieduizend rekruten zijn hooguit twee of drie christenen geweest. Wel lieten velen zich in Indië dopen. Onder de rekruten uit noordelijker streken was een substantieel aantal islamieten, maar hun godsdienst werd evenmin genoteerd.

De overgrote meerderheid van deze 44 rekruten was afkomstig uit de kuststreek. Slechts vijf of zes man waren in het binnenland geboren, en waarschijnlijk als slaaf naar de kust gevoerd. Eenmaal in Indië tekenden negentien man nog een of meerdere malen bij, voor een periode van vier of zes jaar. Hen was de militaire dienst kennelijk nog niet zo slecht bevallen. Isaac Runner diende zelfs 28 jaar in het Oost-Indisch leger.

In totaal keerden slechts dertien van deze 44 man terug naar Afrika. Het grootste deel, 25 man, overleed tijdens hun militaire dienst, soms kort na aankomst in Indië, soms pas na langdurige dienst. Vijf man sneuvelen in veldtochten op Sumatra. Het aantal gesneuvelen is buiten proportioneel hoog: voor de latere lichtingen was de dood op het slagveld betrekkelijk zeldzaam. Drie ex-soldaten bleven achter op Java. Twee van hen vestigden zich na een lange militaire carrière in of bij Batavia. Kobbena Hoesan had vier keer bijgetekend en zwaaide pas in 1857 af, met een bronzen en een zilveren dienstmedaille, en een pensioen van 180 gulden. Kwassie Amoe vestigde zich na twintig jaar dienst in Buitenzorg, bij Batavia. De derde achterblijver, Kodjo Essiejan, werd in 1834 uit de dienst verwijderd wegens krankzinnigheid. Het werd kennelijk raadzaam geacht hem niet terug te sturen naar Afrika, maar hem op Java te houden. Jan Nieser, Jan Pot en Manus Ulzen keerden al

voor het eind van hun contract als oorlogsinvaliden terug naar Elmina. Jan Middag, Kwakoe Jammetje en Kobbena Kakkeraba overleden op de thuisreis aan boord van het schip of in het garnizoenshospitaal te Den Helder. Willem Matthijs, die het in Indië tot sergeant had gebracht, besloot tijdens zijn verblijf in Harderwijk op de thuisreis naar Elmina opnieuw bij te tekenen. Hij keerde in 1845 uit Nederland terug naar Batavia.

Het overgrote deel van de ruim drieduizend Afrikanen die tussen 1831 en 1872 uit Elmina naar Java vertrokken, was van slavenafkomst. De 44 rekruten van 1831-1832 waren een uitzondering. Voor sommigen bood de dienst in Nederlands-Indië een hogere maatschappelijke status. De meest spectaculaire carrière staat op naam van Pieter Hermans uit Axim. Als enige van de ruim drieduizend Afrikanen maakte hij in Indië pijlsnel promotie, maar zijn bevordering tot 2e luitenant in 1837 zou uitlopen op een lange reeks problemen.⁴¹ Jan Nieser en Manus Ulzen uit Elmina dienden als korporaal. Willem Matthijs uit Axim, Kwassie Essam uit Elmina en Jan Pot uit Takoradi brachten het tot sergeant. Kwassie Essam werd in 1837 bevorderd tot sergeant, maar in 1846 teruggesteld in de rang van fuselier. Essam legde zich daar niet bij neer en maakte zijn zaak aanhangig voor de kriegsraad in Weltevreden. De kriegsraad stelde hem in het gelijk: hij werd hersteld in de rang van sergeant. De medaille voor twaalf jaar trouwe dienst, die hem was ontnomen, kreeg hij weer terug. Welk incident aanleiding is geweest tot de affaire is niet bekend, want de rechtbank gelastte tevens dat de ten onrechte opgelegde straf uit zijn strafregister gewist moest worden. Essam keerde in 1849 met een sergeanten-pensioen terug in Elmina. In zijn geval betekende de militaire dienst een duidelijke positieverbetering. Essam was de slaaf van Alexander Eduard, een Afrikaan die als soldaat diende bij het garnizoen in Elmina. Op Essams soldij werd maandelijks 3 gulden ingehouden ter uitbetaling aan zijn meester. Soldaat Eduard incasseerde de delegatiën van verscheidene slaven die hij als rekrut voor het KNIL had aangebracht. Het sergeantenpensioen dat Essam na terugkeer in Elmina genoot was beduidend hoger dan de soldij die Alexander Eduard als soldaat van de vaste bezetting ontving. Overigens was Eduard al overleden voordat Essam in Elmina terugkeerde, zodat de voormalige slaaf zijn vroegere eigenaar niet meer kon berichten over zijn voorbeeldige carrière.⁴²

De mannen die waren geworven onder het regime-Lans, hadden een andere sociale achtergrond. Van de 68 rekruten die in 1835 met de bark Maria naar Batavia voeren was ongeveer de helft afkomstig uit de kuststreek, de rest kwam uit het binnenland. Zij waren hoogstwaarschijnlijk van slavenkomst. Slechts drie rekruten waren in Elmina geboren.

De duur van de diensttijd liep sterk uiteen. Vijftien man, allen uit de kuststreek, hadden getekend voor zes jaar. Lans gaf de slaven een contract voor twaalf jaar of zelfs voor twintig jaar. Van deze 68 soldaten zouden 27 man Elmina weer terugzien. Eén vestigde zich te Batavia en de overigen overleden tijdens de militaire dienst. Drie Afrikanen uit deze lichterding brachten het tot sergeant en zes man tot korporaal.

Met de Prinses Marianne, die 73 Afrikaanse rekruten uit Elmina naar Batavia zou vervoeren, arriveerde ook de missie-Verveer in Elmina. Zodoende was Verveer in de gelegenheid deze manschappen te inspecteren voordat ze scheep gingen naar Java. Hij constateerde dat ze vrijwel allemaal tot de slavenstand behoorden, en dat ze ook in die hoedanigheid

naar Batavia werden verscheept, geheel in strijd met de instructies die Lans had ontvangen.

‘Men kocht – het is ongelukkig maar al te waar – een slaaf, onverschillig of hij voor den militairen dienst geschikt was of niet, voor eenige ellendige romaaldoeken, voor wat tabak of rum, deed hem bij de werving ontvangen en stelde dan op de expeditielijsten een som als schuldig of eene maandelijksche uitkeering te vinden uit den soldij van den man die op Java soldaat was.’

Volgens Verveer gingen de Nederlandse ambtenaren ter kust ervan uit dat deze mannen bij terugkeer in Elmina opnieuw zouden terugkomen in het bezit van hun meester, met al hun verworven eigendommen, inclusief hun pensioenrechten. Bovendien trof Verveer in Elmina ‘een aantal wezens’ die volstrekt ongeschikt waren voor de militaire dienst.

‘Een had het hoofd bedekt met de walgelijkste melaatschheid; een ander droeg een cataract op beide de oogen, en onderscheidenen waren reeds grijs van ouderdom of vertoonden in een uitgeteerd ligchaam het beeld der ellende.’

En dan waren er nog vier rekruten die tot vijftien jaar dwangarbeid waren veroordeeld wegens medeplichtigheid aan moord.⁴³

Met deze slavensoldaten aan boord zou de Prinses Marianne groot risico lopen door Britse kruisers te worden opgebracht als slavenschip. Omdat al veel kosten waren gemaakt voor de uitzending van de Prinses Marianne besloot Verveer tot een compromis. Hij vroeg de verzamelde manschappen één voor één of zij ‘met hunnen vollen wil en tevredenheid’ hadden ingestemd met hun bestemming als militair in het Nederlands Oost-Indisch leger. Wie niet wilde vertrekken, stond het vrij om terug te keren naar zijn meester, of te gaan en staan waar hij zelf verkoos. Drie of vier rekruten gaven aan dat ze uit de dienst ontslagen wilden worden. Van de resterende 73 man werd vastgesteld dat ze inderdaad uit vrije wil aan boord gingen. Het is de vraag of de rekruten beseften dat ze het grootste deel van hun resterende leven als militair zouden moeten doorbrengen. Volgens ex-resident Groen, die door Lans op privé-basis in dienst was genomen om de rekruten in te schrijven in het stamboek, waren alle rekruten geëngageerd voor een periode van zes jaar. Lans instrueerde Groen om alle mannen niettemin voor een duur van twintig jaar in te schrijven, onder het voorwendsel dat Den Haag daartoe opdracht had gegeven.⁴⁴

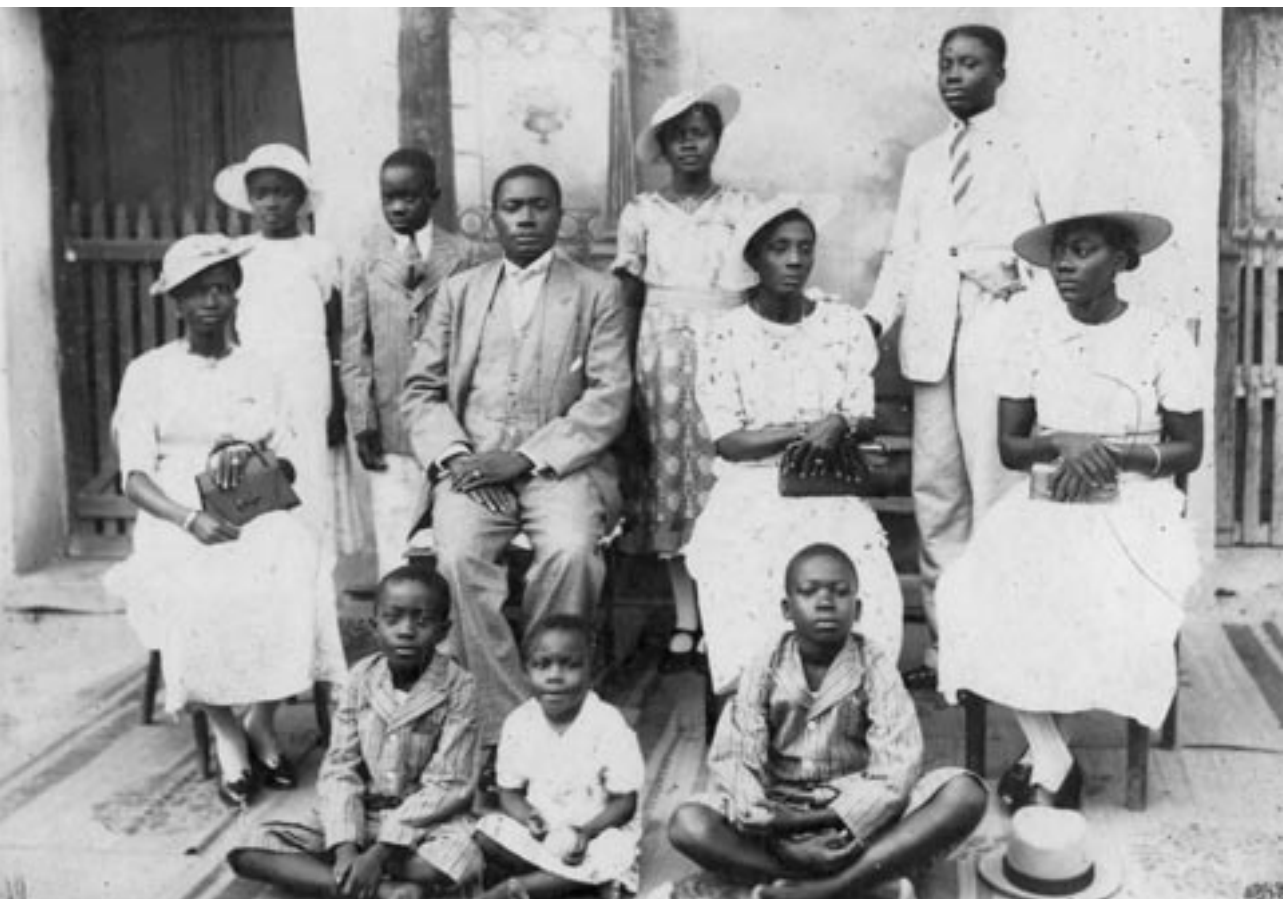
Van de troepen-zending met de Prinses Marianne zouden 31 man terugkeren naar Afrika. Twee vestigden zich op Java, en de overigen overleden tijdens de dienst. De slavensoldaten van de Maria en de Prinses Marianne werden later, met terugwerkende kracht, alsnog ingeschreven in het register van manumissie.⁴⁵

De rekruterings onder het regime van commandeur Lans voldeed overduidelijk niet aan de instructies uit Den Haag. Voor de beroepsmilitair Verveer was de gang van zaken boven-

dien flagrant in strijd met zijn opvattingen over militaire eer en de waardigheid van 's konings wapenrok. De generaal-majoor, niet gewend aan tegenspraak, was vastbesloten alle misstanden uit te roeien en de Afrikaanse werving op een ordentelijke manier voort te zetten. Daartoe was naar de mening van Verveer wel beduidend meer 'ostentatie' vereist dan commandeur Last aan de dag had gelegd bij het begin van de Afrikaanse werving.

- 1 NA, MK I, ingekomen stukken van de KvG 4000, Commandeur Last aan Kol., 7 dec. 1831.
- 2 NA, MK I, journalen KvG 3964, 18 oct. 1831; MK I, ingekomen stukken KvG 4001.
- 3 NA, MK I, journalen KvG 3964, 28 nov. 1831; 29 nov. 1831.
- 4 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4001, Last aan Kol., 7 dec. 1831.
- 5 NA, MK I, journalen KvG 3964, 14 dec. 1831.
- 6 NA, MK I, verbaal 846, Last aan Kol., exh. 5 juli 1832 no. 3.
- 7 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4001, Last aan Kol., 24 maart 1832.
- 8 NA, MK I, journalen KvG 3965.
- 9 NA, MK I, journalen KvG 3964.
- 10 NA, MK I, journalen KvG 3964.
- 11 NA, MK I, journalen KvG 3965.
- 12 NA, MK I, journalen KvG 3965, journaal van den fabriek en magazijnmeester J. Simons gehouden op deszelfs missie naar den koning van Assiantyn te Koemasie.
- 13 NA, MK I, journalen KvG 3965.
- 14 NA, MK I, journalen KvG 3965, 10 april 1832.
- 15 NA, MK I, verbaal 4235, GGNI aan Kol., exh. 3 sept 1834 no. 214.
- 16 NA, MK I, verbaal 4235, legerkommandant De Stuers aan de GGNI, 16 juli 1832; extract uit het register der resolutien van de GGNI in rade, 29 aug. 1832.
- 17 NA, MK I, verbaal 4235, exh. 3 sept 1834 no. 214.
- 18 NA, MK I, journalen KvG 3966.
- 19 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4004, commandeur Lans aan Kol. 20 juni 1835.
- 20 Segal 2001.
- 21 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4004, Lans aan Kol., 20 juni 1835.
- 22 NA, MK I, journalen KvG 3966, 17 juli 1833.
- 23 NA, MK I, journalen KvG 3967, 3968, 3969.
- 24 NA, MK I, verbaal 1007, exh. 4 jan. 1836; verbaal 1016, exh. 26 feb. 1836 no 12; Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea (hierna NBKG) 434. Zie verder hoofdstuk 9.
- 25 NA, aanwinsten Eerste Afdeling 2103, briefwisseling tussen Lans en Smulders, 10 juli 1835; 29 aug. 1835.
- 26 NA, MK, ingekomen stukken KvG 4005, Lans aan Kol., 10 juni 1836. De Deen was Christiaan Palm, een mulat uit Deens Accra, die het in korte tijd tot sergeant zou brengen.
- 27 NA, Aanwinsten Eerste Afdeling 2103, briefwisseling tussen Lans en Smulders.
- 28 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4004, Lans aan Kol., 28 oct. 1835.
- 29 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4005, Lans aan Kol., 9 jan. 1836.
- 30 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4002, Lans aan Kol., 16 aug. 1833; 12 nov. 1833; ingekomen stukken KvG 4004, Lans aan Kol. 8 dec. 1835.

- 31 NA, MKI, ingekomen stukken KvG 4005, Lans aan Kol., 30 maart 1836; 1 oct 1836; ingekomen stukken 4004, Lans aan Kol., 28 oct. 1835.
- 32 Zie voor de discussie over slavenhandel hoofdstuk 6.
- 33 NA, MKI, verbaal 1030, Rapport over de ter Kuste van Guinea gerecruteerde negers, dienende in het Nederlandsch Oostindisch Leger, no 93/3, De Stuers aan de GGNI, 23 maart 1835.
- 34 NA, MKI, verbaal 1030, GGNI aan Kol., 22 april 1835.
- 35 NA, MKI, verbaal 4240, legerkommandant Cochius aan GGNI, 9 jan.1836.
- 36 NA, MKI, verbaal 1030, KB Ilmei 1836.
- 37 Bossenbroek 1992: p. 91.
- 38 NA, MKI, journalen KvG 3969.
- 39 NA, MKI, ingekomen stukken KvG 4000; 4001; journalen KvG 3964; 3965.
- 40 NA, Aanwinsten Eerste Afdeling, briefwisseling tussen Lans en Smulders, 31 aug. 1835.
- 41 zie portret van Pieter Hermans.
- 42 NA, MKI, ingekomen stukken KvG 4004; journalen KvG 3974; stamboeken onderofficieren en minderen van het Oostindisch Leger.
- 43 NA, MKI, verbaal 4255. In dit verbaal wordt uitvoerig geciteerd uit een depeche die Verveer uit Elmina had verzonden naar het Min. van Kol., gedagtekend 1 dec. 1836 en behandeld in het verbaal van 19 feb. 1837 no 1.
- 44 NA, MKI, verbaal 4255, Gouv. Bosch te Elmina aan Kol., 16 juli 1839. Groen was echter een onbetrouwbare informant en was eerder wegens wangedrag uit de dienst ontslagen.
- 45 NA, MKI, verbaal 4255; stamboeken.

De familie Ulzen in Elmina, 1939. Patrick Manus Ulzen, kleinzoon van negerkorporaal Manus Ulzen, met zijn vrouw Angelina en hun kinderen. Tweede van links op de achterste rij staat Edward Abraham Ulzen, met wiens nalatenschap het Elmina-Java Museum is gesticht. – Collectie Ulzen

Manus Ulzen

De 20-jarige negerkorporaal Manus Ulzen vertrok op 14 maart 1832 uit Elmina met de brik Clara Henrietta, die nog zes andere Afrikaanse rekruten aan boord had. Ulzen was de enige die zijn geboorteland weer terug zou zien. Hoewel hij niet eerder had gediend, had Ulzen bedongen dat hij als korporaal zou worden aangesteld. Dat was tegen de regels, maar gouverneur Last had dringend behoefte aan een tolk. Manus Ulzen was eerder al eens in Nederland geweest en sprak een beetje Nederlands. Hij was een mulat, met een verre Nederlandse voorvader, Roelof Ulsen, die van 1755 tot 1758 had gediend als waarnemend gouverneur van de West-Indische Compagnie in Elmina.

Ulzen werd ingezet in de Padri-oorlog op Zuid-Sumatra. Vanwege een schotwond in zijn linker dijbeen werd hij op 24 juli 1835 uit het leger ontslagen met een pensioen van 142 gulden per jaar. Manus Ulzen vertrok op 27 augustus 1835 uit Batavia met het schip Schoon Verbond, en arriveerde midden in de winter op Texel. Op 11 december berichtte de commandant van het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk de aankomst van een Afrikaanse korporaal, 'welke wegens zijn bekomen blessuren op twee krukken springt, en met de taal hier te lande niet bekend is'.

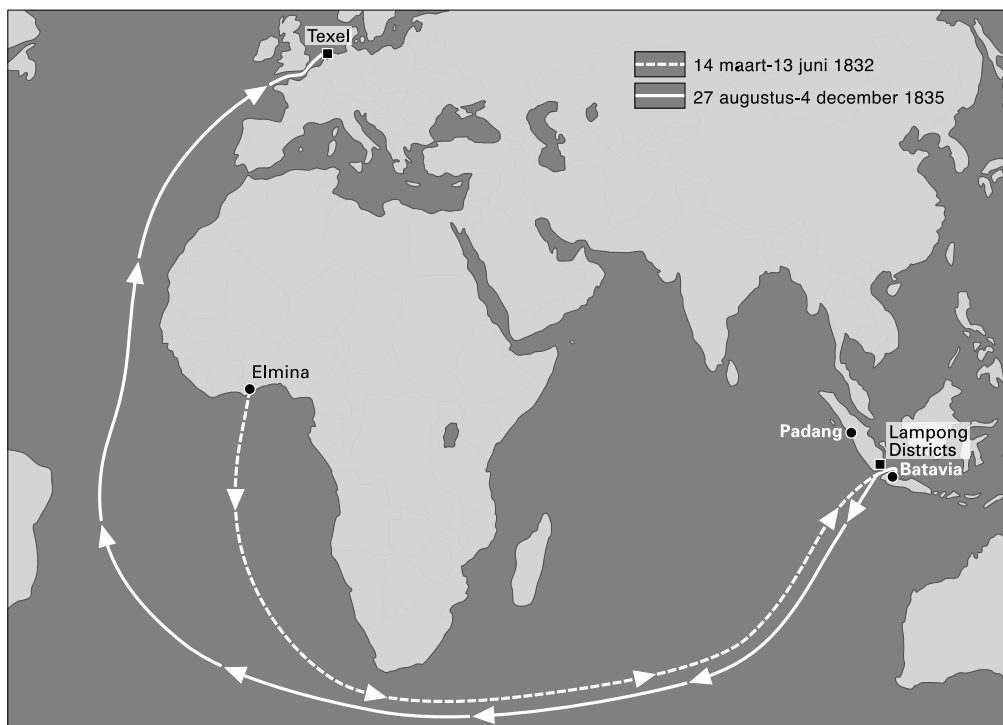
De toestand van zijn been was kennelijk zorgwekkend. Op 10 januari 1836 stuurde de commandant hem in een 'zeer goed en gesloten rijtuig' naar het militair hospitaal in Utrecht. Een paar weken later meldde het ziekenhuis dat het been mogelijk geamputeerd moest worden. In elk geval was de korporaal niet in staat om de thuisreis te aanvaarden. In het ziekenhuis herinnerde Ulzen de commandant van Harderwijk eraan dat hem in Batavia de bronzen medaille voor trouwe dienst was beloofd. Maar hij kon geen bewijsstukken overleggen. De belofte was in strijd met de geldende regel dat de bronzen medaille alleen mocht worden toegekend na twaalf jaar trouwe dienst. Maar de legerleiding wilde wel een uitzondering maken voor korporaal Ulzen, omdat hij als gedecoreerde ex-militair wellicht een gunstige invloed kon uitoefenen op de inmiddels hervatte Afrikaanse werving. Er mocht echter geen precedent worden geschapen, want dan zouden straks alle Nederlandse soldaten met minder dan twaalf dienstjaren ook een medaille verlangen. Dus zou de medaille hem pas worden uitgereikt aan boord van het schip naar Elmina.

Op 25 december 1836 werd bericht ontvangen dat korporaal Ulzen voldoende was hersteld om de thuisreis te aanvaarden. Vergezeld van een sergeant uit Harderwijk reisde Ulzen op 8 januari 1837 per koets van Utrecht naar de haven van Hellevoetsluis. Tijdens een koffiestop in Gouda nuttigde de negerkorporaal een kop koffie en twee broodjes, à raison van 30 cent. Ze overnachtten in een logement in Maassluis, waar een warme maaltijd, ontbijt en een bed in een verwarmde kamer in totaal 3,30 gulden kostte. De volgende dag reisde het tweetal met het veer van Maassluis naar Rozenburg, en vervolgens met een nieuwe koets, weer een veer en weer een koets naar de haven van Hellevoetsluis. Onderweg kwamen ze langs Brielle, de geboorteplaats van overgrootvader Roelof Ulsen. Aan boord van De Jonge Adriana ontving Ulzen de bronzen medaille met 12 gulden gratificatie, en het

restant van zijn gagement, dat na aftrek van de kosten voor verpleging en extra kleding slechts 49,61 gulden bedroeg.

Op 19 maart 1837 ankerde De Jonge Adriana voor de rede van Elmina. De archieven bieden geen definitief uitsluitsel, maar waarschijnlijk is Manus Ulzen toch met beide benen teruggekeerd op zijn geboortegrond. 'De geneezing zijner in Indien bekomen wonden [was] op de reis naar herwaarts veel gevorderd'. In 1846 wees de gouverneur hem een perceel toe aan de Heerenweg in Elmina, voor de bouw van een stenen huis. In de roerige periode voor de overdracht van Elmina aan de Engelsen trad hij op als woordvoerder van de vrijburgers in Elmina. Kennelijk was Manus Ulzen een gezaghebbend burger geworden.

Manus Ulzen trad op 10 februari 1883 in het huwelijk met Ekua Maria Esson. Waarschijnlijk was hij op Java al katholiek gedoopt. Na de komst van Franse missionarissen in Elmina in 1880 bood Ulzen zijn diensten aan als koster in de geïmproviseerde kapel. Negerkorporaal Manus Ulzen overleed in Elmina op 9 januari 1887. Hij liet een vrouw en vier zonen na.

De wereldreis van negerkorporaal Manus Ulzen, 1832-1837.
Van Elmina naar Batavia in 1832; van Batavia naar Den Helder
en Harderwijk in 1835; van Utrecht via Hellevoetsluis naar
Elmina in 1837.

4 De missie-Verveer: naar de koning van Ashanti

*'Ik mag niet verzwijgen dat het aanwerven van vrije mensen voor de Oostindische dienst een hersenschim is.'*¹

Generaal-majoor Jan Verveer had vóór deze eervolle opdracht nog nooit een stap in Afrika of Nederlands-Indië gezet. Zijn buitenlandervaring had hij vooral opgedaan in het Caraïbisch gebied en Centraal Amerika. Hij was enkele jaren bewindhebber geweest op de Bovenwindse eilanden, waar hij in 1810 enige faam verwierf door maandenlang stand te houden tegen een Britse blokkade van het eiland St. Maarten. Uiteindelijk werd hij toch krijgsgevangen gemaakt, een ervaring die hem waarschijnlijk stijfde in zijn anti-Britse gevoelens.² Verveer kreeg assistentie van twee ambtenaren, die evenmin vertrouwd waren met West-Afrika. J. van Drunen was consul geweest in Zuid-Amerika en J. de Bruijn had als ambtenaar in Suriname gewerkt. Toen de koning hem belastte met deze 'zending naar de binnenlanden van Afrika', was Verveer de 60 jaar al gepasseerd.

Verveers ervaringen met negers waren beperkt tot de West-Indische slavenbevolking, maar hij zette zich voortvarend aan de studie. Behalve in de Nederlandse boeken en documenten over de Goudkust verdiepte hij zich ook in twee uitvoerige verslagen van de Britse gezanten Bowdich en Dupuis, die in 1817 en 1820 enige tijd in de Ashanti-hoofdstad Kumasi verbleven. Verveer besloot dat hij, als commissaris van de koning, een grootser ont-haal moest krijgen dan zijn Engelse voorgangers. Maar bovenal moest vermeden worden dat zijn verblijf in Kumasi eindeloos werd gereked. Uit de geschriften van Bowdich en Dupuis had hij begrepen dat hem enige onaangename verrassingen konden wachten: langdurig oponthoud en mensenoffers.³ Zelfverzekerd ging hij ervan uit dat hij, met de nodige door-tastendheid en voldoende imponerend vertoon, de zaken naar zijn hand zou kunnen zetten.

Op basis van algemene richtlijnen mocht de generaal zelf de instructies voor zijn missie opstellen. Op 16 juli 1836 had hij zijn opdracht gereed. Verveer had tot opdracht een over-eenkomst te sluiten met de koning van Ashanti voor de levering van rekruten, tussen de 17 en 22 jaar oud, zonder lichaamsgebreken en met een lengte van ten minste 5 oude Rijnlandse voeten (1,57 meter). Bij voorkeur Ashanti's, of in elk geval grotendeels. Als het geen vrijgeboren mannen betrof, moesten ze vóór hun indiensttreding naar 's lands gebruik geëmancipeerd worden. Ze werden geacht voor vijftien jaar te tekenen, waarna ze desgewenst op 's rijks kosten naar hun vaderland teruggebracht zouden worden. Wat betreft soldij, voeding, kleding, bevordering en pensioenen – kortom, in elk opzicht – zouden de Afrikaanse militairen op dezelfde voet worden behandeld als de Europese mili-tairen. De overeenkomst zou worden opgeschort zodra Ashanti in staat van oorlog raakte met zijn buurstaten, om te voorkomen dat krijgsgevangenen of ontvoerde mannen als soldaat zouden worden aangeboden. In afwachting van hun inscheping naar Java zou in Elmina een begin gemaakt worden met hun oefening.

*'In den overigen tijd zal zoveel mogelijk alles wat tot zijne uitspanning en tevredenheid kan strekken, als muziek, dans en orderlijke spelen, worden toegelaten, en zelfs worden aangemoedigd. In kort, de Afrikaan zal in zijne superieuren, en in de geheele behandeling welke hem wordt toegedeeld, toegenegenheid, vaderlijke zorg en boven alles de strikste regtvaardigheid moeten vinden.'*⁴

Ook moest de generaal de handel bevorderen door de Ashanti-koning te overtuigen van het belang van de aanleg van een weg van Kumasi naar Elmina, een oud plan van gouverneur Daendels, die met zijn befaamde Postweg op Java in herinnering ook al mislukte pogingen in die richting had ondernomen. Mocht de Asantehene genegen zijn één of twee van zijn jonge zoons of verwanten voor hun opvoeding naar Nederland te sturen, dan zou Verveer de jongens persoonlijk onder zijn hoede te nemen. De Nederlandse regering zou de kosten van hun opvoeding en van hun eventuele terugreis naar hun vaderland voor haar rekening nemen.

Verveer had duidelijk weinig zicht op de feitelijke machtsverhoudingen in West-Afrika. De regels waren eenzijdig door Nederland geformuleerd: als de Ashanti-vorst zich hieraan niet zou houden, zou Nederland de overeenkomst als verbroken beschouwen. In werkelijkheid waren de rollen omgekeerd.

Verder moest Verveer bij het Engelse bestuur in Cape Coast de Afrikaanse werving voorstellen als 'de gewoonste zaak van de wereld' en daarbij ook wijzen op het voorbeeld van de Britse West-Indische regimenten. Op advies van het ministerie van Buitenlandse Zaken werd besloten om niet langer visa aan de Britse ambassadeur te vragen om de troepenscheppen te vrijwaren van de verdenking van slavenhandel. Gezien de beoogde schaalvergroting achtte Buitenlandse Zaken dit niet langer raadzaam om te doen. Immers, wat moest men doen als de Britten hun visa zouden weigeren? De afwegingen van Buitenlandse Zaken betroffen vooral de vraag of de voordelen van de Afrikaanse werving op zouden wegen tegen het ongerief van mogelijke Britse bezwaren.⁵

Een 'ontmoedigende' stand van zaken

Kort na zijn aankomst in Elmina maakte Verveer zijn opwachting bij het Britse bestuur in Cape Coast, waar hij bij afwezigheid van gouverneur Maclean 'buiten verwachting hoffelijk' werd ontvangen door diens plaatsvervanger Topp. In Cape Coast vielen alle bezwaren tegen de werving meteen weg zodra bleek dat er niets geheimzinnigs aan was. Verveer ging er dus vanuit dat Londen ook begrip aan de dag zou leggen. Hij redeneerde dat de hele onderneming niet alleen voordelig was voor de koning van Ashanti, maar ook voor de Engelse onderdanen in Cape Coast. Dankzij de werving voor Oost-Indië hadden de bewoners van gebieden onder Brits bestuur nu een mogelijkheid om zich in te dekken tegen de verliezen die hen te wachten stonden als ook aan de Goudkust de slavernij afgeschaft zou worden. Ze konden eenvoudig hun slaven aanmelden als rekrut, zodat ze tegen een billijke vergoeding gemanumitteerd (vrijgemaakt) konden worden.⁶

Intussen had Verveer al een mulat uit Elmina, Jacob Huydecoper, als gezant naar

Kumasi gestuurd om zijn komst bij de koning van Ashanti aan te kondigen. In afwachting van de terugkeer van Huydecoper begon Verveer orde op zaken te stellen in Elmina. Hij vond de stand van zaken 'ontmoedigend'. Bij aankomst in Elmina 'trof ik tachtig tot honderd zogenaamd aangeworven negerrekruten, gedeeltelijk in havelooze kleding, meestal alleen bedekt met een paantje'. Ze waren opgesloten binnen de muren van het kasteel St. George. Nederlandse ambtenaren gebruikten de rekruten om allerlei corveewerk te verrichten, 'maar nimmer een aangenaam werk'. Hun logement was 'van alle gemakken ontbloot', en niemand bekommerde zich om hun welzijn. Niettemin constateerde de generaal dat de stemming onder de mannen goed was en dat ze de militaire dienst overzee beschouwden als een lotsverbetering. Verveer keurde enkele tientallen mannen meteen af als volkomen ongeschikt voor de militaire dienst.

De generaal ontstak in woede toen hij het 'onvoegzame' stelsel van delegatiën ontdekte. 'Schandelijker speculatie is nimmer door den onbeschaamdsten woekeraar uitgevonden.' Verveer vond het ontoelaatbaar dat Lans' rekruten niet als vrije mannen, maar als slaven naar Indië waren gestuurd, zonder dat was gevraagd of ze zelf instemden met hun nieuwe bestemming. Verveer berekende dat Lans jaarlijks ruim 10.000 gulden aan inkomsten uit delegatiën opstreek, meer dan het tienvoudige van het bedrag dat hij aan salaris had genomen toen hij als commandeur diende in Elmina. Hij besloot meteen tot afschaffing van de delegatiën, omdat voor dit stelsel nooit toestemming was gegeven.⁷

Verveer voerde nieuwe voorschriften in, waarbij de rekruten formeel gemanumiteerd werden vóórdat ze als militair werden ingelijfd. Bij elk individu diende men zich ervan te verzekeren dat hij uit volkomen vrije wil in dienst trad, 'met volle voorwetenschap, toestemming en tevredenheid'. Hij ontwierp een standaardformulier voor de manumissie, de acte van manumissie en emancipatie, dat aan elke rekrut moest worden uitgereikt, en dat bij inscheping mee aan boord moest worden genomen.

Het werd Verveer echter al spoedig duidelijk dat 'het aanwerven van vrije mensen voor de O.I. dienst een hersenschim is'.⁸ De oplossing die hij bedacht, kwam erop neer dat slaven de gelegenheid werd geboden hun vrijheid te kopen met een voorschot op hun soldij. Vervolgens moesten de soldaten dat bedrag afbetalen aan de staat, in plaats van delegatiën over te maken aan hun meesters. Dat systeem was volgens Verveer in het belang van de rekrut, want daarmee kocht hij 'een wezenlijk goed, zijn eigen vrijheid'. Het bedrag voor de manumissie kon in twee jaar worden afbetaald.

De missie naar Kumasi

Huydecoper keerde op 11 december terug in Elmina, vergezeld van een hoge Ashanti-hoofdman genaamd Poku, en ongeveer vierhonderd man die de generaal tot escorte moesten dienen op zijn tocht van Elmina naar Kumasi.⁹ Op 7 januari 1837 begon Verveer met een talrijk gevolg aan de reis naar Kumasi. Een gevoel voor 'ostentatie' was de generaal-majoor wel toevertrouwd. De tocht is in al zijn kleurrijke en bizarre details beschreven door de secretaris van de missie, Jan van Drunen.¹⁰ Verveer, Van Drunen en De Bruijn werden vervoerd op palankijnen, versierde draagstoelen die elk getorst werden door vier dragers. De officier van gezondheid Pignari, resident Van der Eb uit Axim, assistent

Huydecoper en de tolk Welzing uit Elmina werden elk op de hoofden van twee man gedragen in matten korven. Nog eens 192 dragers waren nodig voor het vervoer van levensmiddelen, tenten en andere reisbenodigdheden. Al 380 slaven waren vooruit gezonden met de geschenken voor de koning van Ashanti, om in de buurt van Kumasi de komst van Verveer af te wachten. Aan het begin van de stoet liep het korps muzikanten uit Elmina, dat de missie luister bijzette door onderweg het volkslied en andere liederen te spelen. Een van de favoriete nummers van de muzikanten (allen Afrikanen en mulatten) was het lied 'Wien Neerlands Bloed'. En dan waren er nog de koks, de wasjongens, het gewapend escorte, de geniesoldaten, de vertegenwoordigers van de koning en van de kwartieren van Elmina, en de Ashanti-hoofdman Poku en zijn gevolg. Al met al trokken zo'n duizend mannen en vrouwen over het smalle bospad, dat onderweg vaak opengehakt moest worden, naar de hoofdstad van Ashanti.

Op weg naar Kumasi werden her en der ook slaven aangeboden, zodat Verveer zich een idee kon vormen van het gangbare prijspeil. De prijs per slaaf varieerde, maar was nooit hoger dan 2,5 ounce goud, ofwel 100 gulden. Verveer zou dat bedrag dan ook als richtlijn aanhouden. Over de procedure van manumissie voorafgaand aan inlijving in het leger werd al niet meer gerept. Op weg naar Kumasi kon Verveer zodoende al 'een dertigtal schone jonge slaven' aanwerven, die hij onder escorte naar Elmina stuurde.¹¹ Eenmaal op het grondgebied van Ashanti werd het Nederlands gezantschap nauwkeurig in de gaten gehouden. Generaal Poku zond geregeld boodschappers naar Kumasi om verslag uit te brengen en instructies te ontvangen.

Aangekomen in Eduaben ontving de missie het bericht dat de koning van Kokofu, de eerste bestuurder des rijks na de koning van Ashanti, was overleden. Ze zouden nog tenminste tien dagen 'op deze ellendige plaats' moeten verblijven. Intussen waren ze er getuige van dat veertig slaven van de koning van Kokofu gevangen werden om geofferd te worden bij zijn begrafenis. De tien dagen werden twintig dagen. Elke dag kwamen boodschappers van de Asantehene een schaap en palmwijn brengen en naar de welstand van de gasten informeren. Op 29 januari

*'werden wij des avonds aangenaam verrast door een geschenk van den Koning, bestaande in zes jonge vrouwen, alle bloedverwanten van den Vorst, door hem aan de respectieve officieren gezonden, met bijvoeging, dat Z.H. wenschte, dezelve ons tot tijdverdrijf en opbeuring, in ons niet zeer aangenaam verblijf alhier, zouden strekken. Dezelve werden begeleid door een grooten optogt met flambouwen, waarbij zich nog bevonden 120 slaven met bananen, 12 met yams en 1 met een pot palmwijn als geschenk voor ons. Den volgenden dag lieten wij Z.H. onze dank betuigen, en zonden hem nog 1 kist Malagawijn, een pot gember, een dito confituren en twee flesschen ingelegde vruchten.'*¹²

Het oponthoud duurde zo lang omdat de begrafenis werd gevolgd door 'kwade dagen', waarin geen zegen rustte op zaken doen. De hoge bezoekers lieten weten dat men zo lang geen duizend monden kon voeden, waarop gezanten van de Asantehene de bewoners van

Eduaben waarschuwden dat zij elke dag hun producten tegen vastgestelde prijzen op de markt moesten brengen, op straffe van het afsnijden van een of beide oren bij de eerste overtreding, en van neus of lippen bij een recidive. Op 13 februari kon het gezelschap, nu gekleed in groot uniform, eindelijk de reis voortzetten. 'De hoofdstad ligt rondom in eene moeras, alwaar van 10 tot 15 duim water stond, waardoor wij een kwartier lang moesten gedragen worden.' [...]

'Na een uur door de menigte voortgetrokken te zijn, kwamen wij aan eene enigszins verheven, met boomen begroeide, plaats, waar de Ashantijsche Vorst, onder enige groote parasols, was gezeten.' Na de eerste begroeting volgde een tegenbegroeting. Nu werden de leden van het gezantschap op een plein geïnstalleerd, waar alle belangrijke personen hun opwachting kwamen maken. Indachtig hun opdracht tot het verkrijgen van mankracht uit Ashanti maakten de Hollanders een schatting van de getalssterkte aan de hand van het aantal parasols. Elke parasol behoorde toe aan een autoriteit, die werd gevolgd door zijn eigen aanhang. Eerst trokken 68 grote parasols voorbij, dan zeven parasols waaronder die van de Koning, gevolgd door nog 49 parasols. Een berekening leerde dat bij elke parasol gemiddeld vierhonderd gewapende manschappen hoorden. Zo kon de legersterkte in Kumasi worden becijferd op 46.800 man, plus nog eens ruim 21.060 slaven en andere dienaren.

De koning had voor het gezantschap een nieuw huis laten bouwen, waarop de Nederlandse vlag wapperde. Na heel lang wachten konden eindelijk de geschenken overhandigd worden: 'een kist Malagawijn; een mahonyhouten liqueurkelder met liqueuren; een dito kistje met een koppel fraaije pistolen met toebehooren; een met zilver ingelegd wortelhouten kistje, waarin een fraai met goud ingelegd jagtgeweer; een eikenhouten kistje waarin een kunstig gewerkt kuras en casque met zilver en goud verguldsel opgelegd.' Alles viel zeer in de smaak. Op verzoek van de koning trok resident Van der Eb het harnas aan, waarop de koning met de duim in de mond enige vervaarlijke schreeuwen gaf als blijk van goedkeuring. Bij de volgende cadeausessie werden de bijbehorende epauletten overhandigd, een kistje met kruid en hagel, een kistje met Chinese waaiers, een kistje met reukwaren en zeep, een dito met champagne, een met ingelegde vruchten, een met 40 el gouden franje, 40 el breed goud galon en enig zilverwerk, een kistje met rood ponceau laken en een groot beeld van Psyche, dat de koning onder betuiging van de meeste dank aan de koning der Nederlanden aannam. Vervolgens liet de koning een borrel schenken.

Daarna stuurde Kwaku Dua tegengeschenken: stofgoud gewikkeld in fraaie zijden lapjes, een os, een varken, zes schapen, tien hoenders, tweehonderd eieren, tien slaven met ananassen beladen, acht met suikerriet, 46 slaven met yams, veertien met noten, veertien met groenten, 1025 slaven met bananen, 21 slaven met brandhout en twee met palmwijn. Tezamen 1152 dragers, die allen één voor één op een aangewezen plaats de geschenken neerlegden.

Het uitwisselen van geschenken werd nog enige dagen voortgezet. De koning ontving nog een porseleinen theeservies, een camera obscura, een lap rood zijden fluweel, spiegels, een pendule, bloemvazen, een zijden vaandel met het Koninklijk Wapen en meer drank. Het muziekkorps uit Elmina bleek een groot succes. De Asantehene verzocht elke dag om

een uitvoering van het Jagerskoor uit *Der Freischütz* van Karl Maria von Weber, dat inmiddels bekend stond als het lied van de koning van Ashanti.

Intussen was Verveer ziek geworden, zodat Van Drunen en De Bruijn het grootste deel van de onderhandelingen moesten voeren. Uit bezorgdheid over de gezondheid van zijn gast liet de Asantehene dertien mannen en vrouwen onthoofden, tot grote ontsteltenis van de patiënt. Net zomin als Bowdich in 1817 kon Verveer voorkomen dat de Ashanti's hun eigen rituele gebruiken volgden.

Voor zijn tocht naar Kumasi had Verveer zich een ideaalbeeld van de Ashanti-krijger gevormd. Hun 'onverzaagdheid in den oorlog is proverbiaal, de krijg en de jagt zijn nagenoeg de uitsluitende bezigheden van het mannelijk geslacht'.¹³

Donko's

Het oorspronkelijke plan om Ashanti's – of althans in Ashanti geboren mannen – aan te nemen, bleek al spoedig onuitvoerbaar. Ashanti-krijgers waren niet beschikbaar. In Ashanti geboren slaven, zo ontdekte Verveer, waren geen mensen die gekocht en verkocht konden worden. Ze behoorden tot de huishouding en waren eerder te vergelijken met feodale onderhorigen dan met slaven in de Nederlandse West- en Oost-Indische koloniën. Omdat het aannemen van Ashanti-rekruten onmogelijk bleek, ging de werving zich noodgedwongen richten op 'die klasse van slaven die herkomstig is van het Noordelijk binnenland, en behorende tot honderden van onderscheidene volksstammen, zoo verre zelfs als de oevers van den Niger'.¹⁴ De slaven uit deze noordelijke streken, die bekendstonden onder de verzamelnaam *Donko*, waren slaven in de echte zin des woords. Verveer had zich al snel verzoend met deze nieuwe feiten: hij projecteerde zijn ideaalbeeld van de 'martiale rassen' nu op de Donko's. Weliswaar hadden de Ashanti's een 'aangenamer en bevalliger voorkomen', maar de Donko's waren forser en sterker, en gemakkelijker te wennen aan de militaire ondergeschiktheid.¹⁵ Ze waren gewend aan zwaar werk, liepen lange afstanden met niet meer dan wat bananen en een handvol maïs als voedsel, en leefden zonder enig comfort. Daarnaast liepen ze ook nog voortdurend gevaar om als mensenoffer te worden gebruikt. 'Vandaar dan ook dat hunne overgang in onze militaire dienst door hen beschouwd wordt als het grootste geluk dat hun te beurt konde vallen.' Verveer beklemtoonde het humanitaire aspect van zijn missie: het was hem zeer zwaar gevallen om rekruten te moeten afkeuren wegens ouderdom of lichaamsgebreken, want met die afwijzing sprak hij bijna een doodvonnis uit over de ongelukkige slaaf.

Hij zag slechts enkele nadelen bij zijn nieuwe rekruten. Deze noordelijke volkeren hadden helaas de gewoonte om sneden aan te brengen op hun gezicht. De Mossi's bijvoorbeeld maakten twee perpendiculaire insnijdingen op beide wangen, en een horizontale inkeping van de neus naar de oren. Erger dan de ontsierende sneden vond de generaal de gewoonte bij veel Donko's om hun bovenste voortanden scherp af te vijlen, opdat ze van zich af konden bijten in een gevecht van man tot man. Velen hadden daarom deze tanden geheel verloren.¹⁶

Aan Batavia berichtte Verveer dat deze Afrikanen in minder dan twee jaar geschikte infanteriesoldaten zouden worden, mits onder goede leiding geoefend. Hij kenschetste de

Afrikanen als ‘ingeschapen trouw, willig, gehoorzaam en, wel geleid wordende, voor den vijand onwankelbaar.’ Hij voegde daaraan toe dat zij een afkeer koesterden van allen die niet ‘Neger-zwart of Europeesch-blank’ zijn, een merkwaardige bewering want veruit de meeste Donko’s hadden nooit eerder een Europeaan gezien, laat staan een Aziat. Verveer zag echter in deze veronderstelde eigenschap een aanbeveling, want de Afrikanen zouden niet geneigd zijn gemene zaak te maken met de Aziaten.¹⁷

Verveer had goed begrepen dat ‘Donko’ de verzamelnaam was voor tientallen verschillende volkeren uit het binnenland. Ze spraken dus ook tientallen talen. Velen konden elkaar onderling niet verstaan. De beste oplossing voor dit taalprobleem was volgens Verveer om alle Afrikanen zo veel mogelijk vertrouwd te maken met het Nederlands, en niet met het Maleis. Voortvarend bedacht hij ook een oplossing voor het probleem van de namen van de rekruten. Bij de Akan (zoals de Fanti’s van de kust, de Elmina’s en de Ashanti’s) was en is het gebruikelijk mensen te vernoemen naar de dag in de week waarop ze geboren worden. Daar wordt dan nog een tweede naam bijgevoegd. Zodoende hadden veel mannen dezelfde naam: Kwaku, Kofi, Kwamena, Kwame, Kwasi. Veel Donko-slaven hadden van hun Ashanti-meester een nieuwe Akan-naam gekregen. In de stamboeken en in de boekhouding zou dat tot verwarring kunnen leiden. Bovendien hadden sommige Donko’s een naam die voor Hollanders moeilijk op te schrijven en uit te spreken was. Ook kwam het voor dat een man helemaal geen naam had, maar door zijn meester werd aangeduid met de naam van zijn stam: Mossi, Grunshi enz. Verveer liet elke rekrut van Donko-komaf met een nieuwe Nederlandse naam inschrijven op het stamboek,

‘waarbij ik meestal getracht heb, korthed met gemakkelijke uitspraak te vereenigen en voor zoveel ik heb kunnen vinden de g, ch en ander voor den Neger moeijelijk te articuleren letters te vermijden, en den naam met een klinkletter te eindigen.’¹⁸

Door dagelijks appèl te houden, ook tijdens de scheepsreis, moesten de manschappen aan hun nieuwe naam wennen. Veel soldaten uit de kuststreek behielden gewoon hun Afrikaanse naam.

Voor de naamgeving werd geput uit de vaderlandse geschiedenis (Vondel, Alva, Van Speyk), de namen van dienstdoend personeel aan de Kust van Guinea (Pignari, Huydecoper, Tonneboeyer, Cremer), de topografie (Amsterdam, Valkenburg), de dierenwereld (Leeuw, Luipaard, Piet Poes, Louis Duif), de muziek (Mozart, Beethoven), de klassieken (Leander, Cicero, Caesar), de filosofie (Voltaire) en de fantasie. Sommige mannen kregen een combinatie van een Afrikaanse met een Hollandse naam, zoals Pieter Koffie en Jacob Jammie.

Eerder had Verveer al besloten de werving aan de kust ook voort te zetten, ook al had hij geen hoge dunk van ‘kustnegers’. Hoewel ze al meer dan twee eeuwen in contact stonden met Europeanen, vertoonden de kustnegers ‘eenen graad van bedorvenheid, luiheid, in een woord, van diep ingewortelde onzedelijkheid in alle beteekenis van de uitdrukking’. Hun drankverslaving was daarvan het sprekendste bewijs. Niettemin hadden de eerste proefdetachementen, die vrijwel uitsluitend waren samengesteld uit ‘kustnegers’, goed

Overeenkomst,

aangaan en gesloten
tusschen

den Hoog Edel Gebooren
Heer Tan Verwer, Generaal
& Major bij de legers van
Zyne Majesteit den Koning
der Nederlanden, Hoogst-
Secretaris Commissaris op de
Westkust en in het binnenland
van Afrika, Ridder der Mi-
litaire Willemsorde en van
den Nederlandschen Leeuw,
ten deze door zijn Gouvernements
bevocht gevolmagtigde, ten
eene zijde;

en
Zyne Hoogheid Kwakoo den
Koning en oppermagtig meest
van Ashanti, aanhoorige
landen en volkstammen, ten
andere zijde;

Het Gouvernement van het Koninkrijk der Neder-
landen, verlangende om voor den militairen dienst
in de overzeesche kustingen van het Rijk, bepaalt
op de West-kust van Afrika, en in het naast aan-
liggende binnenland een werving naar te stellen van
vrije en vrijwillige Afrikaansche manschappen, voor

ge.

voldaan.¹⁹ Verveer deelde kennelijk de Haagse voorkeur voor ‘onbedorven natuurkinderen’. Maar terwijl Verveer ervan uitging dat het contact met Europeanen een beschavende werking zou hebben, dacht men op het ministerie van Koloniën juist dat de ‘nobele wilde’ werd bedorven door de omgang met Europeanen, van wie zij weinig goeds leerden.

Verdrag met de koning van Ashanti

Op 18 maart 1837 werd het verdrag tussen koning Willem I en Kwaku Dua getekend.²⁰ Verveer tekende namens Willem I, Kwaku Dua zette een kruisje, ‘het merk van Zijne Hoogheid, den koning en oppermagtig vorst van het Rijk van Ashantij, onderhoorige landen en volkstammen’. In dit verdrag beloofde Kwaku Dua zelf duizend manschappen te leveren, terwijl hij tevens toestemming gaf voor het openen van een werfbureau in Kumasi. Van Nederlandse kant werd toegezegd dat deze soldaten zowel tijdens als na de militaire dienst

‘in alles zullen gelijk gesteld en behandeld worden als de overige troepen van Zijne Majesteit in de Nederlandsche Overzeesche bezittingen dienende, en dat zij mitsdien dezelfde aanspraak zullen hebben op bevordering in graden en rangen, mitsgaders op pensioen, gagement en andere militaire belooningen, als, overeenkomstig de bestaande reglementen, aan de Nederlandsche koloniale troepen worden toegedeeld.’

In het geval de rekruten van slavenkomst waren, zou het Nederlandse gouvernement hun de middelen verschaffen zich vrij te kopen alvorens ze definitief in het leger werden ingelijfd. Bij zijn indiensttreding zou de man een acte van manumissie ontvangen, als bewijs dat hij de rest van zijn leven dezelfde rechten zou genieten als een vrijgeboren man. In Ashanti geboren rekruten zouden voor vijftien jaar worden ingeschreven, waarna ze op kosten van Nederland naar Afrika teruggebracht zouden worden. Rekruten die niet in Ashanti waren geboren, werden ingeschreven voor onbepaalde tijd, omdat het toch niet mogelijk zou zijn hen na afloop van de dienst terug te brengen naar de verre binnenlanden.

Jacob Huydecoper, die de Akan-talen beheerste en zowel Nederlands en Engels sprak, werd aangesteld als agent van werving in Kumasi en voorzien van gedetailleerde instructies voor het beheer van het ‘succursaal werfdepot’. Huydecoper zou de rekruten van de koning in ontvangst nemen en was daarnaast gemachtigd om rekruten aan te nemen die door individuele aanbieders werden aangebracht. Verveer verwachtte dat de gewone werving in Kumasi en in Elmina zo’n zestig rekruten per maand zou opleveren. Nog voor het verdrag was ondertekend had hij al een kleine tweehonderd man geworven en naar Elmina gestuurd.

De Ashanti-koning verbond zich in het verdrag om zelf binnen een jaar duizend hoofden te leveren, ‘schoone, welgevormde, sterke, vlugge manschappen’, in de leeftijd tussen 17 en 22 jaar. Krijgsgevangenen, veroordeelde misdadigers en pandelingsen werden nadrukkelijk van de werving uitgesloten. De koning zou zijn rekruten ter goedkeuring aanbieden aan de agent van werving. Voor elke goedgekeurde rekrute kreeg de koning een waarde van 2,5 ounce goud (100 gulden) vergoed, uit te betalen in geweren, kruit en lood. Als

voorlopige aanbetaling kon de Asantehene tweeduizend geweren met toebehoren laten afhalen in Elmina. Later kon de koning dan besluiten of hij het resterende bedrag voor de duizend man uitbetaald wilde hebben in geweren, in stofgoud of in goederen die hij via het Nederlandse gouvernement in Nederland kon laten bestellen. Een soldaat was zes geweren waard. Voor het voorschot van tweeduizend geweren, die een tegenwaarde van 32.000 gulden vertegenwoordigden, diende de koning 325 manschappen te leveren, bijna eenderde van het totaal. Ondanks tientallen jaren van duwen en trekken zou dat aantal nooit gehaald worden.

Volgens Verveer was de Asantehene zeer onder de indruk van het aanbod om één of twee van zijn zonen naar Nederland te zenden voor hun opvoeding. De gedachte om kinderen naar Europa te sturen om daar ingewijd te worden in de kennis van de blanken was niet nieuw. De Asantehene Opoku Ware (1720-1750) had een eeuw eerder al eens voorgesteld om veertien Ashanti kinderen in Europa naar school te sturen. Terwijl Verveer in Kumasi verbleef, volgden twee Ashanti-prinsen in Engeland een Europese opleiding. Kort voor het vertrek van het gezantschap uit Kumasi werden 'de jonge prinsen Quassie Boachi en Quamina Pocoo (...) met eene inderdaad op elk der aanwezenden diepen indruk makende hartelijkheid mijner zorge opgedragen.'²¹ Quassie Boachi – in hedendaagse spelling Kwasi Boakye – was de zoon van koning Kwaku Dua. Gezien het matrilineaire systeem van de Akan was Boakye niet de kroonprins. Poku was derde in lijn voor de troonsopvolging.²²

Na een afscheidsdiner, een rondleiding door het paleis en het zeldzame privilege te worden uitgenodigd voor een luisterrijk feest in 's konings harem organiseerde Van Drunen als tegenprestatie een groots spektakel. Met gemarmerd hout werd een façade van een Griekse tempel opgericht, waarop de Hollandse vlag waaide. Met behulp van de camera obscura werden lichteffecten op het tafereel geprojecteerd. Aan weerszijden van de tempel stond vuurwerk, dat ter afsluiting van het spektakel werd afgestoken. De koning liet tot driemaal toe weten dat hij veel vermaak schiep in het fraaie schouwspel. Kort nadat het vuurwerk was afgestoken, werd het hele bouwwerk door een stormwind vernield. Maar toen had de 'ostentatie' het beoogde imponerend effect al gehad.

Nadat de schatbewaarder van de koning nog nieuwe geschenken had gebracht, uiteenlopend van een gouden pijpenkop en een zijden paantje voor Willem I, twee levende jonge panthers, twee stekelvarkens, zakjes stofgoud en enkele jonge slaven, marcheerde het gezantschap onder het spelen van het Jagerskoor de stad uit. Zonder bijzondere voorvallen bereikte men op 1 april 1837 Elmina, na een afwezigheid van 83 dagen.²³ Verveer was uitermate tevreden over het welslagen van de onderneming. De ontvangst in Kumasi had de stoutste verwachtingen overtroffen.

'Ijselijke maatregelen': de periode Tonneboeyer

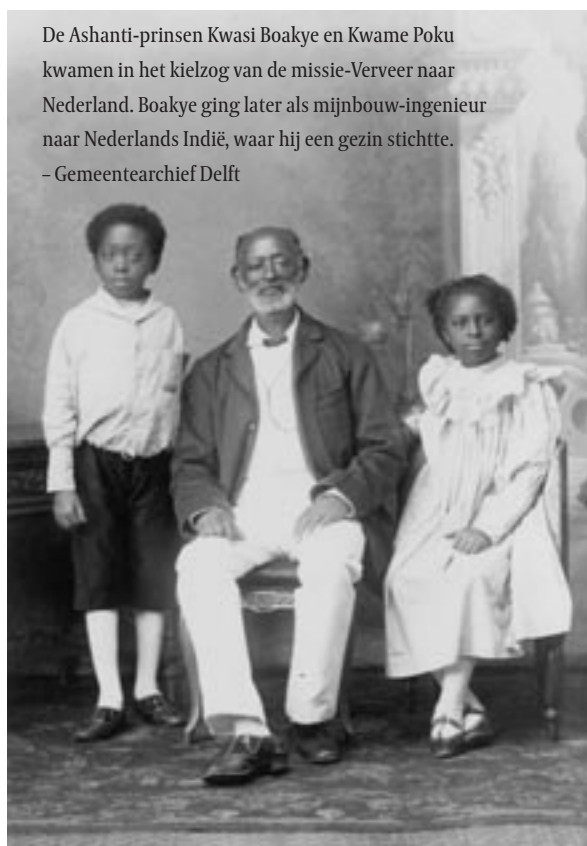
Toen Verveer op 1 april 1837 terugkeerde in Elmina trof hij de stad in rep en roer. Er woedde een grote brand. De heetgebakerde commandeur Tonneboeyer wilde een plein aanleggen, en ruimere straten, om de veelvuldige overslaande branden tegen te gaan. Hij had echter nagelaten om hierover te overleggen met de negerregering van Elmina. De inwoners braken alle nieuwe constructies meteen weer af. De negerregering kondigde

een algemene staking af. Bedienden van de blanken kregen opdracht hun meesters te verlaten. Tonneboeyer liet koning Kudjo van Elmina arresteren en opsluiten in het kasteel. De commandeur zag zijn machtspositie versterkt nu hij dankzij het werfdepot beschikte over een groter aantal militairen. Zo'n driehonderd rekruten voor Java werden ingezet om het oproer te dempen. De soldaten van het garnizoen waren echter niet genegen om hard op te treden tegen de eigen bevolking, zeker niet als het ging om het doordrukken van onpopulaire maatregelen. De nieuw-aangekomen Donko's schoten enthousiaster dan de soldaten van de vaste bezetting, noteerde Verveer.²⁴

Op 22 april 1837 vertrok Verveer met een Engels schip via Engeland naar Nederland, vergezeld door de twee Ashanti-prinsen. De 'ostentatieve' missie-Verveer had de Staat der Nederlanden maar liefst 42.568 gulden gekost, meer dan de totale jaarlijkse begroting van de Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea.²⁵ Als gevolg van de onbezonnen daden van het jeugdige heethoofd dat hijzelf had aangesteld tot commandeur a.i. zou Verveer een jaar later weer terugkeren in Elmina.

Tonneboeyer negeerde alle omgangsregels die gebruikelijk waren in de verhouding tussen het kasteel St. George en de stadsstaat Elmina. Op 8 mei stuurde hij 32 rekruten voor Java de stad in om onder leiding van garnizoenscommandant Maassen met stormrammen de huizen te slopen, die op het traject van de beoogde doorgaande weg stonden. Ook de volgende dagen bleven de rekruten bezig met het afbreken van huizen.²⁶ Het is veelzeggend dat de commandeur hiervoor opnieuw de rekruten voor Java inzette, en niet de vaste bezetting. Met de komst van meer en meer rekruten uit Kumasi zag Tonneboeyer kans 'ons vroeger gezag te herstellen'.²⁷ In juli had hij meer dan tweehonderd rekruten in het depot, hoewel al verscheidene transporten naar Java waren vertrokken.

In Elmina liep de woede nog verder op toen de commandeur bij wijze van strafmaatregel brand liet stichten in de wijk van de *rimadoors*, de kanoroeiers. Zij hadden zich niet snel genoeg naar zijn zin gemeld voor hun roeidienst toen een dienstkano naar Accra moest vertrekken. Bovendien liet hij de kanonnen van het kasteel het vuur openen op de

De Ashanti-prinsen Kwasi Boakye en Kwame Poku kwamen in het kielzog van de missie-Verveer naar Nederland. Boakye ging later als mijnbouw-ingenieur naar Nederlands Indië, waar hij een gezin stichtte.
- Gemeentearchief Delft

stad Elmina, eerst met schroot en vervolgens met scherp. Drie invloedrijke mulatto-burgers van Elmina, C.H. Bartels, J. Simons en Isaac Ruhle, die als lid van de Koloniale Raad hun goede diensten aanboden en de 'ijzelijke maatregelen' betreurden, werden afgesnauwd. Ten einde raad wendde het drietal zich per brief tot de minister van Koloniën in Den Haag met de smeekbede om 'onze belangen en ons leven te willen protegeren' tegen herhaling van zulke gewelddadige maatregelen, want zoiets was 'op de Kust nooit eerder voorgevallen'. Onder de bevolking van Elmina waren twee doden en enkele gewonden te betreuren.²⁸

Uiteindelijk overspeelde Tonneboeyer zijn hand. Op 23 oktober ontving hij bericht dat twee Nederlandse ambtenaren waren doodgeschoten door mannen van koning Bonsu van Ahanta, bij Axim, met wie al lang een conflict broeide. Zonder te wachten op de toegezegde versterkingen uit Elmina trok Tonneboeyer zelf uit op een strafexpeditie, vergezeld door een deel van de vaste bezetting en een detachement rekruten voor Java. Drie dagen later werd in Elmina het bericht ontvangen dat Tonneboeyer en vier andere Nederlanders waren gedood toen ze op het strand bij Takoradi in een hinderlaag van Bonsu liepen. Een vijftigtal soldaten en landsslaven waren eveneens gedood. Van de rekruten voor Java waren er 29 gesneuveld of gevangengenomen en vijftien man gewond.²⁹ Later bleek dat Bonsu's mannen bij sommige gevangenen de achillespees hadden doorgesneden, zodat ze niet langer geschikt waren voor de militaire dienst.³⁰ Volgens de plaatselijke publieke opinie had Tonneboeyer zijn verdiende loon gekregen, maar over de andere slachtoffers had Elmina gerouwd.³¹ Tonneboeyer werd als waarnemend commandeur opgevolgd door Anthony van der Eb.

Strafexpeditie van Verveer

Met zijn onbezonnen daden had Tonneboeyer een ernstige gezagscrisis veroorzaakt. Den Haag was overtuigd van de noodzaak om 'het vorstje (koning Bonsu van Ahanta) door kracht van wapenen ten onder te brengen' omdat de affaire anders verstrekkende gevolgen kon hebben voor de veiligheid van de Europeanen aan de Kust. De strafexpeditie tegen Bonsu kwam onder leiding te staan van generaal Jan Verveer. Op 14 juni 1838 keerde Verveer terug in Elmina, ditmaal met het oorlogskorvet de Amphitrite en een expeditiemacht van tweehonderd man die na de veldtocht aan de Goudkust met het troepenschip Rhoon en Pendrecht zou doorreizen naar Batavia. De strafexpeditie eindigde zonder veldslag. Bonsu's eigen volk leverde de koning uit tegen een beloning van 10 ons goud. Na een wel erg summier proces werd Bonsu ter dood veroordeeld en op 29 juli 1838 opgehangen.

Het hoofd van Bonsu werd afgesneden en 'in het belang der wetenschap' op sterk water gezet en meegenomen naar Nederland, waar het een laatste rustplaats vond in het Leids Anatomisch Museum.

Vijf Ahanta-notabelen werden een maand later nog in Elmina ter dood veroordeeld en opgehangen. De mulat Pieter Bartels werd op beschuldiging van collaboratie met Bonsu zonder proces verbannen naar Ambon. In Indië zou Bartels zich nog verdienstelijk maken met een vertaling van de kriegsreglementen uit het Nederlands in het Fanti en het Twi, ten behoeve van de Afrikaanse KNIL-compagnieën. Hoewel er geen gevecht was geleverd, verloor de expeditiemacht 32 man aan ziekten tijdens het korte verblijf aan de Kust van Guinea.

De expeditie tegen Bonsu bood voor het eerst de gelegenheid om de rekruten voor Java in actie te zien. Omdat ze nog niet geoefend waren, had Verveer 130 rekruten ingezet als dragers voor de artillerie. Volgens F. Douchez (waarschijnlijk een pseudoniem), die deel uitmaakte van de strafexpeditie en hierover later een bizar verslag publiceerde, werden de rekruten voor Java 'onze Zwitsers uit Ashanti' genoemd.³² Hij beschouwde het contract met de koning van Ashanti als een Afrikaanse variant van de overeenkomsten met de Zwitserse kantons inzake de werving voor het KNIL. Douchez had een paar honderd zwarte Zwitsers in actie gezien, en constateerde dat die lui niet wisten wat ze deden. Verveer zelf hield vast aan zijn positieve indruk van zijn 'zwarte Zwitsers'.

Tijdens zijn verblijf aan de kust nam hij de stand van zaken op bij de Afrikaanse werving. De resultaten in Elmina waren niet echt gunstig te noemen. De duizend man die de koning van Ashanti binnen een jaar had toegezegd, werden bij lange na niet voldaan. De rekruten van de koning werden apart genoteerd, omdat die verrekend moesten worden tegen de reeds geleverde geweren. Zo vermeldt de rekening-courant van de koning over het tweede kwartaal van 1838:³³

*'debet per ultimo maart fl. 27.900
geleverd over maart, april, juni 1838: 34 rekruten, a fl. 100 per hoofd,
totaal fl. 3.400
debet per ultimo juni fl. 24.500.'*

Op 23 februari 1838, bijna een jaar na de ondertekening van het verdrag, had de koning pas 38 man gezonden. Van der Eb had Huydecoper herhaaldelijk opdracht gegeven om de koning te herinneren aan de gemaakte afspraken, maar tot dusver zonder resultaat. De commandeur waarschuwde dat de bestelde goederen alleen geleverd zouden worden als de koning de beloofde rekruten stuurde. Nieuwe bestellingen zouden niet meer in behandeling worden genomen als de levering van rekruten bleef stagneren. De Asantehene had inmiddels nog acht metalen kanonnetjes besteld, 'veldstukjes voor zijn Hollandsch Fort', dat de vorst wilde bouwen in de wijk van Kumasi waar Elminezen woonden.³⁴

De verscheping van rekruten naar Java ging intussen wel gewoon door. Op 1 januari 1838 had het Afrikaansch Werfdepot te Elmina een sterkte van 219 man, in grote meerderheid afkomstig van de kust en van de eigen wervingsactiviteit van Huydecoper in Kumasi.

Bij Koninkrijk Besluit van 23 maart 1838 was bepaald dat de hoogste gezagsdrager in Elmina voortaan weer de titel van gouverneur zou dragen. De commandant van de vaste bezetting werd nu tevens belast met de directie van het Afrikaansch Werfdepot.³⁵

Intussen waren met de Rhoon en Pendrecht opnieuw geschenken voor de koning van Ashanti aangevoerd, waaronder een groot schilderij van de hand van de Javaanse schilder Raden Saleh, waarop Verveer stond afgebeeld met de twee Ashanti-prinsjes.

Kort na zijn aankomst in Elmina stuurde Verveer een boodschapper naar Kwaku Dua om hem in te lichten over het geschenk en enkele zaken met betrekking tot de soldatenwerving.³⁶ Als antwoord zond Kwaku Dua enkele gezanten die het schilderij met de Ashanti-prinsjes bekeken, maar verder geenszins gemachtigd bleken om zaken te doen.

Het kunstwerk zou nooit zijn bestemming Kumasi bereiken. Het was te groot om vervoerd te worden over smalle bospaden, en zou uiteindelijk langzaam wegschimmelen op de vochtige muren van kasteel St. George.

Teleurgesteld schreef Verweer een brief op poten aan Huydecoper, waarin hij hem streng vermaande dat het getreuzel nu afgelopen moest zijn.³⁷ Hij had moeten constateren dat de rekruten geenszins beantwoordden aan de instructies die hij aan Huydecoper had verstrekt. Velen waren veel te oud, anderen hadden lichaamsgebreken, weer anderen waren te klein of ten eenen male ongeschikt voor de militaire dienst. Afgekeurde negers, zo waarschuwde Verweer, zullen op kosten van Huydecoper worden teruggezonden naar Kumasi. Met het huidige lage rendement waren de hoge kosten van de werving te Kumasi niet verantwoord. Als de werving in Ashanti beëindigd moest worden, zou dat in de eerste plaats te wijten zijn aan de agent van werving aldaar. De koning had zich verplicht om binnen een jaar duizend man te leveren, maar nu waren al zestien maanden verstreken en nog had de Asantehene slechts 75 man gestuurd, terwijl hij nog voor 24.000 gulden in het krijt stond. In Kumasi moest men zich niet verbeelden dat de generaal zich eindeloos aan het lijntje liet houden. Hij zou nog vijftien dagen in Elmina blijven wachten, maar dan 'zonder verwijl' scheep gaan naar Nederland.

Van dat dreigement zal men in Kumasi niet erg onder de indruk zijn geweest. Zo'n loos gebaar onderstreepte dat Nederland totaal niet bij machte was om naleving van het verdrag af te dwingen. Hoezeer Huydecoper ook werd vermaand, gewaarschuwd en uitgeverd, hij had geen enkel machtsmiddel om de koning aan zijn verplichtingen te houden. Wel kon hij zelf rekruten werven. Getuige de gestadige komst van groepjes rekruten uit Kumasi spande hij zich daarvoor wel degelijk in. Terwijl de Asantehene in zestien maanden slechts 75 rekruten had geleverd, had Huydecoper in dezelfde periode al 515 man naar Elmina gezonden.³⁸

Zoals te verwachten bleef Verweers ultimatum aan Kumasi zonder resultaat. Wel stuurde de koning nog 6 ounce goud voor zijn zoon en neef, die nu in Delft op kostschool zaten.³⁹ Verzwakt door ziekte besloot Verweer uiteindelijk op 21 augustus scheep te gaan. Hij stierf een dag na vertrek aan boord van de Amphitrite. Kapitein Tengbergen liet het stoffelijk overschot bewaren in een bad met spiritus, opdat de generaal in Nederland begraven zou kunnen worden. Die conserveringsmethode had echter niet het gewenste effect, zodat Verweer drie dagen na zijn overlijden alsnog een zeegraf kreeg.

Van der Eb werd in augustus opgevolgd door de 60-jarige artilleriekapitein Hendrik Bosch.

Waarom bleef Kwaku Dua in gebreke?

De Asantehene Kwaku Dua had sinds zijn installatie in 1834 een reputatie verworven van goed staatsman en vredelievend vorst. Onder zijn bewind werd weinig oorlog gevoerd, met als gevolg dat er nauwelijks aanvoer was van nieuwe krijgsgevangenen naar Kumasi. De overvloedige mensenoffers, bedoeld om hooggeplaatste overledenen te voorzien van dienaren in het hiernamaals, wekten bij de Hollanders de indruk dat Ashanti beschikte over een groot reservoir aan menskracht dat nutteloos werd verspild. Bij het overlijden van

de Akyempemhene Adusei Kra, de vader van Kwame Poku, waren zeker veertig mensen omgebracht.⁴⁰ Bij rouwplechtigheden in de maanden na het overlijden van Kwaku Dua zelf, in 1867, werden volgens berichten van de gezant Pieter de Heer meer dan 1600 mensenoffers gebracht.⁴¹ Maar wat de Hollanders nutteloze verspilling vonden, was voor de Ashanti's een dure plicht aan de overledenen. Een deel van de ongelukkigen die tot mensenoffer waren voorbestemd, waren terdoodveroordeelden, wier executie plaatsvond op het moment van overlijden van een belangrijk persoon.

Terwijl de Nederlanders steen en been klaagden dat de Ashanti-vorst zijn verplichtingen niet nakwam, dacht Kwaku Dua mogelijk hetzelfde van zijn Hollandse handelspartners. Eindeloos achtervolgden de Hollanders hem met aanmaningen om het zilverwerk te betalen. Maar dat zilveren vaatwerk was hem door commandeur Last als geschenk toegezegd en het beantwoordde niet eens aan de nauwkeurige specificaties van grootte en decoraties. Bovendien leverde Nederland verouderde geweren, die aan de kust onverkoopbaar waren. Ze waren te duur in verhouding tot Engelse of Deense geweren. Verveer had tweeduizend van deze verouderde modellen uit 's rijks arsenalen geleverd aan de koning van Ashanti, in ruil voor de rekruten. Maar nadat de Asantehene de eerste tweeduizend geweren in ontvangst had genomen, liet hij weten dat de rest niet geleverd hoefde te worden. Hij bestelde tweeduizend geweren van een nieuw model uit Nederland.⁴²

Waarschijnlijk had de Ashanti-koning helemaal niet zo veel verhandelbare mankracht tot zijn beschikking als de Hollanders dachten. Tijdens de lange regeerperiode van Kwaku Dua I (1834-1867) voerde Ashanti geen expansiepolitiek. Pas in 1841 trok de koning voor het eerst ten oorlog, om een opstand in het westelijke Gonja te onderdrukken. Deze campagne duurde van 1841 tot 1844 en leverde vanwege de verarming in de streek niet veel op in termen van oorlogsbuit en krijgsgevangenen. Veel Gonja's die door de Ashanti's als oorlogsbuit werden afgevoerd, bezweken aan ziekte en uitputting voordat ze in Kumasi arriveerden. De oorlog tegen Gonja kan dus geen belangrijke aanvoer van KNIL-rekruten veroorzaakt hebben. Daarna kwamen grootscheepse expedities naar de noordelijke gewesten niet meer voor, want de hegemonie van Ashanti werd lange tijd niet aangevochten. De onderworpen noordelijke gebieden brachten voor Ashanti dus geen oorlogsbuit en krijgsgevangenen op, maar wel tribuut.⁴³ Onderworpen gewesten waren schatplichtig aan Ashanti: betaling van tribuut in de vorm van mensen was zeker gangbaar. Slaven konden ook worden aangekocht op de markt van Salaga, dat tot 1874 onder controle van Ashanti viel. Ashanti-handelaren brachten kolanoten naar Salaga, naast zout en Europese waren die ze van de kust hadden betrokken. Ze keerden terug met slaven.⁴⁴ Slaven waren van groot belang voor de economie van Ashanti. Niet in de eerste plaats als exportartikel, maar als arbeidskrachten voor de verbouw van voedselgewassen en kolanoten en als mijnwerkers. De Ashanti's zelf kenden een strikt religieus taboe op het delven van goud. Voor goudwinning was daarom slavenarbeid nodig. Na een of twee generaties waren de slaven geassimileerd in de Ashanti-samenleving en werden ze vrijen of lijfeigenen die tot een huishouden behoorden en daarom niet verkocht konden worden. Als gevolg bleef er voortdurend behoefte aan nieuwe aanvoer van slaven.

Het bondgenootschap met Elmina en de Nederlanders verzekerde Kumasi van een

ongestoorde aanvoer van wapens, maar sinds het verbod op de Atlantische slavenhandel was het volume van de handel tussen Ashanti en de kust dramatisch gedaald. Kumasi was tegelijkertijd een knooppunt in de trans-Sahara handel, waaraan het onder andere slaven, goud, zout en kolanoten leverde in ruil voor leer, zijde, specerijen, textiel en andere luxe-producten uit Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Ashanti had een groot aandeel in de productie en vermarkting van kolanoten, die van groot belang waren voor de trans-Sahara handel. In islamitische streken was het gebruik van alcohol verboden, maar op de mild stimulerende kolanoot rustte geen taboe. Door de islamisering van de Sudan-staten nam de vraag naar kolanoten sterk toe. Voor de productie en het transport van kolanoten hadden de Ashanti's veel slavenarbeid nodig. Grote aantallen krijgsgevangenen werden het liefst snel verkocht voor de overzeese handel, omdat de aanwezigheid van zo veel overwonnen vijanden de stabiliteit van het rijk bedreigde. Maar slaven verkregen uit tribuut of aankoop op slavenmarkten leverden geen veiligheidsrisico op.

Achtereenvolgende Ashanti-koningen hadden bovendien de categorie verhandelbare personen steeds verder ingeperkt. Onder Osei Kwame was een verbod uitgevaardigd op de verkoop van burgers van Ashanti buiten Ashanti. Onder Osei Bonsu waren alle moslim-slaven vrijgelaten. Kwaku Dua verbood het gijzelen van mensen als onderpand voor anderenmans schuld.⁴⁵ In zijn gebrekkige Nederlands legde Huydecoper aan de gouverneur te Elmina uit dat de soldatenwerving aan strikte beperkingen was onderworpen:

*'Nogmaals moet ik UEG te kennen geven dat eigen Ashantijschen geboorte negers nimmer als soldaat zich engageeren voor de Oost Indië dienst, daar alhier een bepaalde wet bestaat geen inwoner van Comassie naar ander plaats vervoerd mag worden, dus mijn werving steunen alleen met de afwagting der Donkoos welke uit de binnenlanden door de Ashantijnen bij mij worden aangebracht.'*⁴⁶

Als de Asantehene al slaven te koop had, dan boden Braziliaanse, Amerikaanse en Spaanse handelaren elders aan de kust veel betere prijzen. Kapitein Lucas had in 1828 al gemeld dat in de illegale slavenhandel wel 20 tot 30 Britse ponden werd neergeteld voor een slaaf, twee tot drie maal zoveel als de Nederlanders betaalden voor een rekrut.⁴⁷ In 1840 rapporteerde de Nederlandse resident in Accra dat aan de 'benedenkust' (voorbij Accra) 4 tot 4,5 ounce goud werd betaald voor een slaaf, twee maal zoveel als de Nederlanders boden voor hun rekruten.

De eigenaren hadden er dan ook wel zes tot zeven dagreizen voor over om hun slaven tegen deze veel hogere prijzen van de hand te doen. Niettegenstaande de vele Engelse kruisers werd de illegale slavenhandel aan de benedenkust 'nog immer met ijver voortgezet'.⁴⁸ Maar Kwaku Dua bleef de Hollanders overigens goed gezind, en verleende alle medewerking aan de wervingsactiviteit van Jacob Huydecoper, met name bij de opsporing van deserteurs.

Het 'succursaal depot' in Kumasi

Volgens Huydecoper rapporten waren individuele Ashanti-burgers evenmin gretig om slaven te verkopen aan het werfdepot. Als hij rekruten kreeg aangeboden van particulieren, betrof het meestal slaven van Ashanti-burgers die niet in staat waren de boetes te betalen die de koning hun in een rechtzaak had opgelegd. In dat geval kwamen ze enkele Donko's aan Huydecoper verkopen. Maar 'buiten palabers en schulden verkopen zij hunne slaven nimmer, zij kopen zelfs donkoos ook om te houden, die hier vast inwonen'.⁴⁹

Een andere bron van rekruten was de slavenmarkt in Salaga, zo'n tien dagen lopen ten noorden van Kumasi. Hier boden Mossi- en Maraboe-handelaren Donko's aan die door Ashanti's werden gekocht voor eigen gebruik en voor doorverkoop. Huydecoper betaalde voor de aangeboden slaven een bedrag van 85 gulden per hoofd, inclusief de aanbrengh-premie. Als de mannen in Elmina alsnog werden afgekeurd, kwam hun aankoopsom voor rekening van Huydecoper, die dan zelf moest proberen de schade te beperken door de afgekeurde rekrut weer te laten verkopen door een zakenpartner in Elmina. Dat leverde hem nogal eens een flinke strop op. Geen voortanden of huidziekten was een veel voorkomende reden voor afkeuring, maar Huydecoper beklaagde zich vaak over de willekeur van de medische keuring. De rekruten van de koning werden met geweren betaald, maar Huydecoper betaalde de aankoop van de andere rekruten in stofgoud. Ook probeerde Huydecoper rekruten te ronselen in omliggende dorpen.

Hij had opdracht zijn rekruten zo snel mogelijk door te sturen naar Elmina, niet alleen omdat de rekrut het gouvernement per dag 30 cent aan onderhoud kostte, maar ook omdat hij van het wachten maar zou verluieren en verloederen.⁵⁰ Lange wachtperiodes vergrootten ook het risico van grootschalige desertie. In afwachting van een escorte van militairen uit Elmina, dat een detachement rekruten naar de kust zou begeleiden, moest hij de mannen bezig en binnen zien te houden. Hij mocht hen niet boeien, want dat zou te veel lijken op slavenhandel. Maar ze waren wel ingesloten.⁵¹ Huydecoper bedacht van alles om de mannen van desertie te weerhouden: goed voedsel, muziek, uniformstukken, geld, tabak en lekkernijen. 'De Donkoos welke ik hier aankoop doet, verbeelden zich, dat zij te Elmina worden opgegeten; en ten tweede plaats als ik hen met de kleinigheden moet weigeren, wezentlijk zullen er meest weglopen'. Kleine gunsten hadden meer effect op de rekruten dan goede woorden.⁵²

Een manier om de rekruten in Kumasi gerust te stellen was om bij het escorte uit Elmina eerder aangeworven rekruten voor Java te voegen, die al geüniformeerd en militair geoefend waren en kennelijk tevreden met hun nieuwe bestemming. Kort na het begin van de werving in Kumasi nam Huydecoper vier van deze rekruten – onder wie een man die de naam Huydecoper had gekregen – uit Elmina mee naar de Asantehene, die wel eens wilde zien wat de Hollanders nu van plan waren met zijn Donko's. De nieuwbakken KNIL-rekruten maakten kennelijk een goede indruk, want de koning dacht dat het ging om ervaren soldaten. Toen hij hoorde dat de mannen in feite Donko-slaven waren, die kort tevoren door Verveer in Kumasi waren aangenomen, begon de Asantehene te lachen, zeggend, 'de Blanken zijn toch God, om zoo in een korten tijd de Donkoo's zoo schoon te houden'.⁵³

De rekruten die deel uitmaakten van het escorte waren voor hun lotgenoten het levend bewijs dat ze niet waren opgegeten. Maar in Elmina was hen wel ter ore gekomen dat ze hun militaire dienst overzee zouden vervullen, en ook dat was een afschrikwekkend idee.

Daarom werd er later weer van afgezien om de rekruten voor Java in te schakelen als begeleiders van troepentransporten, want zij zouden 'mogelijk de boel hier in confusie brengen om te doen deserteren'.⁵⁴ De kosten van desertie in Kumasi kwamen voor rekening van Huydecoper.

Een veel groter probleem waren de tientallen deserties op de ongeveer tiendaagse voettocht van Kumasi naar Elmina. De rekruten werden in detachementen van enkele tientallen manschappen naar Elmina gebracht. Deserteurs werden wel vaak weer teruggebracht naar Huydecoper in Kumasi of alsnog afgeleverd op het kasteel St. George in Elmina, omdat voor elke teruggebrachte rekrute een beloning van 4,5 Engels goud werd uitbetaald. Eenmaal opgepakte deserteurs bleken vaak weer de benen te nemen. 'Daar zou in te voorzien moeten zijn, door ze het een of 't ander te dragen te geven, boeien mag men ze niet, maar om ze een blok te dragen te geven, daarvan wordt niet gesproken.'⁵⁵

Uiteindelijk, zo blijkt uit de correspondentie, werden deserteurs wel degelijk in de boeien geslagen. Zo wist in 1841 een opgepakte deserteur opnieuw te ontkomen omdat men hem zijn boeien had moeten afdoen voor het overzwemmen van de rivier Jankomman.

Al met al had het hulpdepôt in Kumasi tussen maart 1837 en januari 1842 toch 1166 man geworven.⁵⁶ Op 27 januari 1842 werd de zieke en koortsige Huydecoper afgelost door de nieuw benoemde agent van werving, H.S. Pel. Pel was zoölogisch preparateur van het Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie te Leiden. Op verzoek van het Museum werd hij enige tijd als ambtenaar geplaatst aan de Kust van Guinea, om daar in zijn vrije tijd wetenschappelijk onderzoek te doen. Aanvankelijke bezwaren van een ambtenaar op het ministerie van Koloniën waren weggewuifd met een potloodkrabbel van hogerhand: 'Ik kan mij bezwaarlijk voorstellen dat de negerpalabbers zoo veel werk opleveren dat men niet tussentijds vogels en kapellen zou kunnen vangen.'⁵⁷

De activiteit van Pel was van korte duur: hij had nog niemand naar Elmina gestuurd toen hij op 11 februari bericht ontving dat de Afrikaanse werving werd gestaakt. Hij had nog vijf man in depot, maar slechts drie van hen vertrokken ook daadwerkelijk naar Elmina. Op 13 februari 1842 vertrok het 55ste detachement rekruten van het 'succursaal depot te Coomassie' naar Elmina. Mahama, Selenako en Dinoli waren aangekocht voor 2 ounce en 2 Engels per persoon, en kregen nog 1 Engels per persoon mee voor het onderhoud onderweg. Drie dagen later vertrok Pel zelf ook. Hij was er niet in geslaagd aan Kwaku Dua uit te leggen waarom het werfdepot nu opeens werd opgeheven.⁵⁸

Intussen was de soldatenwerving ook voortgezet in Elmina, waar per maand zo'n tien tot twintig mannen werden aangemeld. In tien jaar tijd waren vanuit Elmina langzaam maar zeker toch 2265 rekruten naar Java gezonden, het overgrote deel hiervan tussen 1836 en 1842. In 1840 werd eenmalig een detachement van vijftig rekruten naar Suriname gestuurd ter versterking van het Korps Koloniale Guides. De aankomst van deze negersoldaten in Paramaribo was aanleiding voor een nieuw diplomatiek offensief vanuit Londen.

De rekruten uit Kumasi

Van de 2265 Afrikaanse rekruten voor het KNIL moet ongeveer de helft afkomstig zijn geweest uit Kumasi. De overigen waren aangeworven te Elmina, en afkomstig uit de kuststreken, ook al waren ze niet noodzakelijk daar geboren. Berichten uit Nederlands-Indië suggereerden dat de 'kust-negers' neerkeken op de 'on-beschaafde negers' uit het binnenland, maar die observaties dateren vooral uit de eerste jaren van de werving. Daarna hebben de Afrikaanse KNIL-soldaten zich kennelijk meer vereenzelvigd met hun nieuwe gemeenschappelijke identiteit van 'Afrikanen'.

Wie waren nu de mannen die als gevolg van het verdrag van Verveer met de Asantehene de gelederen van het Oost-Indisch leger gingen versterken? Gegevens over hun afkomst werden bijgehouden door Jacob Huydecoper, die in het stamboek van het Succursaal Werfdepot de geboorteplaats van de rekruten noteerde.⁵⁹ De gegevens over een periode van negen maanden in 1840 ontbreken in dit stamboek.

Vanaf 26 februari 1839 noteerde Huydecoper ook de eigennaam van de rekrut: dat wil zeggen dat hij een fonetische weergave van een Afrikaanse naam opschreef op basis van het negentiende-eeuwse Nederlands dat in Elmina werd gesproken. Rond 15 procent van de vierhonderd persoonsnamen in het stamboek van Kumasi lijkt te vallen in de categorie van moslimnamen, zoals verschillende variaties van Mamadou, Jacoba of Yacoub, Damba, Awenda, Silla, Gibbra, Meddi, Barka, Boboukerry, Adama en Boukalli.⁶⁰

STAAT, aanduidende de SCHULD bij het Afrikaansch Depot op ELMINA, van de nu te worden Maatschappen, van daar gerepatriëerd met het Schip *Charles* naar Java, en dezelver Soldijbetaling tot en met den dag van het embarkement.

Nummers van de Rekruten.	NAAM des TOESAAW	Betaling der Soldij, welke bij repatriëeren van de Indische Soldij uit betaald is worden ingehouden en met het Minimum van Soldijte nemen worden vereerd.	Aankomst-dagen.
	VAN HET REKRUIT.		
101	Bonnia
102	Bonny
103	Bonny
104	Bonny
105	Bonny
106	Bonny
107	Bonny
108	Bonny
109	Bonny
110	Bonny
111	Bonny
112	Bonny
113	Bonny
114	Bonny
115	Bonny
116	Bonny
117	Bonny
118	Bonny
119	Bonny
120	Bonny
121	Bonny
122	Bonny
123	Bonny
124	Bonny
125	Bonny
126	Bonny
127	Bonny
128	Bonny
129	Bonny
130	Bonny
131	Bonny
132	Bonny
133	Bonny
134	Bonny
135	Bonny
136	Bonny
137	Bonny
138	Bonny
139	Bonny
140	Bonny
141	Bonny
142	Bonny
143	Bonny
144	Bonny
145	Bonny
146	Bonny
147	Bonny
148	Bonny
149	Bonny
150	Bonny

De rekruten waren belast met een schuld van fl. 96,50, die werd ingehouden op hun soldij. - Nationaal Archief

NUMMER VAN DE LIEVEREN	NAAM VAN DE LIEVEREN	HOOFD VAN DE FAMILIE	HOOFD VAN DE FAMILIE	HOOFD VAN DE FAMILIE	HOOFD VAN DE FAMILIE	HOOFD VAN DE FAMILIE
13292	<i>Amsterdam</i>					
13293	<i>Amasjer</i>					
13294	<i>Luere</i>					
13295	<i>Cordus</i>					

No. 13292: Cordus, geboren te Achantij, in 1813. Op den 25 february 1837 vrijwillig geëngageerd als soldaat voor onbepaalde tijd om te dienen bij het Leger in O.I. Aan H.G. toegestaan f. 20,-. Was lijfeigene. Heeft uit eigene middelen zijne vrijheid gekocht van zijne meester blijkens acte van manumissie, dd. 25 february 1837 op Elmina gepasseerd, en waarvan de minuut aldaar is gedeponereerd. Heeft voorschot genoten ter algeheele afbetaling zijner manumissie f. 96,50. - Kopie Stamboek (Nationaal Archief)

Sommige gebieden van herkomst zijn duidelijk herkenbaar, bij andere plaats- of streeknamen blijft het giswerk. Zo kan Jenne of Jennée verwijzen naar Yendi in het huidige Noord-Ghana, zoals LaTorre veronderstelt, maar het is niet uitgesloten dat de bewuste negentien rekruten afkomstig waren uit Djenné aan de Niger, in het huidige Mali.⁶¹ Vaststaat in elk geval dat een substantieel deel van de KNIL-rekruten behoorde tot het Mossi-volk, in het huidige Burkina Faso. Maar liefst 265 rekruten zijn aangeduid als Mosie (Mossi), terwijl bij tientallen anderen een plaatsnaam vermeld staat die vermoedelijk ook deel uitmaakte van het Mossi-rijk, zoals Wordigon (Ouagadougou?), Kouperla (Koupela?), Boosma (Boussouma?). Ook goed vertegenwoordigd zijn plaatsen in Dagomba, Gonja en Mamprusi, gebieden in het huidige Noord-Ghana die in de negentiende eeuw schatplichtig waren aan Ashanti. Een veel voorkomende aanduiding is ook Groessie, te herleiden tot Grunshi. Grunshi verwijst naar een cluster van dorpen en streken die geen deel uitmaakten van een groter staatsverband maar wel onderling etnisch verwant waren. Zonder sterke staat waren de Grunshi kwetsbaar voor slavenjagers. De plaatsen van herkomst tonen aan dat de grote meerderheid van de rekruten in Kumasi afkomstig was uit het huidige Noord-Ghana en uit Burkina Faso. Maar het netwerk van de slavenhandel had veel wijdere vertakkingen: onder de rekruten waren ook mannen uit Zinder (Niger), Kano, Sokoto en Bornu

(Noord-Nigeria) en wellicht een enkeling uit Togo, Benin en Ivoorkust. Zij allen konden vallen onder de verzamelnaam 'Donko'.

De Afrikaanse werving gebeurde in een veel trager tempo dan Den Haag had gepland. Maar ook deze geleidelijke aanvoer van Afrikaanse troepen was meer dan het KNIL zonder schokken kon absorberen.

- 1 NA, MK I, verbaal 1089, Verveer aan Kol., 1 dec 1836, exh. 12 april 1837.
- 2 *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, deel V, pp. 1012-1013.
- 3 Bowdich 1819; Dupuis 1824.
- 4 NA, MK I, verbaal 4242, exh. 21 juli 1836.
- 5 NA, MK I, verbaal 4242, BZ aan de Koning, 18 juli 1836. Zie verder hoofdstuk 6.
- 6 NA, MK I, verbaal 1223, exh. 16 april 1839 no. 20, voorlopig rapport van Verveer aan Kol. Dit voorlopig rapport is wegens overlijden van Verveer nooit gevolgd door een eindrapport. Op 1 december 1834 hadden de Engelsen inderdaad de afschaffing van de slavernij geproclameerd voor alle Britse koloniën, maar die maatregel gold niet voor de Goudkust. Dit gebied werd niet beschouwd als een Britse kolonie, maar werd sinds 1828 bestuurd namens een Committee of Merchants in Londen. In 1843 kwamen de vestigingen aan de Goudkust weer onder de Britse Kroon. Pas in 1873 gingen de Engelsen over tot afschaffing van de slavernij aan de Goudkust. Nederland had toen al afstand gedaan van zijn vestiging aan de Goudkust.
- 7 NA, MK I, verbaal 1223, voorlopig rapport van Verveer aan Kol., exh. 16 april 1839 no. 20; MK II, verbaal 5820, 19 aug. 1850, no. 243-244, Nota betreffende de negerwerving, gouvernementsrenvooi 3 juli 1837; MK I, verbaal 1393, Verveer aan de GGNI, 13 april 1837, exh. 22 sept. 1841 no 39/479.
- 8 NA, MK I, verbaal 1089, Verveer aan Kol, 1 dec. 1836, La B no 5, confidencieel no 1, exh. 12 april 1837.
- 9 NA, MK I, journalen KvG 3969.
- 10 Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (hierna KITLV), Extract uit het Dagboek der Reize van eenen Officier der Nederlandsche Zending naar den Koning van Ashanté (in het binnenland van Africa), in de jaren 1836 en 1837.
- 11 NA, MK I, verbaal 1223, voorlopig rapport van Verveer aan Kol, exh. 16 april 1839 no. 20.
- 12 KITLV, Extract uit het Dagboek.
- 13 NA, MK II, verbaal 5820, Nota Negerwerving, Verveer aan de GGNI, 11 nov. 1836
- 14 NA, MK I, verbaal 1393, Verveer aan de GGNI, dd. 13 april 1837, exh. 22 sept. 1841 no 39/479.
- 15 *ibid.* Zie ook verbaal 1223.
- 16 *ibid.*
- 17 NA, MK II, verbaal 49, exh. 4 nov. 1850, no. 24. Generaal overzicht van hetgeen betrekking heeft tot de Werving van Afrikanen en van de verkregen resultaten (hierna Generaal overzicht), Gouvernementsrenvooi dd. 3 juli 1837, no 1 kabinet.
- 18 NA, MK I, verbaal 1393, Verveer aan de GGNI, 13 april 1837, exh. 22 sept. 1841, no. 39/479.
- 19 NA, MK II, verbaal 5820, Nota Negerwerving, Verveer aan GGNI, 11 nov. 1836.
- 20 NA, MK I, verbaal 4246 no. 176.
- 21 NA, MK I, verbaal 1223, exh. 16 april 1839 no. 20.
- 22 Yarak 1987.
- 23 KITLV, Extract uit het Dagboek .

- 24 NA, MK I, verbaal 1223, exh. 16 april 1839 no. 20
- 25 NA, MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving.
- 26 NA, MK I, journalen KvG 3970, 8 aug. 1837.
- 27 NA, MK I, journalen KvG 3970, 7 juli 1837.
- 28 NA, MK I, verbaal 4248, exh. 8 feb. 1838 no. 44 geheim. De leeftijd van Tonneboeyer wordt hier opgegeven als 21 jaar, en elders als 24 jaar.
- 29 NA, aanwinsten van de Eerste Afdeling, inv. nr. 1514, 'Onze bezittingen op de Kust van Guinea en de krygsverrichtingen aldaar, 1598 tot 1872', door H. Herman, gepensioneerd schout-bij-nacht tit., 1925, p. 41
- 30 NA, MK I, journalen KvG 3971.
- 31 Douchez 1839; Tengbergen 1839.
- 32 Douchez 1839: pp. 116-117.
- 33 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4007.
- 34 NA, Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea (hierna NBKG) 772, ingekomen stukken van Comassie, Huydecoper aan Verveer 21 april 1837.
- 35 NA, Aanwinsten van de 1e afdeling 1514, H. Herman, 'Onze bezittingen op de Kust van Guinea'.
- 36 NA, MK I, ingekomen stukken KvG 4007, Verveer aan Kol., dd. 4 aug. 1838.
- 37 NA, MK I, verbaal 4252, Verveer aan Huydecoper, dd. 5 aug. 1838.
- 38 NA, NBKG 1108, Wervingsregister van den agent van het succursale depôt te Coomassie, 1837-1841.
- 39 NA, MK I, journalen KvG 3971, 30 aug. 1838.
- 40 Tengbergen 1839: pp. 108-109.
- 41 KITLV, Journaal gehouden te Comassie door een tapoeier, 1866.
- 42 NA, MK I, verbaal 1223, exh. 16 april 1839 no. 20.
- 43 Wilks 1975: p. 197, p. 277.
- 44 Wilks 1975; Johnson, 1986: pp. 341-362.
- 45 Wilks 1975: p. 673.
- 46 NA, NBKG 773, Huydecoper aan Elmina, 4 maart 1839.
- 47 NA, MK I, verbaal 4213, Lucas aan Kol., Fernando Po, dd. 7 aug. 1828, exh. 27maart 1829 no. 26k geheim.
- 48 NA, MK I, journalen KvG 3973, 7 oct. 1840.
- 49 NA, NBKG, 773 Huydecoper aan Elmina, 30 oct. 1839.
- 50 NA, NBKG 1000, Stander aan Huydecoper, 3 oct. 1838. Kapitein Stander had de leiding over het Afrikaansch Werfdepôt in Elmina.
- 51 NA, NBKG 773, Colenbrander aan Elmina, 28 nov. 1840.
- 52 NA, NBKG 772, Huydecoper aan Elmina, 10 feb. 1838.
- 53 NA, NBKG, 772, Huydecoper aan Verveer, 30 april 1837.
- 54 NA, NBKG 772, Huydecoper aan Elmina, 31 oct. 1837.
- 55 NA, NBKG 1000, Stander aan Huydecoper, no. 35, 15 juli 1840.
- 56 NA, NBKG 1108. Van juli 1840 tot feb. 1841 is Huydecoper met verlof en fungeert de Nederlandse onderofficier Colenbrander als agent van werving in Kumasi.
- 57 NA, MK I, verbaal 1303, exh. 30 mei 1840 no 17.
- 58 NA, NBKG 1109.
- 59 NA, NBKG 1108 en 1109.
- 60 Ben Soares van het Afrika-Studiecentrum was behulpzaam bij het identificeren van moslem-namen.

Reisverslag van een scheepsarts

Van één scheepsreis in 1837 is een verslag gepubliceerd door de Duitse scheepsarts J.M. Birkmeyer.¹ Uit zijn relaas blijkt dat het er niet altijd even zachtzinnig aan toeging aan boord van de troepenschepen.

‘Onze negers waren meestal van jongs af aan slaven geweest, en daardoor wellicht afgestompt, want ze leken welhaast op vee. Slechts een enkeling kon zich zijn geboorteland of zijn ouders herinneren. Daarom waren ze waarschijnlijk zo onverschillig toen ze Afrika verlieten. Niemand probeerde te ontsnappen, hoewel ze daar bij de inschepping volop gelegenheid toe hadden. Aan de andere kant lieten ze ook niets blijken van enige vreugde dat ze nu als Hollands soldaat de vrijheid genoten. Uit hun gelaatsuitdrukking sprak onverschilligheid tegenover alles, eten en drinken uitgezonderd.

Tijdens onze reis naar Batavia maakten deze zwarten, die slechts weinig boven dieren stonden, velerlei moeilijkheden. Bij mooi weer lagen ze dag en nacht op het dek. Ze moesten toch wel inzien dat ze de bemanning hinderden, maar ze gingen nooit opzij en lieten zich nog liever schoppen of op zich staan. Verbieden hielp niet, zodat men uiteindelijk de voorschriften moest negeren en met een stok de orde moest herstellen. Vaak lagen ze ook op de planken waarmee de reddingsboten afgedekt zijn. Al vaak is hen tevergeefs gevraagd ergens anders te gaan slapen, of zich tenminste vast te binden. Het is al een paar keer gebeurd dat een neger een harde smak maakte op het dek en zich daarbij de tanden uit zijn mond sloeg of zich anderszins verwondde.

Onze Hollandse onderofficieren hadden veel met hen te stellen voordat de zwarte soldaten begrepen hoe ze hemden, beenstukken en schoenen aan moesten trekken. Vaak staken ze hun benen in de mouwen of ze trokken hun jasjes verkeerd om aan. Als ze opdracht kregen hun schoenen te dragen, droegen ze die soms aan hun handen.

Wat Europees voedsel betreft, zijn ze onverzadigbaar. Velen van die 80 man waren zo vraatzuchtig dat ze nog handenvol voedsel snaaiden uit de vaten waarin etensresten werden verzameld voor de varkens aan boord, terwijl de scheepskost toch voedzaam en ruimschoots voldoende was.

Het exerceren liep helemaal mis zodra het schip begon te deinen. Iets belachelijkers dan de manoeuvres van deze zwarte soldaten heb ik nog niet eerder gezien: als apen op een jaarmarkt. Niemand kan links of rechts onderscheiden, dus je kunt je voorstellen wat er gebeurt als de korporaal dat commando geeft. Ze kijken hem met ernstige blik strak aan, maar zodra hij een commando geeft begint iedereen wat anders te doen. En als er onverwacht een golf komt, vallen de negers om als timmen soldaatjes.

Als iemand zich ziek meldde – en dat deden ze voor de onbeduidendste zaken – had ik de grootste moeite om hen te begrijpen. Bij het onderzoek moest ik me behelpen met een negertolk die tijdens zijn verblijf in Elmina een paar woorden Nederlands had geleerd. Als ik bijvoorbeeld aan een ziek gemelde neger vroeg of er iets met zijn hoofd was, dan knikte de man. Dan vroeg ik via de tolk wat eraan scheelde, en uiteindelijk was er niets. Dan stelde ik dezelfde vraag over de borst, hij knikte weer, en nadat ik veel moeite had gedaan om de kwaal op te sporen, was er weer niets.

En zo ging het door, het hele lichaam langs. Uiteindelijk bleek hij last te hebben van een knook in zijn voet, waar de schoen hem schuurde.

Toen we in de wintertijd rondom Kaap de Goede Hoop voeren, vielen er op een dag grote hagelstenen. Een paar negers begonnen gretig de hagelstenen te verzamelen en brachten die naar de kok om een maaltje van te koken.

Het belangrijkste tijdverdrijf van de negers tijdens de reis, vooral bij slecht weer, was het owari spel, waarin velen zeer handig waren. Ze gebruikten een rechthoekig stuk hout met twee rijen kuiltjes en speelden daarin met kogels of bonen. Er zijn twee spelers, met elk 21 kogels. Verder gaven ze zich graag over aan nietsdoen en ledigheid.

Toen onze negers tijdens de eerste dagen van hun verblijf in Batavia met hun net uitbetaalde soldij over drie maanden reistijd gingen stappen, werden ze door Maleise meisjes naar een oord bij de stad gelokt waar ze werden overvallen en uitgeschud. Je kunt je voorstellen dat hierdoor hun haat tegen de Maleiers werd gevoed, en hun wraakzucht aangewakkerd.'

- 1 Dr. Joh. Matth. Birkmeyer, *Ernst und Scherz aus der Mappe eines Arztes*. Nürnberg: 1860.
Zijn relaas van de scheepsreis is hier in vertaling geparafraseerd en samengevat.

5 Dappere krijgers of gevaarlijke oproerkraaiers: mouterijen op Java en Sumatra

‘Overal waar de neger soldaat tot eene compagnie is vereenigd geweest, heeft men hem tot mouterij zien overslaan, waarvan het voorwendsel was, afwijking van de hem gedane belofte van gelijkstelling met den Europeeschen soldaat.’¹

Het positieve oordeel van de legerleiding in Indië over de kwaliteiten van de Afrikaanse soldaten veranderde toen de aanvoer uit Afrika goed op gang kwam. Het Oost-Indische leger had zonder veel problemen enkele honderden Afrikanen geabsorbeerd, maar de komst van tweeduizend Afrikanen in een tijdsbestek van enkele jaren veroorzaakte eerst fricties, toen ongenoegen en uiteindelijk paniekreacties. Als gevolg van taalproblemen en onbekendheid met de achtergrond van de Afrikanen kon een incident gemakkelijk escaleren. De rekruten waren zelf ook slecht voorbereid op hun nieuwe werkomgeving. Ondanks de gedetailleerde instructies van Verveer en herhaalde inspecties liet de gang van zaken in het Afrikaans Werfdepot te Elmina veel te wensen over, zoals blijkt uit een inspectierapport van luitenant P.C. Stuten, die in 1837 was belast met het afhalen van een detachement van 150 rekruten in Elmina.²

De inrichting van de kazernes in kasteel St. George en het fort St. Jago voldeed volgens Stuten niet aan de voorschriften en de behandeling van de rekruten was kennelijk niet altijd zo zachtzinnig als voorgeschreven. De verstrekking van ‘twee zoopjes rum’ per dag kon beter worden vervangen door iets wat minder schadelijk was, tabak en pijpen bijvoorbeeld. De rekruten uit het binnenland waren helemaal niet gewend aan sterke drank. Stuten adviseerde Batavia ook om geen schoenen te verstrekken aan de Afrikaanse rekruten, omdat ze hinder ondervonden van het ongewone schoeisel. Met dat advies kon de legerleiding in Indië zich niet verenigen. ‘De emulatie behoort in den militairen stand steeds levendig te worden gehouden en die zou bij de Afrikanen zeker verminderen wanneer de schoenen hen ontnomen werden’.³

De legerleiding in Batavia was dus doordrongen van het belang van de gelijkstelling van de Afrikanen met de Europese KNIL-troepen. Niettemin werden kort hierna maatregelen afgekondigd die inbreuk maakten op het beginsel van gelijke behandeling. Deze inbreuken op de gedane beloften waren de aanleiding tot een reeks opstootjes bij de Afrikaanse compagnieën op Java en Sumatra.

Aanpassingsproblemen

De nieuwe rekruten hadden niet zo’n goede gezondheid als de manschappen die eerder uit de kustzone waren afgezonden. De officier van gezondheid van het 2e bataljon infanterie, waarbij de Afrikanen waren ingedeeld, rapporteerde dat onder de Afrikanen veel dysenterie heerste, in veel gevallen met dodelijke afloop. Ook waren ze niet ingeënt tegen

KIT kaartencollectie 5340

pokken en waren er veel mannen met lintworm. Als remedie voor de buikklachten schreef hij voor dat de Afrikaanse soldaten zo veel mogelijk plantaardig voedsel dienden te krijgen. Tijdens de scheepsreis moesten ze niet te veel boter, kaas, gezouten spek en vlees krijgen, want vet voedsel verdroegen ze niet goed. De officier van gezondheid wilde ook de Spaanse pepers uit het dieet van de Afrikanen bannen, terwijl ze die juist erg smakelijk vonden. In een reactie op dit rapport opperde de chef van de geneeskundige dienst een afwijkende diagnose: 'Hunne ziekte schijnt meer overeenkomst te hebben met die welke men bij nieuwe neger-slaven in Amerika en West-Indië vroeger veelal zag uitbreken'. Het ging niet zozeer om buik- of darmklachten, maar veeleer om 'een algemeen verval en verslagenheid'. Hij zag geen heil in strikte diëten, 'vooral bij den niet te verzadigen honger dier menschen'.⁴ Tegen heimwee had de geneeskundige dienst van het leger geen recept.

Ook bij latere transporten kwamen er klachten uit Batavia over de gezondheidstoestand van de rekruten. Officier van gezondheid Wiegand in Elmina riposteerde dat hij bij de keuring strikt zijn instructies had gevolgd, maar dat niet alle kwalen te voorspellen zijn. 'Het is algemeen bekend dat bij verwijdering uit hun geboorteland vele volkeren onderhevig zijn aan heimwee en dientengevolgde aan krankzinnigheid, en dit is mogelijk meer het geval bij negers.'⁵

Na aankomst in Batavia marcheerden Europese en Afrikaanse nieuwkomers naar het militair kampement in Weltevreden, waar de rekruten werden geoefend en vervolgens

ingedeeld bij hun bataljon. In Weltevreden kregen de Afrikanen hun eerste voorproefje van de inbreuken op de beloofde gelijke behandeling. De Europese troepen kregen na aankomst hun achterstallige soldij uitbetaald, maar de Afrikanen genoten geen loon tijdens de drie maanden durende overtocht. Na de verveling van de lange scheepsreis stortten de Europese soldaten zich op de drank, de meisjes en de gokhuizen, maar de Afrikanen stonden met lege handen. Volgens de legerleiding zouden ze hun soldij toch maar verkwisten aan 'beuzelingen', omdat ze nog geen notie hadden van de waarde van geld. Het uitgespaarde bedrag van drie maanden soldij kon beter gebruikt worden ter gedeeltelijke afbetaling van de kosten van manumissie.⁶

Volgens het organisatieplan van het leger zouden tien bataljons elk één Afrikaanse compagnie krijgen. Een bataljon telde zes compagnieën: de overige vijf compagnieën bestonden uit inheemse soldaten, Europeanen of Ambonezen. Bij twee bataljons werden drie Afrikaanse compagnieën geformeerd, maar daar bestond de andere helft geheel uit Europeanen. Een compagnie telde ongeveer honderd manschappen. De vorming van een afzonderlijk negerkorps is in Den Haag wel overwogen, maar stuitte bij de legerleiding in Batavia op grote bezwaren, vanwege de hechte solidariteit onder de Afrikanen. De Afrikanen stonden daarnaast al snel bekend als 'driftig, opvliegend en zeer brutaal'.⁷ Dat plan is dan ook nooit uitgevoerd. Nog voor de Afrikaanse werving massaal op gang kwam, merkte de nieuwe legercommandant generaal Cochius in 1837 al op dat de Afrikanen nooit in groten getale bij hetzelfde bataljon ondergebracht mochten worden 'omdat anders onder hen een dominerend esprit de corps zoude kunnen ontwikkelen, strijdig met de militaire subordinatie en waartoe althans de kustnegers door hunne morele geaardheid van welke de generaal Verveer een ongunstig tafereel ophangt, zeer overhellen'.⁸

De chefs van de korpsen waarbij de Afrikaanse rekruten werden ingedeeld, ontvingen inlichtingen over 'de aard, het karakter en de hebbelijkheden dezer negers'.⁹ Deze volkenkunde was ontleend aan de rapporten van generaal Verveer. Al spoedig werden her en daar aanvangsproblemen gemeld. Als gevolg van 'wildheid en onbedrevenheid' hadden de Afrikaanse soldaten veel slijtage aan kledingstukken, die volgens de regels nog lang niet aan vervanging toe waren. Het volledig equipment diende pas te worden uitgereikt als ze meer bedreven waren. Als er toch nog dingen kapot gingen, moesten ze zelf voor de kosten van vervanging opdraaien.¹⁰

In 1838 werd voor het eerst melding gemaakt van ernstigere incidenten. Zo waren op 4 april negen Afrikaanse soldaten van het 1e bataljon infanterie gedeserteerd uit het garnizoen te Batavia. Onderweg werden ze staande gehouden door inlandse wachten, maar ze wilden zich niet overgeven. Er ontstond een handgemeen, waarbij een van de wachters door een bajonetsteek in de lendenen werd gewond, waarna de omstanders de Afrikanen met pieksteken afmaakten. Vervolgens gaven sommige deserteurs zich goedwillig over, terwijl de rest met geweld werd ingerekend. Volgens de regels was dit een zaak voor de krijgsraad. Maar eerder die maand had de gouverneur-generaal juist een missive rondgestuurd naar de korpschefs dat het gezien de talloze communicatieproblemen de voorkeur verdiende om misstappen van Afrikanen, zoals insubordinatie, disciplinair te straffen. Alleen wanneer er sprake was van verwonding of moord diende de zaak voor de krijgsraad te worden

gebracht. Ook in het geval van deze deserteurs werd een ‘rigoreuze disciplinaire correctie’ doeltreffender geacht dan een juridische procedure.¹¹ Disciplinaire straffen konden bestaan uit cachot op water en brood, arrest, of slagen. Een compagniescommandant mocht zonder gerechtelijk bevel tot maximaal 25 rietslagen of tien klingslagen laten toedienen, maar bij gelegenheid was er ook sprake van honderd rietslagen.

In juli deserterden tien Afrikanen van het 10e bataljon infanterie te Soerabaja. Met hun bajonetten en werpslingers met stenen hielden ze iedereen op afstand die hen wilde naderen. Twee officieren werden er met tien huzaren op uitgestuurd om de weglopers te overmeesteren. Acht deserteurs bleken toen al door de Javanen te zijn overmeesterd: vijf van hen waren gewond door klewang- of lanssteken of door stenen. De twee anderen werden later opgebracht. Ditmaal was er een tolk beschikbaar: korporaal Abraham Ruhle, een jonge mulat uit Elmina die vloeiend Nederlands sprak en schreef. Volgens het rapport van de commandant gaven de weglopers geen redenen op voor hun desertie, ‘de meesten zeggen dat zij naar hun land terug wilden’. Heimwee werd kennelijk niet gezien als een reden voor desertie. Vijf Afrikanen werden ten overstaan van de compagnie met rietslagen afgestraft, de overigen lagen met hun verwondingen in het hospitaal.¹²

In 1838 besloot de legerleiding in Batavia om enkele tientallen nieuw aangekomen Afrikaanse rekruten in te delen bij de cavalerie en bij de artillerie, om na te gaan of ze voor deze wapens ook geschikt waren. In 1840 werden 25 man geplaatst bij het korps sappeurs (genie). Toen enkele jaren later werd gerapporteerd dat ze niet geschikt waren voor de artillerie en de genie, werden deze mannen overgeplaatst naar de infanterie.

‘Brutaal en lui, maar onvermoeid en onverschrokken’

Ondanks deze incidenten was het in september 1838 uitgebrachte algemeen rapport over de Afrikanen overwegend positief van toon.¹³ Op basis van de berichten van bataljonscommandanten rapporteerde de commandant van het Indische leger dat ‘de negers zich zeer goed aan het militaire leven gewennen’. Maar zij ‘bezitten weinig begrip van subordinaat en jegens onderofficieren en korporaals betoonen zij weinig ontzag’. Er waren veel communicatieproblemen, omdat de Afrikanen, afkomstig uit uiteenlopende streken, verschillende talen spraken en elkaar ook onderling niet verstonden. ‘Zij zijn vuil, veel ziek, langzaam in het leeren van de wapenhandel, wantrouwend, driftig opvliegend, brutaal, lui, moeilijk te regeren, genegen tot mouterij’. Anderzijds waren ze niet veel dronken, en ze waren ‘onvermoeid en onverschrokken’. Diefstal kwam niet voor. De legerleiding adviseerde de Afrikanen niet te veel in één korps bij elkaar te laten dienen.

In de compagnie werd alleen Nederlands gesproken: sommige Afrikanen spraken gebroken Nederlands en wat pasar-Maleis. Bij het 1e bataljon, gelegerd op Sumatra’s Westkust, was de instructie zo voorspoedig verlopen dat al tachtig man waren overgegaan naar de pelotonsschool. De Donko’s uit het binnenland hadden meer moeite met leren dan de ‘kustnegers’. Volgens de rapporten was er sprake van een ‘ingeschapen haat’ tussen mannen van verschillende stammen. Met name tussen Donko’s en ‘kustnegers’ bestonden veel wrijvingen, die geregeld uitliepen op kleine vechtpartijen. Anderszijds werd herhaaldelijk de onderlinge solidariteit beklemtoond. De onderlinge rivaliteit ging kennelijk gepaard

met gemeenschappelijke solidariteit ten opzichte van de buitenwereld.

Bij het 3e bataljon verliep de Nederlandse les het voorspoedigst, dankzij de gezamenlijke inspanningen van de jeugdige korporaal Abraham Ruhle (die het al spoedig tot sergeant bracht) en de 1e luitenant De Villepois, die dagelijks ook nog 'eenige der meest intelligente manschappen' bij zich aan huis liet komen voor de Nederlandse les.

De zindelijkheid van de Afrikanen liet veel te wensen over: zij onderhielden hun wapens beter dan hun uniform. Hun gezondheid bleek niet zo onverwoestbaar als eerder was verondersteld: buikziekten, diarree, bilharzia, huidziekten en syfilis kwamen veel voor. Met name uit Semarang werden hoge sterftcijfers gerapporteerd: binnen acht maanden waren 55 van de 166 Afrikanen overleden.

De Afrikanen hielden afstand zowel tot Nederlanders als tot inlanders. Uit angst om bedrogen te worden lieten ze zich door de inlanders niet verleiden tot gokspelen. Maar ze speelden wel onder elkaar: 'Ze beminnen het spel (onder hen) en de vrouwen; zij achten zich ver boven den inlander'.

Over het algemeen gaf hun gedrag reden tot tevredenheid: er hoefde zelden gestraft te worden. De Afrikanen waren sterk en gespierd, onvermoeibaar en bijzonder geschikt voor dit tropisch klimaat. In sommige Afrikaanse compagnieën was sprake van veel drankgebruik, maar toch altijd nog minder dan onder de Europeanen. Kortom, volgens de bataljonscommandanten was 'de Afrikaan zelfs verkieslijk boven de Europeaan'. Zij achtten het wenselijk dat de Afrikaanse werving werd voortgezet. Ondanks de verzekering van Verveer dat tweeduizend man geleverd zouden worden in de loop van 1837, waren in dat jaar uiteindelijk slechts 595 Afrikanen aangekomen.

Ongelijke behandeling

Twee jaar later was dit overwegend positieve oordeel over de Afrikaanse soldaten omgeslagen. De legerleiding had begin 1838 besloten dat Afrikanen voortaan ligmatjes en lederen hoofdkussens zouden krijgen, net als de Ambonezen en de inlanders.¹⁴ De Europese soldaten sliepen op bultzakken (stromatrassen), maar de Afrikanen konden hun beddengoed niet schoonhouden. Ze lagen nogal eens met moddervoeten op hun krib. Vanwege hun Europese status droegen de Afrikaanse soldaten schoenen tijdens de dienst. Omdat ze bijzonder statusgevoelig waren, liepen ze buiten de poort ook altijd op schoenen. Maar schoenen waren ook bijzonder ongemakkelijk, en dus liepen ze buiten diensturen liefst op blote voeten.

De uitdeling van de inlandse slaapmatjes stuitte op protest. De Afrikanen zagen hierin een aantasting van de belofte van gelijke behandeling: ze wilden niet als inlander worden behandeld. Ook in een ander opzicht werden de Afrikanen gelijkgesteld met Ambonezen: ze kregen niet langer onderbroeken en sokken uitgereikt. Deze statusverlaging kwam bovenop eerdere grieven. De diensttijd van de Afrikanen was langer dan de contractperiode van hun Europese kameraden, en hun soldij was lager als gevolg van de inhouding van 8,5 cent per dag voor de afbetaling van het voorschot dat was verstrekt voor hun manumissie. De legerleiding had voorgesteld dat het resterende bedrag van de manumissie na de drie maanden durende overtocht door de regering zou worden kwijtgescholden, zodat de

Afrikanen van meet af aan op dezelfde voorwaarden zouden dienen als hun Europese kameraden.¹⁵ Het voorstel werd echter niet gefiatteerd. In de praktijk kreeg de inhouding van de 8,5 cent zelfs een structureel karakter.

De op Sumatra geleverde Afrikanen hadden een woordvoerder voor hun grieven in 2e luitenant Pieter Hermans, een mulat uit Axim, die in 1831 was uitgekomen met de eerste lichting aan boord van de Rotterdams Welvaren. Hermans had voorspoedig carrière gemaakt in het leger, tot hij in 1837 werd benoemd tot 2e luitenant. Als sergeant had hij de Europese soldij ontvangen, maar na zijn bevordering tot officier kreeg hij opeens het 'tractement' van een inlandse luitenant. Hermans, die kennelijk kon lezen en schrijven, stuurde een bezwaarschrift aan de militair commandant van Sumatra's Westkust. Hij verwoordde tevens de klachten van zijn landgenoten: ze werden mishandeld, ze hadden geen 'legersteden' en ze ontvingen geen rijst en geen vlees. De commandant onderzocht de klacht van mishandeling, bevond deze 'zeer geëxagereerd' en beval maatregelen om tegemoet te komen aan de reële grieven. Er was dus wel degelijk iets aan de hand, maar in de archieven zijn geen verdere details te vinden.¹⁶ Hermans kreeg te horen dat hij niet als inlander, maar als 'Ambonees (die ook christen zijn)' werd behandeld en dat hij met zijn protesten de zaak bedierf voor zijn landgenoten, die geen promotie tot officiersrangen meer hoefden te verwachten. Niet alleen was dat antwoord strijdig met de eerder gedane beloften over gelijke behandeling, er zat nog een addertje onder het gras. In het begin van de negentiende eeuw waren de Ambonese officieren nog gelijkgesteld aan de Europeanen wat betreft voeding, betaling en kleding, maar in 1834 werden de Ambonese officieren gelijkgesteld met de inlandse officieren. Dat hield in dat hun tractement gehalveerd werd.¹⁷ In het geval van Pieter Hermans maakte het dus geen verschil meer of hij werd behandeld als Ambonees of als inlander.

In de loop van de negentiende eeuw werd de rol van inlandse officieren bij het KNIL steeds verder ingeperkt. De legerleiding meende dat ze niet waren toegerust voor hun administratieve en technische taken en dat ze onvoldoende overwicht hadden. Tijdens de hele negentiende eeuw telde het KNIL niet meer dan een tachtigtal inlandse officieren. De piek werd genoteerd in 1841-1842, toen 5 procent van de KNIL-officieren bestond uit inlandse (inclusief Molukse) officieren. In 1879 verdween de laatste inlandse officier uit de rangen van het KNIL.

De 2e luitenant Pieter Hermans was de enige Afrikaanse militair die tot officier werd bevorderd.¹⁸ Pas in de tweede generatie, de Indo-Afrikaanse zonen, zouden sommigen opnieuw doordringen tot de officiersrangen van het KNIL. Aan de carrière van Pieter Hermans kwam een voortijdig einde: hij werd in 1842 uit de dienst ontslagen en via Nederland teruggestuurd naar Elmina, overigens wel met behoud van pensioenrechten.

Uit de correspondentie van de legerleiding doemt een beeld op van escalerende protestacties van de kant van de soldaten, beginnend met de weigering van maaltijden en het wegsnijten van de soldij en uiteindelijk uitlopend op vechtpartijen en desertie.

Inlandsche en Afrikaansche Troepen. De Afrikaanse militair draagt schoenen, de inlander is blootsvoets. Uit: P.F. Brunings, *Onze Krijgsmacht*, 's Gravenhage, 1886. - Collectie I. van Kessel

Muiterij

Een maand na het overwegend positief gestemde verslag van de legerleiding kwam een melding binnen van een gewapende muiterij bij het 1e bataljon infanterie op Sumatra, die veel ernstiger was dan de eerdere protestacties. De muiterij had zich voorgedaan op 15 juli: een bericht van Sumatra's Westkust naar Batavia was kennelijk tien weken onderweg. Een veertigtal gewapende Afrikanen was 's avonds vertrokken uit de kazerne te Padang Riboe Riboe, na 'de lichten te hebben uitgeblazen en eenen Europeesche korporaal de kazerne te hebben uitgeworpen'. Pogingen om hen tot terugkeer te bewegen bleven vruchteloos, totdat kapitein Sorg naar hun grieven kwam informeren. De Afrikanen stelden dat zij behandeld wensten te worden als Europeaan, en niet als inlander. Door de verstrekking van ligmatjes voelden ze zich als inlander behandeld. Ze lieten ook weten dat ze niet door Europese onderofficieren gecommandeerd wilden worden. Een tiental 'belhamels' werd naar Padang gestuurd om daar door de krijgsraad te worden berecht. Ook de legerleiding vond deze zaak zeker ernstig genoeg voor de krijgsraad. Een eventueel vonnis diende direct op Sumatra uitgevoerd te worden, zodat de overige 'kwaadwilligen' een gepaste eerbied voor de militaire wetten kregen ingeboezemd.¹⁹

Elf Afrikanen werden aangeklaagd wegens muiterij en samenzwering, onder wie de Afrikaanse sergeant Willem Matthijs. Deze sergeant was tijdens het oproer als tolk gebruikt, maar de anderen hadden verklaard dat de sergeant de aanstichter van de onlusten was. Voor de verdenking tegen Matthijs bleken echter geen bewijzen te vinden. Het Hoog Militair Gerechtshof wees erop dat het misdrijf dermate ernstig was dat de schuldigen volgens het wetboek van strafrecht met de dood gestraft konden worden. Aangezien het onderzoek te Padang niet geheel volgens het boekje was verlopen en er dus alle kans was dat het Hoog Militair Gerechtshof een geheel nieuw verhoor en onderzoek zou gelasten, werd geadviseerd de insubordinatie toch maar af te handelen met disciplinaire straffen. De commandant op Sumatra vond het niet wenselijk dat de muiters bij hun eigen compagnie bleven, omdat dat een verkeerde indruk zou wekken. Besloten werd om de mannen naar Java te sturen. Het lik-op-stukbeleid mislukte, want toen de muiters naar Java werden verscheept had hun afstraffing nog niet plaatsgevonden.²⁰

In september 1838 kregen zeven Afrikaanse fuseliers van het expeditionair bataljon elk maar liefst 100 rietslagen toegediend als afstraffing voor 'verregaande insubordinatie'. Drie van hen hadden geweigerd deel te nemen aan een corvee, en allen had zich met woord en daad verzet tegen een Europese en een Afrikaanse sergeant. De bataljonscommandant had tot deze zware straf besloten 'ter voorkoming van grootere misdaden tegen de subordina-tie', want zelfs met de meeste voorzichtigheid en het grootste geduld was het niet gelukt 'de geest van tegenspreken en de algemeene aanleg tot insubordinatie' bij deze compagnie in te dammen.²¹

Ondanks de Nederlandse lessen van sergeant Rühle en luitenant De Villepois was ook bij het 3e bataljon infanterie onvrede uitgebroken. Na de uitbetaling van de soldij was er een samenscholing geweest van een duidelijk ontevreden compagnie Afrikanen, die weigerden uit elkaar te gaan. Ze gaven te kennen dat de ontvangen soldij te weinig was voor al het werk dat ze te doen kregen. De helft van de manschappen smeedde de soldij op tafel.

Ondanks de inspanningen van Ruhle en anderen wilden ze het geld niet terugnemen. De volgende dag was er normaal geëxerceerd. Daarna werd de aanstichters gevraagd naar de reden van hun 'ongepaste handeling', maar ze konden geen uitleg verschaffen. Vier 'belhamels' werden 'met rietslagen streng afgestraft' en kregen te horen dat meer zou volgen als ze zich niet gedisciplineerd gedroegen. Toen één van de vier de volgende dag dronken was, kreeg hij opnieuw een afranseling. Weerspanning weigerden de mannen hun geld terug te nemen, waarop de vijf dagen soldij werd verdeeld onder de anderen die geen deel hadden genomen aan het protest. De bataljonscommandant vertrouwde erop dat 'bij eene strenge behandeling de overmoed der Afrikanen zal worden gefnuikt'.²²

In november 1838 was sprake van 'grove ongeregelheden' bij het 2e bataljon infanterie. Enkele Afrikanen hadden de sergeant-majoor verwond. Ze wilden ook de overige onderofficieren te lijf, maar die hadden zich in veiligheid weten te brengen. Hier werd als oorzaak vastgesteld dat de Afrikanen flessen sterke drank in de kazerne hadden gesmokkeld en zich beschonken hadden.

Twee grootschalige muiteringen in 1840-1841 hadden tot gevolg dat de Afrikaanse soldaten eerder als een gevaar dan als een aanwinst werden beschouwd. In april 1840 kwamen de drie Afrikaanse compagnieën van het 4e bataljon infanterie te Kedong Kebo (Poerworedjo op Midden-Java) in opstand 'om zich door geweld de soldij en andere verstrekingen, met de Europeanen gelijk, te verschaffen'. Er heerste al langer een smeulende onvrede over de inlandse matjes, de lagere soldij en het niet verstrekken van sokken en onderbroeken. Toen bij dit bataljon een derde Afrikaanse compagnie werd opgericht, sloeg het gemor om in verzet. Op 14 april kwam de commandant ter ore dat de Afrikanen een nachtelijke eed hadden gezworen om op 16 april het werk neer te leggen als ze niet het zelfde tractement zouden ontvangen als de Europeanen. Op die dag gaven de 3e en de 5e compagnie geen gehoor aan het bevel om aan te treden. In plaats daarvan renden ze met 'een verdoovend geschreeuw' naar de keuken om stukken hout te pakken waarmee ze terugstormden naar de kazerne om zich meester te maken van de geweren. Intussen had de 4e compagnie Afrikanen zich al bewapend.

Omdat de leiding tevoren was gewaarschuwd konden de Europese eenheden van het bataljon tijdig worden ingezet om de kazerne te bezetten, zodat de oproermakers niet bij de wapens konden. De opstandige Afrikanen werden uiteen gedreven en door patrouilles, 'met scherp geladen', achtervolgd totdat allen waren gearresteerd, op drie man na. De Afrikaanse sergeants en korporaals hadden niet deelgenomen aan de opstand, maar de bataljonscommandant veronderstelde dat ze wel op de hoogte waren geweest van het complot.²³

Met 85 'belhamels' in arrest vroeg de bataljonscommandant instructies aan zijn chef, kolonel Le Bron de Vexala. De kolonel stelde het opperbevel voor om 'op een schrikwekkende wijze' korte metten te maken met de 'algemeen bekende miltzieke aard der Afrikanen'. De opstandige stemming werd alleen maar erger naarmate zij door langer verblijf temidden van Europeanen 'andere denkbeelden' kregen. Uit de disciplinaire bestraffing voor insubordinatie hadden de Afrikanen de verkeerde conclusies getrokken. Ze hadden zelfs de gewone eerbied voor hun officieren verloren en bleken ontembaar. Le Bron deed de sug-

gestie om de gouverneur-generaal toestemming te vragen om de 'hoofden en aanstekers' te laten fusillieren. Als de aanstichters niet ontdekt konden worden, dan moest een deel van de deelnemers aan het oproer worden doodgeschoten.²⁴ De legerleiding deed dit voorstel af als 'in den eersten drift' geschreven en stelde de zaak in handen van de krijgsraad.²⁵

De advocaat fiscaal antwoordde dat krachtdadig optreden volgens de militaire wetten inderdaad geboden was, maar hij signaleerde een probleem. Als de Afrikanen niet vertrouwd waren met de krijgsartikelen, zou de rechter wellicht oordelen dat ze dan ook niet onderworpen waren aan het crimineel wetboek en dus niet schuldig verklaard konden worden aan de bedreven misdadaad. Desgevraagd rapporteerden de verschillende onderdelen waar Afrikanen dienden over de gevolgde procedure. Bij het 4e bataljon waren de krijgsartikelen voorgelezen in het Maleis omdat de Afrikanen dankzij de omgang met inlandse vrouwen meer vertrouwd waren met Maleis dan met Nederlands. Aanvankelijk waren de krijgsartikelen met woord en gebaar uitgelegd aan 'een der intelligentste Afrikanen', die een en ander vervolgens moest uitleggen aan zijn landgenoten. Daarna moest iedereen met een kruisje zetten, ten teken dat hij de consequenties van overtreding had begrepen.

Elders werd een vertaling van de krijgsartikelen in Twi (de taal van Ashanti) gebruikt, opgesteld door korporaal Ruhle en luitenant De Villepois. Omdat de Afrikanen uit het binnenland geen Twi spraken, moesten anderen voor hen de inhoud verduidelijken. Bij de cavalerie en de artillerie gebeurde wegens taalproblemen niets. Op Sumatra's Westkust werden de krijgswetten in de 'Afrikaansche taal' voorgelezen. De diverse vertalingen werden rondgezonden om na te gaan of de Afrikanen bij de diverse korpsen de inhoud inderdaad begrepen. Inmiddels had ook Pieter Bartels, in de nasleep van de oorlog tegen koning Bonsu van Ahanta verbannen naar Indië, zijn steentje bijgedragen door de krijgsartikelen te vertalen in het Fanti. Deze vertaling bleek voor meer mensen begrijpelijk dan de vertaling in Twi. Behalve korporaal Ruhle had ook de Afrikaanse sergeant Willem Matthijs geholpen bij de vertaling in het Fanti. Geen van deze vertalingen bleek echter te voldoen. Uiteindelijk stelde de legerleiding voor om de hulp in te roepen van het ministerie van Koloniën in Den Haag om aan St. George d'Elmina te verzoeken om een vertaling van de krijgsartikelen 'in de taal der negers en met hollandsche karakters geschreven'.²⁶ De gouverneur-generaal werd ingelicht over de rebellie te Kedong Kebo. Hij droeg de commandant van het Indische leger op om tijdens diens komende inspectiereis na te gaan of de recente reorganisatie van het Indische leger voldoende waarborgen bood tegen dit soort opstanden.

'Niet zo geschikt voor de soldatenstand'

Na zijn inspectiereis op Java oordeelde generaal-majoor Cochius dat 'het negerras' toch niet zo geschikt bleek voor de soldatenstand.²⁷ De plotselinge verheffing uit 'de meest abjecte slavenstand' tot de status van Europeaan was de Afrikaanse soldaten naar het hoofd gestegen. De wrange vruchten van dit gebrek aan psychologisch inzicht waren inmiddels gebleken, want 'overal waar de neger soldaat tot eene kompagnie is vereenigd geweest, heeft men hem tot muiterij zien overslaan, waarvan het voorwendsel was, afwijking van de

hem gedane belofte en van de gelijkstelling met den Europeeschen soldaat.' Vervanging van de bultzak door het inlandse matje was volgens Cochius in belang van de Afrikanen zelf, want hun onzindelijkheid maakte hen ongeschikt voor Europees beddengoed. 'Hunne kinderachtige verwaandheid die veel eer onderdrukt dan aangemoedigd had behooren te worden, is niet tevreden met alle redelijke behoefte voldaan te zien, zij verlangt ook het overtollige, zelfs wanneer het hen hinderlijk of schadelijk is.' Het leger had het dus niet gewaagd om de Afrikanen ook hun schoenen te ontnemen, ofschoon het schoeisel hun bruikbaarheid als soldaat verminderde. Cochius concludeerde dat men nu algemeen van mening was 'dat de negersoldaat nimmer den Europeaan zal kunnen vervangen'. Ter ondersteuning van zijn eigen negatieve oordeel citeerde de commandant uit een brief van kolonel Michiels, bevelhebber te Sumatra's Westkust: 'Negers moeten zij (uit Europa) ons niet meer zenden, voor lastdieren, steeds met de hondenzweep geregeerd, zijn zij goed, voor soldaat volstrekt niet, zelfs niet te velde; zij schreeuwen meer dan zij moed bezitten, zijn vuil en zullen nooit gedisciplineerd worden.'

Cochius stelde voor de Afrikaanse werving te staken, of in elk geval drastisch te verminderen. De sterftcijfers onder de Afrikanen waren niet lager dan onder Europeanen. Het oordeel over hun intelligentie was ook veel negatiever geworden: zelfs na drie of vier jaar verstonden ze nog maar weinig Nederlands of Maleis. Cochius concludeerde dat de Afrikaanse soldaten veel minder waard waren dan de Europese troepen, en ook lager werden geschat dan de Ambonezen.²⁸

Intussen bleef de legerleiding worstelen met de Haagse voorschriften, waarin opnieuw werd beklemtoond dat 'het onveranderlijk beginsel ten aanzien van de Afrikaansche soldaten moet gelden dat zij in niets van hunne blanke kameraden moeten verschillen dan in de kleur en de geboortegrond'.²⁹ Een dergelijke verregeande politieke bemoeienis met de arbeidsvoorwaarden voor een specifieke groep militairen in het KNIL was op zichzelf hoogst ongebruikelijk.³⁰

Dankzij de rapporten van generaal Verveer was Den Haag inmiddels op de hoogte van de misstanden met het stelsel van delegatiën aan de Kust van Guinea, 'een bedrijf dat met opzigt tot baatzucht en openbare woeker zelfs de verbeelding te boven gaat'. De minister van Koloniën gelastte de stopzetting van de afdrachten door manschappen uit de slavenstand aan hun meesters. Ook moest voor allen een diensttijd van zes jaar gelden, inclusief degenen die buiten hun medeweten voor vijftien of twintig jaar op het stamboek waren gezet.

De legerleiding protesteerde dat Verveer de diensttijd had vastgesteld op tenminste vijftien jaar en dat hij de Donko's had laten inschrijven voor onbepaalde tijd, dat wil zeggen voor hun leven. Als de diensttijd werd teruggebracht tot zes jaar, werd de hele operatie erg kostbaar en militair van weinig nut. Zes jaar was niet lang genoeg 'om hen den ruwen bolster (...) te ontnemen en hen tot geschikte soldaten te vormen'. Als de korting van 8,5 cent per dag niet langer mocht worden ingehouden, zou dat op jaarbasis ruim 62.000 gulden kosten, en dat kon niet bekostigd worden uit de lopende begroting. En dan de inlandse matjes: deze bezuiniging was bevorderlijk voor de gezondheid van de negers! Ook de

waarnemend gouverneur-generaal zag zo veel complicaties dat hij besloot de bevelen uit Nederland tot nader order niet uit te voeren, en eerst opheldering uit Den Haag af te wachten.³¹

Onder strikte instructies om de vastgestelde begroting niet te overschrijden, bleef de legerleiding schipperen met de Haagse voorschriften. Bij wijze van experiment waren 25 Afrikaanse rekruten ingedeeld bij de genie, waar ze eenzelfde bedrag aan 'werkgeld' ontvingen als de inlandse sappeurs. Ook in een ander opzicht was er sprake van 'aangepaste' behandeling, soms inderdaad in het belang van de Afrikanen zelf. Wie een Afrikaanse deserteur terugbracht, kreeg voortaan slechts 6 gulden premie, in plaats van de 12 gulden die een terugbezorgde Europese deserteur opleverde. Die premies werden ingehouden op het loon van de deserteur, en het zou al te belastend zijn om voor de toch al gekorte Afrikanen de volle 12 gulden uit te betalen. De waarnemend gouverneur-generaal besloot dat overleden Afrikaanse militairen begraven konden worden op begraafplaatsen voor Europese militairen, tenzij daartegen bezwaren werden ingebracht.³²

Op 25 december 1840 wees het Hoog Militair Gerechtshof vonnis in de zaak tegen de muiters van Kedong Kebo. Het hof was er kennelijk in geslaagd de aanstichters en de meelopers te identificeren. Vijf man werden veroordeeld tot 25 klingslagen en twee jaar gevangenisstraf; zes man tot 25 klingslagen en een jaar gevangenis en vier man tot 25 klingslagen en zes maanden detentie. De rest kwam er genadig van af: achttien man waren veroordeeld tot een maand gevangenisstraf en vijftig man tot veertien dagen. Een verdachte was vrijgesproken. Gezien de ernst van het misdrijf, waarop de doodstraf kon staan, waren dat lichte straffen. Kennelijk was het hof van oordeel dat de Afrikanen de ernst van het misdrijf niet ten volle hadden beseft.³³

Opnieuw onlusten

De Afrikanen werden niet langer alleen disciplinair gestraft. Bij ernstige vergrijpen konden ze een proces voor de krijgsraad tegemoet zien. Maar dat had niet de verhoopte afschrikkende werking. Bij hetzelfde 4e bataljon te Kedong Kebo deserteerden in juni 1842 zeven Afrikaanse soldaten. Toen de Javanen probeerden hen in te rekenen, begonnen de Afrikanen te schieten en met stenen te gooien. De Javanen vochten terug en waren kennelijk veruit in de meerderheid. Zes deserteurs werden dood terugbezorgd bij het garnizoen, en slechts één deserteur werd levend overhandigd.³⁴ Het gouvernement prees de regent van Poerworedjo voor de ijver die hij en zijn onderdanen aan de dag gelegd hadden bij de achtervolging van de deserterende Afrikanen.

Op West-Sumatra kwamen de Afrikanen van het 10e bataljon infanterie in opstand, ruim een jaar na het oproer in Kedong Kebo. In juni 1841 marcheerden 37 Afrikaanse soldaten van het 10e bataljon infanterie met volle bewapening de poort uit van het Fort van der Capellen. Hier werden bij de achtervolging twee Afrikanen gedood en vier ernstig gewond.³⁵ Deze muiterij had ernstige gevolgen kunnen hebben, omdat pas kort tevoren een volksopstand in het naburige Batipo was onderdrukt. De muiters werden op 29 november 1841 berecht door de krijgsraad in Padang, waarna de vonnissen op 8 april 1842 werden bekrachtigd door het Hoog Militair Gerechtshof. Tegen de twee aanstichters, Coffie

Prins en Kodjo Serroe, werd de doodstraf uitgesproken, maar de gouverneur-generaal maakte gebruik van zijn bevoegdheid om het vonnis om te zetten in tien jaar gevangenis. Na het uitzitten van hun straf werden Prins en Serroe met oneervol ontslag uit het leger teruggezonden naar Elmina. Dat oneervol ontslag werd overigens niet vermeld op hun conductestaat. De conductestaat meldt slechts 'expiratie van dienst'. Ze hadden wel nog een medaille voor trouwe dienst ontvangen, maar konden geen aanspraak maken op gagement of gratificatie.³⁶ De overige straffen waren relatief mild. Drie vermeende leiders kregen zes maanden gevangenis en 25 klingslagen. Zes man kwamen er vanaf met een vonnis van 25 klingslagen. Gezien de doorgaans zeer strenge straffen voor muiters kwamen de rebellerende Afrikanen er genadig van af.

In 1860 had een reeks muitereien onder Zwitserse KNIL-militairen, eerst in Djokjakarta en later dat jaar in Semarang en Willem I, veel ernstiger gevolgen voor de betrokkenen. De krijgsraad te Semarang sprak negen doodvonnissen uit, die binnen enkele dagen ten uitvoer werden gelegd. Het aantal muiters werd geschat op een tachtigtal soldaten. De werving van Zwitsers werd in 1860 definitief gestaakt.³⁷

Nieuwe reglementen

Naar aanleiding van de muitერიj op Sumatra verzocht de commandant van het Indische leger om de Afrikaanse werving te staken. De Afrikanen bleken schadelijk voor het leger, en goedkoop waren ze ook al niet. De reeds aanwezige Afrikanen moesten hun tijd maar uitiendienen, maar meer van 'zulke wezens' moesten niet worden aangevoerd.³⁸ Intussen had Den Haag al besloten de Afrikaanse werving op een laag pitje te zetten. Voortaan zouden aan de Kust van Guinea nog slechts tweehonderd man per jaar worden geworven.³⁹

In een opmerkelijke volte-face liet de minister van Koloniën het nu aan Batavia over om te bepalen of de Afrikaanse soldaten behandeld dienden te worden als Europeanen of als inlanders. De legercommandant reageerde dat het beter was geweest als de Afrikanen van meet af aan waren behandeld als inlanders. Maar als daartoe nu alsnog zou worden besloten, zou dat 'schroomelijke gevolgen' kunnen hebben, gezien hun 'muitziekte'. Anderzijds achtte de legerleiding het ook ondoelmatig om de Afrikanen geheel gelijk te stellen met de Europeanen, want 'dit zou hunnen domme trots nog meer voedsel geven, en bovendien eene aanmerkelijke meerdere uitgave voor 's rijks schatkist veroorzaken'. De commandant was van mening dat de bestaande situatie nu maar gehandhaafd moest blijven, en hij drong nogmaals aan op totale beëindiging van de Afrikaanse werving.

Om een eind te maken aan de wirwar van voorschriften betreffende de Afrikaanse militairen vaardigde de waarnemend gouverneur-generaal op 19 januari 1842 een nieuw reglement uit, als aanhangsel op de algemene reglementen.⁴⁰ De eerste bepaling was al direct in strijd met de richtlijnen die Verveer had uitgevaardigd: Afrikaanse officieren genieten de helft van het tractement dat is vastgesteld voor Europese officieren. Wat eten betreft werden ze op één lijn gesteld met de Europeanen, maar voor het beddengoed golden de voorschriften voor inlanders.

Bij Koninklijk Besluit van 17 december 1841 no 75 werd de werving van Afrikanen aan de Kust van Guinea gestaakt.⁴¹ Als reden werd genoemd de muitერიj van de Afrikanen bij

het 10e bataljon infanterie op Sumatra's Westkust. In latere publicaties is ook vaak verwezen naar het Verdrag van Londen van 20 december 1841, waarin Engeland, Nederland en nog drie landen afspraken maakten voor een effectievere bestrijding van de slavenhandel.⁴² Het is niet aannemelijk dat Engelse druk de doorslaggevende factor is geweest. Den Haag had immers al eerder besloten de Afrikaanse werving op een laag pitje te zetten, na de panische berichten uit Indië over het munitieke karakter van de Afrikaanse soldaten.

De ongeveer 1500 Afrikanen die nog in het Indisch leger dienden, werden vanaf 1842 volledig onderworpen aan de militaire wetten. De motivering van dit besluit werpt enig licht op de eigentijdse visie op raciale verschillen. Volgens de commandant van het leger kon 'het gemis aan zedelijke en verstandelijke ontwikkeling' alleen nog een geldig motief zijn voor recent aangekomen Afrikanen, niet voor mannen die al jaren in Indië dienden. De commandant zag de Afrikanen kennelijk niet als inherent minderwaardig op basis van hun ras. Maar voordat ze als volwaardige soldaten konden dienen, moesten ze eerst een gewenningsproces ondergaan, een negentiende-eeuwse versie van inburgering.

De muiters

Ervan uitgaand dat de militaire autoriteiten de aanstichters en de volgelingen correct wisten te onderscheiden, wordt een interessant patroon zichtbaar, zowel bij de muiterij van Kedong Kebo als op Sumatra.⁴³ De aanvoerders waren afkomstig uit de kuststreek, de meelopers waren in meerderheid Donko's. Coffie Prins en Kudjo Serroe waren voormalige slaven, maar ze waren geworven in Elmina en Accra. Waarschijnlijk waren ze vertrouwd met de wereld van Europeanen, en hadden ze geen vanzelfsprekend ontzag voor hun blanke meerderen. Ook de andere aanvoerders – degenen die werden veroordeeld tot zes maanden detentie of langer – waren vroegere slaven afkomstig van de kust. Een van de muiters was vrijgeboren: Kobbena Esson uit Elmina had getekend omdat hij het voorschot nodig had om schulden af te betalen. Met een vonnis van twee jaar en 25 klingslagen voor zijn aandeel in de muiterij te Kedong Kebo werd hij duidelijk gezien als een van de voormannen. De meelopers – degenen met een vonnis van 25 klingslagen en soms nog enkele weken gevangenisstraf – vertonen een meer gemengd beeld: sommigen waren ook afkomstig van de kust, en de overigen waren Donko's uit het binnenland.

Het gewenningsproces had kennelijk andere gevolgen dan de legercommandant wenselijk achtte. Juist de mannen die gewend waren aan contact met Europeanen, waren het meest statusgevoelig. Zij zetten alles op alles om naleving van de belofte van gelijke behandeling af te dwingen. De mannen uit het binnenland, nog weinig blootgesteld aan de Europese samenleving, waren kennelijk volgzamer. De 'natuurkinderen', nog niet bedorven door de slechte invloeden van de Europese beschaving, veroorzaakten minder problemen. Inburgering had kennelijk een averechts effect.

'Eene overgrootte ongerustheid'

Nadat al was besloten de Afrikaanse werving te staken, bedacht Den Haag drastische maatregelen om het Indische leger zo snel mogelijk te verlossen van de Afrikaanse soldaten. De panische toonzetting van de rapportages uit Indië miste haar effect niet op het

departement van Koloniën. De minister ontwierp een onuitvoerbaar plan en stuurde dat naar Batavia, waar de schrik intussen alweer was bekoeld. De minister had vier opties bedacht om de Afrikanen zo snel mogelijk af te voeren uit het leger. Tegelijkertijd zouden in 1842 1200 Europese manschappen worden uitgezonden ter vervanging van de Afrikanen. De minister stelde voor een deel van de Afrikanen te plaatsen als sjouwers bij de koelie-etablisementen op Java en hen in te zetten bij de verdedigingswerken op Java, waar ze werk zouden verrichten dat geen bijzondere bedrevenheid vergde, maar 'blootelijk lichaamskracht'. In beide gevallen zou een gelijk aantal Javaanse koelies worden afgedankt. Voorts zouden ze als roeiers en als bemanningslid geplaatst kunnen worden op oorlogsschepen in de Indische archipel.

Aan dit plan waren enkele onverenigbare voorwaarden verbonden die het idee van meet af aan onuitvoerbaar maakten. De Afrikaanse soldaten mochten alleen met hun toestemming worden overgeplaatst naar ander werk dan het militaire bedrijf, en ze mochten er niet op achteruit gaan in soldij en toelagen. Tegelijkertijd bedong Den Haag dat de hele operatie budget-neutraal moest worden uitgevoerd: het mocht niets extra kosten.

In een reactie wees de legercommandant op de contradicties in het ministeriële voorstel.⁴⁴ De 'hooghartige' Afrikanen zouden er nooit in toestemmen om koelie-werk te doen. 'De neger is lui van aard en qualificeert zich dus niet voor den bespoedigden afvoer van producten.' Bovendien waren de Javanen bang voor de Afrikanen, en het zou niet raadzaam zijn om de Afrikanen temidden van de bevolking van Java te werk te stellen. Als koelies bij de fortificaties zouden de Afrikanen minder werk verzetten dan de Javanen, terwijl ze veel meer zouden kosten. Dat zou onvermijdelijk tot budgetoverschrijding leiden. Ook de voorgenomen vervanging van de Afrikanen door nieuwe Europese troepen zou onvermijdelijk hogere kosten met zich meebrengen. Op jaarbasis zou die vervangingsoperatie het leger 41.658,42 gulden gaan kosten, waarbij nog moest worden opgeteld de hogere kosten van beddengoed enz. En wat de laatste twee opties betreft: de schout-bij-nacht van de Indische marine bedankte voor de eer.

Bovendien werd de soep allang niet meer zo heet gegeten. Het was weliswaar een onzalig idee geweest om in plaats van Europeanen de Afrikanen naar het Indische leger te sturen, maar thans 'is het kwaad nogtans niet zoo schrikbarend meer'.

De legerleiding adviseerde om de Afrikanen geleidelijk te vervangen door Europeanen, op basis van natuurlijk verloop. Als hun diensttijd werd teruggebracht tot zes jaar, net als bij de Europese militairen, hoefde het ook allemaal niet zo lang te duren. Die verkorting van de diensttijd werd voorgelegd aan het ministerie van Koloniën.

Daar was men ook allang weer over de schrik heen. In Den Haag overheerste opnieuw het aloude instinct om de hand op de knip te houden. Als er toch geen dwingende reden was om de Afrikanen snel uit het Indische leger te verwijderen, dan konden ze best langer dienen. Immers, naarmate ze langer onder de wapenen waren, werden ze beter handelbaar en verminderde hun 'euvelmoed', waardoor zich mettertijd een 'militaire geest' ontwikkelde, en daarmee tevens een 'lijdelijke onderdanigheid'. Als ze slechts zes jaar zouden dienen, dan kwamen de hoge kosten van hun aanwerving er lang niet uit. Wel zag de minister reden om de uiteenlopende contracten meer gelijk te schakelen. Voortaan zouden mannen

die waren aangeworven voor twintig jaar of voor onbepaalde tijd, opnieuw op het stamboek worden ingeschreven voor een engagement van vijftien jaren, ingaande vanaf de dag van inschepping in Elmina.⁴⁵

Motieven voor de rebellie

Wat waren de motieven achter de reeks protestacties? Op grond van de rapporten en correspondentie uit Batavia zijn twee categorieën van onvrede te onderscheiden.

Bij een deel van de zieken was kennelijk sprake van passief verzet tegen hun nieuwe bestemming als KNIL-soldaat. Volgens de diagnose van de chef van de geneeskundige dienst leden ze aan 'algemeen verval en verslagenheid'. Ze gingen niet over tot protestacties, maar vervielen tot algehele lusteloosheid. Kennelijk was dat toch een voorbijgaande fase, want er wordt verder in de stukken niet meer over gerept. Ook de deserteurs waren kennelijk niet tevreden met het leven als militair.

De muiters waren allerminst lijdelijk: zij namen hun lot in eigen hand. Bij de rebellerende Afrikanen is geen sprake van ontevredenheid met hun lotsbestemming. Integendeel, zij vereenzelfdigden zich geheel met hun nieuwe rol als Europees militair. Binnen de Afrikaanse compagnieën heerste een hechte korpsgeest. Met de talrijke protestacties verdedigden de Afrikanen hun status als Europese soldaten.

De eigentijdse visie op de protestacties is vastgelegd in twee uitvoerige memoranda, respectievelijk geschreven door de commandant van het leger, generaal-majoor Cochius, en J. de Bruijn, ambtenaar op het ministerie van Koloniën. Als oud-lid van de missie-Verveer en voormalig ambtenaar in Suriname gold De Bruijn, die vertrouwd was met de 'inborst, vooroordelen, hebbelijkheden en zonderlinge denkbeelden' van negers op het departement als een deskundige in 'neger-zaken'⁴⁶. De Bruijn schreef zijn pro-memorandum in 1839, nadat Den Haag bericht had ontvangen over de muiterij bij het 1e bataljon infanterie op Sumatra's Westkust. Cochius schreef op verzoek van de minister van Koloniën een repliek. Deze stukken dateren dus uit een periode waarin de wrevel over de Afrikanen toenam, maar er nog geen sprake was van de paniek die af en toe doorklinkt in de correspondentie in 1840-1841.

Naar mening van De Bruijn had het Indisch gouvernement een 'grove dwaling' begaan door de Afrikaanse soldaten gelijk te stellen met de Ambonezen of andere inlandse troepen. Hij baseerde deze diagnose op een zonderlinge opvatting over het wereld- en mensbeeld van 'negers'. Volgens De Bruijn vereerden de negers een afgod, van wie zij aannamen dat hij slechts twee soorten mensen had geschapen, blanken en zwarten. De blanken gaf hij het verstand, de negers kregen het goud. Alle mensen met een kleurtje tussen wit of zwart waren misbaksels die diepe verachting verdienden. De Bruijn beklemtoonde dat de Afrikanen deze gedachte niet alleen ontleenden aan hun godsdienst, maar ook aan generaal Verveer, die onomwonden had toegezegd dat de Afrikanen behandeld zouden worden als Europeanen. De vraag was volgens De Bruijn niet of inlandse slaapmatjes toereikend waren voor negersoldaten. De kwestie was dat zij zich voelden aangetast in hun rechtsgevoel en hun eergevoel, zodat 'lieden die zoo vele vatbaarheid hebben om fiere, hooghartige en kloekmoedige soldaten te zijn, gevaar lopen om lastige muiters te worden'. In plaats van

zo op de penning te letten, zou het van wijs beleid getuigen om voordeel te trekken van het feit dat de Afrikanen zo veel beter bestand waren tegen het tropisch klimaat dan de Europeanen. De Bruijn pleitte ervoor de negersoldaten te formeren in afzonderlijke korpussen, zodat zij niet blootgesteld zouden worden aan de verderfelijke invloeden van de Europese troepen in Indië, die nu eenmaal niet behoorden tot het puik der natie en veelal in strafdivisies naar Indië werden gestuurd. Kortom, als de gelijke behandeling consequent werd toegepast zouden de Afrikanen naar zijn oordeel met wat beleid en geduld na enige tijd 'eene uitgelezen troep' kunnen opleveren voor Indië.

Cochius reageerde met nauw verholen minachting op deze ambtelijke wijsheden. De Afrikanen werden niet gelijkgesteld met inlandse soldaten, maar met Ambonezen. Een behandeling als Ambonees was dus heel iets anders dan een behandeling als Javaan. Als de Afrikanen inderdaad neerkeken op alle mensen die niet blank of zwart waren, dan was dat 'eene verwaandheid die op hunne onkunde berust'. Dat kon geen reden zijn om de Afrikanen boven de Ambonezen te stellen, die al zo lang tijd hun goede diensten hadden bewezen in het Indische leger. En waren de negersoldaten zelf niet meer geneigd om Maleis te leren spreken, in plaats van de Hollandse taal? Alleen met de eerst aangekomen 'kust-negers' kon men spoedig in het Nederlands communiceren.

Vanwege zijn loffelijke eigenschappen had de Ambonees een gelijke behandeling met de Europese troepen verdiend. Cochius vermeldde niet dat die gelijkstelling van Ambonezen vanaf 1834 geleidelijk was uitgehold. Ambonese officieren kregen nog maar een half tractement, net als de inlandse officieren. Een jaar later kregen de Ambonese soldaten geen Europees beddengoed meer, maar slaapmatten en lederen hoofdkussens. De Ambonezen, niet minder statusbewust dan de Afrikanen, hadden volgens Cochius niet geprotesteerd. De uitreiking van slaapmatjes aan Ambonezen en Afrikanen was naar zijn mening niet alleen noodzakelijk als bezuiniging, maar ook in het belang van de hygiëne. Een matje met lederen hoofdkussen was voor hen veel gezonder en aangener dan een bultzak met lakens, spreij en wollen deken. Had Verveer niet ook bericht dat de Donko's in Afrika vaak in de open lucht sliepen, vrijwel naakt op de kale grond? Bij de munitie van het 1e bataljon op Sumatra's Westkust was de matrassenkwestie inderdaad de aanleiding geweest, maar volgens Cochius had ieder ander 'vermeend of wezenlijk onregt' de toch al heersende ontevredenheid tot uitbarsting kunnen brengen. Bij later aangekomen detachementen Afrikanen waren de matjes gewoon geaccepteerd.

Cochius meende dat de Afrikanen elk gevoel voor verhoudingen hadden verloren omdat ze in korte tijd van het slavenjuk en de willekeur van hun wrede meesters in Ashanti naar de 'betrekkelijke weelde en overvloed' van het Indische leger waren overgegaan, die hen 'bezwijmelt en tot overmoed vervoert'. De Afrikanen moesten dus enerzijds 'met goedheid en inschikkelijkheid' behandeld worden, maar tevens kort gehouden worden. Op den duur, als zijn verstand meer ontwikkeld was en de scherpste kanten van zijn ruw karakter wat afgesleten, kon de Afrikaan net als de Europeanen onder het regime van de krijgstuicht komen. Dat ze daar in 1835 van waren uitgezonderd was toch immers ook een afwijking in hun voordeel geweest? Het Indische leger was er helemaal niet op uit de Afrikanen te kort te doen. Integendeel, de commandant had aan de gouverneur-generaal zelfs toestemming

gevraagd om Afrikanen te mogen bevorderen tot de rang van onderofficier, en zelfs tot die van 2e luitenant. Weliswaar tegen de helft van een Europees tractement, maar van deze bepaling kon men 'de billijkheid en het nut' toch niet in twijfel trekken? Hij gaf De Bruijn ook lik op stuk door een overzicht bij te voegen waaruit bleek dat de sterfte onder de Afrikanen en hun verblijf in hospitalen niet minder was dan bij de Europese troepen. De Bruijns voorstel om de Afrikanen te formeren in een afzonderlijk negerkorps verwees hij naar het rijk der fantasie, vanwege de taalproblemen en gezien de noodzaak om de Europese kaders te beschermen, de rust onder de bevolking te behouden en de negers tegen zichzelf te beschermen.

Cochius' oordeel over zijn Afrikaanse troepen was niet geheel en al negatief. In hun gedrag voor de vijand hadden ze moed getoond, en in verachting van gevaar deden zij niet onder voor de Europeanen. Maar ze wisten hun moed niet te paren aan overleg en gehoorzaamheid aan de bevelen, zodat het gevaar bestond dat een overwinning op de listige en flegmatieke inlanders plotseling verkeerde in een 'volkomene nederlaag en slagting'. Uiteindelijk kon een bevelhebber alleen volledig bouwen op Europese troepen.

Etnische rivaliteit

Behalve de militaire en ambtelijke correspondentie is er nog een andere bron die licht werpt op de achtergrond van de Afrikaanse muiterijen: de memoires van kolonel W.A. van Rees, een veelschrijver die tientallen bundels publiceerde over zijn ervaringen bij het Indische leger. Het hoofdstuk 'Een inlandsch luitenant' behandelt de muiterij te Kedong Kebo vanuit het perspectief van de Javaanse sergeant Saridin.⁴⁷ De sergeant is mogelijk een verzonnen personage, maar Van Rees' beschrijving van de dilemma's in het leven van Saridin werpt wel enig licht op de spanningen tussen soldaten van uiteenlopende etnische herkomst. Als beloning voor zijn moed en modelgedrag was Saridin bevorderd tot inlands sergeant. Maar nu Saridin ondanks zijn nederige afkomst de eerste passen had gezet op de weg der beschaving, begon hij ontevreden te worden over de discriminatie die Javanen ondervonden in het KNIL. Ervaren Javaanse militairen presteerden vaak beter dan Europeanen, maar kregen minder soldij en een slechtere kwaliteit eten. Lang had Saridin nagedacht over de oorzaak van de grote verschillen in kleding, voeding en beloning tussen Javanen en Europeanen. Hij was tot de conclusie gekomen dat de verklaring gezocht moest worden in de huidskleur, hoewel zij toch dezelfde koning dienden.

De vooruitzichten van de Javaanse militairen waren somber: ze konden zelfs geen hoop koesteren om ooit de status van de Ambonezen te bereiken. En nu had het leger Afrikanen in dienst genomen, die wel tien tot twintig keer zwarter van huidskleur waren dan de Javanen maar niettemin boven de Javanen werden gesteld. Als inlands sergeant had de altijd piekfijn geklede Saridin orders gekregen van de nieuwe compagniescommandant om tijdens de dienst niet langer zijn schoenen te dragen. Nu stond hij blootsvoets op wacht met de Afrikaanse korporaal Kidjekroe, die wel schoenen droeg aan zijn grote lompe voeten. Kidjekroe vertelde zijn maat hoe hij in Afrika gevangen was genomen en weggevoerd als slaaf om voor lappen stof en rum verkocht te worden aan de Hollanders. Kidjekroes land van herkomst wordt afgeschilderd als een barbaars oord. De loyale sergeant Saridin

speelt vervolgens een sleutelrol in het neerslaan van de Afrikaanse munitie in Kedong Kebo. Dit relaas van de munitie komt in grote trekken overeen met de beschrijving in de militaire correspondentie, alleen is bij Van Rees sprake van tien doden onder de munitie.

Voor zijn diensten wordt de wakkere sergeant Saridin beloond met promotie tot de rang van 2e luitenant, met het recht om schoenen te dragen aan zijn 'kleine, welgevormde voeten'. Als officier wordt hij zich echter nog pijnlijker bewust van zijn inferieure status: hij ontvangt slechts de helft van de Europese soldij, terwijl zijn uitgaven vrijwel gelijk zijn aan die van Europese officieren. Uiteindelijk pleegt hij zelfmoord.

Saridins overpeinzingen zijn duidelijk een afspiegeling van de twijfels die Van Rees zelf koesterde over de rechtvaardigheid van de raciale en etnische hiërarchie in het Indische leger en in de koloniale samenleving in het algemeen. In hetzelfde hoofdstuk breekt de schrijver een lans voor de afgebeulde Javanen, die onder het cultuurstelsel zwoegden om miljoenen te laten vloeien in de Nederlandse schatkist. Het ligt voor de hand dat dergelijke overpeinzingen niet alleen leefden onder de Europese militairen, maar ook in de Javaanse, Amboneze en andere inlandse compagnieën. Zonder de ambivalente positie van de Ambonezen was het ongenoegen van de Afrikanen wellicht niet zo hoog opgelopen. Zij waren waarschijnlijk wel geneigd om enkele afwijkingen van hun 'Europese status' te accepteren, maar een gelijkstelling met Ambonezen kwam in hun ogen neer op gelijkstelling met inlanders. In de raciale stratificatie van Nederlands-Indië was dat een onverdraaglijke val in status. Groot waren de verschillen tussen Europese en Amboneze soldaten overigens niet. In soldij en vivres waren de Ambonezen inderdaad gelijkgesteld met de Europese troepen, maar er werd enkele guldens minder uitgegeven aan hun kleding en beddengoed. Het verschil met inlandse soldaten was veel groter: zij kostten ongeveer de helft van een Europees, Ambonees of Afrikaans soldaat.⁴⁸

De behandeling van Afrikaanse soldaten als Europeanen paste niet goed in de organisatie-logica van het Indische leger. Den Haag had bedacht dat de Afrikanen de status van Europeaan moesten krijgen, om elke verdenking van slavenhandel weg te nemen. In het kader van de Nederlands-Engelse verhoudingen was dat een voor de hand liggende oplossing. In de prekoloniale machtsverhoudingen aan de Goudkust, waar nog geen sprake was van een rigide raciale stratificatie, werden geen vraagtekens geplaatst achter de gelijkstelling van Afrikanen met Europeanen. Maar het Indische leger wist niet goed raad met deze Haagse bedenksels; vandaar de geleidelijke uitholling van de Europese status van de Afrikaanse soldaten.

Ashanti-prins Kwasi Boakye

In de heersende raciale hiërarchie in Indië waren Afrikanen met Europese status ongerijmd, zoals niet alleen wordt geïllustreerd door de verwickelingen rond de Afrikaanse soldaten, maar ook door de lotgevallen van bijvoorbeeld de Ashanti-prins Kwasi Boakye.⁴⁹

Voor hun Europese opvoeding waren Kwame Poku en Kwasi Boakye op een kostschool in Delft geplaatst. In Nederland baarden de twee Afrikaanse prinsesjes wel opzien als een exotische curiositeit, maar ze werden toch eerst en vooral behandeld als jongemannen van aristocratische komaf. Ze waren welkomme bezoekers bij het Koninklijk Huis en stonden op

vriendschappelijke voet met prinses Sophie. Sophie was getrouwd met hertog Karel Alexander von Sachsen-Weimar-Eisenach, de neef van de latere opperbevelhebber van het Indische leger, Hertog Bernard van Saksen-Weimar-Eisenach. De twee Ashanti-prinsen waren ook bevriend met de zoons van Hertog Bernard.

Na zijn klassieke opvoeding koos Kwame Poku voor een militaire carrière, en voor terugkeer naar zijn vaderland. Eenmaal in Elmina aangekomen bleek de jongeman zo zeer vervreemd van zijn eigen cultuur dat hij niet kon aarden. In 1850 pleegde hij zelfmoord in het kasteel St. George d'Elmina, zonder zijn geboortegrond in Ashanti te hebben teruggezien. Boakye studeerde in Delft af als mijnbouwkundig ingenieur. De Nederlandse regering hoopte dat hij terug zou keren naar de Goudkust waar hij de Hollanders behulpzaam zou kunnen zijn bij de goudwinning, die voortdurend dramatische tegenslagen ondervond. Met dat doel voor ogen financierde Den Haag Boakye's voortgezette studies aan de Saksische mijnbouwacademie in Freiberg. Uiteindelijk koos Boakye voor een loopbaan als mijnbouwingenieur in Nederlands-Indië.

Gouverneur-generaal J.J. Rochussen maakte bezwaar tegen de komst van de Afrikaanse ingenieur, die niet in te passen was in de raciale hiërarchie van een koloniale samenleving. Het principe van de *noblesse de la peau* en van 'de zedelijke en intellectuele meerderheid van het blanke menschenras boven het bruine, waarop onze dominantie in Indië berust', zou door deze benoeming ernstig ondermijnd worden. 'Zou de eenvoudige Javaan niet in verwarring worden gebracht, wanneer een neger leiding zou geven aan blanke, ondergeschikte opzieners?'⁵⁰ Boakye werd daarop benoemd tot 'buitengewoon' ingenieur, hetgeen betekende dat hij nooit als leidinggevende over blanken zou mogen functioneren. In overheidssdienst in Indië werd Kwasi Boakye niet langer behandeld als prins, maar als neger, ook al was hij verregaand 'ingeburgerd' in de Nederlandse cultuur. In 1858 vroeg hij uiteindelijk ontslag uit 's rijksdienst. Hij eindigde zijn leven als onsuccesvol koffieplanter in Madioen. Na zijn overlijden in het militair hospitaal van Buitenzorg op 9 juli 1904 werd hij met veel eerbetoon begraven: een dode neger kon de raciale hiërarchie toch niet meer ondermijnen. Ondanks een zekere lotsverbondenheid tussen Kwasi Boakye en de Afrikaanse soldaten zijn er geen aanwijzingen dat Boakye in Indië ooit contact heeft gezocht met zijn landgenoten. De sociale kloof tussen de prins/ingenieur uit Ashanti en de ex-slaaf/soldaat uit Ashanti's wingewesten moet zo groot zijn geweest dat van raciale solidariteit geen sprake kon zijn.

Koloniale paradox

Het militaire oordeel over de kwaliteiten van de Afrikaanse soldaten was buitengewoon wisselvallig. De overspannen verwachtingen bij het begin van de werving berustten nauwelijks op eigen empirische ondervinding, maar op raciale stereotypen van sterke, moedige, aanhankelijke en primitieve 'natuurkinderen', die onvoorwaardelijk trouw zouden zijn aan hun blanke weldoeners. Nadat de Afrikanen in Indië waren gearriveerd, liep de beeldvorming uiteen van sterke, dappere, onvermoeibare en loyale krijgers tot luie, vuile, ongedisciplineerde schreeuwers. Overigens is hun moed op het slagveld een opvallende constante in het zeer veranderlijke oordeel.

Het leger in Indië was totaal onvoorbereid op de komst van duizenden Afrikanen. Taalproblemen en culturele verschillen en de kleurbarrière in Nederlands-Indië bemoeilijkten het integratieproces. Voor de Afrikanen was de belofte van gelijke behandeling een belangrijk houvast in deze vreemde omgeving. Aanvankelijk wist de legerleiding niet goed raad met hun gedrag, dat werd geïnterpreteerd als arrogant, muitziek en onaangepast.

Het verhaal van de Afrikaanse soldaten is tekenend voor de koloniale paradox. Als soldaten in het koloniale leger werden de Afrikanen aangemoedigd om zich te identificeren met hun Europese kameraden en zich verheven te voelen boven de inheemse, koloniale onderdanen. Dat gold als de beste manier om hun loyaliteit te verzekeren en verbroedering met de inlanders te voorkomen. Maar als de Afrikanen zich in deze rol inleefden, werden ze beschouwd als brutale negers die hun plaats niet kenden in de raciale en sociale hiërarchie van een koloniale samenleving. Toen het integratieproces na een tiental jaren beter was gevorderd, erkende de legerleiding dat de protesten van de Afrikanen waren ingegeven door gerechtvaardigde grieven. Aan de grieven werd gedeeltelijk tegemoet gekomen, maar tot het eind van de negentiende eeuw bleven er inbreuken bestaan op de belofte van gelijke behandeling, zoals een structureel lagere soldij. In de praktijk was de positie van de Afrikanen vergelijkbaar met die van bijna-gelijkgestelde Ambonezen.

Nieuwe start

In de jaren na de stopzetting van de werving raakten het Indische leger en de Afrikaanse soldaten geleidelijk aan elkaar gewend. Er waren nog wel incidenten, maar die werden kennelijk niet als alarmerend ervaren. In 1844 was in het garnizoen van Poerworedjo sprake van raciale spanningen tussen Afrikaanse en Europese militairen van het 4e bataljon infanterie, die elkaar over en weer verdachten van brandstichting. Uit onderzoek bleek dat de Afrikaanse sergeant Winter de vermoedelijke dader was en dat er slechts weinig medeplichtigen waren. Het onderzoek was nog gaande toen de commandant van het Indische leger te Poerworedjo arriveerde, maar toen had sergeant Winter zichzelf al opgehangen. Toch kwam er geen einde aan de verdachtmakingen over en weer. De Afrikaanse soldaten die bekend hadden dat zij op last van sergeant Winter brand hadden gesticht, werden gestraft en mogelijke medeplichtigen werden overgeplaatst. De commandant stelde de gouverneur voor de zaak verder maar te laten rusten, ook al omdat de communicatie met de negersoldaten nog steeds buitengewoon moeizaam was.⁵¹

Het bleef broeien in Poerworedjo, ook al omdat een van de Afrikaanse compagnieën van het 4e bataljon zich onheus behandeld voelde door kapitein Jeekel. Hij zou te veel straffen, te veel inhouden voor de gemeenschappelijke menage en te lange inspecties houden. Het gevolg was een 'onvergenoege en slechte geest' onder de Afrikaanse soldaten, die vaak in groepjes stonden te praten, waardoor de onderofficieren 'voor het ergste' vreesden. In dit geval richtte het nader onderzoek zich vooral op kapitein Jeekel. Toen de kapitein tot de orde was geroepen, was daarmee de kous af.⁵²

In de volgende jaren werden ongeregeldeheden gemeld uit Semarang en Soerabaja.⁵³ Bij het 2e bataljon infanterie in Semarang raakten Afrikanen en Boeginezen onderling

slaags, met als gevolg twee zwaar en vijftien lichtgewonden aan beide kanten. De aanleiding was een 'nietigheid' die door de Afrikanen was geprovoceerd. Aan beide partijen werd een niet nader omschreven 'ernstige correctie' opgelegd. Bij het opstootje in Soerabaja tussen Afrikanen en Ambonezen waren twee Ambonezen zwaar gewond, van wie er een aan zijn verwondingen bezweek.

Na deze reeks grote en kleine incidenten markeerde de derde expeditie naar Bali in 1849 een omslag in de oordeelsvorming over de Afrikanen in het Indische leger. De juist gearriveerde nieuwe commandant van het Oost-Indisch leger, Hertog Bernard van Saksen-Weimar, was al spoedig zeer onder de indruk van de kracht, dapperheid en loyaliteit van de Afrikanen tijdens de strijd op Bali.⁵⁴ Van Saksen-Weimar, die zich in de jaren twintig al had gemanifesteerd als pleitbezorger van de rekrutering van Amerikaanse negers, drong met klem aan op de hervatting van de Afrikaanse werving. In 1849 dienden nog ongeveer negenhonderd Afrikanen bij het Indische leger. Zij konden volgens de commandant goede kaders leveren om twee- tot drieduizend nieuwe rekruten uit Afrika klaar te stomen voor de dienst. Gouverneur-generaal Rochussen ondersteunde zijn betoog omtrent de 'voortreffelijkheid der Afrikaansche soldaten in het Indische leger'. Tussen 1855 en 1872 werden uiteindelijk nog ruim achthonderd Afrikanen van de Kust van Guinea aangeworven voor de dienst in Nederlands-Indië.

- 1 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger 8 aug. 1840 no. 1 geheim.
- 2 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Militair Departement (Mil. Dept.), 22 dec. 1837, no. 7.
- 3 *ibid.*
- 4 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den tijdelijk commandant van het observatiekorps, 29 aug. 1837, no 683.
- 5 MK I, Ingekomen stukken KvG 4010, Officier van Gezondheid Wiegand aan Gouv. Van der Eb, 8 sept. 1840.
- 6 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 18 juli 1837 no. 1 geheim.
- 7 NA, MK II, Generaal overzicht, bijlage La G, aantekeningen op nevenstaande memorie.
- 8 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den Generaal Majoor Commandant van het Indische leger, 2 feb. 1837, no. 1, geheim.
- 9 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 26 juli 1837, no. 14 geheim.
- 10 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 23 dec. 1837, no. 8 circulaire.
- 11 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 24 april 1838 no 7; Missive van de GGNI, 15 april 1838 no 55 kabinet.
- 12 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van de commandant van het 3e bataljon infanterie, 26 juli 1838, no 10.
- 13 NA, MK II, Generaal overzicht, Verslag over bij het leger dienende Afrikanen, 3 sept. 1838 no. 3 geheim; Nota negerwerving, geheim verbaal 5820, 19 aug. 1850, no. 243 geheim.
- 14 NA, MK II, Generaal overzicht, Aanteekening van het Mil. Dept., 3 jan. 1838.
- 15 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 8 juli 1837 no. 1 geheim.
- 16 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van het Mil. Dept., 9 juni 1838 no. 7. In de archieven is de correspondentie van Hermans niet terug te vinden. Zie voor Hermans ook: 'De inlandsche officieren bij het Nederlandsch-Indisch leger', *Militair Tijdschrift*, 1870, pp. 282-292.
- 17 Bouman 1995: p. 7

- 18 Er was er nog een uitzondering: Jacob Doyer uit Elmina, die het tot kapitein bracht. Hij was in 1857 in Elmina geboren als zoon van de Nederlandse handelaar Huibert Doyer en Caroline Ruhle, een telg uit een prominent tapoeijer geslacht. Hij ging in Nederland naar school, trad daar in militaire dienst en ging in 1878 over naar het KNIL, waar hij van meet af aan als Europees militair te boek stond. Zie Schepel 1978: p. 201.
- 19 NA, Generaal overzicht, missive van het Mil. Dept., 2 oct 1838 no 1.
- 20 NA, MK II, Generaal overzicht, 13 maart 1839 no 1; Missive van het Lid van het Hoog Militair Gerechtshof, 19 maart 1839 no. 72; missive van de militairen commandant ter Sumatra's Westkust, 26 april 1839 no. 377/84.
- 21 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het expeditionair batallion, 23 september 1838 no. 25.
- 22 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het 3e bataillon infanterie, 17 oktober 1838, no. 96.
- 23 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant te Kedong Kebo, 17 april 1840 .
- 24 NA, MK II, Generaal overzicht, missive van den commandant der 2e militaire afdeeling, 18 april 1840 L D.
- 25 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 21 april 1840 no. 12 spoed.
- 26 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 5 dec. 1840 no 9.
- 27 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 8 aug. 1840 no 1 geheim.
- 28 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 12 aug. 1840 no 2.
- 29 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den Minister van Koloniën, 21 dec. 1839 no 410 A1 geheim.
- 30 Bouman 1995: p. 6.
- 31 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den Algemeenen Secretaris, 20 sept. 1840 no 823.
- 32 NA, MK II, Generaal overzicht, besluit van den wnd. gouverneur generaal, 17 jan. 1841 no 3.
- 33 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den president van het Hoog Militair Gerechtshof, 25 dec. 1840 no. 47. De straf van klingslagen werd uitgevoerd met een ontblote platte degen. De veroordeelde werd platliggend op een bankje vastgebonden, waarna de slagen op zijn broek werden toegepast. De lijfstraffen in het KNIL werden in 1879 afgeschaft.
- 34 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 14 juni 1842 no. 5; idem 16 juni 1842 no. 1.
- 35 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den militairen commandant ter Sumatra's Westkust, 9 juli 1841 no. 11 48/84.
- 36 NA, MK II, verbaal 302, exh. 6 dec. 1853 no 21.
- 37 Bossenbroek 1992: p. 91; Koloniaal Verslag 186 ; Brommer 1995: p. 17.
- 38 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 2 aug. 1841 no 1.
- 39 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den minister van koloniën, 18 juni 1841 no. 245/0.
- 40 NA, MK II, Generaal overzicht, Besluit van den vice-president wnd GG, 19 jan. 1842 no. 17.
- 41 NA, MK II, Generaal overzicht, Besluit van den vice-president wnd GG, 16 april 1842 no. 3.
- 42 'Bijdragen voor de statistiek van het Nederlandsch Indisch Leger', *Militaire Spectator*, Breda, 1857, 3e serie, 2e deel, p. 441.
- 43 Deze gegevens zijn afkomstig uit de stamboeken.
- 44 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 11 nov. 1842 no. 1 geheim.
- 45 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van den minister van koloniën, 20 nov. 1843 no. 482/P geheim.
- 46 NA, MK II, Generaal overzicht, bijlage La G, Pro Memorie aan den heer secretaris-generaal bij het ministerie van koloniën.
- 47 Van Rees 1873: pp. 238-58.

- 48 MK I, verbaal 4278, exh. 7 feb. 1842 no. 58 geheim, bijlage 2; Bijlage L A bij het Generaal overzicht II.
- 49 Yarak 1987: pp. 131-145; zie ook het gedramatiseerde levensverhaal van Boakye in Japin.
- 50 NA, MK II, verbaal 6529, GGNI Rochussen aan Min. van Kol. Pahud, 24 juli 1850 no. 95.
- 51 MK II, Generaal overzicht, Missive van den commandant van het leger, 26 oct. 1844 no. 8.
- 52 MK II, Generaal overzicht, Missive van de commandant der voormalige 2e groote Militaire Afdeeling, 14 aug. 1846 L Z no. 126 e.v.
- 53 MK II, Generaal overzicht, Missive van de commandant van het leger, 21 april 1847 no. 2 en 18 juli 1848 no. 3.
- 54 MK II, Generaal overzicht, Missive van Zijne Hoogheid den commandant van het leger, 21 aug. 1849, no. 4, zeer geheim.

2e luitenant Pieter Hermans

Pieter Hermans was de enige Afrikaanse militair die in de negentiende eeuw werd bevorderd tot een officiersrang. Maar zijn benoeming in 1837 tot 2e luitenant maakte ook meteen een eind aan zijn tot dan toe voorspoedige carrière.

Pieter Hermans had al twee jaar als tamboer gediend bij het garnizoen in Elmina toen hij op 16 december 1831 in dienst trad van het Oost-Indisch leger. Hij was in 1812 geboren in Axim als zoon van Jan Hermans en Johanna. De 'koperkleurige' Hermans was kennelijk een mulat, en hij kon lezen en schrijven. Twee jaar na aankomst in Batavia werd hij al tot sergeant bevorderd. Met de andere Afrikanen van de eerste lichter diende hij op Sumatra, waar hij tweemaal een eervolle vermelding en de bronzen medaille voor Moed en Trouw verdiende. In 1835 werd hij in Batavia katholiek gedoopt. Op 1 december 1837 volgde zijn benoeming tot 2e luitenant, 'onder toekenning aan denzelfden van een tractement gelijkstaand aan de helft van dat voor een Europeeschen 2den luitenant der infanterie bepaald'. Vanuit Padang tekende Hermans protest aan, want als sergeant had hij een Europees tractement ontvangen. Bovendien wierp hij zich op als woordvoerder van de grieven van zijn Afrikaanse kameraden op Sumatra's Westkust. Hij kreeg ten antwoord dat hij niet werd behandeld als inlands luitenant, maar als Ambonees, en dus als christen. Hermans werd naar Batavia ontboden, waar de commandant van het leger hem voorhield dat hij met zijn gedrag alles bedierf voor zijn landgenoten. Als hij zo doorging, zou geen Afrikaan ooit nog tot officier bevorderd kunnen worden.

Vervolgens werd Hermans naar Bantam gezonden, waar de militaire commandant hem 'het onregmatige zijner eischen' voorhield. Volgens de rapportage zag Hermans zijn ongelijk in en beloofde hij zich te onderwerpen aan de regels van het Gouvernement. Maar het kwam niet meer goed tussen Pieter Hermans en het Oost-Indisch leger.

Bij besluit van de gouverneur-generaal werd Pieter Hermans op 16 april 1842 uit het Oost-Indisch leger ontslagen. Als redenen werden genoemd: slecht gedrag, weinig dienstijver, het maken van schulden bij Javanen en Chinezen, en 'den nadeligen invloed welke zijn verkeerdheden en zijn opvliegend karakter onder zijne landgenoten bewerken'. Hij deed de stand van officier zelfs 'oneer' aan. Hermans had geen recht op pensioen, maar omdat hij elf dienstjaren had en 'zich vroeger bij onderscheiden gelegenheden moedig heeft gedragen' werd hem wel een jaarlijkse uitkering van 184 gulden toegekend. Drie maanden voor Hermans' ontslag had Batavia besloten dat Afrikaanse officieren de helft van het tractement van een Europese officier zouden ontvangen. De ongelijke behandeling was nu officieel beleid geworden.

De ontslagen luitenant werd als passagier tweede klasse ingescheept voor de reis naar Nederland, waar hij op 3 december 1842 arriveerde in Den Helder. Het zou meer dan een jaar duren voordat hij zijn reis naar Elmina kon vervolgen. Pas in februari 1844 keerde Hermans via Elmina terug naar zijn geboortestad Axim, waar hij nog vele jaren zijn uitkering incasseerde van 46 gulden per kwartaal. Later zou de nieuwe commandant van het

Oost-Indisch leger Van Saksen-Weimar de behandeling van 2e luitenant Hermans kenschetsen als een 'schreeuwende ongerechtigheid'.

In Axim is dezer dagen geen spoor meer te vinden van 2e luitenant Pieter Hermans of zijn nabestaanden. De chieft, de pastoor, de gepensioneerde onderwijzer – een half dozijn notabelen in Axim schoot bereidwillig te hulp toen ik in 2003 in Axim naspeuringen verrichtte. Pieter Hermans werd in 1835 op Java katholiek gedoopt, maar de naam Hermans komt niet voor in de doop-, trouw- en begraafregisters van de r.k.-parochie van St. Anthony, die vanaf 1900 compleet bewaard zijn gebleven. De familienaam Hermans bleek onbekend in Axim.

6 Britse protesten

Was de Afrikaanse werving slavenhandel?

‘Hunne werving als slavenhandel te beschouwen is te ongerijmd, daar ontegenzeggelijk hun lot verbeterd wordt, ja, daar zij aan den dood ontrukkt worden’.¹

De vraag of de Afrikaanse werving gezien moet worden als een verkapte vorm van slavenhandel heeft de gemoederen in verleden en heden stevig in beroering gebracht. In Japins boek over de twee Ashanti-prinsen wordt de Afrikaanse werving gebrandmerkt als ‘illegale slavenhandel door de Nederlandse regering’. Het boek is terecht beroemd geworden als een historische roman waarin het dramatische levensverhaal van Kwasi Boakye en Kwame Poku met groot inlevingsvermogen wordt verteld, maar veel lezers zijn de roman als een historische canon gaan beschouwen. Japin vermeldt dat in het contract tussen Kwaku Dua en Willem I sprake is van de jaarlijkse levering van ‘duizend mannelijke slaven/rekruten (slaven schuine streep rekruten, een streepje dat de Hollanders later veel internationale verontwaardiging zou bezorgen en een officiële aanklacht, door Engeland ingediend, wegens overtreding van het verbod op de slavenhandel)’.²

Nergens in het contract is echter sprake van ‘slaven/rekruten’. Het gaat over een vergunning voor de werving van ‘vrije en vrijwillige Afrikaansche manschappen’. Wat betreft mannen die tot de slavenstand behoorden, werd in art. 4 overeengekomen dat

‘alvorens zoodanige slaaf of lijfeigene definitief in den Nederlandschen dienst kan worden op- of aangenomen, hij vanwege het Nederlandsche Gouvernement, door geldelijke middelen, in staat zal worden gesteld, om zijne vrijheid van zijnen meester of eigenaar, tot volkomen genoegen van dezen, te koopen en te verkrijgen, indiervoege en tot dat effect dat hij vóór zijn engagement kan en moet worden beschouwd als een persoon in het volle bezit zijner vrijheid en gevolglijk bevoegd om over zich zelve naar welgevallen te beschikken in alles zoodanig als een vrijgeboren persoon zou kunnen doen.’³

Krijgsgevangenen, veroordeelden tot de slavenstand en pandelingsen werden uitdrukkelijk van de werving uitgesloten. Het ging om een éénmalige levering van duizend man binnen een jaar, niet om een jaarlijkse levering. Londen stuurde inderdaad protestbrieven, maar van een officiële Engelse aanklacht is nooit sprake geweest. Aan Japins roman doet dat natuurlijk niets af: de auteur van een historische roman heeft de vrijheid om zijn eigen literaire werkelijkheid te scheppen. Maar deze passages uit *De zwarte met het witte hart* worden vaak aangehaald als ‘bewijs’ dat Verveers verdrag neerkwam op illegale slaven-

handel. Belangrijker dan de letterlijke tekst van het verdrag is natuurlijk de vraag hoe de soldatenwerving in de praktijk te werk ging.

In de tegenwoordige tijd appelleert deze kwestie aan het schuldgevoel van vele Nederlanders, maar in de negentiende eeuw lag dat anders. Historici hebben zich het hoofd gebroken over de vraag waarom Nederland zo achterliep met de afschaffing van slavernij.⁴ Nederland vaardigde in 1814 een verbod uit op de slavenhandel, maar pas in 1860 besloot het Nederlandse parlement tot opheffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën. Het verbod op de slavenhandel was vooral tot stand gekomen onder druk van Engeland, dat de teruggave van de Nederlandse koloniën immers afhankelijk had gesteld van de Nederlandse medewerking aan de uitbanning van de slavenhandel. In Engeland lag het actievoeren tegen slavenhandel en tegen slavernij in elkaars verlengde, maar in Nederland was dat niet het geval. De Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing van de Slavernij telde zelfs op haar hoogtepunt niet meer dan zevenhonderd leden.⁵ Engeland vaardigde in 1808 een verbod uit op de slavenhandel, waarna de lobby van abolitionisten haar beste krachten ging wijden aan de afschaffing van de slavernij, een doel dat in 1833 werd bereikt. Overigens gold het Engelse besluit tot afschaffing van de slavernij niet voor de Goudkust, want daar oefende Engeland geen soevereiniteit uit. Het bestuur van de Britse forten was van 1828 tot 1843 in handen van particuliere handelaren, de London Committee of Gold Coast Merchants, die jaarlijks een bescheiden overheids-subsidie ontvingen voor deze taak.

In de West-Afrikaanse samenlevingen was slavernij een wijdverbreide praktijk. De melderheid van de bevolking van de Goudkust werd tot de slavenstand gerekend. Pas in 1874, nadat Nederland zijn West-Afrikaanse bezittingen had overgedragen aan de Engelsen die nu ook officieel een protectoraat hadden aanvaard over de kuststreek, ging Londen over tot afschaffing van de slavernij aan de Goudkust.

Vergeleken met Engeland was de Nederlandse desinteresse uitzonderlijk, maar regering en publieke opinie liepen wel in de pas met het Europese continent.⁶ Ook in Frankrijk waren slavenhandel en slavernij geen hete hangijzers. Frankrijk ging in 1848 over tot afschaffing van de slavernij in de koloniën, maar nam het niet erg nauw met de werving in Afrika van slaven voor het koloniale leger en voor de West-Indische plantages.

De Nederlandse discussie over de rekrutering van Afrikanen voor het KNIL draaide van meet af aan niet om de vraag of de Afrikaanse werving naar Nederlandse normen toelaatbaar was, maar uitsluitend om de vraag of de Engelsen van mening zouden zijn dat dit project strijdig was met de verdragen tegen de slavenhandel. Den Haag ging er a priori van uit dat eventuele Engelse bezwaren werden ingegeven door eigenbelang, niet door menslievende overwegingen.

De Nederlandse argumenten tegen de Britse bezwaren zijn in te delen in vijf categorieën:

- 1 De Engelsen hadden geen enkel recht om de soldatenwerving ontoelaatbaar te noemen, want ze bedreven zelf soortgelijke praktijken.
- 2 Voor de vroegere slaven betekende de militaire dienst een lotsverbetering.
- 3 Soldaten kunnen geen slaven zijn.

- 4 Weliswaar waren de rekruten in meerderheid voormalige slaven, maar ze werden als vrije mannen ingelijfd in het leger.
- 5 De soldaten hadden de mogelijkheid tot terugkeer naar Afrika, een optie die aan slaven nooit werd geboden.

De praktijk in West-Afrika

Zowel Engelsen als Nederlanders aan de Goudkust maakten gebruik van slavensoldaten voor hun garnizoenen. Bij het garnizoen van Elmina dienden zowel vrije mannen als ‘landsslaven’. Hun soldij en hun overige arbeidsvoorwaarden waren gelijk, maar de landsslaven dienden voor onbepaalde tijd. Soldaten konden dus wel degelijk slaven zijn, al had het beroep van soldaat meer status dan dat van landarbeider, ‘draagneger’ of mijnwerker. Voor Europeanen die langdurig aan de Goudkust verbleven, klonk de discussie in Europa nogal wereldvreemd. Hun Afrikaanse contacten beklagden zich over de slappe handel, hoge prijzen, slechte kwaliteit goederen, onvoldoende steun tegen vijandige buurvolkeren – kortom, over velerlei zaken, maar niet over slavenhandel en slavernij. Slavernij was zozeer vervlochten met leven en werken in West-Afrika dat Europeanen en Afrikanen zich moeilijk een samenleving zonder slaven konden voorstellen. De Britse gouverneur in Cape Coast had dan ook veel meer begrip voor de soldatenwerving voor Java dan de regering in Londen. Slaven uit Cape Coast die met toestemming van hun meester wilden tekenen voor het KNIL, kregen zonder probleem een acte van manumissie mee van de Britse gouverneur.

De Engelsen gebruikten zelf ook vrijgekochte slaven voor hun garnizoen aan de Goudkust. Een deel van de soldij werd maandelijks uitbetaald aan de eigenaar van de rekrut, totdat de vrijkoopsom van 8 Britse ponden was afbetaald.⁷ Dat bedrag (80 gulden) kwam ongeveer overeen met de vrijkoopsom van de rekruten voor Java. Deze transacties vielen buiten de werkingssfeer van de verdragen tegen de slavenhandel, die alleen betrekking hadden op de transatlantische handel.

Conflicten tussen Den Haag en Londen

De aanhoudende vermaningen van de kant van de historische aartsrivaal wekten in Den Haag de nodige irritatie. Nog voor de Afrikaanse werving goed op gang was gekomen, trok Londen al aan de bel. Op 1 augustus 1836 verscheen gezant Disbrowe bij minister van Buitenlandse Zaken Verstolk de Soelen om namens de Britse minister van Buitenlandse Zaken Lord Palmerston mee te delen dat het Committee of Gold Coast Merchants bezwaren had tegen de soldatenwerving. Palmerston zelf – zo dacht Verstolk – leek zelf niet van mening te zijn dat de Afrikaanse werving in strijd was met het verdrag tot wering van de slavenhandel, maar hij had een duidelijk antwoord nodig voor het Committee.⁸

Een half jaar lang werden nota's en memoranda gewisseld tussen Den Haag en Londen, waarbij ook de Committee of Gold Coast Merchants opnieuw een duit in het zakje deed.⁹ De bezwaren betroffen de premie van een ounce goudstof die commandeur Lans had uitgelopen voor elke rekrut, en het stelsel van delegatiën. De Engelsen redeneerden dat een dergelijk stelsel wellicht te verdedigen was in Europa, maar aan de Goudkust lagen deze betalingen nog iets boven de gangbare prijs van een eersteklas slaaf. Volgens berichten uit Cape

Coast hadden veel mensen van deze voordelige gelegenheid gebruikgemaakt om slaven te kopen om hen door te verkopen aan de Nederlandse regering. De Merchants waren kennelijk niet wars van overdrijving, want tegen een ounce goud was geen slaaf te krijgen. De regeling was zo weinig voordelig dat het aanbod van rekruten erg tegenviel.

Den Haag antwoordde dat er geen sprake was van slavenhandel. Het stelsel van delegatiën was bedoeld om Afrikaanse rekruten een gering deel van hun soldij over te laten maken aan hun verwanten aan de Kust van Guinea. Ze konden zich dat ook veroorloven, want in Indië genoten ze dezelfde 'zeer hoge' betaling als de Europese soldaten, maar liefst 122,27 gulden per jaar, plus kleding en overige verstrekkingen.¹⁰ Daarvan konden ze volgens Den Haag best 36 gulden missen. Inderdaad waren sommige rekruten ex-slaaf: om hun vrijheid te verkrijgen stonden zij een gedeelte van hun soldij af aan hun meester. Dat was volgens de Nederlandse argumentatie niet strijdig met de bestaande wetten tegen de slavenhandel, maar juist in het belang van de emancipatie der slaven. Om misbruik te voorkomen was in de instructie aan generaal-majoor Verveer bepaald dat alleen vrijgeborenen tot de militaire dienst toegelaten konden worden of ex-slaven die al voor hun indiensttreding geëmancipeerd waren.

De minister van Koloniën betoogde dat de Nederlandse regering de wering van de slavenhandel zeer was toegegaan. Erg oprecht was dit Nederlandse weerwoord niet, want onder het systeem-Lans werden wel degelijk slaven als militair ingelijfd, die tijdens hun hele dienstperiode geld moesten afdragen aan hun meester zonder daarvoor de vrijheid te verkrijgen. Maar Londen was voorlopig gerustgesteld, en daar ging het Nederland om. Gezant Disbrowe betuigde de grote tevredenheid van zijn regering over de toelichting dat Verveer alleen vrije of reeds geëmancipeerde Afrikanen zou gaan aanwerven.¹¹

Anticiperend op Britse bezwaren tegen de missie-Verveer had Den Haag alvast enkele argumenten bedacht. Misschien zouden de Engelsen bezwaar maken tegen de levering van geweren aan de koning van Ashanti, maar andere Europese handelaren leverden ook wapens aan Ashanti. De Engelsen wierven zelf ook Afrikanen voor hun troepenmacht in West-Indië. In de instructies voor Verveer was al het mogelijke gedaan om eventuele Britse bezwaren te ondervangen.

Toch was Den Haag er kennelijk niet gerust op. Commandeur Lans in Elmina kreeg opdracht voorbereidingen te treffen voor het verblijf van Verveer en te zorgen voor voldoende 'draagnegers' en bekwame tolken, 'alles zonder noodelooze ostentatie en met de meest mogelijke geheimhouding wat het hoofddoel der zending betreft vooral met betrekking tot de Vreemde Gouvernemen ten ter Kuste'¹². Verveer dacht daar anders over. Hij liet op 12 november 1836 de rekruten voor de Prinses Marianne onder begeleiding van kanonsalvo's inschepen en ging vervolgens op bezoek bij waarnemend resident Topp in Cape Coast om hem 'de menschlievende en wijze beschikkingen van Zijner Majesteits Gouvernement' uit te leggen, een missie waarin hij naar eigen zeggen boven verwachting goed slaagde.¹³ Later nodigde hij Topp ook nog uit om zelf in Elmina de inrichting van het Afrikaans Werfdepot te inspecteren. Topp rapporteerde inderdaad aan de Committee of Merchants in Londen dat sinds de aankomst van Verveer alleen nog werkelijk vrije mannen op basis van vrijwilligheid als rekrut werden ingeschreven.¹⁴

In een vertrouwelijk schrijven van dezelfde datum klonk Verveer echter een stuk minder zelfverzekerd.¹⁵ Lans had zich niet gehouden aan de Haagse instructies. Vrijwel alle rekruten behoorden tot de slavenstand en Verveer vroeg zich bezorgd af wat de gevolgen zouden zijn van een inspectie van de Prinses Marianne door Britse kruisers. Maar de Prinses Marianne lag al voor anker en dus had Verveer weinig tijd om orde op zaken te stellen. Hij liet uniformen uitdelen aan de rekruten en vroeg hun één voor één of zij werkelijk voor militaire dienst naar Oost-Indië wilden. Drie of vier man maakten gebruik van de geboden uitweg, hetgeen erop wijst dat Verveer de mannen een reële keuze heeft gelaten. Al eerder had hij het detachement gezuiverd van zieken, bejaarden, slechtienden, melaatsen en veroordeelde moordenaars.

Nog voor zijn tocht naar Kumasi constateerde Verveer dat er geen kans bestond bij vrije mensen enig animo te wekken voor 'een vreemde, overzeese militaire dienst'. Alleen mannen in de slavenstand konden het idee opvatten dat er voor hen iets beters in het verschiep lag dan 'misbruik, dwingelandij en een gruwelijk lot als menschenoffer'. Het was meermaals voorgekomen dat meesters hem hun slaven kwamen aanbieden. Als Verveer bezwaar maakte wegens hun lichamelijke gebreken, hadden de slaven 'zich voor mij neergeworpen en gesmeekt dat ik hen zou toestaan soldaat te worden en gevolglijk vrij te zijn'. Dergelijke voorvallen zal de generaal waarschijnlijk niet verzonnen hebben, want hij vermeldt ze in een vertrouwelijk schrijven dat alleen voor Den Haag was bestemd. Volgens de procedure die Verveer invoerde moest aan elke aangeboden slaaf onder vier ogen worden gevraagd of hij uit eigen wil in militaire dienst wilde treden. Daarbij werd hem duidelijk gemaakt dat hij na een positief antwoord met onmiddellijke ingang een vrij man zou worden, maar wel tenminste vijftien jaar aan het leger verbonden zou blijven. Verveer constateerde dat negentien van de twintig man daadwerkelijk bereid waren in dienst te treden. Met de eigenaar werden vervolgens de voorwaarden overeengekomen om de slaaf vrij te maken. In de praktijk verschaftte het werfdepot een voorschot aan de rekrut waarmee deze zijn losprijs van 2 tot 2,5 ounce goud (80 tot 100 gulden) kon betalen. Vervolgens werd een acte van manumissie uitgeschreven, en werd de rekrut ingeschreven op het stamboek 'onder de aanzegging dat hij van nu af voor altoos een vrij persoon is'. Volgens Verveer gebeurde het niet zelden dat de rekrut al een uur later tevreden in zijn nieuwe uniform het dorp inwandelde om zich te laten zien aan vrienden of familie. Ook kapitein Tengbergen, die Verveer vergezelde op de strafexpeditie tegen Ahanta in 1838, getuigde dat de ex-slaven hun militaire bestemming van ganser harte accepteerden.

*'Men moet eene bezending van Donko's gezien hebben, om zich een denkbeeld te maken van hun verwondering en vreugde, wanneer zij gekleed worden (hemd, broek, mouwvest en pet ontvangen) en zich goede vertrekken tot hun verblijf zien aangewezen.'*¹⁶

Toch werd Den Haag na de ondertekening van het verdrag met de koning van Ashanti opnieuw geconfronteerd met bezwaarschriften van de London Committee of Gold Coast Merchants. De handelaren ter Kuste bewezen slechts vluchtig lippendienst aan zaken van

menslievendheid en kwamen snel ter zake: als gevolg van de missie-Verveer was de handel stil komen te liggen. Als de Ashanti's de afspraken over de leverantie van rekruten wilden nakomen, zouden ze ten oorlog trekken tegen hun buurvolkeren om krijgsgevangenen te maken. Het land zou dan opnieuw vervallen tot een staat van oorlog, met alle schadelijke gevolgen vandien voor de 'legitimate commerce'.¹⁷ Dit was geheel uit de lucht gegrepen. De Asantehene spande zich namelijk niet in om soldaten te leveren. Toen hij in 1841 ten oorlog trok, was dat om heel andere redenen.

De strekking van een rapport van Topp was heel wat gematigder. De Britse resident signaleerde dat het systeem-Lans was afgeschaft en dat alle slaven officieel geëmancipeerd waren en als vrije mannen aan boord van de troepenschepen gingen.¹⁸ Een en ander resulteerde in een nieuwe nota van gezant Disbrowe, waarin een nieuwe lijn van argumentatie werd ingeslagen. Nederland had natuurlijk beoogd een bonafide verdrag te sluiten met de Asantehene, maar een staat als Ashanti, die gebouwd was op de aankoop en verkoop van menselijke wezens, zou het subtiele onderscheid niet kunnen begrijpen tussen de aankoop van slaven en het aanbrenge van rekruten. De toon van Disbrowes nota was overigens gematigd. Hij prees de Nederlandse regering voor de afschaffing van de delegatiën van Lans en begreep dat het verdrag met de Asantehene niet onmiddellijk ongedaan gemaakt kon worden. Wel gaf hij koning Willem I in overweging om andere wegen te zoeken voor het samenstellen van zijn zwarte regimenten.¹⁹

Als antwoord stuurde het ministerie van Buitenlandse Zaken hem een uitvoerig verweerschrift van generaal Verveer, die stelde dat hij 'als christen, als Hollander en als soldaat' nooit de behoefte had gehad om de slavenhandel te laten herleven.²⁰ Hij beweerde dat zijn missie veeleer een filantropisch karakter had, want voor de rekruten betekende de militaire dienst een duidelijke lotsverbetering. Dankzij het KNIL werden ze gered van een droevig lot als mensenoffer volgens Ashanti-ritueel. Evenmin geloofde de generaal dat de werving oorlogen of slavenjachten zou aanwakkeren. De Nederlanders betaalden in Kumasi slechts 2, hoogstens 2,5 ounce, goud per rekrut terwijl een slaaf aan de kust ten zuiden van Accra het twee- tot drievoudige opbracht. Als de Asantehene oorlog wilde voeren ter wille van het geldelijk gewin zou hij zijn krijgsgevangenen echt niet slijten aan het Oost-Indisch leger, maar aan Brazilianen of Cubanen en 'eerloze' Europeanen en Noord-Amerikanen, die aan de benedenkust illegale slavenhandel bedreven. Volgens Verveer werd het verdrag tot wering van de slavenhandel strikt nageleefd, omdat de rekruten als vrije mannen naar Java werden verscheept.

In zijn uitvoerige repliek zette Verveer nogmaals de door hem ingevoerde procedure uiteen: op het ogenblik van inscheping werd elke rekrut nog de keuze gelaten 'om zich, met behoud zijner verkregen emancipatie, van zijne militaire verbindtenis ontslagen te achten'. Die bewering is raadselachtig en twijfelachtig: wie zou immers in dat geval de vrijkoopsom moeten terugbetalen? Verveer had in Elmina uiterst gedetailleerde voorschriften voor de boekhouding achtergelaten, maar in deze eventualiteit was niet voorzien. Nergens in de journalen is sprake van rekruten die op het laatste ogenblik nog weigeren, terwijl wel geregeld melding wordt gemaakt van mannen die kort na binnenkomst worden weggestuurd omdat ze tegen hun zin waren aangebracht. De procedure kon al helemaal niet van

toepassing zijn op rekruten die vanuit Kumasi waren geleverd. Hun aankoop was te Kumasi in contanten voldaan of als voorschot in de vorm van geweren aan de koning van Ashanti. Verveer stelde de gang van zaken wat al te rooskleurig voor.

De affaire-Lans

Toen in 1839 de woekerpraktijken van commandeur Lans in volle omvang aan het licht kwamen, blies Den Haag minder hoog van de toren. Christiaan Lans, zich kennelijk van geen kwaad bewust, vroeg betaling van 5000 gulden die hem toekwam zijnde de delegatiesommen van door hem geleverde rekruten. In totaal 57 soldaten moesten maandelijks 3 gulden afdragen aan Lans, die inmiddels in het Gelderse Twello van zijn pensioen genoot. De minister van Koloniën weigerde uitbetaling en liet gouverneur Bosch in Elmina een onderzoek instellen naar de wervingspraktijken ten tijde van het bewind van Lans. Uit dat onderzoek bleek dat behalve Lans ook assistent Van der Eb en de Elminase handelaar Jacob Simons profiteerden van de delegaties. Ze gingen ervan uit dat de soldaten levenslang hun eigendom bleven en dat ze te zijner tijd ook aanspraak zouden maken op de pensioenen van door hen geleverde soldaten. Na dit onderzoek concludeerde de minister dat hier sprake was van een 'bedrijf dat met opzigt tot baatzucht en openbaren woeker zelfs de verbeelding te boven gaat'.²¹ De betrokken soldaten werden alsnog ingeschreven in de registers van manumissie. De minister verordende dat de instelling van deze delegatiën 'kan beschouwd worden als nimmer effect te hebben gehad'.

Maar Lans liet het er niet bij zitten. Hij daagde de minister van Koloniën voor de Hoge Raad der Nederlanden om uitbetaling af te dwingen.²² Commandeur Lans had immers in zijn correspondentie met Den Haag indertijd volledige opening van zaken gegeven. Zijn handelwijze was door het ministerie goedgekeurd. Minister van Koloniën J.C. Baud vond de handelwijze van Lans 'hoogst afkeuringswaardig' maar stelde toch aan de koning voor om een schikking te accepteren, omdat het ministerie inderdaad niet geheel vrijuit ging. De koning gaf toestemming, maar de affaire zat de ambtelijke staf van Koloniën kennelijk niet lekker. Op enkele katebelletjes bij de dossiers werd gesuggereerd om het pensioen van Lans in te trekken en tot strafrechtelijke vervolging over te gaan. Begin 1842 kwam het niettemin tot een minnelijke schikking, waarbij Lans tegen betaling van 5500 gulden afzag van eventuele verdere vorderingen.²³

Het systeem van delegatiën aan rijksambtenaren was ontoelaatbaar, oordeelde het ministerie van Koloniën, zowel 'om de daarin gelegene onzedelijkheid als om andere gewichtige redenen'.²⁴ Met die andere gewichtige redenen doelde de minister op het risico van visitatie door Britse kruisers. Inderdaad was het schip Maria in 1836 aangehouden door een Engelse kruiser, maar het had de reis ongehinderd kunnen vervolgen, dankzij het visum van de Britse gezant in Den Haag, de 'militaire houding van de Afrikaansche manschappen, de uitmuntende inrichting van het transportschip en de wijze instructies waarvan de bevelvoerende officier was voorzien'. Maar de minister erkende dat de Engelsen alle reden gehad zouden hebben om dit schip op te brengen naar het Gemengd Hof in Sierra Leone, want de rekruten waren 'aangekochte of immer aangehuurde slaven' die zonder hun toestemming naar een ander werelddeel werden gebracht.²⁵

Na 1838 viel een pauze in de diplomatieke notawisseling. Twee jaar later schreef Lord Palmerston opnieuw een protestbrief. Gouverneur Bosch in Elmina had het Britse oorlogsschip *Wolverine* verboden om schepen in de haven van Elmina te visiteren. Commandant Tucker van de *Wolverine* had het schip *Batavia* willen opbrengen naar Sierra Leone, omdat het een detachement negerrekruten voor Java aan boord had.²⁶ Hij meende dat de Nederlandse werving andere mogendheden, zoals Brazilië, Spanje en Portugal, zou inspireren om ook slaven aan te kopen onder het mom van 'rekruten'. Volgens Tucker was onder de 75 rekruten aan boord van de *Batavia* een groot aantal 'Engelse onderdanen', voor wie 'een bedrag overeenkomstig de waarde van een slaaf was betaald aan een verwant, de eigenaar of de persoon zelf'. Maar de bevelhebber van de Britse marine, schout-bij-nacht George Elliot, die toevallig in Cape Coast verbleef, had Tucker ervan weerhouden de *Batavia* op te brengen naar Sierra Leone. Het ministerie van Koloniën concludeerde daaruit dat de Engelsen de troepentransporten kennelijk legitiem vonden. Den Haag antwoordde Palmerston dat Nederland het optreden van gouverneur Bosch afkeurde en dat diens opvolger instructies had gekregen om volledige medewerking te geven aan de Engelse eskaders tot wering van de slavenhandel.

Rekruten voor Suriname

Deze notawisseling was nog niet afgerond of een nieuw voorval deed de Britse verontwaardiging oplaaien. In 1840 was besloten eenmalig een schip met vijftig rekruten naar Suriname te sturen. Vanuit Suriname was al herhaaldelijk aangedrongen op het werven van 'vrije arbeid' in West-Afrika voor de plantages en de houtkap, want zonder de aanvoer van nieuwe arbeidskrachten dreigde deze kolonie een 'lastpost voor het moederland' te worden. Op advies van Buitenlandse Zaken besloot Willem I voorlopig af te zien van het aannemen van houthakkers voor Suriname, in elk geval totdat de werving van rekruten voor Java voltooid was.²⁷

Maar een detachement rekruten ter aanvulling van het Korps Koloniale Guides in Suriname was in Nederlandse ogen niet strijdig met het verdrag tegen de slavenhandel. Het Surinaamse Korps Koloniale Guides had als voornaamste taak weggelopen slaven op te sporen en de kolonie te beschermen tegen aanvallen van marrons. Het Korps bestond uit ongeveer driehonderd negersoldaten, die werden geleid door blanke officieren. De regering kocht de soldaten van slavenhouders à raison van 250 tot 300 gulden, maar gezien het arbeiderstekort waren plantage-eigenaren weinig genegen hun slaven aan het gouvernement af te staan.²⁸

Zijner Majesteits Stoomschip van Oorlog *Curaçao* nam op 1 juni 1840 te Elmina vijftig negerrekruten aan boord voor de reis naar Suriname. Op 29 juni berichtte John Samo, de Britse rechter in het Gemengd Gerechtshof tot wering van de slavenhandel in Paramaribo, in een verontwaardigde brief aan Palmerston over de aankomst van 'young negro men for the purpose of being taught and prepared to serve as soldiers in the Dutch regiments'. In opdracht van Palmerston wees Disbrowe de Nederlandse regering erop dat het ging om 'a pure and simple act of slavetrading'.²⁹ Het valt niet te ontkennen dat de Nederlandse regering zelf als slavenkoper optreedt op de slavenmarkt in Afrika en zodoende alle mis-

dadens bevordert die onvermijdelijk met de slavenhandel zijn verbonden, schreef Palmerston aan Disbrowe. Volgens Londen deed de aard van de werkzaamheden niet terzake: het ging erom dat betrokkene werd verplicht tot het verrichten van werk waarvoor hij niet zelf gekozen had en dat hij niet vrij was om te gaan en staan waar hij wilde. De Britse aanklacht klopte niet helemaal met de feiten. Verstolk de Soelen maakte daar handig gebruik van door meer gaten in het betoog te schieten. Om aan te tonen dat de soldaten na afloop van hun contract terug naar huis konden, stuurde hij een overzicht mee van vijf soldaten die in Oost-Indië hadden gediend en nu in Elmina hun pensioen genoten.³⁰ Ook van de Afrikaanse soldaten voor Suriname is inderdaad een deel via Harderwijk naar Afrika teruggekeerd.³¹ De minister haalde de carrière van Pieter Hermans aan als voorbeeld dat de Afrikanen het zelfs tot de rang van officier konden brengen. De Britten maakten in hun kolonies toch ook gebruik van negersoldaten? Verstolk beklemtoonde dat de mannen vrijwillig in dienst waren getreden en ging niet in op het verwijt dat de werving een stimulerend effect had op slavenjachten in Afrika. De minister herinnerde eraan dat generaal Verveer de Britse bestuurders in Cape Coast had ingelicht over zijn missie en dat de Engelsen hun waardering hadden uitgesproken over de 'gentleness of his regulations regarding enlistment'. Uiteraard vermeldde hij niet dat al spoedig was gebleken dat onder Verveers oorspronkelijke instructies geen soldaten te krijgen waren. De notawisseling liep uiteindelijk dood op een herhaling van zetten.³²

Londen nam de werving voor Suriname zwaarder op dan het zenden van rekruten naar Java, omdat plantage-eigenaren hierdoor op de gedachte konden komen om zelf ook 'vrije arbeidskrachten' uit Afrika te gaan halen. Dat gevaar bestond niet in Nederlands-Indië, waar eventuele tekorten aan arbeid werden opgevuld met Chinese koelies. Aan de volumieuze notawisseling kwam een eind toen koning Willem I in 1841 besloot tot algehele stopzetting van de werving in Afrika. Gezant Disbrowe deed voorkomen alsof de koning gevolg gaf aan de herhaalde Britse verzoeken. Op 17 augustus 1841 berichtte Disbrowe aan Palmerston dat hij van Willem I persoonlijk had gehoord dat de Afrikaanse werving zijnde 'zowel nutteloos als gevaarlijk' opgeheven zou worden. De koning zou hebben toegegeven dat de werving op indirecte wijze de slavenhandel kon aanmoedigen, terwijl de onderneming getalsmatig weinig opleverde. Substantiële uitbreiding van de Afrikaanse werving zou gevaren opleveren, terwijl de Afrikaanse soldaten uiteindelijk minder bestand bleken tegen het klimaat op Java dan de blanken.³³

Palmerston betuigde de koning zijn diepe erkentelijkheid voor dit genereuze besluit in het belang der mensheid.³⁴ Het blijft echter onduidelijk in hoeverre de Britse bezwaren werkelijk van doorslaggevende betekenis zijn geweest. Als gevolg van de reeks mitterijen had het opperbevel in Oost-Indië op haast panische toon om maatregelen gevraagd, waarna de koning de werving al had beperkt tot tweehonderd man per jaar. Bovendien was het vastgestelde aantal van tweeduizend Afrikanen allang bereikt. Een jaarlijkse aanvulling zou hun aantal op peil houden, maar het ligt voor de hand dat Den Haag zich afvroeg of de levering van tweehonderd man suppletietroepen al die Britse trammelant waard was. Bij zo'n gering aantal was het ook weinig efficiënt om het Afrikaanse werfdepot in Elmina en het hulpdepot in Kumasi te houden. De jaarlijkse onkosten van het Afrikaans werfdepot

werden, op basis van de levering van tweehonderd man per jaar, geraamd op 53.155 gulden, ofwel 265,77 gulden per hoofd, nog afgezien van de reiskosten van Elmina naar Java.³⁵ De kosten van de Afrikaanse werving, die ten laste kwamen van de Indische begroting, waren toch al aanhoudend een punt van zorg.

Ondanks de breed uitgesponnen notawisseling zijn de troepenschepen tijdens de hele periode van de Afrikaanse werving nooit in moeilijkheden gekomen door inspecties van de Engelse kruisers voor de West-Afrikaanse kust, hoewel ze een enkele maal werden aangehouden. Kennelijk had Londen toch minder bezwaar tegen de Nederlandse rekrutering voor Java dan tegen bijvoorbeeld de Franse werving voor de West-Indische regimenten. In 1840 werd een Frans transportschip met vrijgekochte rekruten met bestemming Guyana opgebracht naar Sierra Leone, waar de schipper werd veroordeeld wegens illegale slavenhandel. Daardoor lieten de Fransen zich niet afschrikken. In 1843 sloot de Franse gouverneur van Senegal een overeenkomst met het handelshuis Compagnie de Galam voor de aankoop van krijgsgevangenen van de Bambara. Het ging om de levering van 25 tot honderd rekruten per jaar, à raison van 30 franc per hoofd.³⁶

Uit de Nederlandse reacties blijkt duidelijk dat Den Haag weinig geloof hechtte aan de menslievende motieven van de Britse bestrijders van de slavenhandel. Argwanend constateerde men dat het perfide Albion zich eerst meester had gemaakt van een deel van de Nederlandse koloniën en nu kennelijk de jaloerse blikken had gevestigd op de rijkdommen van Nederlands-Indië. Engelse kritiek op de werving van Afrikaanse soldaten voor Oost-Indië werd in Den Haag en in Batavia opgevat als een slinkse manoeuvre om de Nederlandse controle over Oost-Indië te ondermijnen.

Lotsverbetering

Zowel tijdgenoten als latere auteurs hanteerden veelvuldig het argument van lotsverbetering. Verveer bracht dit argument in overtreffende trap te berde: voor de Donko's, die in Ashanti elk ogenblik slachtoffer konden worden van barbaarse rituelen, was de overgang naar het Oost-Indisch Leger 'het grootste geluk dat hen te beurt konde vallen'.³⁷

Van alle voors en tegens is het argument van lotsverbetering het moeilijkst te beoordelen. Niet alleen omdat de waardering van dit 'lot' cultuurgebonden is, maar ook omdat het lot van de Afrikaanse rekruten nogal uiteenliep. Wie korte tijd na aankomst te Batavia bezweek aan hem tot dusver onbekende ziekten of door heimwee verviel tot lusteloosheid, wie deserteerde of krankzinnig werd verklaard, had weinig reden om zijn veranderde lotsbestemming ook als een verbetering te beschouwen. Bovendien verkeerden lang niet alle rekruten in een positie van potentieel mensenoffer. Langs de kust hadden de Europese mogendheden de rituele moorden bij begrafenissen verboden. Dat wil niet zeggen dat deze praktijk dus ook niet meer voorkwam, maar in elk geval veel sporadischer en kleinschaliger dan in Ashanti.

Niet de militaire loopbaan, maar de onbekende overzeese bestemming boezemde mannen in West-Afrika angst in. Daar komt bij dat het argument van lotsverbetering besmet is: het werd ook gebruikt ter verdediging van de Atlantische slavenhandel. Het lot van een slaaf op een Surinaamse plantage, waar men nuttige arbeid verrichtte, was toch zeker te

verkiezen boven dat van een slaaf wiens bloed werd verspild in heidense rituelen?

Ondanks dit voorbehoud heeft het argument van lotsverbetering wel degelijk een kern van waarheid, althans voor een deel van de rekruten. Afrikaanse soldaten die zich door het eerste moeilijke jaar in KNIL-dienst heen sloegen, hadden meer rechten en meer kansen in het leven dan een eerste generatie slaaf in Ashanti. Ze kregen drie maaltijden per dag, gingen goed gekleed, hadden een behoorlijke slaapplek en maakten kans op maatschappelijke vooruitgang: sommigen bereikten de rang van onderofficier. Ze konden een gezin stichten en hadden – althans bij voltooiing van hun contract – recht op pensioen, een vrij zeldzaam privilege in de negentiende eeuw. Weliswaar had een soldaat in het negentiende-eeuwse Indië weinig aanzien, maar dat lot deelden ze met hun Europese strijdmakkers. Natuurlijk liepen ze gevaar te sneuvelen of invalide te raken in oorlogshandelingen, maar dat risico bestond ook in hun streek van herkomst. Het percentage Afrikanen die op het slagveld stierven, beliep over de hele periode van de werving overigens niet meer dan 2 procent van het totaal aantal sterfgevallen. De meeste Afrikanen haalden hun pensioen niet: ongeveer 60 procent overleed tijdens de militaire dienst. Met name in het eerste jaar na aankomst bezweken velen aan ziekten: rond 20 procent van het totaal aantal sterfgevallen. Veel mannen tekenden meerdere malen bij, zodat overlijden in militaire dienst ook kan betekenen dat ze na twintig of 25 jaar stierven. Wie bijtekende was kennelijk niet ontevreden met zijn militaire beroep. Ongeveer 15 procent van de 3080 Afrikanen keerde terug naar Afrika. Rond 20 procent vestigde zich na het afzwaaien uit het leger in Nederlands-Indië.³⁸

Gezien in een langer tijdsperspectief, over enkele generaties, is met name bij deze groep blijvers sprake van een soms spectaculaire stijging van maatschappelijke status. De tweede en derde generatie Indo-Afrikanen had toegang tot Europees onderwijs en ging deel uitmaken van de onderste regionen van de koloniale elite. Volgens de mores van de koloniale samenleving omringden ze zich met een of meer inlandse bedienden. Het hebben van ondergeschikten was bij uitstek een maatstaf voor iemands positie op de maatschappelijke ladder. Dat was doorgaans niet weggelegd voor de veteranen die opteerden voor terugkeer naar hun geboorteland. Maar als 'bewijs' in de discussie over slavenhandel blijft het argument van lotsverbetering problematisch: ook al waren de mannen als KNIL-soldaat in Indië beter af dan als slaaf in West-Afrika, dan is daarmee nog niet aangetoond dat de Afrikaanse werving niet strijdig was met de traktaten tegen slavenhandel.

Verscheidene getuigen-deskundigen die waren opgeroepen door de Select Committee on the West Coast of Africa van het Britse Lagerhuis bevestigden dat de rekruten voor Java goed behandeld werden. Hun verblijf is in het fort, maar ze lopen vrijuit door Elmina, getuigde F. Swanzy, die meer dan tien jaar als handelaar aan de Goudkust had gewerkt, in 1842. Onder het Nederlands bestuur liep hun leven geen gevaar. Swanzy had zelf enkele troepenschepen bekeken, en getuigde dat elke man aan boord volop ruimte en ruimschoots te eten had. Maar ook al was er sprake van individuele lotsverbetering, voor West-Afrika zelf was de Nederlandse werving naar het oordeel van Swanzy wel degelijk schadelijk.³⁹

De Britten hadden een dergelijke discussie aan het thuisfront al eerder meegemaakt, in de context van de West India Regiments. Het argument van lotsverbetering overtuigde de abolitionists niet. Ook al is er sprake van lotsverbetering, de toegenomen vraag zal leiden

tot een groter aanbod in Afrika, dus tot meer slavenjachten, schreef William Wilberforce in 1804 aan premier William Pitt.⁴⁰ Dat bezwaar was overigens niet van toepassing op de inlijving van bevrijde negerslaven. Hiervoor werd immers geen enkele vergoeding betaald aan de eigenaar, en dus was er geen economische prikkel om de aanvoer op peil te houden.

De discussie over lotsverbetering is extra gecompliceerd omdat beladen begrippen als 'slaaf' en 'slavernij' gebruikt worden als etiket voor uiteenlopende vormen van dienstbaarheid. In West-Afrika bestonden verschillende categorieën van dienstbaarheid. Verveer merkte terecht op dat veel 'slaven' in Afrika geen 'mobilair eigendom' waren waarover de meester naar welgevallen kon beschikken. In Ashanti geboren slaven waren eerder vergelijkbaar met Russische boeren, of met de lijfeigenen in het feodale tijdperk in Europa. Hij gebruikte de term 'attaché a la glèbe' om aan te geven dat deze huisslaven niet vrij waren om hun heer te verlaten, maar ook niet verkocht konden worden aan een andere meester.⁴¹ Deze huisslaven hadden eigen bezittingen, konden een gezin stichten, en zelf ook slaven bezitten. Ze werden beschouwd als ondergeschikte leden van een grote familie.

Daarentegen werden Donko's gezien als vreemdelingen van een mindere soort. In de Afrikaanse diaspora, met name aan de overzijde van de Atlantische Oceaan, ontstonden later Pan-Afrikaanse idealen op basis van een veronderstelde solidariteit tussen alle Afrikanen en mensen van Afrikaanse afkomst. Dergelijke noties van 'black brotherhood' hadden nog geen ingang gevonden in het West-Afrika van de negentiende eeuw. Donko's golden als 'anderen', niet als 'black brothers'. Ook in Engelse geschriften werd geconstateerd dat Donko's aan de Goudkust veel slechter werden behandeld dan huisslaven. Maar volgende generaties Donko's – kinderen die in slavernij geboren waren – werden geleidelijk geassimileerd tot huisslaven.

In de categorie slaven die wel verhandeld konden worden, vielen krijgsgevangenen (inclusief buitgemaakte vrouwen en kinderen), slaven die in de vorm van tribuut waren verkregen van schatplichtige volkeren, slaven die waren buitgemaakt op slavenjachten en mensen die op slavenmarkten waren aangekocht. In de praktijk waren de grenslijnen tussen deze categorieën nogal wazig.

Behalve deze uiteenlopende varianten van slavernij kende de negentiende-eeuwse wereld nog vele andere vormen van onvrijwillige arbeid, zoals herendiensten, contractarbeid, dwangarbeid, schuldslavernij, de dienstplicht en het cultuurstelsel op Java. Het zijn gradaties op een schaal die loopt van slavernij als ene uiterste naar vrije arbeid als andere uiterste. Ook in Europa gold dat de feitelijke keuzevrijheid werd beperkt door de sociaal-economische omstandigheden. Veel vrijwilligers voor het koloniale leger werden gedreven door armoede, niet door de zucht naar roem of avontuur. Desertie kwam niet alleen veel voor in Kumasi en Elmina, maar ook in Harderwijk. Jongens die op de Brabantse kermis waren geronseld, probeerden niet zelden de benen te nemen als ze na hun kater de harde werkelijkheid onder ogen zagen. Prins Kwasi Boakye merkte in een artikelenreeks in het Duitse blad *Das Ausland* op dat de slaven in zijn geboorteland beter te eten kregen dan de armen in Europa, en dat zij een 'gelukkiger en onbezorgder' bestaan leidden dan de Europese arbeiders – als ze tenminste gespaard bleven voor het lot van ritueel offer bij plechtigheden.⁴²

Het verschil tussen vrije en onvrije arbeid was vooral van psychologische aard. Vrije arbeiders genoten niet per definitie betere arbeidsomstandigheden of hogere inkomsten.⁴³ Niet zonder reden protesteerden de gouvernementsslaven in Elmina heftig, toen gouverneur Daendels de emancipatie van de slaven in Nederlandse dienst gelastte. De verontwaardigde slaven herinnerden hun meester aan zijn zorgplicht.

Contractarbeiders

In welke categorie vielen nu de Afrikaanse KNIL-soldaten? Het antwoord hangt af van de vraag in welke mate de voorschriften daadwerkelijk werden nageleefd. Onder het bewind van commandeur Lans was onverbloemd sprake van slavenhandel. Maar voor het grootste deel van de Afrikaanse rekruten geldt dat hun positie het best vergeleken kan worden met die van contractarbeiders. Ze tekenden een contract voor bepaalde tijd, ontvingen loon voor hun arbeid, hadden dezelfde rechten als andere KNIL-soldaten en ze konden na afloop van hun contract kiezen voor vestiging in Indië of terugkeer naar Afrika. Dat was althans de positie na 1844. Voor die tijd hadden in Ashanti geworven rekruten getekend voor 'onbepaalde tijd', omdat Verveer ervan uitging dat zij niet konden terugkeren naar hun verre geboortestreek. In 1844 werd de diensttijd van alle Afrikanen die voor onbepaalde tijd in dienst waren genomen, teruggebracht tot vijftien jaar, te rekenen vanaf het tijdstip van dienstneming.

De werving voor het KNIL was geen verkapte slavenhandel, maar een nieuwe, moderne vorm van arbeidsrekrutering, die het best gesitueerd kan worden in de negentiende-eeuwse praktijk van contractarbeid. De Amerikaanse historicus Larry Yarak, van wie deze typering afkomstig is, wijst erop dat een deel van de potentiële rekruten wel degelijk zeggenschap had over het eigen lot. De mate van vrijwilligheid was groter dan velen hebben ingeschat.⁴⁴ De sterfte aan boord van de troepenschepen was lager dan de mortaliteit aan boord van Britse schepen met Indiase contractarbeiders. De mogelijkheid van terugkeer past niet in een systeem van slavenhandel. Honderden Afrikanen hebben bovendien bijgetekend in Indië, in een situatie waarin er zeker sprake was van vrije keuze.

De journalen van de Kust van Guinea vermelden tientallen voorbeelden van jonge mannen die als rekrut werden aangebracht bij kasteel St. George, maar enkele dagen later werden heengezonden omdat ze tegen hun wil waren aangemeld. De keuze in Afrika was beperkt tot slaaf blijven of soldaat worden, maar dat betekende niettemin een verruiming van de opties.

Net als de meeste Hindoestaanse contractarbeiders voor Suriname kozen de meeste afzwaaiende Afrikanen ervoor om zich blijvend te vestigen in het nieuwe vaderland. Dat duidt erop dat zij hun nieuwe maatschappelijke positie inderdaad ervoeren als een lotsverbetering.

De rekruten uit Ashanti hadden minder keuzevrijheid. Wat waren immers de opties voor een rekrut uit Ashanti die zijn contract wilde weigeren? Terugzending naar Kumasi was een schrikbeeld. Sommige rekruten die voor rekening van de Asantehene naar Elmina waren gezonden, reageerden met doodsangst op de mededeling dat ze waren afgekeurd. In arren moede stemde de Nederlandse gouverneur er soms mee in hen dan maar in Elmina te werk te stellen.

In zijn standaardwerk over de Nederlandse slavenhandel concludeert de Leidse historicus Piet Emmer dat zowel Engeland als Nederland zich in West-Afrika terughoudend opstelden na het verbod op de slavenhandel, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk en Portugal. Nederland wierf ruim drieduizend soldaten voor het koloniale leger. De Britten wierven ongeveer 40.000 bevrijde slaven die als contractarbeiders naar West-Indië gingen. Ze verkregen de vrijheid *nadat* ze een contract voor West-Indië hadden getekend. Engelsen en Nederlanders hadden meer arbeid kunnen ronselen als zij de regels even ruim geïnterpreteerd hadden als bijvoorbeeld de Portugezen en Fransen, die ondanks de verdragen tot wering van de slavenhandel meer dan 150.000 'vrije' Afrikanen wierven als plantage-arbeiders, zowel voor plantages in Afrika als overzee. Ze kochten slaven aan die vervolgens contractarbeiders werden genoemd, zonder dat de termen van de arbeidscontracten openbaar waren. Den Haag liet zich niet zozeer weerhouden door morele bezwaren, maar door het besef dat een klein land als Nederland daar niet mee weg zou komen. Landen die zich in het geheel niet stoorden aan het verbod op de slavenhandel wisten uit Afrika nog grotere aantallen arbeiders weg te slepen. Cubanen en Brazilianen haalden tussen 1830 en 1870 (samenvallend met de periode van de Nederlandse soldatenwerving) meer dan twee miljoen Afrikaanse slaven weg.⁴⁵ Ondanks alle retoriek zaten Engeland en Nederland dus meer op één lijn dan de verontwaardiging in de diplomatieke correspondentie doet vermoeden.

Visies uit Batavia

De discussie over slavenhandel en slavernij richtte zich uitsluitend op het Atlantisch gebied, op Afrika en de Nieuwe Wereld. Toch waren slavernij en slavenhandel ook in Azië wijdverbreid. In de Indonesische archipel bestond slavernij al voor de komst van Portugezen en Nederlanders. De inheemse variant, nauw verbonden met schuldslavernij, was niet van economisch belang voor de Nederlanders. In Nederlands-Indië werd slavenarbeid niet ingezet voor de productie van exportgewassen, met uitzondering van de productie van nootmuskaat en foelie op de Banda-eilanden. De Nederlanders maakten vooral gebruik van slaven in de bouw en in de havens en verder als huispersoneel. De meeste slaven op Java waren afkomstig van andere eilanden in de archipel.

In de exportlandbouw op Java experimenteerde Nederland in de negentiende eeuw met een andere vorm van gedwongen arbeid: het cultuurstelsel. Dorpen op Java werden verplicht hun belasting af te dragen in de vorm van koffie en suiker. Door deze producten vervolgens tegen wereldmarktprijzen te verkopen werd de Nederlandse schatkist halverwege de negentiende eeuw gevuld met honderden miljoen guldens aan 'batige saldi' uit Java. Dankzij deze koloniale baten verminderde het belang van andere kolonies, die steeds meer als 'lastposten' werden ervaren. Het cultuurstelsel op Java was heel wat profijtlijker dan de op slavenarbeid gebaseerde plantage-economie van Suriname.⁴⁶

In het Regeeringsreglement van 1854, waarin de regels voor het bestuur van Nederlands-Indië waren vastgelegd, was bepaald dat de slavernij uiterlijk per 1 januari 1860 zou worden afgeschaft. De afschaffing van de slavernij op 7 mei 1859 had in Nederlands-Indië nauwelijks praktische gevolgen: in de gebieden onder direct Nederlands bestuur werden in totaal slechts 4735 slaven vrijgelaten. De overheid betaalde een schade-

loosstelling aan hun eigenaars, die schommelde tussen de 40 en 350 gulden.⁴⁷ Inheemse varianten van slavernij zouden nog ongeveer een halve eeuw langer voortbestaan.⁴⁸

De slavenbataljons

De gangbare praktijk in koloniale legers om slaven als soldaten in te zetten had ook in Nederlands-Indië een lange traditie. In het *Gedenkboek KNIL* is een passage gewijd aan de ‘slavenbataljons’, een veelzeggende titel die meteen het argument logenstraft dat soldaten geen slaven konden zijn.⁴⁹ In deze passage wordt verhaald hoe de VOC haar soldaten/slaven aanvankelijk betrok van Bali en Makassar en later van Bengalen en Madagascar. Onder dezelfde tussenkop staat – ten onrechte – ook een passage over de Afrikaanse KNIL-soldaten.

Ook na de VOC-tijd werden nog slaven ingezet als soldaat. Gouverneur-generaal Daendels (1808-1811) rekruteerde zijn soldaten onder de vroegere compagnies-slaven, die na acht jaar trouwe dienst hun vrijheid kregen, op voorwaarde dat ze in het leger bleven dienen. Daarnaast kocht Daendels slaven van de burgerij, waarmee hij uiteindelijk een korps van vijfhonderd man op de been bracht. Ook verplichtte Daendels de hoofden op Java tot de levering van soldaten, en wel tot het leveren van één soldaat per duizend inwoners, ‘dien men nemen mocht uit zwervers en leegloopers’.⁵⁰ Het leger in Oost-Indië had een lange traditie van onvrijwillige arbeid.

In Batavia, waar de bestuurders niet geplaagd werden door Britse protestnota’s, tilde men niet zo zwaar aan slavernij en slavenhandel. Toen de eerste wervingspoging het tegenval-lend aantal van 44 rekruten opleverde, luidde het verwijt uit Batavia dat commandeur Last in Elmina zich ‘letterlijk [had] bepaald tot het vrijwillig aannemen van vrije lieden, in stede van te pogen om het lot van menschen die tot den slavenstand behoorden, te verbeteren’.⁵¹

Ten tijde van de Afrikaanse werving was de slavenhandel binnen de Indonesische archipel nog niet uitgebannen. Zonder enige gêne vermeldt de commandant van het leger, generaal De Stuers, in 1833 dat het gouvernement, net als voorheen de VOC, slaven kocht op het eiland Nias bij Sumatra.⁵² Het inzetten van deze ‘zeer goedaardige heidenen’ van Nias was nodig omdat aan de bevolking van Sumatra was beloofd dat van hen geen koelie-diensten meer zouden worden gevorderd. De slaven van Nias werden formeel vrijgekocht en in vrijheid gesteld nadat ze een aantal jaren hadden gewerkt om hun schuld af te betalen. Gouverneur J. van den Bosch stelde voor om met de hoofden van Nias een overeenkomst aan te gaan voor de levering van rekruten aan het KNIL. ‘De daartoe veroordeelden zouden dan na verloop van tien jaren kunnen worden vrijgegeven en langs dien weg het verkoopen van menschen worden tegengegaan.’⁵³ Het gebruik van het woord ‘veroordeelden’ spreekt boekdelen.

In de koloniale context was onvrije arbeid in de negentiende eeuw eerder regel dan uitzondering. Met de afschaffing van de slavernij in de gebieden onder Nederlands bestuur kwam dan ook geen eind aan gedwongen arbeid, ook niet in het leger. Met name bij de veeleisende expedities in de buitengewesten maakte het KNIL gebruik van de diensten van dwangarbeiders, mannen die wegens een vergrijp waren veroordeeld tot langdurige zware

arbeid. Ten tijde van de afschaffing van de slavernij telde Indië al meer dwangarbeiders dan slaven. Tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw zou het gebruik van dwangarbeid in het leger nog aanzienlijk toenemen, deels als gevolg van de afschaffing van de slavernij en deels als gevolg van de militaire expansie van het Nederlands gezag in de archipel.⁵⁴ De dragers en sjouwers van het KNIL waren – soms geketende – Indonesische dwangarbeiders, ook wel bekend als ‘beren’. Hun lot was ongetwijfeld veel harder dan dat van de Afrikaanse KNIL-soldaten, en de sterfte onder hen was navenant hoger.

De hervatting van de Afrikaanse werving

Uit vrees voor ‘ernstige verwickelingen’ met de Britse regering reageerde Den Haag aanvankelijk afwijzend op het voorstel tot hervatting van de Afrikaanse werving. De minister van Koloniën oordeelde in 1850 dat de Britse bezwaren wel degelijk gegrond waren geweest. Omdat vrije Afrikanen niet te krijgen waren, had men zich indertijd moeten ‘behelpen’ met het aankopen van slaven. Weliswaar werden deze slaven gemanumitteerd en als vrije mensen behandeld, maar het was onweerlegbaar dat de vraag van Nederlandse kant ook een aanbod van Afrikaanse zijde genereerde.

‘Van zoodanige handelwijze kan in gemoede bezwaarlijk worden volgehouden dat zij in overeenstemming zoude zijn met de letter en den geest der traktaten tot wering van den slavenhandel, die niet alleen doelen op het tegengaan van de uitvoer uit Afrika van slaven, maar ook op het uitroeijen der slavernij in dat uitgestrekte werelddeel.’⁵⁵

De irritatie over de Engelse bemoeizucht had plaatsgemaakt voor een zeker schuld-bewustzijn.

Maar na hernieuwd aandringen uit Batavia kwam de Afrikaanse werving enkele jaren later toch weer op de agenda. In 1855 kreeg ambassadeur Bentinck in Londen opdracht om vertrouwelijk te polsen of er bezwaren te verwachten waren tegen een hervatting van de werving in Afrika. Lord Palmerston liet weten geen bezwaar te hebben tegen de werving van vrije mannen, maar wees er wel op dat vrijwilligers in Afrika niet te krijgen waren. Bentinck antwoordde met een vierkante leugen: hij beweerde dat de rekruten voorheen alleen gekozen waren uit ‘de klasse der vrije negers’ en dat de stopzetting van de werving in 1842 een grote teleurstelling was geweest voor de Afrikanen aan de Kust van Guinea. De mensen daar waren gaarne bereid geweest om voor zes of zeven jaar in Nederlandse dienst te gaan om vervolgens met goede pensioenen huiswaarts te keren!⁵⁶

Volgens het Koninklijk Besluit van 15 oktober 1855 diende de werving strikt beperkt te blijven tot vrije mannen. Het aanbod van vrije mannen bleek, net als voorheen, echter vrijwel nihil. Volgens gouverneur J. van den Bossche, met verlof uit Elmina in Nederland, getuigde de zienswijze van Den Haag van een gebrek aan kennis van de Afrikaanse samenleving.⁵⁷ Sinds het verbod op de slavenhandel was de handel in slaven en de slavernij in Afrika alleen nog maar toegenomen en ging vaak gepaard met meer gruwelen dan voorheen. Europese mogendheden probeerden landbouw en industrie in Afrika te bevorderen,

als alternatief voor de slavenhandel. Het gevolg was juist een toename van de slavernij, want ‘een vrijgeboren neger werkt niet, hij laat werken’. Voor de productie van exportartikelen zoals palmolie en stofgoud was juist meer slavenarbeid nodig. Van den Bossche adviseerde de soldatenwerving te hervatten op basis van de procedure die indertijd door Verveer was ingevoerd.

De discussie verviel grotendeels in een herhaling van zetten, maar in de tweede fase van de Afrikaanse werving (1855-1872) kwam het niet meer tot verhitte woordenwisselingen tussen Londen en Den Haag.

Afrikaanse zienswijzen

Gezien de gangbare verhoudingen aan de Goudkust was de werving voor Java daar geen omstreden praktijk. Voor de belangrijkste partners van Nederland – de koning van Ashanti en de ‘neger-regering’ van Elmina – bleven de nieuwe restricties onbegrijpelijk. De Asantehene begreep niet waarom Huydecoper zijn rekruten niet geboeid naar Elmina mocht zenden, ter voorkoming van desertie onderweg. Voor de bestuurders van Elmina bleef de procedure, bedoeld om de vrijwillige keuze van de rekrut vast te stellen, een raadselachtige gang van zaken. Zo had men in het verleden toch ook geen zaken gedaan met de Hollanders? De bestuurders van Elmina reageerden in 1856 positief op de heropening van de Afrikaanse werving, maar maakten bezwaar tegen het feit dat tot rekrut bestemde slaven zelf ook een stem in het kapittel hadden. In een verzoekschrift verzocht de neger-regering de juist gearriveerde nieuwe gouverneur en commissaris van de Afrikaanse werving, W. Derx, om bij het aanbrengen van rekruten niet de vragen te stellen: “Zult gij naar Java gaan? Zijt gij vrij?” enz, maar dezelve te laten visiteren en wanneer dezelve geen gebreken hebben, te koopen.⁵⁸ Volgens Yarak duidt dit voorval erop dat de meesters zich mogelijk zorgen maakten over de verruiming van de keuzevrijheid van hun slaven.⁵⁹

Tijdens de hele periode van de Afrikaanse werving is vrijwel geen Afrikaanse stem genoteerd die de gang van zaken afkeurde. Alleen de methodistische dominee Thomas Birch Freeman, in Engeland geboren als zoon van een Engelse moeder en een kleurling-vader van gedeeltelijk Afrikaanse afstamming, deed een vergeefse poging om de soldatenwerving tegen te gaan. Tijdens zijn verblijf in Kumasi in 1841 hield hij een gloedvol betoog voor de Asantehene over de Britse afkeer van slavernij en over het Britse verlangen het Afrikaanse ras te beschaven door de bevordering van landbouw en nijverheid en de introductie van het christendom.⁶⁰ Hij achtte het ook zijn taak om de activiteiten van Huydecopers werfdepot te ontmoedigen. De koning legde uit dat in Ashanti geboren mensen niet verkocht mochten worden buiten de landsgrenzen, maar dat Donko’s alleen bruikbaar waren als slaven.

*‘De stammetjes uit het binnenland vechten tegen elkaar, maken
gevangenen en verkopen hen als slaven. Ik ken die mensen niet, dus sta
ik mijn volk toe om hen naar believen te kopen en te verkopen.
Ze deugen nergens voor, alleen voor slavenwerk. Ze zijn dom en niet
veel beter dan dieren.’*

De Asantehene ontving de zendeling welwillend, maar vond zijn ideeën duidelijk bizar. Freeman hoort echter meer thuis bij de Britse filantropen dan bij de spraakmakende gemeente in West-Afrika. Aan de Goudkust ging de discussie over andere kwesties. Nadat de Engelse forten waren overgegaan in handen van de staat, hadden de Engelsen belastingen ingevoerd om de kosten van het bestuur te dekken. In de gebieden onder Britse protectie werd gewerkt aan verbetering van onderwijs en infrastructuur, maar daar moesten de inwoners wel belasting voor betalen. De negerregering van Elmina was zeer uitgesproken in haar voorkeur voor de Nederlandse status quo: geen belasting en geen ontwikkeling.⁶¹

- 1 *Militaire Spectator*, 3e serie, 3e deel, Breda 1858, p. 95.
- 2 Japin 1997: p. 54.
- 3 NA, MK I, verbaal 4246 no. 176. Onderstreping in het origineel.
- 4 Oostindie 1995.
- 5 Emmer, 2000: p. 203.
- 6 Oostindie 1995.
- 7 Cruickshank 1885: p. 23.
- 8 NA, MK I, verbaal 4242, exh. 18 aug. 1836 no. 203 geheim.
- 9 NA, MK I, verbaal 4243, Disbrowe aan BZ, exh. 6 dec. 1836 no. 292.
- 10 NA, MK I, verbaal 4243, exh. 6 dec. 1836 no. 292.
- 11 NA, MK I, verbaal 1076, exh. 11 feb. 1837 no. 24.
- 12 NA, MK I, verbaal 4241, exh. 20 juni 1836 no. 154 geheim.
- 13 NA, MK I, verbaal 1089, Verveer aan de Min. van Kol. 1 dec. 1836, exh. 12 april 1837 no. 1.
- 14 Public Record Office, London, Colonial Office Records 267/144: President and Council to Committee (extract), Cape Coast, 2 dec. 1836, geciteerd in Yarak 1995, noot 21.
- 15 NA, MK I, verbaal 1089, Verveer aan de Min. van Kol. 1 dec. 1836, exh. 12 april 1837 no. 1.
- 16 Tengbergen 1839: p. 109.
- 17 NA, MK I, verbaal 4246, Extract of a letter from the London Committee of Gold Coast Merchants to Sir George Grey, 6 juni 1837 no. 154 geheim.
- 18 NA, MK I verbaal 4246, Extract of a letter from the resident and council, dated Cape Coast 18 april 1837.
- 19 NA, MK I, verbaal 4246, Disbrowe aan BZ, 20 aug. 1837.
- 20 NA, MK I, verbaal 4246, Verveer aan de Min. van Kol., exh. 2 sept. 1837 no. 207 geheim.
- 21 NA, MK I, verbaal 4257, Kol. aan de GGNI, exh. 28 dec. 1839 no. 410.
- 22 NA, MK I, verbaal 4276, exh. 24 nov. 1841 no. 53.
- 23 NA, MK I, verbaal 4277, exh. 6 jan. 1842 no. 6.
- 24 NA, MK I, verbaal 4255, exh. 28 maart 1839 no. 132A.
- 25 NA, MK I, verbaal 4255, exh. 28 maart 1839. De tekst vermeldt de naam van het schip als de Vrouwe Maria, maar dat is niet waarschijnlijk, want de Vrouwe Maria vertrok op 30 juni 1837 uit Elmina. Toen waren de nieuwe voorschriften van Verveer al van kracht. Het schip Maria vertrok op 2 juni 1836 uit Elmina met 68 recruten die volgens het systeem-Lans waren aangeworven.
- 26 NA, MK I, verbaal 1325, resolutie 25 sept. 1840 no. 3; MK I, Suriname na 1828, inv. no. 49, Correspondence with the British Commissioners relating to the Slave Trade, p. 240, Tucker to More O'Ferrall, 9 mei 1840.

- 27 NA, MK I, verbaal 4250, 27 april 1838 no. 237; 10 mei 1838, no. 258.
- 28 De Groot 1990.
- 29 NA, MK I, Suriname na 1828, inv. no. 49, Correspondence with the British Commissioners relating to the Slave Trade, p. 241, Palmerston aan Disbrowe, 10 sept. 1840.
- 30 NA, MK I, Suriname na 1828, inv. no. 49, Correspondence with the British Commissioners relating to the Slave Trade, p. 251, Third Enclosure no. 225. Het overzicht geeft de gegevens van Jan Nieser, Kudjo Akdetsja, John Gober, Jan Pot en Manus Ulzen.
- 31 De Groot 1990: p. 855. De auteur vermeldt dat de sterftcijfers in Oost-Indië veel lager waren dan in Suriname, maar ze vergelijkt een jaarlijks gemiddelde van de sterfte over de jaren 1832-1844 in Oost-Indië met de totale sterfte van de hele groep van vijftig man over een periode van meer dan 15 jaar.
- 32 NA, MK I, verbaal 1363, resolutie 12 april 1841 no. 13.
- 33 MK I, Suriname na 1828, inv. no. vijftig, Correspondence with the British Commissioners relating to the Slave Trade, p. 796, Disbrowe aan Palmerston, 17 aug. 1841.
- 34 NA, MK I, verbaal 4274, Palmerston aan Disbrowe, 26 aug. 1841 (kopie).
- 35 NA, MK I, verbaal 4274, Recapitulatie der jaarlijksche onkosten van het Afrikaansch werf depot en der aanwerving van tweehonderd man.
- 36 Davis 1934: pp. 29, 39, 66, geciteerd in Hezemans z.j.
- 37 NA, MK I, verbaal 1393, exh. 22 sept. 1841 no. 39/479, Verveer aan de GGNI, Elmina 13 april 1837.
- 38 Niet alle stamboeken zijn bewaard gebleven. Deze berekening is gebaseerd op de gegevens van 2.336 Afrikaanse soldaten, op een totaal van ongeveer 3.080.
- 39 Public Record Office (PRO), HC1 1378 HN 09957, Reports from Committees, 1842, vol. 7, West Coast of Africa. no 551, p. 88.
- 40 Vrij 1986: p. 46.
- 41 NA, MK I, verbaal 1393, exh. 22 sept. 1841 no. 39/479, Verveer aan de GGNI, Elmina 13 april 1837.
- 42 Jones 2002: p. 31.
- 43 Emmer 1995: p. 219.
- 44 Yarak 1996: p 53.
- 45 Emmer 1995: p. 211.
- 46 Emmer 2000: p. 206.
- 47 Knaap 1995: p. 200.
- 48 Oostindie 1995: p. 13.
- 49 *Gedenkboek KNIL* 1961: p. 41.
- 50 Kalff 1929: p. 782.
- 51 NA, MK I, verbaal 1030, GGNI aan Kol. 22 april 1835, exh. 21 mei 1836 no. 21.
- 52 De Stuers 1849: p. 66.
- 53 Kielstra, Sumatra's Westkust: p. 77.
- 54 Knaap 1995: p. 202.
- 55 NA, MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving, 19 aug. 1850.
- 56 NA, MK II, verbaal 5872, Bentinck aan Kol. 22 aug. 1855, exh. 14 oct. 1855 no. 494.
- 57 NA, MK, verbaal 5899, Van den Bossche aan Kol., 30 april 1858, exh. 5 mei 1858 no. 180.
- 58 NA, MK II verbaal 5886, Runckel aan Kol., Elmina 1 nov. 1856, no. 64, bijlage Adres van de Regering van Elmina, oktober 1856, exh. 17 dec. 1856 no. 729.

59 Yarak, 1997: p. 52.

60 Freeman 1968: p. 131-138.

61 NA, MK II, verbaal 5886, adres van de regering van Elmina, exh. 17 dec. 1856 no. 729.

De families Paules, Comijs en
Schuitemaker, met in de rolstoel
oma Kooy-Cicero die in 1965 102
jaar oud werd. Linksachter de rol-
stoel Paulien Comijs, in de schaduw
Jozef Comijs, achter de rolstoel
Johannes Paulus en rechts daarvan
met bril zijn broer Emiel Maurik.
– Collectie Cordus

Cicero

De Afrikaanse soldaat Cicero werd aangeworven in februari 1837, tijdens het verblijf van de missie-Verveer in Kumasi. Volgens zijn stamboek was hij geboren in Ashanti. Cicero kocht zijn vrijheid uit lijfeigenschap met het bedrag van 96,50 gulden, waartoe hij een voorschot kreeg op zijn soldij. Op 1 juli 1837 arriveerde hij te Batavia met het schip *Jacobus*. In april 1840 nam hij deel aan de mouterij bij het 4e bataljon infanterie te Kedong Kebo (Poerworedjo). Kennelijk werd hij gezien als meeloper, want de krijgsraad veroordeelde hem slechts tot veertien dagen detentie wegens 'oproerige bewegingen'. Toch was Cicero wel tevreden met zijn leven als militair, want hij tekende nog een keer bij voor zes jaar. Bij het 7e bataljon infanterie deelde hij in de roem van de 3e expeditie naar Bali in 1849. Na ruim twintig jaar dienst vestigde hij zich in 1858 in Poerworedjo met een pensioen van 108 gulden per jaar.

Cicero leefde samen met de Javaanse vrouw Sarinah. Hij was volgens de familie-overlevering als islamiet uit Afrika gekomen, maar liet zich op Java tot katholiek dopen. Bij die gelegenheid nam hij de naam Paules aan als familienaam, maar zijn twee oudste dochters behielden de familienaam Cicero. Zijn latere kinderen droegen wel de familienaam Paules, soms ook geschreven als Paulus. Zijn zoon Pieter Paules had drie kinderen bij de Indo-Afrikaanse vrouw Hendrika Kiemses. Het huwelijk van Pieters zuster, Antoinette Paules,

met de Hollander Maurik was daarentegen kinderloos gebleven. Om toch voor een stamhouder Maurik te zorgen, stemden Pieter Paules en Hendrika Kiemses ermee in dat hun jongste zoon Emiel de familienaam Maurik zou dragen. Emiel Maurik trouwde met de Indo-Afrikaanse Armida Lely Klink, een dochter van Jan Jozef Klink uit Poerworedjo. Ze kregen één dochter, Rika. Na de onafhankelijkheid van Indonesië kwam de familie Maurik naar Nederland. Rika Maurik vestigde zich in 1950 aanvankelijk in Suriname, omdat ze op Java was getrouwd met een Surinaamse militair. Omdat ze zich in Suriname erg ongelukkig voelde, scheidde ze van haar man en kwam binnen een jaar met haar vier kinderen uit Suriname naar Nederland.

Een dochter van de Afrikaanse soldaat Cicero, Elizabeth (Bet) Cicero, had twee kinderen bij de Afrikaanse soldaat Kooi: Jozef en Pauline. Zoon Jozef wilde ook in KNIL-dienst, maar beschikte niet over een geboortebewijs. Daar viel wel een mouw aan te passen. De 72-jarige Piet Comijs, een gepensioneerde Afrikaanse soldaat in Salatiga, bood aan dat hij Jozef zou erkennen als zijn zoon. Zodoende trad Jozef in 1907 als 17-jarige in KNIL-dienst, en werd op het stamboek ingeschreven als zoon van Piet Comijs. Hij diende meer dan twintig jaar in het KNIL. In 1927 trouwde Jozef Comijs met de 'inlandsche christenvrouw' Mariam Minah, met wie hij al één zoon had: Kees.

Kees Comijs groeide op bij zijn grootouders in het Afrikaanse kamp in Poerworedjo, en tekende in 1947 op zijn beurt als beroeps voor onbepaalde tijd bij het KNIL. Met de onafhankelijkheid van Indonesië ging hij over naar de Koninklijke Landmacht. In Nederland zag hij verscheidene oude bekenden uit Poerworedjo terug, onder wie Rika Maurik. Ze was niet echt een jeugdvriendin, zegt Kees Comijs, 'in Poerworedjo was Rika een beetje afstandelijk, je kreeg maar een kort knikje als je haar groette'. Kees Comijs en Rika Maurik trouwden in 1967. Pas veel later kwamen ze tot ontdekking dat ze dezelfde overgrootvader deelden: de Afrikaanse soldaat Cicero/Paules.

Jozef Comijs had aanvankelijk gekozen voor het Indonesische staatsburgerschap. Maar toen hij in 1957 van de ene dag op de andere werd ontslagen uit zijn baan bij het gevangeniswezen, kwam hij alsnog als spijtoptant naar Nederland. Met zijn moeder Bet Cicero, die zich lange tijd hardnekkig had verzet tegen de komst naar Nederland, en zijn zuster Pauline. De zeer godvruchtige Elizabeth Cicero, een actief lidmaat van het Leger des Heils, overleed in 1969 in een verpleeghuis in Windesheim, op de leeftijd van ten minste 106 jaar, de onbetwiste doyenne van de Indo-Afrikanen in Nederland.

7 Veldtochten: van Bondjol tot Atjeh

‘Niet alleen de Europeaan, ook en vooral de Inlander heeft ontzag voor hem! Voorbeelden uit de geschiedenis der tweede Atjehse expeditie kunnen getuigen, hoe de behendige hanteerder van den gevreesden klewang voor den Neger meer beducht was dan voor den Europeaan!’¹

De koloniale expansie in de Indonesische archipel verliep in de negentiende eeuw met horten en stoten. In het eerste kwart van de negentiende eeuw was alleen op Java, de Molukken, Timor en Banka sprake van effectief Nederlands gezag. Den Haag had geen strategisch plan achter de hand. De eerste zorg was de kolonie rendabel te maken opdat het verarmde moederland weer op de been kon worden geholpen.

De eerste Afrikaanse soldaten werden vanaf 1832 ingezet in veldtochten op Zuidwest-Sumatra, de laatste detachementen Afrikanen vochten in het eind van de negentiende eeuw op Noord-Sumatra in de Atjeh-oorlog (1873-1893). In de tussentijdse decennia namen ze deel aan tientallen expedities voor de onderdrukking van opstanden of de verovering van nieuwe ‘buitengewesten’. Afrikaanse KNIL-soldaten vochten behalve op Sumatra ook op Borneo, Celebes, Bali, de Molukken en Timor.

Rond 1900 was de kolonisatie van Nederlands-Indië vrijwel voltooid. Het KNIL telde toen vrijwel geen Afrikaanse soldaten meer, althans geen in Afrika geboren soldaten. Volgens de *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië* telde het KNIL in 1892 nog 54 negersoldaten, een halve compagnie.² De Afrikanen werden gewoonlijk bij elkaar in compagnieën ingedeeld, maar dat gold niet langer voor de Indo-Afrikaanse tweede generatie. Zij dienden verspreid in de Europese compagnieën, net als de Indo-Europeanen. Hun wapenfeiten zijn daarom alleen nog individueel te volgen aan de hand van stamboeken, niet meer collectief zoals bij de eerste generatie. Na de desastreuze verlopen Java-oorlog (1825-1830) werd het leger gereorganiseerd. De gouverneur-generaal in Batavia kwam aan het hoofd te staan van de koloniale troepen, die voortaan onder de verantwoordelijkheid vielen van het ministerie van Koloniën en niet langer onder het ministerie van Oorlog.

Na de reorganisatie telde het Oost-Indisch leger acht bataljons infanterie, een depot, een regiment cavalerie, een regiment artillerie en een compagnie pioniers. De Afrikanen dienden overwegend bij de infanterie. Experimenten om hun geschiktheid voor de cavalerie en de artillerie te beproeven waren van korte duur. Bij de infanterie waren de compagnieën ingedeeld naar landsaard: er waren Europese, Ambonese en inlandse compagnieën. Toen de Afrikaanse rekruten in voldoende getale waren aangevoerd, werden ook zij ingedeeld in eigen compagnieën, al werden ze getalsmatig tot de Europese formatie gerekend. Een compagnie telde honderd à 120 soldaten. In 1840, het piekjaar van de Afrikaanse werving, bestond de infanterie uit zestien Europese, negen Afrikaanse, zeventien Ambonese en veertig inlandse compagnieën.³

Etnische stereotypen leidden een hardnekkig leven in het KNIL: Ambonezen en ook Menadonezen golden als moedig en intelligent. De gevechtskracht van de Javanen werd minder hoog aangeslagen.⁴ In de kazerne waren de verschillende landsaarden gescheiden van elkaar gehuisvest.

De ondernemende gouverneur Van den Bosch was ook de initiatiefnemer tot het cultuurstelsel en de batig-slotpolitiek. Dankzij de verplichte teelt en afdracht van marktgewassen begon Java eindelijk winstgevend te worden. Van den Bosch beschouwde de buitengewesten, met uitzondering van Sumatra, als niet rendabel. In 1833 werd de onderwerping van Sumatra tot aan Atjeh voor het eerst tot doelstelling van het beleid verklaard, maar tien jaar later werd de expansiepolitiek op Sumatra voorlopig stopgezet. Den Haag hield de hand op de knip en probeerde de imperiale ambities in Batavia te beteugelen door strikte controle op de jaarlijkse aantallen suppletietroepen.

Gezien de lange communicatielijnen hadden de autoriteiten in Batavia een grote mate van autonomie. Niet zelden zag Den Haag zich geplaagd voor een voldongen feit: als een oorlog eenmaal was begonnen, moest hij wel tot een goed einde worden gebracht, anders zou het Nederlands gezag in de archipel ernstig worden aangetast. De legeraanvoerders op Sumatra en elders konden op hun beurt ook Batavia voor voldongen feiten stellen. Na 1870 werden de verbindingen sneller en intensiever, dankzij de opening van het Suez-kanaal, het gebruik van stoomschepen en de ingebruikneming van een telegrafische verbinding tussen Nederland en Java.

Opvallend in de verslagen en mémoires van legerofficieren is de vanzelfsprekendheid waarmee de aanwezigheid van Afrikaanse militairen terloops wordt gesignaleerd. In de kosmopolitische samenstelling van het KNIL maakten de Afrikanen kennelijk geen bijzonder exotische indruk. Alleen in de correspondentie tussen de legerleiding, de gouverneur-generaal en het ministerie van Koloniën in Den Haag worden de ervaringen met de Afrikaanse soldaten in detail gevolgd.

De Lampongse districten

Toen de Afrikaanse soldaten in 1832 op het toneel verschenen, was het Indisch leger verwickeld in een omstrede oorlog op West- en Zuid-Sumatra. Als uitvloeisel van de Java-oorlog heerste onrust in de Lampongse districten op de zuidpunt van Sumatra, waar rebellen uit Bantam hun toevlucht hadden gezocht.

De 44 Afrikaanse soldaten van de eerste lichterding kregen hun vuurdoop in de expeditie naar de Lampongse districten. De expeditie had een moeizame start. Pogingen om het rebellen-bolwerk Radja Gépé, een versterking in een riviervork aan de oostkust van de Lampong-baai, stormenderhand te nemen liepen herhaaldelijk uit op een mislukking. Vanuit Batavia werden slechts mondjesmaat versterkingen aangevoerd, waaronder 'een compagnie Afrikanen, waarvoor de Sumatranen ontzag betoonden'.⁵ In april 1834 werd onder leiding van kolonel Elout opnieuw een aanval ingezet, die na zes maanden uiteindelijk met succes werd bekroond. Hier vielen de eerste Afrikaanse doden op het slagveld. Gerrit Koffie, Annan Kwo en Anthony van Hoes sneuvelden op 5 augustus 1834 'voor den vijand bij Radja Gépé'. In oktober van hetzelfde jaar vond Kwassie Setje de dood bij de

KNIL-militairen bij de poort van Kota Radja, 1874. Deze foto – de Belanda Hitam als onderdrukker van het volk van Atjeh – circuleerde in 2004 ook op de websites van de GAM, de beweging voor een Vrij Atjeh

strijd in de Lampongs. Korporaal Manus Ulzen uit Elmina liep een schotwond op in zijn been en werd daarom als ongeschikt voor verdere dienst in 1835 gepensioneerd. Jan Nieser kreeg een schotwond in zijn linkerhand en Kudjo Akutscha aan zijn rechterarm. Ook zij werden vervroegd gepensioneerd.

Verscheidene van hun kameraden maakten deze veldtocht niet mee. Ekoem Kobbena en Ekoem Kudjo overleden kort na aankomst in Batavia in het hospitaal te Weltevreden. Willem Nieser en Jantje Kwassie stierven in 1833 in Palembang en Essiejan Kodjo was in 1834 wegens krankzinnigheid overgedragen aan de resident van Batavia. De opstand in de Lampongs was in 1834 onderdrukt, maar de Padri's bleken een hardere noot om te kraken.

De Padri-oorlogen

Op West-Sumatra hervatte het Indisch leger de in 1821 afgebroken campagne in de Minangkabau, die zowel sociaal als politiek in beroering was. De maatschappelijke onrust was het gevolg van de recente introductie van koffieculturen. Het politieke verzet werd geleid door een militante islamitische beweging, bekend als de Padri's. Na een bedevaart naar Mekka probeerden Padri-leiders de zuivere islam naar Wahabitisch model in te voeren. De Padri's eisten een verbod op de opiumhandel, maar voor het Nederlandse bestuur was de belasting op opium de belangrijkste bron van inkomsten. De belangrijkste grief van de bevolking in de roerige districten betrof het vorderen van heren- en koeliediensten door het Nederlands bestuur, in weerwil van herhaalde beloften dat voortaan nog slechts vrijwillige diensten tegen betaling gevraagd zouden worden.

De expansiepolitiek op Sumatra is onderwerp geweest van een slepende polemiek tussen ridder H.J.J.L. de Stuers, resident van Sumatra's Westkust (1824-1829) en vervolgens tot 1835 bevelhebber van het KNIL, en gouverneur Van den Bosch. De Stuers waarschuwde aanhoudend tegen 'de geest der uitbreiding' en tegen militaire avonturen en provocaties die veel mensenlevens kostten. Van den Bosch en kolonel Michiels, die De Stuers opvolgde op Sumatra, stelden dat juist door de defensieve opstelling van De Stuers de geest van rebellie was aangemoedigd. In zijn omstandig verweerschrift beschrijft De Stuers hoe militaire heethoofden, die slechts uit waren op 'kortstondige krijgsroem', grote aantallen manschappen verslonden:

*'Kon men het met inlandsche soldaten niet klaren, dan wilde men Europeanen. Had men deze door teveel vermoeijenis afgemat, dan wilde men weder Indianen. Eindelijk had men Javanen, Boeginezen, Madurezen, Sumanappers, Menadonezen en Ambonezen. Deze laatsten zijn ontegenzeggelijk de beste soldaten voor Indië, zoo zij wel behandeld worden, maar het moeilijkst te erlangen. Later zond men ook nog Negers.'*⁶

In dit boek van De Stuers worden de Afrikaanse soldaten alleen terloops in deze voetnoot vermeld. Ze komen echter wel ter sprake in een memorandum van Toewankoe Imam, de leider van de Padri's, die beschrijft hoe de trouweloze Hollanders keer op keer de afspraken schonden, koeliediensten en voedsel vorderden, moskeeën onteerden en de bevolking mishandelden. In een terugblik gaf Toewankoe Imam een gedetailleerde beschrijving van de belegering van het Padri-bolwerk Bondjol, waar 435 KNIL-militairen in de loop van 1835 het leven lieten, onder wie ook een aantal Afrikaanse soldaten.

'Eens op een morgen, omstreeks te 3 ure, toen de bevolking van Bondjol, afgemat van het onophoudelijk vuren en strijden, zich voor eenige oogeblikken ter ruste had begeven, namen de Hollandsche troepen, welke alsnog zonder tusschenpoozing bleven schieten, de gelegenheid waar, om door het bres geschoten gedeelte binnen Bondjol te rukken. Eenige Afrikaansche of Boeginesche soldaten kwamen geheel onverwachts binnendringen, ter plaatse waar de vrouwen van Toewankoe Imam sliepen, en wilden eenige vrouwen met zich sliepen.'

Er ontstond een vechtpartij waarbij een van de vrouwen stierf omdat haar 'de bil werd doorgehakt' en een andere vrouw een steekwond in haar bil opliep. Het relaas is kennelijk bedoeld om de barbaarsheid van de invallers te schilderen, maar het was Toewankoe Imam duidelijk onverschillig of de nachtelijke indringers Afrikanen of Boeginezen waren.⁷

Wellicht vielen de Afrikanen niet op in de kosmopolitische samenstelling van het leger op Sumatra. Eerder hadden de Engelsen voor hun bezetting op Sumatra negenhonderd man troepen aangevoerd uit Bengalen, die later door het KNIL werden overgenomen.

De indringers in de slaapvertrekken waren inderdaad Afrikaanse soldaten, zoals blijkt uit het relaas van luitenant-kolonel H.M. Lange, een van de zeldzame auteurs die wel in enig detail aandacht besteedt aan de verrichtingen van de Afrikanen.⁸

‘Alle Afrikanen waren nog niet door de bres gedrongen toen in eene hut, welke vijftien à twintig passen van de bres en digt aan de borstwering stond, eenige vrouwen en ook een kind begonnen te schreeuwen. De Afrikanen braken de deur van deze hut open en werden onmiddellijk aangevallen door twee met sabels bewapende Padries, die dadelijk werden neergestoken. Eenige andere Afrikanen trokken de vrouwen uit de hut naar buiten, waarop deze hun gejammer verdubbelden [...].’

Na deze aanval werden de Afrikaanse sergeant Pieter Hermans, en de flankeurs Nieser, Mathijs Willem en Kobbena Enketje zeer geprezen. Jan Nieser en Mathijs Willem hadden ‘ieder eenen Padrie doorstoken’. Bij de volgende aanval op Bondjol waren de Afrikanen en Boeginezen, samen 112 man onder drie officieren, opnieuw in de voorhoede. De luitenant Von Furstenrecht drong ‘met zijne Afrikanen’ door de bres. ‘Nauwelijks was hij zelf met een paar Boeginezen gevolgd, toen uit de moskee eenige geweerschoten vielen, waardoor twee der Afrikanen sneuvelden.’ Bij de mislukte aanval op Bondjol in 1836 verloor het Oost-Indisch leger 28 doden ‘waarvan de helft Europeanen en Afrikanen’.

Naar het oordeel van kolonel Lange was het niet verstandig om de aanvalscolonne samen te stellen uit zowel Boeginezen als Afrikanen, die elkaar niet verstonden. De Afrikanen waren ingezet in de strijd terwijl ze nog onvoldoende geoefend waren.

‘Deze Afrikanen waren de eerste soldaten van dien landaard, welke bij het Indische leger in dienst kwamen; zij hadden weinig ervaring en, ofschoon het reeds gebleken was dat het hun niet aan moed ontbrak, waren zij nog niet genoeg aan de krijgstucht gewoon; zoowel daarom als om de moeielijkheid welke nog steeds bestond om hen te verstaan en door hen verstaan te worden, had men deze soldaten te weinig in de hand om ze te gebruiken voor een onderneming waarbij het zozeer op doorzigt, en vooral op eene naauwgezette opvolging der bevelen, aankwam. Ook later heeft men dergelijke moeielijkheden met deze soldaten ondervonden. Zij hebben zich in sommige garnizoenen tegen de goede orde verzet. Er zijn zelfs tot mouterij overgeslagen; maar onzes inziens was het oordeel dat men dien ten gevolge in der tijd over de Afrikaansche soldaten geveld heeft, even voorbarig als onregtvaardig.’⁹

Lange zag de communicatieproblemen als het grootste obstakel, en gezien de verhoudingen in Nederlands-Indië vond hij de volledige gelijkstelling van de Afrikanen met de Europese troepen geen goed idee. Toch is zijn totaal oordeel over de Afrikaanse soldaten ronduit positief.

‘In de garnizoensplaatsen waren het de Afrikaansche kompagnien welke door goede tucht, zindelijkheid, ingetogenheid en orde uitmunten, zoodat de officieren het als eene gunst aanmerkten bij een kompagnie van die soldaten geplaatst te wezen, en dat zij te velde alleszins bruikbaar waren, is in de jaren 1848 en 1849 op het eiland Bali gebleken. (...) In lateren tijd heeft men het bij het Indisch leger dan ook algemeen betreurd, dat de werving van Afrikaansche soldaten gestaakt is, juist toen de grootste moeijelijkheden overwonnen waren.’

In juli 1837 arriveerden 120 nieuwe Afrikaanse troepen te Padang, met andere infanterieversterkingen. De Afrikanen vormden de 6e compagnie van het 1e bataljon infanterie, die gelegerd werd in Fort Van de Capellen. Een maand later werd Bondjol na vijf jaar oorlog eindelijk ingenomen, nadat Toewankoe Imam en zijn resterende Padri's op de vlucht waren geslagen. De verliezen waren aanzienlijk, ook onder de Afrikaanse soldaten: Effriem Kodjo, Kobbena Koenewa en Etjidom sneuvelden bij Bondjol. Korporaal Jan Pot kreeg een schotwond in zijn rechterbeen en Kobbena Kakkeraba een lanssteek in zijn linkerhand.

Na de strijd om Bondjol werd een Afrikaanse compagnie ingezet tegen de XIII Kotta's, een verzameling dorpen bij Padang, waar de militairen een positie betrokken in de hoofdplaats Solok.¹⁰ Op 27 februari 1838 kwam een duizendtal man 'kwaadwillig volk' uit de bergen om zich in Solok te verzamelen bij de tempel. 'Een compagnie Afrikanen welke op haar werd afgezonden, geraakte spoedig in gevecht en dreef haar op de vlucht'.¹¹

In maart 1841 werden Afrikanen ingezet bij de onderwerping van Batipo. De regent van Batipo was lange tijd een bondgenoot geweest van het Nederlands gezag. Maar een nieuw-

De Afrikaanse soldaten werden onder meer ingezet in de Lampongs, de Padri-oorlog, de drie expedities naar Bali, de expeditie naar Timor (1857), de expeditie naar Boni en de expeditie naar Zuidoost-Borneo. Hun laatste grote wapenfeit in de 19de eeuw was de Atjeh-oorlog.
- C.R. Cribb, *Historical Atlas of Indonesia*, Richmond 2000, p. 122

aangestelde Nederlandse resident had het gebied behandeld als een onderworpen streek waar corveearbeid kon worden gevorderd voor de aanleg van koffietuinen.¹²

Behalve de 6e compagnie van het 1e bataljon infanterie bestond ook een compagnie van het 10e bataljon in Fort de Kock uit Afrikanen. Zij werden in december 1844 ingezet tegen 'gewapende Maleijers' die een verdedigingslinie hadden opgeworpen bij Ajer-Anggat. Ondanks de 'menigvuldige randjoe's', versterkte bamboepunten waarmee het terrein was bezaaid, beklommen de 'ontembaren Afrikanen' de borstwering en zetten de achtervolging in. De Afrikanen maakten een 'grootte hoeveelheid hoornvee' en wapens buit. Bij dit gevecht werden tien Afrikanen en twee inlanders gewond: drie Afrikanen waren getroffen door geweerkogels, de rest liep voetwonden op door de randjoes. Kapitein Van Someren Brand prees – behalve enkele Europese officieren – in het bijzonder de Afrikaanse sergeant Anno Roberts en de Afrikaanse flankeurs Kokela Emissan en Janan Koffie.

In het relaas van kolonel Lange worden de Afrikaanse troepen onveranderlijk afgeschilderd als dapper en onvermoedbaar, uitstekend in staat om in dit moeilijke terrein te opereren. Ze werden vaak ingezet in de voorhoede bij een bestorming. Hun moed joeg de tegenstander angst aan, maar in het vuur van de strijd liet de discipline onder de Afrikanen wel eens te wensen over, zoals blijkt uit de beschrijving van een actie van de 6e compagnie van het 10e bataljon in de XII Kotta's. Een peloton Afrikanen joeg de vijand uit de verschaning

*'met zoveel onstuimigheid dat deze [de vijand] niettegenstaande zijn grootte overmagt, uit de eerste of voorste linie verdreven werd. In stede van nu post te vatten en de beide andere pelotons af te wachten, joegen de Afrikanen, die niet meer te beteugelen waren, verspreid en zonder orde, den op zijn tweede versterkte linie terugtrekkenden vijand achterna, met het gevolg dat deze hen, door eenen uitval uit de tweede linie, even zoo spoedig weer terugdreef.'*¹³

Binnen vier jaar na aankomst in Indië waren zeven van de 44 Afrikanen van de eerste lichter op het slagveld gesneuveld. Dergelijke hoge verliescijfers zijn niet representatief voor de ruim drieduizend Afrikaanse soldaten die nog zouden volgen. Voor de latere troepen zendingen was de dood op het slagveld een zeldzaamheid, al liepen tientallen mannen wel verwondingen op in gevechtshandelingen. De sterfte onder de Afrikaanse troepen was hoog, maar niet als gevolg van verliezen op het slagveld. Tropische ziekten waren de ergste vijand. Met name in het eerste jaar na aankomst in Indië was de mortaliteit hoog. Van sommige scheepstransporten bezweek de helft van de rekruten binnen een jaar na aankomst als gevolg van dysenterie en andere ziekten waartegen ze geen weerstand hadden.

Ook voor de Europese troepen liep de sterfte door de primitieve omstandigheden op Sumatra hoog op, tot 12 à 14 procent per jaar. Door de expansiepolitiek op Sumatra steeg de vraag naar aanvullende troepen zendingen. In juli 1837 schreef Van den Bosch, inmiddels minister van Koloniën, aan zijn opvolger in Batavia, De Eerens, dat binnenkort drieduizend negersoldaten verwacht konden worden als gevolg van het succesvol verloop van de missie-Verveer.

‘Deze menschen vereenigen alles in zich, wat voor goede soldaten in Indië gevorderd wordt. Dezelve moeten echter met voorzigtigheid worden behandeld. Goede kaders zijn voor dezelve onontbeerlijk en inzonderheid moeten de kommandanten derzelve geschikte lieden zijn, die de vereischte fermiteit bezitten.’¹⁴

Per 1 juli 1840 waren op Sumatra’s Westkust twee infanterie-compagnieën Afrikanen gelegerd, plus nog 68 Afrikanen bij het korps artillerie. Met een totaal van 293 Afrikaanse militairen kwam hun aandeel in het Oost-Indisch leger op Sumatra’s Westkust uit op ongeveer 18 procent van het contingent Europese troepen.¹⁵ Voor het KNIL als geheel was 1842 het piekjaar voor de inzet van Afrikanen: in dat jaar dienden 1600 Afrikaanse militairen in Indië, op een totale ‘Europese’ sterkte van 6200 man.

Na het verdrag met België in 1839, waarmee Nederland de Belgische onafhankelijkheid erkende, was het mankrachtprobleem van het KNIL tijdelijk opgelost. Er was er geen reden het Nederlandse leger nog langer op oorlogssterkte te houden. Het leger in Nederland kromp van 70.000 man in de jaren dertig tot 25.000 man in 1841. Met zo veel afgedankte soldaten konden er genoeg vrijwilligers gevonden worden voor de koloniale dienst. In de jaren 1840-42 steeg het aandeel van de Nederlanders bij het Europese contingent van het KNIL tot het ongekende percentage van 90 procent.¹⁶

Vanaf 1844 was er echter opnieuw sprake van een groot tekort aan vrijwilligers. De vuistregel was dat ongeveer de helft van het koloniale leger uit Europese troepen moest bestaan. In 1844 was de formatie van het Oost-Indisch leger 20.000 man sterk, van wie negenhonderd officieren en 7500 Europese (en Afrikaanse) manschappen.

In vreedestijd was dit wellicht toereikend, maar de in september 1845 aangetreden gouverneur J.J. Rochussen had opnieuw een expansiepolitiek ingezet, die vooral in het teken stond van drie met veel krijgsgeschal omgeven expeditie naar Bali. De vorsten van Bali hielden vast aan het kliprecht: het recht om op hun kust gestrande schepen, inclusief bemanning en lading, in beslag te nemen. Nadat een vooraanstaand Balinees het had gewaagd op het Nederlandse wapen te spuwen, wilde Rochussen deze belediging wreken. ‘Onze staatkunde kan niet langer dulden dat op een kanonschot van Java een brandpunt van tegenstand tegen onze oppermagt zij, en waar men strand- en zeeroof als wettig en onvervreemdbaar regt beschouwt!’¹⁷ Voor het eerst sinds de Padri-oorlog stortte het KNIL zich in een grote militaire expeditie naar een gebied buiten Java.

De expeditie naar Bali

In mei 1846 vertrok een expeditiemacht van bijna 3700 man naar Bali, onder wie 1250 Afrikaanse soldaten. Ondanks enkele militaire successen had de expeditie geen effect. De vorsten van Bali negeerden het gesloten akkoord en gingen gewoon door met het plunderen van gestrande schepen. De nieuwe en grotere expeditie van 1848 liep uit op een ramp. Het Nederlandse expeditieleger slaagde er niet in de overhand te krijgen op de goed georganiseerde Balinese strijders en moest drie dagen na het begin van het beleg van de hoofd-

plaats Djagaraga de aftocht blazen. Een van de geschiedschrijvers vermeldt dat aan deze tweede veldtocht ruim vijfhonderd Afrikaanse soldaten deelnamen, 'die (naast de Amboneezen) te velde als de beste onzer inlandsche soldaten golden.'¹⁸ Opvallend is dat deze auteur zowel de Afrikanen als de Amboneezen beschouwt als 'inlandse soldaten'.

Om de 'schande van Djagaraga' uit te wissen, werden de zaken grootser aangepakt. Na een operatie van enkele maanden werden de vorsten van Bali onderworpen door een troepenmacht van 7500 man. In juni 1849 erkenden alle Balinese vorsten de Nederlandse soevereiniteit en zegden toe af te zien van het kliprecht. In ruil hiervoor liet het Nederlandse gouvernement de Balinese vorstendommen voortaan met rust. De Derde Expeditie naar Bali markeerde ook een keerpunt in de beeldvorming van de Afrikaanse KNIL-soldaten. Na de miterijen van 1839-1841 was de toonzetting overwegend negatief, maar in alle verslagen van de Derde Expeditie naar Bali worden de moed en kracht van de Afrikaanse soldaten geroemd. Onder hen waren nog enkele oudgedienden van de eerste lichter van 44 rekruten, zoals Willem van der Puye uit Accra, die meermalen had bijgetekend.

De tocht over het bergachtige eiland vergde veel van de KNIL-troepen. Op de terugtocht van de vesting Djagaraga naar Padang Cove aan de kust werden de mannen door dorst en uitputting gekweld. Vooral op het laatste bergachtige stuk bleef een aantal Europeanen achter, maar nog meer Javanen. Onder de achterblijvers was slechts één Afrikaan.

*'Men vond hier weder gelegenheid de bruikbaarheid der Afrikaanse soldaten voor een oorlog in dit klimaat waar te nemen. Sterk gebouwd, vol moed en gehard tegen alle nadeelen en ontberingen van den oorlog, hadden zij veelal de moeilijkste werkzaamheden buiten den militairen dienst te verrichten, zoo als onder anderen het slechten der sterkten van Djagaraga. In weerwil van dit alles telde men bij hun kompagnieën in vergelijking bij die der manschappen van andere rassen, bijna geen zieken.'*¹⁹

Kennelijk waren de Afrikanen ook nuttig om de Balinezen angst aan te jagen. Na de verovering van Djagaraga op 15 april kregen de troepen bevel tot de afmars, maar de sappeurs moesten achterblijven om de wallen en de verschansingen te slopen. Toen de troepen met slaande trom leken af te marcheren, verzamelden de Balinezen zich voor een overval op de sappeurs.

*'Dadelijk maken de twee kompagnieën Afrikanen rechtsomkeert, rukken de barrière weder binnen en richten hun marsch zoodanig in, dat een 300-tal Balineezen, aan de versterkingen komenden, onmiddellijk één kompagnie in den rug, een andere in de flank ziet verschijnen. Bedremmeld blijven de Balineezen staan.'*²⁰

De juist gearriveerde nieuwe commandant van het Oost-Indisch leger, hertog Bernard van Saksen-Weimar-Eisenach, was zeer onder de indruk van de kracht, dapperheid en loya-

liteit van de Afrikanen tijdens de strijd op Bali. Waar een krachtsinspanning nodig was, waren de negers de eersten om te helpen. Zij staken gunstig af bij het Europese deel van het leger beneden de rang van officier, dat grotendeels was samengesteld uit

‘manschappen uit de tweede klasse van militaire discipline, van de strafdivisie, uit geboleerden, uit dronkaards, uit Belgische en Fransche deserteurs en uit Duitschers, waarvan de meesten deugnieten en vagebonden zijn, welke de dienst in deze kolonie als laatste toevlugtsoord hebben gekozen.’²¹

Afrikaanse troepen van het 7e bataljon infanterie hadden de zwaargewonde generaal-majoor Michiels, die als bevelhebber op Sumatra zo'n vernietigend oordeel had geveld over de kwaliteiten van de Afrikanen, naar de kust geëvacueerd. Daar bezweek hij echter alsnog aan zijn verwondingen. De zegevierende troepen van het 7e bataljon infanterie, waarvan het vaandel werd gedecoreerd met de Militaire Willemsorde, maakten vervolgens hun intocht in Batavia.

‘In de dame, die op gindsch balkon staat, herkennen de Afrikanen de echtgenoot van hunnen kapitein. Het geschreeuw is oorverdoovend. Onverhoeds vatten twee a drie der grootste reuzen hun ‘vadertje’ aan, ligten hem op, zóó hoog dat hij zijn vrouw de hand kan geven. Die handeling is ruw, al te gemeenzaam zelfs, maar zij wordt niet kwalijk genomen.’²²

Van Saksen-Weimar en gouverneur-generaal Rochussen maakten de ronde langs de troepen op het Koningsplein. Aangekomen bij een tafel met Afrikanen, stonden de mannen ‘uit eigen aandrifft overeind en in orde, en een der neger-sergeanten hield zijn glas in de hoogte, daarin door allen gevolgd, zeggende onder krachtige gebaren en met een donderende stem, die over het plein luid weergalmde:

*‘Gezigt Zwart
Hart Wit
Leve de Koning’²³*

Met steun van Rochussen drong Van Saksen-Weimar aan op hervatting van de Afrikaanse werving.

Marechaussees met de vermoorde inwoners van de kampong Koeto Reh, 1904
(fotograaf H.M. Neeb) – Collectie Tropenmuseum

Timor, Celebes en Borneo

In 1857 was een zestigtal Afrikanen van het 10e bataljon infanterie betrokken bij de expeditie naar Timor. De pelotons Afrikanen werden nogal eens ingezet ter dekking van de achterhoede, en ook bij aanvallen waarbij vooral met de bajonet werd gevochten.²⁴

In 1859 werd de Afrikaanse compagnie van het 2e bataljon infanterie ingezet bij de expeditie naar Boni, op Celebes. De Afrikanen moesten de Europese soldaten van het garnizoen van Badjoa vervangen, die geëvacueerd werden omdat ze voortdurend ziek waren. Aan de eigenlijke veldtocht werd deelgenomen door 25 Afrikaanse fuseliers. Kapitein Perelaer observeerde bij 'de aftocht van die braven' in maart 1860 dat de Afrikaanse compagnie van juni 1859 tot maart 1860 slechts vier man had verloren, terwijl Europese en inlandse soldaten, en ook koelies, bij bosjes waren gestorven. 'Ligt hier de gevolgtrekking niet voor de hand, dat de negers minder vatbaarheid voor ziekten hebben en beter dan eenige andere volksstam in ongunstige luchtgesteldheden kunnen verkeerden?' Per 15 februari 1860 waren 1864 zieken onder behandeling geweest, waarvan er 99 overleden waren. Van de Afrikanen waren 76 man in behandeling geweest: 73 waren hersteld, drie nog onder behandeling, en niemand overleden.²⁵ De meeste sterfgevallen waren te wijten aan dysenterie, cholera, tyfus en malaria.

Over de deelname van de Afrikaanse soldaten aan de expedities naar Zuidoost-Borneo zijn weinig bijzonderheden bekend. In zijn verslag over deze veldtocht vermeldt Van Rees de aanwezigheid van vijftig Afrikanen te Bandjermasin in 1862.²⁶

Atjeh

De opening van het Suez-kanaal leidde tot een toename van het scheepvaartverkeer in Straat Malakka. Het sultanaat Atjeh, vanouds al beschouwd als een hinderlijk piratennest, kreeg daarmee een veel grotere strategische betekenis. Nederland vreesde dat andere mogendheden, met name Engeland of de Verenigde Staten, hun gezag wilden vestigen over Atjeh en daarmee over Straat Malakka.

Op 26 maart 1873 verklaarde Nederland de oorlog aan het sultanaat Atjeh. Na de mislukking van de eerste expeditie werd in 1874 een groots opgezette tweede expeditie uitgezonden. De Atjeh-oorlog leidde tot een ongekende groei van het koloniale leger. Het Europese aandeel steeg van 11.500 man in 1872 tot 16.500 man in 1877, onder wie enkele honderden manschappen van de in 1855 hervatte Afrikaanse werving. De sterfte onder de Europese troepen, die eerder als gevolg van betere hygiëne en betere opvang was gedaald tot slechts 2 à 3 procent per jaar, steeg tot 10 procent.²⁷ Aan Nederlandse kant stierven in deze slepende oorlog 12.500 militairen, van wie er tweeduizend sneuvelden op het slagveld. De overigen bezweken aan tropische ziekten.²⁸ Het totaal aantal doden in de Atjeh-oorlog wordt geraamd op honderdduizend.

Bij de rampzalig verlopen eerste expeditie naar Atjeh wordt geen melding gemaakt van Afrikanen, maar vanaf de tweede expeditie in 1874 wordt Atjeh het belangrijkste wapenfeit in het stamboek van de Afrikaanse rekruten die tussen 1860 en 1872 in Indië aankwamen. De twee Afrikaanse compagnieën dienden in het 2e bataljon infanterie onder luitenant-kolonel Karel van der Heyden, een buitenechtelijke zoon van de vroegere legercomman-

dant De Stuers en een Boeginese vrouw. De Afrikaanse compagnieën telden elk twaalf Europeanen, tien man inlands kader en 126 manschappen.²⁹

Deze expeditiemacht arriveerde op 20 januari 1874 op de rede van Atjeh en betrof het bivak in Penajoeng. Vier dagen later viel de kraton van de sultan vrijwel zonder slag of stoot in handen van het KNIL. De legerleiding overschatte het belang van deze actie: 'de kraton is ons', luidden de triomfantelijke foto-onderschriften, maar strategische betekenis had de plaats eigenlijk niet.

Het 2e bataljon was aanvankelijk ingezet bij de opmars naar de kraton, maar aan de vooravond van de verovering werd besloten hen terug te sturen naar Penajoeng, omdat ze pas te velde waren en er al enkele gevallen van cholera waren geconstateerd. Cholera zou meer slachtoffers maken in de gelederen van het Oost-Indische leger dan de gevreesde Atjehse strijders.³⁰ De tweede expeditie eiste een zware tol van het Oost-Indisch leger, zowel van de Europeanen, de Afrikanen als de inlandse troepen: in de eerste drie maanden stierven 78 Afrikanen – eenderde van het totaal. Van hen bezweken 68 man in korte tijd aan cholera en andere ziekten, en tien overleden alsnog na hun evacuatie uit Penajoeng. Cholera was in deze periode nog niet doorgedrongen tot de Kust van Guinea.³¹ De verliezen onder de Afrikanen waren hoger dan bij de Europese onderdelen, waar een kwart van de soldaten stierf, hetzij aan cholera en andere ziekten, hetzij op het slagveld. Opvallend is dat relatief veel Europeanen sneuvelden op het slagveld: van de zeventienhonderd Europese soldaten die het leven lieten, stierven er negentig op het slagveld of aan verwondingen die ze in de strijd hadden opgelopen. De Afrikanen bezweken allen aan ziekten: geen van hen sneuvelde in de tweede expeditie, en slechts één Afrikaner werd wegens verwondingen geëvacueerd.³² De cijfers betreffen de periode tot 25 april 1874, toen met het vertrek van een deel van de troepenmacht een eind kwam aan de tweede expeditie, maar niet aan de Atjehoorlog.

Opvallend is ook dat in de lijsten van onderscheidingen de Afrikanen vermeld staan bij de inlandse, Afrikaanse of Ambonese militairen, en niet bij de Europeanen. De Afrikaanse sergeant A. Mense en de Afrikaanse soldaat A. Magt ontvingen de bronzen medaille voor Moed en Trouw.³³

Na het vertrek van een deel van het expeditieleger bleven de twee Afrikaanse compagnieën, nu uitgedund tot 176 man, in Atjeh achter, samen met tien Europese, vier Ambonese en vier inlandse compagnieën. De Afrikaanse compagnieën dienden nu onder majoor M.A.E. Phaff. Opperbevelhebber Van Swieten had voortijdig de overwinning geproclameerd. De Atjehse strijders begonnen strafexpedities tegen de dorpen die hadden gecollaboreerd met de Nederlanders. De Afrikanen werden ingezet ter bescherming van de plaatsen Marassa en Lampasej, en in juli 1874 bij de bezetting van de plaats Soerian, van waaruit de transporten op de rivier de Atjeh en over de weg van de kust naar Kota Radja beveiligd moesten worden. In de strijd om de verovering van de kampong Soerian verdiende de Afrikaanse fuselier T. Tak de onderscheiding tot ridder der 4e klasse van de Militaire Willemsorde. De bronzen medaille voor Moed en Trouw werd uitgereikt aan de Afrikaanse sergeant J. Noudjedij en aan de Afrikaanse soldaten J.Hat, W. Muil en W. Bamberg, terwijl W. Zwol en T. Zaal een eervolle vermelding kregen.³⁴

De gezondheidssituatie liet nog steeds veel te wensen over. Per maand bezweken gemiddeld honderd militairen aan ziekten. De hospitaalzalen in Penajoeng droegen veel bij tot de hoge sterfte. Velen die met een betrekkelijk onbeduidende ziekte het hospitaal binnenkwamen, liepen daar dysenterie of cholera op. De hoge sterftcijfers drukten het moreel van de troepenmacht.³⁵ De stemming werd verder gedrukt door het eentonige voedsel. In deze vijandige omgeving was het moeilijk ravitailleren.

In 1875 ging de gezondheidstoestand van de troepen verder achteruit. Het Indisch leger groef zich in met een linie van versterkingen, die veel mankracht eisten en erg kwetsbaar waren voor vijandelijke aanvallen. De Atjeh-oorlog verzandde in een patstelling. Buiten die versterkte posten bleef het onveilig. 'De vrouw van een Afrikaansche soldaat ging den 23e april midden op den dag een paar honderd passen buiten de versterking te Djempit om hout te halen; zij werd daar deerlijk door enige Atjehers verwond'.³⁶

Die terloopse opmerking doet vermoeden dat het kazerne-concubinaat ook werd gepraktiseerd in de verschansingen van de Atjeh-linie. Bij de uitzending van expeditielegers mochten de manschappen hun *njai*, zoals de kazernehuishoudsters werden genoemd, niet meenemen. Wel was een achttal inlandse vrouwen toegevoegd aan elke compagnie, die zowel gebruikt werden voor de keuken, het wassen en de verpleging als voor de prostitutie. Tegen 1875 was de situatie kennelijk in zoverre genormaliseerd dat deze Afrikaanse soldaat er weer zijn 'eigen' vrouw op na kon houden.

In 1876 telde het leger in Atjeh 180 Afrikanen, op een totaal van ongeveer drieduizend Europeanen en vijfduizend man inlandse troepen. Het ging daarbij niet steeds om dezelfde mannen. Ziekten en gewonden werden geëvacueerd en vervangen door verse troepen. In de loop van 1876 werden vijftig Afrikanen geëvacueerd. Ook zonder grootscheepse gevechtsacties verloor het leger te Atjeh in dat jaar 21 procent van zijn sterkte als gevolg van overlijden, ziekte en ongeschiktheid voor verdere dienst. In de loop van 1876 stierven negen Afrikanen. De cholera nam echter af. Eind 1876 waren de twee Afrikaanse compagnieën gelegerd in Kota Radja. Van daaruit namen ze deel aan de aanval op de versterkte *missigit* (een islamitisch gebedshuis) in Lambada. Met toestemming van het Indisch bestuur maakten twee officieren van het Brits-Indische leger, kapitein A.P. Palmer en kapitein W.S.A. Lockhart, deze krijgsverrichtingen mee. Zowel de Britse officieren als de officiële geschiedschrijver Kielstra zingen de lof van de Afrikaanse soldaten. Kielstra beschrijft hoe de manschappen aarzelden toen verdedigers een kanonschot afvuurden terwijl de aanvallers meenden dat ze het verzet al gebroken hadden. Weldra wisten de officieren de troepen opnieuw aan te zetten tot de bestorming, die ditmaal wel lukte. 'Een Afrikaansch soldaat, Vijl, die reeds in het begin van het gevecht een schotwond aan het hoofd bekomen had, verbond zich-zelf en voegde zich daarna dadelijk weer bij de aanvallers.'³⁷ Hoornblazer J. Vijl ontving later de bronzen medaille voor Moed en Trouw. Palmer verklaarde later in zijn rapportage dat de Afrikanen verreweg de beste soldaten van het KNIL waren. Hij had geen hoge dunk van de slecht geoefende Europese en Javaanse fuseliers, maar nam te velde waar dat de Atjehers een heilig ontzag hadden voor de Afrikanen.³⁸

Het jaar 1877 stond vooral in het teken van de expeditie naar Samalangan, een smalle kuststrook met onregelmatige duinen waarachter lagunes lagen vol kreupelhout. Deze

expeditie stond onder leiding van kolonel K. van der Heijden, die in deze slag zijn oog verloor. Hieraan deden ook de Afrikaanse soldaten van het 2e bataljon infanterie mee, die na de slag voorlopig in Samalangan werden gestationeerd. De Afrikaanse korporaal J. de Leeuw verdiende hier zijn benoeming tot ridder in de 4e klasse van de Militaire Willemsorde.

In 1878 is sprake van 246 Afrikanen in Atjeh.³⁹ Hun numerieke sterkte is daarmee in dezelfde orde van grootte als die van de Ambonezen, die 256 man telden. Bij verschillende gevechtshandelingen in dit jaar worden de Afrikaanse soldaten steeds genoemd als dapper strijders in de voorhoede, klaar voor een bestorming ook als de Europese troepen ontmoedigd terugdeinzen. Terwijl op 25 juli 1878 de Europese manschappen – meest Fransen en Belgen – niet te bewegen waren tot een tweede aanval op de benteng Senelop, ‘naderde nu gelukkig de 3e colonne en ging van deze een Afrikaansche compagnie stoutmoedig tot den aanval over’.⁴⁰ De 1e luitenant-adjutant van het 2e bataljon, W.F. Kroesen,

‘reed op den hoofdingang der benteng aan en riep de Afrikanen toe, hem te volgen. Deze, dadelijk aan die oproeping gehoor gevende, snelden vooruit, verdreven den vijand van de borstwering en drongen, deels door den ingang, deels over de borstwering, na een verwoed gevecht de benteng binnen; zeven Atjehers, die zich niet door den vlucht hadden kunnen redden en nog een wanhopige poging deden om de onzen tegen te houden, werden neergeschoten.’⁴¹

Voor deze wapenfeiten ontvingen drie Afrikanen (sergeant J. Troon, korporaal J. Bonimbie en tamboer J. Jermo) de bronzen medaille voor Moed en Trouw, terwijl H. Mooi, L. Trip en A. Ruuk een eervolle vermelding kregen. De Afrikaanse soldaat Jan Kooi werd in 1878 benoemd tot ridder der 4e klasse van de Militaire Willemsorde wegens ‘verschillende militaire operatiën en afzonderlijke gevechten in Atjeh’ in het eerste kwartaal van 1877.⁴² In 1880 kreeg hij nog een eervolle vermelding.

Ondanks die officiële huldeblijken klinkt in de correspondentie van een Nederlands officier in Atjeh toch een laatdunkende ondertoon over ‘die zwartsten onzer broederen’, die naar algemene overtuiging nergens voor deugen. In het *Bataviaasch Handelsblad* berichtte deze anonieme officier dat ‘nog eenige exemplaren van die met Europeanen gelijkgestelde menschensoort’ dienen in Atjeh, waar deze ‘wakkere kerels’ door de militaire commandant van Kota Radja zijn gedegradeerd tot ‘hondenslagers’. De commandant had besloten dat alle loslopende honden afgemaakt moesten worden, een corvee waaraan de Afrikanen ‘met dierlijke bloeddorst’ deelnamen, tegen betaling van tien cent per dode hond.⁴³

Na 1893 werd het stelsel van geconcentreerde linies verlaten teneinde Atjeh daadwerkelijk te onderwerpen. Het aantal Afrikanen was geslonken tot slechts een handvol. Op de verlieslijsten van het jaar 1896 staan de namen van nog twee Afrikaanse militairen, fuselier W. Dénk en sergeant J. Boon.⁴⁴

Tegen die tijd verdween de Atjeh-oorlog uit de schijnwerpers, ook al zou het nog tot het

begin van de twintigste eeuw duren voordat het gebied werd beschouwd als ‘gepacificeerd’. Opvallend in deze periode is dat de Afrikanen veel geroemd worden als de onverschrokken voorhoede, terwijl het aantal Afrikaanse gesneuvelden laag blijft. Voor de tien jaar van 1875 tot 1884 zijn voor het gehele Oost-Indisch leger slechts negen Afrikaanse soldaten als gesneuveld genoteerd. Van de honderd Afrikanen die door andere oorzaak overleden, waren er slechts tien die waren bezweken aan oorlogsverwondingen.⁴⁵ Misschien waren ze toch niet zo onstuimig en onbezonnen in de strijd als vaak werd beweerd?

Afrikaans korporaal J. de Leeuw en adjudant-onderofficier B. van Weenen werden in 1875 onderscheiden met de Militaire Willemsorde voor hun krijgsverrichtingen in Atjeh – Iconografisch Bureau, nr. 1015017

De Atjeh-oorlog leidde in 1890 tot de oprichting van het Korps Marechaussee, dat zich toelagde op guerrillatactieken. Bij het Korps dienden ook veel Afrikaanse soldaten, evenals inheemse militairen, die aantoonbaar meer aanleg hadden voor de guerrilla dan hun Europese collega’s. De Europese troepen hadden een heilige angst voor de klewangs van de Atjehse strijders. In een gevecht van man tot man waren geweren van weinig nut, behalve dan als steekwapen met de bajonet. Bajonet, kapmes en klewang waren nu juist de favoriete wapens van de Afrikanen. Een officier in Atjeh memoreerde hoe de Afrikanen hun geweer met bajonet gebruikten om mee te chargeren, zelfs om een bestorming mee uit te voeren, onder het uitstoten van ‘ruwe wraakkreten bij het eerste bloedige treffen met den vijand’.⁴⁶

De Atjeh-oorlog was de laatste grote oorlogsinspanning voor de eerste generatie Afrikaanse militairen. Hun Indo-Afrikaanse zonen dienden niet langer in Afrikaanse compagnieën, en zijn dus alleen nog als individu na te speuren. Ze bleven wel onderdeel van het Europese contingent van het KNIL, dat overigens een steeds kleiner aandeel had in het koloniale leger. In 1929 bestond het KNIL voor bijna 80 procent uit inheemse troepen.⁴⁷

Gelijke behandeling in de praktijk

De status van de Afrikaanse soldaat, die officieel gelijk was gesteld met de Europeanen, bleef ambivalent. Soms werden ze inbegrepen bij de sterktecijfers van de Europeanen, soms werden ze behandeld als Ambonezen en vaak ook werden ze opgevoerd als een afzonder-

lijke categorie. In verschillende reglementen omtrent gagementen en handgelden worden de Afrikanen consequent genoemd bij de niet-Europese militairen. In een terugblik in 1889 constateerde de legerleiding dat de toezegging van gelijke behandeling 'nimmer gestand is gedaan'.⁴⁸

Het handgeld dat werd verstrekt aan militairen die bijtekenden werd pas in 1853 gelijkgetrokken. Het bedrag werd voor alle drie de categorieën gesteld op 120 gulden. Voordien kregen Afrikanen 30 gulden als ze voor zes jaar bijtekenden, terwijl Europeanen en Ambonezen 54 gulden ontvingen aan reëngagementsgeld.⁴⁹ Met name voor het recht op gagement (pensioen) golden verschillende regels. Pensioenen werden alleen toegekend na een langdurig dienstverband, waarbij de in Indië doorgebrachte dienstjaren voor Europeanen en Afrikanen dubbel telden, maar voor Ambonezen en inlanders niet. Toch gold voor de Afrikanen een andere berekening dan voor de Europeanen.⁵⁰ Europese militairen hadden recht op gagement na 24 dienstjaren (dat willen zeggen effectief twaalf jaar in Indië), maar Afrikanen moesten veertig dienstjaren (twintig effectieve jaren) volmaken voordat ze aanspraak konden maken op pensioen. Anno 1880 bedroeg het pensioen voor een Europees en een Afrikaanse soldaat 200 gulden. Een Ambonees kreeg na twintig dienstjaren 160 gulden, terwijl een inlands soldaat het dan met 96 gulden moest stellen. Afrikanen die de twintig dienstjaren niet volmaakten, kwamen toch in aanmerking voor een volledig gagement als ze door de dienst 'verwondingen, verminkingen, ziels- of lichaamsgebreken' hadden opgelopen, en voor een half gagement van 100 gulden als hun gebreken buiten de dienst waren ontstaan. Niet-Europese soldaten die na hun ontslag geen aanspraak hadden op pensioen, konden een eenmalige bijstand van 100 gulden krijgen. In Nederland konden invalide militairen worden opgenomen in Bronbeek, in Indië in het Oudemannenhuis te Semarang. Beide instellingen hebben inderdaad ook Afrikaanse bewoners gehad.

Pas vanaf 1862 kregen de Afrikaanse rekruten ook tijdens de overtocht van Elmina naar Batavia soldij uitbetaald.⁵¹ Inheemse militairen kregen minder betaald dan Europeanen en Afrikanen, en tot 1908 werden aan hen geen schoenen verstrekt. Een uitzondering vormden de Ambonezen, waartoe ook de Menadonezen werden gerekend.⁵² Na 1920 kregen alle onderofficieren en officieren boven de rang van korporaal dezelfde soldij, maar bij de soldaten bleef onderscheid bestaan naar etnische afkomst.

Rondom het verlenen van de Militaire Willemsorde 'wegens Moed, Beleid en Trouw' woedde een langdurige woordenstrijd. De legerleiding ging ervan uit dat inlandse militairen alleen beloond konden worden met de medaille voor Moed en Trouw, die in 1839 was ingevoerd voor militairen die niet behoorden tot een Europees korps of niet van Europese afkomst waren. De instelling van deze afzonderlijke medaille duidde op een groeiend onderscheid tussen de Europese en niet-Europese KNIL-troepen, want in 1833 en 1834 waren enkele inlandse officieren nog wel onderscheiden met de Militaire Willemsorde. Na 1839 huldigde de legerleiding de opvatting dat 'de inlander geen beleid bezit'.

De liberale minister van Koloniën, Fransen van de Putte, liet in 1864 weten dat er geen beletselen waren om ook inlandse militairen in aanmerking te laten komen voor Nederlandse onderscheidingen. Sindsdien werd de Militaire Willemsorde bij gelegenheid

weer uitgereikt aan inheemse militairen.⁵³ Ook verscheidene Afrikaanse militairen, zoals Jan Kooi en J. de Leeuw, zijn voor hun verrichtingen in Atjeh onderscheiden met de Militaire Willemsorde.

In sommige opzichten werden de ongelijkheden in de loop van de eeuw gladgestreken, maar de meest onbillijke achterstelling bleef het langst in stand: de inhouding van 8,5 cent per dag op de soldij ter afbetaling van het bedrag van de manumissie. Die vrijkoopsom van rond 100 gulden was in twee tot drie jaar afbetaald, maar de korting werd permanent toegepast. Zelfs, zo blijkt uit een artikel in het *Indisch Militair Tijdschrift* in 1891, nog op de soldij van de tweede generatie, de vrijgeboren Indo-Afrikaanse soldaten.⁵⁴

De Indo-Afrikanen, hoewel toch volledig ingeburgerd, verkeerden in dezelfde ambivalente positie als hun Afrikaanse vaders. Ze telden als deel van de Europese formatie, maar volgden bij de kaderschool van het 2e depot-bataljon dezelfde opleiding als Ambonezen en 'overige inlanders'. Ze legden het examen af voor niet-Europeanen. Bij bevordering tot korporaal of sergeant werden de Indo-Afrikaanse onderofficieren verdeeld over de compagnieën van het 1e bataljon infanterie, waar ze de diensten van het Europese kader verrichtten, maar tegen een lagere soldij. De anonieme auteur in het *Indisch Militair Tijdschrift* bepleitte volledige gelijkstelling voor de Indo-Afrikaanse militairen en toelating tot het examen voor het Europees kader. Een dergelijke positieverbetering zou naar zijn mening ook meer Indo-Afrikanen bewegen tot een carrière in het KNIL. Ondanks deze waslijst van inbreuken op de belofte van gelijke behandeling blijft het een opmerkelijk feit dat de Afrikaanse KNIL-soldaten formeel gelijkgesteld waren en bleven met de Europese troepen. In de koloniale verhoudingen van Nederlands-Indië, waar de grenzen van ras en sociale klasse in de loop van de negentiende eeuw steeds strakker werden getrokken, bleven de Belanda Hitam een bijzonder fenomeen.

Beantwoordden de Afrikaanse soldaten aan de verwachtingen?

*'Wij hadden vroeger Afrikanen; wij hadden, want tegenwoordig ziet men er zeer weinige meer, hetgeen wij als een groot verlies beschouwen. Men werpe ons niet tegen, dat de Afrikaan als soldaat niet onvoorwaardelijk te prijzen is; wie zoo oordeelt heeft de toestand slechts van achter zijn kantoorlessenaar bekeken. De Afrikaan wordt wrevelig, soms onhandelbaar, wel eens ontevreden, dikwijls tegenstrevend, wanneer hij, die er recht op heeft met den Europeaan op denzelfden voet behandeld te worden, zich behandeld ziet als een minder ras. Dat is waar, maar getuigt dat tegen hem? Leg hem in garnizoenen waar geen Europeanen zijn of geef hem wat hem toekomt, en de Afrikaan is een uitmuntend soldaat. Als geen ander de vereischte diensten langer praesteren kan, dan bleek nog de Afrikaan onvermoeid en ging nog met leeuwenmoed voort.'*⁵⁵

De oordelen over de Afrikaanse soldaten bewogen zich in de loop van de negentiende eeuw tussen twee uitersten: van het beeld van dappere, onvermoeibare en loyale soldaten

Indo-Afrikaanse soldaten tijdens hun 'borreluurtje' in een militair tehuis te Banjermasin, Borneo, ca. 1930. – Collectie IAK

tot muitzieke oproerkraaiers. Dat negatieve beeld ontstond vooral door de beschreven opstootjes en muiterijen tussen 1839 en 1841. Toen het Indisch leger en de Afrikanen na verloop van tijd aan elkaar waren gewend, was het oordeel overwegend positief. Hun lichaamskracht en moed werden steevast geroemd, over hun verstandelijke vermogens liepen de meningen uiteen, terwijl de klacht dat de Afrikanen in het vuur van de strijd niet meer naar commando's en signalen luisterden ook na lange jaren ervaring nog stand hield.

Vrij algemeen zijn de militaire auteurs van mening dat de Afrikanen niet voldeden bij de artillerie, een tekortkoming die aan 'hunne weinige intelligentie' werd toegeschreven.⁵⁶

Er bleef verschil van mening of de Afrikanen inderdaad geschikt waren om de Europese troepen gedeeltelijk te vervangen, maar ze werden zeer gewaardeerd als tegenwicht voor de inlandse troepen. De waardering voor de Afrikanen nam nog toe na de Sepoy-opstand van 1859 in Brits Indië en de muiterij van 1860 van de Zwitserse troepen in Semarang. Nog iets later werd nostalgisch teruggeblikt naar 'den toestand van vóór veertig jaar, toen wij liefst een 1600-tal van die ontzagwekkende reuzen onder de wapenen telden'.⁵⁷

Deze anonieme auteur vermeldde dat het KNIL eind december 1882 nog 111 'Afrikaansche Negers' telde, waaronder slechts 86 combattanten. 'Van de overigen was er één schrijver; de 24 anderen bij het personeel van den hospitaaldienst ingedeeld. (...) Het proces van 'uitsterven' nadert alzo met rasse schreden zijn einde.'

In elk geval waren negersoldaten te verkiezen boven 'Japanners, Perzen, Hindoes, Chineezzen, Papoeas, Dajaks, Niassers, Alfoeren, Hottentotten of andere vreemdsoortige of liever onmogelijke elementen'.⁵⁸ Kennelijk zijn de bezwaren tegen de Afrikaanse werving

nooit helemaal verstomd, want deze auteur keert zich met kracht tegen ‘philantropen’ die wellicht zullen beweren ‘dat het geen pas geeft om zulk een wild element in het leger te brengen, maar is het dan wel geoorloofd om Boeginezen en zelfs Alfoeren te laten dienen?’ Die waren toch niet minder bloeddorstig? ‘Tegenover den klewang van de Atjeher mogen wij de kris van den Boeginees en het mes van den Neger stellen.’

Ondanks alle lofzangen op zijn loyaliteit werd de Afrikaanse soldaat vooral gewaardeerd omdat hij de Indonesiërs angst inboezemde.

‘Niet alleen de Europeaan, ook en vooral de Inlander heeft ontzag voor hem! Voorbeelden uit de geschiedenis der tweede Atjehse expeditie kunnen getuigen, hoe de behendige hanteerder van den gevreesden klewang voor den Neger meer beducht was dan voor den Europeaan!’⁵⁹

Na een periode van gewenning zijn er geen moeilijkheden meer geweest, toen eenmaal aan hun ‘billijke grieven’ tegemoet was gekomen.

‘Hoe was hij aan zijne officieren gehecht, door wie hij zich vaak als een kind liet slaan, indien hij het verdiend had! Welk een eerbied had hij voor den officier en den militairen stand! Hoe toonde hij het eerste door steeds het militaire saluut aan ieder officier te geven, ook wanneer hij reeds een grijze kampongbewoner was geworden! Hoe toonde hij het laatste door zijn decoratie of medailles nimmer van zijn versleten jasje of schamelen boezeroen af te leggen. Zou Nederlandsch Indië trouwer burgers hebben dan de afstammelingen van Cham, die in de kampong ‘Elmina’ of ‘Afrika’ te Salatiga, Batavia, Gedong Kebo of elders, aan de zijde van ‘Mina’ en hunne kinderen, het geringe pensioen van het Gouvernement verteeren? Wie heeft die wilden zoo handelbaar gemaakt? Wie anders dan het leger?’⁶⁰

Sommige vooroordelen bleken hardnekkig, met name ten aanzien van de ‘kustnegers’, die naast hun eigen ondeugden ook nog de slechte eigenschappen van de blanken hadden overgenomen: drankverslaving, vadsigheid en luiheid. De ‘krijgshaftige stam, genaamd Donko’s’ daarentegen was ‘kloek van lichaamsbouw en afkeerig van den sterken drank’, al kostte het enige moeite hen te gewinnen aan ‘zindelijkheid’.⁶¹ De Donko’s waren met terugwerkende kracht een ‘martiale stam’ geworden.

Terugblikkend concludeerde de *Encyclopedie van Nederlandsch Oost Indië* (1917) dat de Afrikanen ‘een zeer gewaardeerd element’ vormden in het leger.

Sterftcijfers

Bij de aanvang van de werving was de verwachting dat de Afrikaanse soldaten beter bestand zouden zijn tegen het zware werk en het tropisch klimaat. Het uithoudingsvermogen van de Afrikaanse soldaten wordt in de verschillende rapporten en overzichten vrijwel

unaniem geprezen, maar de mortaliteit onder de Afrikanen was niet beduidend minder dan onder de Europese KNIL-militairen. Ze waren wel goed bestand tegen het klimaat, maar niet tegen tropische ziekten. De Afrikanen hadden geen resistentie opgebouwd tegen ziekten die wel voorkwamen in Nederlands-Indië maar toen nog niet in West-Afrika. Bezien over een langere periode blijken de sterftcijfers van de Afrikaanse soldaten wel iets lager te zijn, maar het verschil is niet opzienbarend.

Tussen 1832 en 1844 waren in Indië 2283 Afrikaanse rekruten aangekomen. Het *Indisch Militair Tijdschrift* gaf in 1881 een gedetailleerd overzicht van het verloop.⁶²

Aangekomen:	2283
Overleden	940
gegageerd	48
gepasporteerd	19
bij het strafdetachement geplaatst	58
gedeserteerd	8
veroordeeld	25
	—
totaal begin 1845	1098

De gemiddelde sterfte onder Afrikaanse militairen bedroeg in deze periode 8,16 procent per jaar. In dezelfde periode was de sterfte onder de Europeanen 9,24 procent. Beide categorieën vertonen een piek in de sterfte tussen 1836 en 1840, toen de cijfers opliepen tot boven de 10 procent. De sterftestatistieken voor de Afrikanen vertonen een piek in 1836, een jaar waarin 15 procent van hen overleed. Mogelijk reflecteert deze piek de slechte gezondheidstoestand van de slavensoldaten, die commandeur Lans langs dubieuze wegen bij elkaar had gesprokkeld. In het jaar 1841 bedroeg de sterfte onder de Afrikanen 8 procent en onder de Europese troepen 17 procent.⁶³

Na 1841 zet een duidelijke verbetering in: over 1843 en 1844 is de sterfte onder de Afrikanen gedaald tot 5,2 en 5,3 procent.

Maar de dalende tendens in de sterftcijfers was niet stabiel. Voor het tijdvak 1845-1849 zijn geen cijfers beschikbaar, maar wel voor de periode 1850-1869. In die jaren lag de gemiddelde sterfte onder de Afrikanen op 8,75 procent, ver boven het gemiddelde verlies onder de Europeanen van 5,89 procent. Een uitsplitsing van de gegevens laat zien dat de Afrikanen vooral slecht bestand waren tegen het leven in de kustgarnizoenen van Java: hier lag de sterfte zelfs op 20,75 procent, ver boven het Europese verliescijfer van 7,81 procent. Daarentegen bleken de Afrikanen beter opgewassen tegen het leven in het binnenland van Java. Ze konden zich goed handhaven in de primitieve omstandigheden in de buitengewesten, waar de sterftcijfers onder de Afrikanen beduidend lager waren dan die onder de Europese KNIL-troepen. Een overzicht voor de periode 1870-1879 vertoont hetzelfde beeld.⁶⁴

Goedkope soldaten?

Waren de Afrikaanse soldaten goedkoper dan de Europese troepen? De Afrikaanse werving was niet primair ingegeven door overwegingen van kostenbesparing, maar het argument van lagere kosten werd soms wel genoemd.

J. de Bruijn, die na zijn deelname aan de missie-Verveer werkzaam was op het ministerie van Koloniën in Den Haag, gaf nog in november 1839 hoog op van 'het geldelijk voordeel dat wordt getrokken van de Afrikaansche soldaten'.⁶⁵ De Bruijn baseerde die bewering op de veronderstelling van lagere mortaliteit en minder verpleegkosten voor de Afrikaanse soldaten, maar zijn berekeningen berustten op onjuiste cijfers.

De Afrikaanse soldaten bleken alleen goedkoper als ze lange tijd dienden. Alleen het eerste detachement van 44 Afrikanen had een contract voor zes jaar: zij waren vermoedelijk dan ook de duurste soldaten die het KNIL ooit onder de wapenen heeft gehad.

De kosten van werving van een Europese rekrut, gerekend vanaf het tijdstip van aanmelding tot het ogenblik waarop hij op Java bij een korps werd ingedeeld, beliepen in 1837 in totaal 430 gulden. Volgens dezelfde berekening kostte een Afrikaanse soldaat 535,34 gulden. Hij ontving namelijk een hoger handgeld en moest langer wachten op scheepsgelegenheid naar Batavia. Bovendien bracht de rederij extra kosten in rekening voor een reis via Elmina, waardoor de reiskosten van een Afrikaanse soldaat ruim 100 gulden hoger waren dan de passagekosten voor een Europeaan. De kosten van manumissie zijn dan nog niet meegerekend, want die zouden worden terugverdiend door inhouding op de soldij.

De Afrikaanse soldaten werden pas voordelig als zij inderdaad de volle vijftien jaar uitdienden.

Een Afrikaans soldaat kwam pas na afloop van zijn vijftienjarig contract in aanmerking voor een reëngagementspremie en een soldijverhoging met 6 cent per dag.⁶⁶ Zijn Europese collega genoot dat voordeeltje al na zes jaar. Een Afrikaans soldaat bleef hoe dan ook veel duurder dan een Javaans soldaat. Op jaarbasis kostte een Afrikaans soldaat 205,72 gulden aan soldij, voeding, kleding en uitrusting, terwijl voor een Javaan slechts 116,89 gulden werd uitgegeven.⁶⁷

Daarbij konden dan nog de kosten van de terugreis komen. De overtocht van Batavia naar Nederland kostte per man – Europeaan of Afrikaan – 282 gulden.⁶⁸ Voor de Afrikanen kwamen daar nog de kosten bij van een vaak langdurig verblijf in Harderwijk, in afwachting van een passagemogelijkheid naar Elmina. De reis naar Elmina kostte per hoofd nog eens 92 gulden.⁶⁹

Verder waren er nog de verborgen kosten. Uit de Indische begroting werd jaarlijks zo'n 100.000 gulden subsidie betaald ten behoeve van de Kust van Guinea. De eigen inkomsten van de Kust van Guinea waren vrijwel nihil.⁷⁰ De Afrikanen in het KNIL zijn zeker geen 'soldaten voor een prikkie' geweest, zoals soms in een automatische reflex van het oer-Nederlandse schuldgevoel wel wordt verondersteld.⁷¹

1 'Het behoud van het Afrikaansche element', 1881: p. 380.

2 *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië*, deel I, 's Gravenhage 1917, pp. 13-14.

- 3 *Gedenkschrift KNIL* 1990: p. 17.
- 4 Bouman 1995: p. 4.
- 5 Gerretson en Coolhaas 1960: p. 59, noot 17.
- 6 De Stuers 1849: voetnoot op p. 87.
- 7 Memorie van Toewankoe Imam aangaande de komst der Hollanders in Sumatra's binnenlanden en den aldaar door hen gevoerden oorlog. Vertaald uit het Maleisch: in De Stuers 1849: p. 237. De Padri leider schreef deze memorie nadat hij door de Nederlanders was verslagen en verbannen naar de Molukken.
- 8 Lange 1852.
- 9 Lange 1852: p. 171.
- 10 De Stuers 1849: p. 127.
- 11 Lange 1852: p. 313.
- 12 De Stuers 1849: p. 154.
- 13 Lange 1852: p. 514.
- 14 Van den Bosch aan De Eerens, 3 juli 1837, in: Gerretson en Coolhaas 1960: pp. 127-130.
- 15 Lange 1852: p. 383.
- 16 Bossenbroek 1992: p. 102.
- 17 Van den Doel 1996: pp. 70-71.
- 18 Nypels 1897: p. 95.
- 19 Arntzenius 1874: p. 70.
- 20 Van Rees 1881: p. 204.
- 21 NA, MK II, Generaal overzicht, Missive van Zijne Hoogheid den kommandant van het leger dd. 21 aug. 1849, no 4, zeer geheim.
- 22 Van Rees 1863: p. 290.
- 23 *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 16, I (1854), pp. 367-378.
- 24 'De expeditie naar Timor in 1857', twee delen, herdrukt in *Stukken uit den Militairen Spectator* hoofdzakelijk betrekking hebbend op de Indische krijgsgeschiedenis, pp. 123-162.
- 25 Perelaer 1872: p. 11, p. 322, p. 337.
- 26 Van Rees 1865, bijlage B.
- 27 Bossenbroek 1992: p. 175.
- 28 Bossenbroek 1986: p. 24-25.
- 29 Kielstra 1883: p. 191.
- 30 Kielstra 1883: p. 322.
- 31 Gramberg 1861: p. 288.
- 32 Kielstra 1883: p. 377.
- 33 Kielstra 1883: p. 382.
- 34 Kielstra 1883: deel 2, p. 578.
- 35 Kielstra 1883: deel 2, p. 95.
- 36 Kielstra 1883: deel 2, p. 362.
- 37 Kielstra 1883: deel 2, p. 513.
- 38 Van 't Veer 1980: p. 94.
- 39 Kielstra 1883: deel 3, p. 150.
- 40 Kielstra 1883: deel 3, p. 265.

- 41 Kielstra 1883: deel 3, p. 266.
- 42 Kielstra 1883: deel 2, p. 589. Voor Jan Kooi, zie verder h. 9 en het portret van Jan Kooi.
- 43 *Bataviaasch Handelsblad*, 9 feb. 1878.
- 44 Kruisheer 1913: pp. 218-19.
- 45 Verstege 1886: pp. 124-132.
- 46 *Bataviaasch Handelsblad*, 9 feb. 1878.
- 47 Bossenbroek 1992: p. 241.
- 48 NA, MK II, verbaal 6191, exh 30 oct. 1889, 21/1, no. 38.
- 49 *Verzameling der Algemeene Orders en van eenige der meest belangrijke Besluiten en Instructiën uitgevaardigd aan de Koninklijke Nederlandsche Landmagt dienstdiende in Oost-Indië*. Derde deel, bevattende de jaren 1851 tot en met 1855. Breda: 1858, p. 165.
- 50 D.R.F. van Haeften, *Pligten en Regten van den Indischen Militair in het bijzonder van den Infanterist. Handleiding voor den soldaat, tot de kennis zijner dienstplichten, Gids voor officieren en onderofficieren, bij het houden van theoriën*. Batavia: 1882.
- 51 *Verzameling der Algemeene Orders*, vijfde deel, bevattende het jaar 1862.
- 52 Zwitzer en Heshusius 1977: p. 10.
- 53 Bouman 1995: p. 11-12.
- 54 'Een voorstel in het belang der Indo-Afrikanen' 1891: pp. 481-483.
- 55 'Iets over de militaire politiek in Indië' 1886: pp. 611-617.
- 56 'Het behoud van het Afrikaansche element' 1881: p. 377.
- 57 'Een en ander omtrent de recrutering van het Indische Leger' 1884: pp. 464-479.
- 58 'Het behoud van het Afrikaansche element' 1881: pp. 378-379.
- 59 *ibid.* p. 380.
- 60 *ibid.*, pp. 379-380.
- 61 *Mijmeringen over Indië* 1860: pp. 27-38, p. 56.
- 62 'Het behoud van het Afrikaansche element' 1881. 'Gepaspoorterd' betekende ontslag uit de dienst zonder gagement (pensioen).
- 63 NA, MK I, verbaal 4278, 7 feb. 1842 no. 58, bijlage I A, Overzicht van de formatie van het Indisch leger.
- 64 'Het behoud van het Afrikaansche element' 1881: pp. 381-383.
- 65 NA, MK I, verbaal 1288, Pro Memorie voor den Heer Secretaris Generaal betrekkelijk tot het meer krachtdadig doorzetten der aanwerving van neger soldaten voor Neerlandsch Indië, 29 nov. 1839.
- 66 Vergelijkende nota tot effenstelling der Engagementskosten van den Afrikaanschen recruit over deszelfs geheelen diensttijd in tegenstelling van den Europeaan. Generaal overzicht II, bijlage La C.
- 67 Vergelijkende staat van kosten voor een Infanterist der ondervolgende natien op Java, voor een rond Jaars. Generaal overzicht II, bijlage I A.
- 68 NA, MK I, verbaal 4294, legercommandant aan de GGNI 7 feb. 1843, exh. 20 nov. 1843. no. 482.
- 69 NA, MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving.
- 70 Zie het Koloniaal Verslag over deze periode.
- 71 I.van Kessel, 'Een Afrikaanse soldaat voor een prikkie', *Internationale Samenwerking*, 16e jrg. (2001) nr. 7-8, pp. 10-11. De redactie had de kop boven mijn artikel buiten mijn weten veranderd. Een rectificatie is geplaatst in *Internationale Samenwerking*, 16e jrg, nr. 10.

Cordus

‘Vraag dat maar aan oom Daan.’ Met die verwijzing hebben heel wat Nederlandse Indo-Afrikanen de reis gemaakt naar de Alkmaarse woning van Daan Cordus en Evelien Cordus-Klink. Thuis wisten de ouders niet goed raad met de vragen van hun kinderen over hun herkomst. Daan Cordus had zich verdiept in de geschiedenis van de Belanda Hitam en hij waardeerde het als jonge mensen belangstelling toonden voor hun Afrikaanse afkomst. Tante Eef had een feilloos geheugen voor alle familievertakkingen. Bovendien had zij tot 1946 in Poerworedjo gewoond, terwijl Daan Cordus in 1940 naar de middelbare school in Djokjakarta was vertrokken.

Zo nam ook Arthur Klink uit Utrecht in de zomer van 1993 contact op. Arthur had het plan opgevat een familiewapen te ontwerpen voor de familie Klink. Moeder kwam uit Den Haag, dus die ooievaar zat gebeiteld. Vader kwam uit Nederlands-Indië, maar hoe zat dat precies? Vader Jérôme Klink wist wel te vertellen dat er ‘Afrikaans bloed’ in de familie zat, maar moest op verdere vragen het antwoord schuldig blijven. Oom Daan stuurde een brief met het verhaal van stamvader Klink, afkomstig uit de Goudkust. In dit geval was er ook een echte familieband met ‘oom Daan’, want Daan Cordus is getrouwd met Evelien Klink, een nicht van Arthurs vader en een achterkleindochter van stamvader Klink. Arthur Klink vond het allemaal erg interessant, vertelde alles aan zijn zus Joyce en zijn broer Peter en dook de bibliotheek in om boeken over Ghana te halen. Daarin las hij over de Ashanti’s en over de ‘Golden Stool’, het symbool van de Ashanti-koningen. Voor het familiewapen wist hij nu genoeg: naast de Haagse ooievaar kwam er een Javaanse kris, de Golden Stool van de Ashanti’s en het stadswapen van Utrecht.

De meeste jongere bezoekers van huize Cordus-Klink luisterden met open mond van verbazing, verklaarden dat ze het allemaal buitengewoon interessant vonden... en lieten het daarbij. Er is zoveel te doen in een mensenleven dat voor de Afrikaanse voorvader slechts een bescheiden plaats kan worden ingeruimd in een druk-druk-drukke agenda. Maar Arthur, Joyce en Peter Klink uit Utrecht waren om uiteenlopende redenen meer geboeid. In 1994 bezochten ze voor het eerst een Indo-Afrikaanse reünie. Daan Cordus strikte drie nieuwe leden in één klap. Bij de oprichting van de Stichting Indo-Afrikaans

Tijdens hun reis naar Ghana in 2000 lieten Daan Cordus en Eef Cordus-Klink zich Ghanese kleding aanmeten voor hun Gouden Bruiloft in 2001. - Collectie Cordus

Kontakt in 2002 werd Joyce Klink de secretaris en Peter de penningmeester/webmaster. Arthur Klink werd bestuurslid en promoveerde na het aftreden van voorzitter Daan Cordus in 2004 tot waarnemend voorzitter. Toch zijn ze geen van drieën ooit in Indonesië of Ghana geweest.

De ironie wil dat over stamvader Cordus zelf maar weinig bekend is. Volgens het stamboek werd hij geboren in 1813 in Ashanti. Op 25 februari 1837 trad Cordus voor onbepaalde tijd in dienst van het Oost-Indisch leger, met een handgeld van 20 gulden. 'Heeft uit eigene middelen zijne vrijheid gekocht van zijne meester blijkens acte van manumissie. Heeft voorschot genoten ter geheele afbetaling zijner manumissie 96,50 gulden.' Op 12 april 1837 vertrok hij uit Elmina op het schip Jacobus. Zijn stamboek vermeldt geen veldtochten of bijzondere verrichtingen. Cordus zwaaide op 18 september 1858 af te Poerworedjo met een pensioen van 108 gulden per jaar. Zijn zoon Johannes Cordus trad ook in KNIL-dienst en werkte later bij de spoorwegen en als deurwaarder. Diens oudste zoons traden in vaders voetsporen en werden beroepsmilitair, maar Daan had andere ideeën: hij ging als een van de weinige Afrikaanse jongens naar de middelbare school.

De vragen over het verleden kwamen ook bij hem pas veel later op. In het Nationaal Archief in Den Haag ontmoette hij de Amsterdamse historicus Silvia de Groot, die met haar studenten archiefonderzoek deed naar de geschiedenis van de Belanda Hitam. Zo vond Daan Cordus het stamboek van zijn grootvader Cordus en van Klink, overgrootvader van Evelien Klink en betovergrootvader van Arthur, Joyce en Peter Klink. Stamvader Klink arriveerde eveneens in 1837 op Java en zwaaide na een succesvolle carrière af in de rang van sergeant. Sergeant Klink werd de eerste wijkmeester van Poerworedjo.

Een lang gekoesterde wens om ooit het land van de voorvaders te bezoeken ging in 2000 in vervulling. In Accra lieten Daan en Eef Cordus zich een fraaie Ghanese outfit aanmeten voor hun gouden bruiloftsfeest, dat in 2001 in Alkmaar werd gevierd temidden van hun tien kinderen, vijftien kleinkinderen en vele vrienden en bekenden.

Het familiewapen van Arthur Klink:
de Haagse ooievaar van moederskant;
de kris van Nederlands-Indië; de Golden
Stool van de Ashanti en het stadswapen van
Utrecht. - Collectie Arthur Klink

8 Op zoek naar nieuwe ‘neger-soldaten’ 1855-1911

‘De Afrikaansche soldaat, eenmaal goed gevormd (...) is het type van den soldaat, die blindelings gehoorzaamt, dien de chef ten allen tijde in zijn hand heeft, op wiens trouw men zich ten allen tijde gerust kan verlaten.’¹

Het gloedvolle pleidooi van de hertog van Saksen-Weimar, commandant van het Oost-Indisch Leger, en van gouverneur Rochussen voor hervatting van de Afrikaanse werving werd in Den Haag koel ontvangen. Rochussen had in het revolutiejaar 1848 al eens voorgesteld de werving aan de Kust van Guinea te hervatten, gezien de vrees voor oorlog in Europa. Daardoor konden wellicht minder Europese suppletietroepen uitgezonden worden. Bovendien kon oorlog in Europa overslaan naar Azië, net als in de Napoleontische tijd. Rochussen erkende dat er vroeger wel problemen waren geweest met de Afrikaanse soldaten, maar in de afgelopen jaren hadden de Afrikanen zich van hun gunstigste kant laten zien. Al eerder had ook generaal-majoor Von Gagern, die in 1846 een militaire inspectiereis naar Java had gemaakt, hervatting van de Afrikaanse werving gesuggereerd.²

Ook de hertog Van Saksen-Weimar hield een hartstochtelijk pleidooi voor meer neger-soldaten.³ ‘Men had aan mij gezegd dat deze negers tot verzet met zamenspanning zeer geneigd, bloedige toonelen van oproer voortgebracht hadden.’ Maar bestudering van de stukken had hem duidelijk gemaakt dat er slechts ‘handelingen van groote wanorde’ hadden plaatsgevonden, te weten een desertie met zamenspanning te Soerabaja, een opstand in Kedong Kebo en twee in de Padangse bovenlanden op Sumatra. In alle gevallen was het oproer te wijten aan inbreuken op de belofte van gelijke behandeling. Tegenover de bewering dat de Afrikanen door hun onzindelijkheid en ‘eigendommelijke reuk’ niet geschikt waren voor het slapen op een bultzak, stelde Van Saksen-Weimar de vraag of ‘onze beschonkene Europesche soldaten, diep beneden het vee vernederd, den dampkring met eene betere lucht aanvullen of hunne slaapsteden zindelijker hielden als de Afrikanen’. De rapporten over de Afrikanen waren naar zijn oordeel vooringenomen of erg opgewonden. Van Saksen-Weimar stelde dat Afrikaanse militairen in alle opzichten gelijkgesteld moesten worden met Europese soldaten. Ze dienden in voorkomende gevallen toegelaten te worden tot officiersrangen. Ook moesten ze in aanmerking kunnen komen voor de Militaire Willemsorde. Hij stofte ook nog een oud idee af: sommige Afrikaanse rekruten zouden toestemming moeten krijgen om hun vrouw mee te brengen. Zij zouden dan in Oost-Indië het ‘zuivere Afrikaansche ras’ kunnen voortplanten, ‘waardoor wij den grond konden leggen van eene militaire bevolking, welke zich met de inlandsche bevolking volstrekt niet zoude mengen’. De ongeveer negenhonderd Afrikanen, die nog in het KNIL dienden, zouden goede kaders opleveren om een jongere lichter van twee- tot drieduizend man op te leiden.

Het ministerie van Koloniën opperde drie bezwaren: de Afrikaanse soldaten waren pas na een intensieve opleiding bruikbaar, ze kostten meer dan Europese soldaten en de Britse regering zou naar verwachting bezwaar aantekenen.

Minister Pahud was van mening dat de bezwaren van Londen wel degelijk gegrond waren geweest. De ervaring had immers uitgewezen dat de werving van vrije Afrikanen vrijwel geen resultaat opleverde zodat men zich indertijd had moeten behelpen met het vrijkopen van slaven. Ondanks de manumissie viel niet te ontkennen dat de rekrutering aan Afrikaanse vorsten de gelegenheid had geboden hun slavenhandel voort te zetten. Een dergelijke gang van zaken was in de ogen van de minister inderdaad in strijd met de verdragen tegen de slavenhandel, die niet alleen de uitvoer van slaven wilden tegengaan maar ook gericht waren op het uitroeien van de slavernij in Afrika zelf. Dat laatste was een nieuw element, dat niet voorkwam in de eerdere discussies. De minister stuurde een negatief advies aan de koning. Willem II oordeelde dat het niet raadzaam was de werving te hervatten vanwege de te verwachten Britse protesten, maar deelde voor het overige de 'militaire consideratiën' van de hertog van Saksen-Weimar. In opdracht van Den Haag liet de legerleiding in Batavia een uitvoerig overzicht maken van alle verwickelingen en voorvallen met betrekking tot de Afrikaanse KNIL-soldaten.⁴

Enkele jaren later veranderde Den Haag van mening. De werving van vrijwilligers in Europa ondervond grote problemen. Na het revolutiejaar 1848 concentreerde het koloniale leger zich op de werving van Nederlanders, wellicht uit vrees voor revolutionaire besmetting uit het buitenland. Bovendien zoog de Krim-oorlog veel vrijwilligers weg, met name uit Zwitserland, een traditioneel reservoir van mankracht voor het KNIL. Overigens zou na 1856 een deel van de inmiddels afgedankte Anglo-Zwitserse legioenen overgaan naar het Oost-Indische leger.⁵ Maar dat was niet te voorzien toen koning Willem III bij Koninklijk Besluit van 15 oktober 1855 de hervatting proclameerde van de werving aan de Kust van Guinea.⁶

De werving moest zich beperken tot vrije mannen. Slaven konden niet als rekrut worden aangenomen. Eenmaal in Indië zou hun dezelfde behandeling ten deel vallen als de eerdere lichte Afrikanen, dat wil zeggen een gelijke behandeling met de Europese soldaten, met dien verstande dat ze geen sokken zouden krijgen en dat in plaats van een stromatras een matje met lederen hoofdkussen zou worden verstrekt. Kennelijk was het Den Haag ontgaan dat ook in andere opzichten inbreuk werd gemaakt op de gelijke behandeling. Het contract moest voor tenminste zes jaar worden aangegaan, maar liever voor negen of twaalf jaar, gezien de lange periode die nodig was om de Afrikaanse rekrut tot een geofend soldaat te maken. Een dienstverband voor onbepaalde tijd was niet toegestaan.

De legerleiding in Nederlands-Indië had gevraagd om 2500 Afrikanen, maar de neger-soldaten moesten niet in mindering worden gebracht op het Europese KNIL-contingent. Batavia stelde voor om de nieuwe Afrikaanse manschappen in mindering te brengen op het contingent Ambonezen, omdat de werving op de Molukken problemen ondervond.⁷

De voorkeur van Den Haag ging deze keer uit naar 'Kroe-negers', over wie gouverneur Schomerus in Elmina in eerdere correspondentie de loftrumpet had gestoken.⁸ Dit volk aan de kust van Liberia was in de negentiende eeuw zeer in trek als matrozen en kanoroeiers voor Europese koopvaardij schepen langs de West-Afrikaanse kust.

Het ministerie van Koloniën oordeelde dat er geen politieke bezwaren waren tegen heropening van de Afrikaanse werving. Nu in Oost-Indië de slavernij was afgeschaft, konden de Britten de rekrutering in West-Afrika niet langer afschilderen als een verkapte vorm van slavenhandel.⁹ Bovendien bestond er inmiddels uitzicht op de werving van 'geheel vrije mensen' uit een ander deel van Afrika, te weten de Kru-kust. De eerdere problemen met de Afrikaanse soldaten waren veroorzaakt door taalproblemen, en door onbekendheid met de zeden en gewoonten van mensen uit de binnenlanden van Afrika. 'Kroe-negers' daarentegen waren gewend 'aan den omgang met beschaafde volken'.

Een trage start

Op 26 december 1855 werd in Elmina de heropening van de werving van soldaten voor Java geproclameerd.¹⁰ De bekendmaking werd ook op affiches aangeplakt: van enige geheimzinnigheid was dus geen sprake. Schomerus berichtte aan Den Haag dat driekwart van het Britse Gold Coast Corps bestond uit vrijgemaakte slaven en dat van de Engelse burenen geen bezwaren te verwachten waren.¹¹ Eerder dat jaar was besloten tot sluiting van de katoen- en tabaksplantages aan de Goudkust. De plantages hadden te kampen met een chronisch gebrek aan arbeidskrachten. De werving voor het KNIL zou voortaan nog de enige economische activiteit zijn in de Nederlandse bezittingen ter Kuste van Guinea.

Op 22 oktober 1856 arriveerde W. Derx, benoemd tot commissaris van de werving voor Java, te Cape Coast, vanwaar hij met een Engels escorte naar Elmina reisde. Omdat Schomerus de maand tevoren was overleden, zou Derx meteen ook gouverneur worden. Dat laatste stuitte op grote bezwaren, zowel bij de Nederlandse ambtenaren die zich gepasseerd voelden, als bij de Elminezen die slechte herinneringen hadden aan het optreden van Derx toen hij tien jaar daarvoor in Elmina werkzaam was. Ze verweten Derx onverstandig optreden in een twist tussen twee wijken van Elmina in 1846 waarbij doden waren gevallen.

Als commissaris voor de werving wilde de 'neger-regering' Derx wel accepteren, op voorwaarde dat hij zich niet zou mengen in de interne zaken van Elmina. De koning en zijn notabelen wezen er nog wel op dat generaal Verveer indertijd 2 ounce 8 Engels goud had betaald per rekrut. Het voorstel van Derx om slaven voor Java te kopen à raison van 2 ounce goud per man vonden ze wel erg mager.¹²

Tegen alle adviezen in liet Derx zijn installatie als gouverneur op 6 november doorgaan. De notabelen van Elmina boycotten de plechtigheid: nimmer was een Nederlands gouverneur gearriveerd aan boord van een Engels schip, en dan ook nog onder Engels escorte van Cape Coast naar Elmina gebracht! Derx bedreigde oproerkraaiers met deportatie naar Oost- of West-Indië. Na de nodige protesten over en weer namen de zaken niettemin weer hun vertrouwde loop. Dat de mensen in Elmina Java inderdaad beschouwden als een balingsoord bleek korte tijd later, na een twist tussen twee wijken van Elmina waarin de koning een partijdige rol had gespeeld. De bewoners van wijk nr. 4 gingen hevig tekeer tegen hun koning en zeiden tegen Derx: 'Amiral – Koning is rakker, zend hem naar Java'.¹³

De hervatting van de werving ging traag van start, ondanks de veel hogere handgelden, die net als in Nederland uiteindelijk opliepen tot 200 gulden. Tweeënhalf jaar na de her-

opening van de werving in Elmina hadden zich slechts een twintigtal vrijwilligers gemeld. De nieuwe gouverneur J. van den Bossche legde uit dat de hele onderneming tot mislukken was gedoemd omdat alleen 'vrije negers' aangenomen mochten worden.¹⁴ Naar zijn oordeel bestond de bevolking van de Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea voor hooguit een kwart uit vrije mensen. De overige drievierde waren slaven of pandelingen. De vrije negers leefden in betrekkelijke welstand en hadden geen enkele reden zich voor de militaire dienst te melden, tenzij ze schulden hadden. De twintig rekruten hadden zich dan ook allemaal gemeld om met hun handgeld hun schulden af te betalen. Weliswaar waren ook slaven zich komen aanmelden om zich met het handgeld vrij te kopen, maar zij moesten krachtens de nieuwe Haagse voorschriften worden afgewezen. Was daar geen mouw aan te passen? Van den Bossche stelde voor om net als voorheen slaven in de gelegenheid te stellen zich met het handgeld vrij te kopen. Het oude argument dat de rekruten gered werden van een ellendig lot als mensenoffer kwam opnieuw op de proppen.

De nieuw benoemde bevelhebber van het KNIL, luitenant-kolonel Van Swieten, nam dit argument dankbaar over.¹⁵ Het Indisch leger bood 'die ongelukkigen' een uitweg uit de slavernij waar hun een wrede dood als mensenoffer te wachten stond. De Afrikaanse soldaten in het Indisch leger waren 'hoogst bruikbaar' gebleken en konden worden gevormd tot 'nuttige instrumenten in onze handen om het Nederlandsche gezag in de Oost-Indische archipel te helpen handhaven en het in staat te stellen te voldoen aan de gewichtige taak om beschaving in deze gewesten te verspreiden'. Soms moest de beschaving nu eenmaal met geweld gebracht worden. Van Swieten zou graag zien dat elk KNIL-bataljon één of zelfs twee Afrikaanse compagnieën zou tellen, naast twee Europese compagnieën.

De nieuwe gouverneur Nagtglas, die al twaalf jaar aan de Kust diende, deelde de mening dat de Afrikaanse werving tot mislukken was gedoemd als geen slaven gekocht mochten worden. Nagtglas stelde voor om naast vrijgeboren mannen ook pandelingen en vrijgekochte slaven tot de militaire dienst toe te laten. Op de vraag van het ministerie van Koloniën of het vrijkopen van slaven een stimulerend effect zou hebben op slavenjachten, antwoordde Nagtglas 'onverholen met ja'.¹⁶ Aan de kust waren niet veel slaven verkrijgbaar, want daar werden ze als deel van de familie beschouwd. Alleen slaven die zich misdroegen of schulden maakten, werden wel eens verkocht. Om aan de vraag te voldoen, zouden zeker in het binnenland meer slavenjachten georganiseerd worden.

Krijgsgevangenen en slaven die werden aangevoerd door slavenhandelaren of buitgemaakt in slavenjachten mochten volgens de regels niet in militaire dienst worden genomen. Nagtglas wilde wel terdoodveroordeelden aannemen, tenzij ze een misdaad naar Europese maatstaven hadden gepleegd. Ter toelichting schreef hij dat in Ashanti de doodstraf al bij allerlei lichte overtredingen werd opgelegd. De tenuitvoerlegging van dat vonnis kon maanden op zich laten wachten. Als deze veroordeelden vrijgekocht konden worden, zouden 'de geldzucht en de gouddorst der negers dienstbaar gemaakt kunnen worden aan de menselijkheid'. Uiteindelijk, zo berichtte Nagtglas aan Den Haag, was het welslagen van de onderneming afhankelijk was de interpretatie van het Koninklijk Besluit van 1855 en van de uitleg van het traktaat van 1818 tot wering van de slavenhandel en de brief van Lord Palmerston van 26 augustus 1841.¹⁷

Overigens werd meer dan de helft van de vrijwilligers afgekeurd, meestal wegens gemis van voor- of snijtanden of wegens liesbreuk. De medische keuring werd verricht door de apothekersbediende, omdat Elmina het al geruime tijd zonder arts moest stellen.

De beraadslagingen op het ministerie van Koloniën geven een zeldzaam kijkje in de Haagse keuken. Zou men schriftelijk aan Nagtglas berichten dat hij volgens zijn eigen interpretatie mocht handelen, waarbij Den Haag zich afvroeg wat er dan moest gebeuren met terdoodveroordeelden die niet door de medische keuring kwamen? Moest het KB veranderd worden, al dan niet na overleg met Londen? Of verdiende het de voorkeur om informeel te werk te gaan en Nagtglas mondeling te berichten dat hij voorlopig althans volgens zijn eigen voorstel kon handelen? Als de Britten dan later met bezwaren zouden komen, kon Den Haag eenvoudig een terechtwijzing uitdelen aan de gouverneur ter kust. Hopelijk zou tegen die tijd al 'een beduidend aantal Afrikanen' naar Java zijn verscheept.¹⁸

Pahud, die het ministerie van Koloniën had verwisseld voor de post van gouverneur-generaal in Batavia, hamerde nu zelf ook op 'het steeds klimmend belang eener krachtige hervatting van de Afrikaansche werving'. Op de Indische begroting waren al sinds 1857 posten opgevoerd voor de overtocht en de soldij van Afrikaanse soldaten, maar halverwege 1859 was nog steeds geen detachement uit Elmina gearriveerd.¹⁹ Het KNIL telde in 1859 nog 331 'oude' Afrikanen, die tussen 1831 en 1842 waren aangekomen.²⁰

Toen het fregat Barend Willem op 26 december 1859 ankerde voor de rede van Elmina stonden er ten langen lesten toch zeventig man gereed. Korporaal F. Woortman van de vaste bezetting meldde zich op het laatste ogenblik als vrijwilliger, zodat hij tevens als tolk kon dienen.²¹ Het werven van vrijwilligers die het Nederlands enigszins machtig waren, bleef problematisch. Bij een later transport werd tamboer Willem Huijdecoper, zelf een Java-veteraan, als tolk aan het detachement toegevoegd. Hij was wel bereid om als tolk te dienen tijdens de overtocht naar Batavia, maar wenste niet over te gaan naar het KNIL.²² Eenmaal in Batavia vroeg Huijdecoper toestemming daar te mogen blijven. Hij was niet de enige veteraan die zich bij nader inzien toch liever in Indië vestigde. In 1865 stelde de gepensioneerde KNIL-sergeant Hopbergen voor dat hij als tolk zou meereizen met het detachement rekruten aan boord van de Concurrent, waarna hij zich definitief op Java wenste te vestigen.

Met de sterk verhoogde handgelden konden de kosten van manumissie in één keer afbetaald worden. Indachtig de vroegere problemen met de krijgstucht werd er nauwlettend op toegezien dat de vrijwilligers vertrouwd werden gemaakt met de krijgsartikelen. Een Afrikaanse sergeant van de vaste bezetting las de krijgsartikelen voor in het Fanti, waarna de rekrut met een kruisje bevestigde dat de inhoud hem bekend was.

De rekruten uit Kumasi

Nagtglas achtte het niet nodig om opnieuw een hulpdepot te vestigen in Kumasi. Hij had opdracht om driehonderd man per jaar te werven, en dat aantal zou aan de Kust wel te vinden moeten zijn. Wel was de Asantehene ingelicht over de heropening van de werving, en uitgenodigd om manschappen te leveren ter delging van zijn schuld. De koning had nog een schuld uitstaan van 9600 gulden, ofwel 96 rekruten. In 1859 stuurde Nagtglas een

gezantschap naar Kumasi om aan te dringen op ruimere leverantie van rekruten. Het gezantschap bestond uit Kwassie Mijzang (Kwasi Mensah) en Pieter de Heer, een mulat uit Elmina die als secretaris diende. Asantehene Kwaku Dua besloot De Heer in Kumasi te houden om de contacten met de Nederlanders in Elmina te vergemakkelijken.²³ Begin 1860 noteerde Nagtglas de namen van zes 'vrijwilligers, opgezonden door den vorst van Ashantijn'. Voor de zes geleverde rekruten werd zijn schuld met 600 gulden verminderd.²⁴

Een jaar later stuurde de Asantehene drie mannen en vijf vrouwen (!) naar Elmina, met het verzoek 800 gulden in mindering te brengen op zijn schuld. Ze werden alle acht ongeschikt bevonden voor de militaire dienst. Maar Nagtglas wilde hen ook niet terugsturen naar Kumasi, waarze opnieuw zouden vervallen tot slavernij. De gouverneur stemde ermee in dat ze voorlopig als werklieden in gouvernementdienst konden treden, totdat ze zichzelf konden redden. Ze kregen een acte van manumissie en werden voorzien van een Europese naam. De acht werden toch in mindering gebracht op de schuld van Kwaku Dua.²⁵

De levering van rekruten uit Kumasi vlotte nog minder dan in de eerste periode. Halverwege 1867 had de koning 35 mannen en vijf vrouwen geleverd.²⁶ Van het journaal dat Pieter de Heer bijhield in Kumasi zijn gedeelten uit de periode 1866-1867 bewaard gebleven. De Heer berichtte uitvoerig over sterfgevallen, die onveranderlijk veel mensenoffers eisten, en over curiosa zoals een kind met twee hoofden en een vrouw die honderd kinderen zou hebben gebaard. In deze anderhalf jaar repte hij niet over de werving van soldaten, maar in april 1867 was hij wel getuige van een historische gebeurtenis. Op 28 april 1867 kwam een eind aan het leven van Kwaku Dua, de koning die met zijn uitzonderlijk lange regeerperiode van meer dan dertig jaar een belangrijk stempel heeft gedrukt op de geschiedenis van Ashanti. De Heer noteerde geschokt dat ruimschoots menskracht beschikbaar werd gesteld om de koning naar het hiernamaals te vergezellen. De ochtend na Kwaku Dua's dood werden volgens zijn telling in de straten van Kumasi driehonderd mensen 'ont-halsd', terwijl ook tweehonderd van 's konings vrouwen werden omgebracht. Bij diverse plechtigheden in de eerste maand na het overlijden van de koning telde De Heer in totaal 1075 mensenoffers. Daarop volgde een rouwperiode van tachtig dagen, waarin volgens de berekening van De Heer nog eens 536 mensen ter dood werden gebracht.²⁷

In Den Haag werden deze berichten gelezen als even zo vele gemiste kansen voor de Afrikaanse werving. Bij een hoger beschavingspeil zouden de Ashanti's deze mensen niet offeren maar verkopen voor het Oost-Indische leger, zo luidde de redenering. Op 28 mei 1867 werd Kwaku Dua opgevolgd door Kofi Karikari.

Ook langs de kust liep het niet bepaald storm bij het Werfdepot, maar toch meldden zich jaarlijks enkele honderden vrijwilligers. Lang niet alle kandidaten werden aangenomen. In 1862 werden slechts 126 van de 243 vrijwilligers aangenomen.²⁸ Nagtglas rapporteerde in 1863 dat de manschappen tevreden waren met hun nieuwe beroep en 'lust in den wapenhandel' aan de dag legden. Desertie was zeldzaam. Volgens voorschrift werden stipt alleen vrijwilligers aangenomen. Mannen die zich hadden aangemeld maar vervolgens toch aarzelingen vertoonden, werden 'onverwijld weggezonden'.²⁹

Gouverneur Nagtglas was een gedreven bureaucraat. Hij produceerde een niet-aflaten-

de stroom van instructies, modelformulieren en registers, die de indruk wekken dat hij een groot rijk bestierde in plaats van een onbeduidende buitenpost. Hij ontwierp een nauwgezette dagindeling voor de rekruten, formulieren voor het geneeskundig onderzoek, voorschriften voor vaccinatie tegen pokken, registers voor de boekhouder voor de uitreiking van kleding en maaltijden en regels voor ziekenbriefjes. Vrijwilligers die werden afgekeurd, moesten reisgeld krijgen om terug te gaan naar hun plaats van herkomst.

Uit het 'tableau voor de instructie en verdere dienstverrigtingen der Manschappen behorende tot het Afrikaansch Werfdepot' blijkt dat de dagelijkse routine niet overdreven zwaar was. De rekruten werden 's ochtends om vijf uur gewekt, waarna van zes tot acht exercities op het programma stonden. Dan was het tijd voor een wasbeurt, gevolgd door twee uur theorie. Van twaalf tot een uur werd er gegeten, gevolgd door twee uur rust. Om drie uur was er weer appèl, gevolgd door opnieuw twee uur exercities. Het avondmaal werd tussen zeven en acht uur gegeten. Dit programma gold slechts voor vier dagen in de week. De overige dagen hadden de rekruten veel vrije tijd, als ze tenminste geen wacht hoefden te lopen. De theorie bestond uit het leren van de Nederlandse benamingen van alle onderdelen van hun uitrusting, tot tien leren tellen, en het in- en uit elkaar nemen van een geweer.³⁰ Op zondag moesten de rekruten en de militairen van de vaste bezetting de godsdienstoefening in het kasteel St. George bijwonen. Net als zijn voorgangers in de jaren dertig schreef Nagtglas een instructie voor de omgang met de rekruten aan boord van het schip. Hij bekleemtoonde dat

*'voor elken Neger, zonder onderscheid, eene zachtzinnige behandeling eene dringende noodzakelijkheid is, en dat hogelijk valt aan te raden dat aan het Europeesche personeel met klem worde bekend gemaakt dat zij zorgvuldig zich van alle plagerijen behooren te onthouden, omdat de Negers op dat punt uiterst gevoelig zijn en ligtelijk in woede geraken, wanneer het tegenovergestelde het geval is.'*³¹

Ook diende elke klacht geduldig en zorgvuldig afgehandeld te worden, want de Afrikanen waren snel verongelijkt.

Tevredenheid in Batavia

Het leger in Indië was zeer ingenomen met de nieuwe zendingen Afrikaanse rekruten, maar beklaagde zich over het geringe aantal. Niet alleen de legercommandant, ook de Raad van Indië was, met de herinnering aan de Zwitserse munitierijen van 1860 nog vers in het geheugen, vol lof. De Afrikanen golden als veel betrouwbaarder en verre te verkiezen boven de meeste Europese vreemdelingen. Wel bleven Den Haag en Batavia van mening verschillen of de Afrikanen beschouwd moesten worden als deel van de Europese troepen of als deel van de inlandse of Ambonese eenheden. In de Haagse statistieken werden de Afrikanen geteld als deel van de Europese suppletietroepen. De legercommandant wilde de Afrikanen in mindering brengen op de sterkte van Ambonese soldaten, omdat de Afrikanen beter voldeden en omdat de werving van Ambonezen te weinig opleverde.³²

Op dat tijdstip, maart 1867, had het Oost-Indisch leger rond 450 Afrikaanse soldaten in dienst: een drietal oudgedienden die nog voor 1841 waren aangenomen, enkele in Indië geboren Afrikanen en de 579 man die sinds 1860 waren aangekomen. Van de nieuwkomers was een gedeelte kennelijk al niet meer in actieve dienst.

De Afrikanen arriveerden met grote tussenpozen. Tussen 1865 en 1868 duurde het meer dan drie jaar voordat eind 1868 weer een schip met vijftig Afrikanen voor Batavia ankerde. Het gevraagde aantal van driehonderd per jaar werd bij lange na niet gehaald, zelfs niet een gemiddelde van honderd man per jaar. Batavia stelde voor om de handgelden voor Afrikanen te verhogen teneinde dat bedrag te gebruiken voor het vrijkopen van slaven. Het tweede element van dat voorstel werd afgewezen omdat vrijkopen van slaven onvermijdelijk tot gevolg zou hebben dat de slavenjachten in het binnenland werden opgevoerd.³³

Tot 1872, het jaar waarin Nederland de vlag streek in Elmina, zouden nog 218 manschappen profiteren van het verhoogde handgeld van 200 gulden. Op 20 april 1872 vertrok de Robertus Hendrikus met het laatste detachement van 79 negerrekruten en 'de tolk voor de fantijnsche taal, P. de Heer' uit Elmina naar Batavia, met medeneming van de laatste uniformstukken.³⁴ Op die datum was de overdracht van Elmina aan de Engelsen al achter de rug, maar de Engelsen zagen kennelijk geen reden om de troepenlanding met de Robertus Hendrikus tegen te houden. Al met al waren in deze tweede fase van de werving 796 rekruten uit Elmina naar Indië verscheept.

Na de overdracht van Elmina

In een op 5 maart 1867 gesloten traktaat waren Engeland en Nederland een gebiedsruil overeengekomen, opdat elk land zijn invloedssferen kon consolideren. De grenslijn werd de Zoete Rivier oftewel Sweet River tussen Elmina en Cape Coast. Het gebied ten westen van de rivier viel aan Nederland toe, de strook ten oosten aan Engeland. Het was een slecht doordacht plan, want de twee landen oefenden geen soevereiniteit uit over de gebieden die ze 'ruilden' en ze hadden nagelaten de plaatselijke bevolking te raadplegen. Langs de kust braken opstootjes uit in verscheidene dorpen die niet 'geruild' wensten te worden. De Fanti-staten bundelden hun krachten tegen dit eenzijdig optreden van de Europese machten, die oude afspraken met voeten traden. Het Nederlandse bombardement op het weerspannige Komenda, dat weigerde de Nederlandse vlag te hijsen, was de laatste druppel: in 1868 kwamen vertegenwoordigers van de Fanti-staten te Mankessim bijeen voor de oprichting van de Fanti Confederatie.³⁵ Het eerste doelwit van de verenigde Fanti-legers was Elmina, dat niet tot dit verbond wilde toetreden om de goede relaties met Ashanti niet op het spel te zetten. In Kumasi was de overleden Asantehene Kwaku Dua opgevolgd door Kofi Karikari, die verontrust constateerde dat met de Fanti Confederatie een nieuwe machtsfactor was ontstaan. Elmina wist een aanval in mei 1868 af te slaan, maar de stad bleef afgesneden van de aanvoer van voedsel uit het achterland, zodat de voedselprijzen sterk stegen.

In Den Haag gingen opnieuw stemmen op 'tot loslating van koloniën, welke voor ons lastposten zijn', waarmee werd bedoeld op de Kust van Guinea en op de Nederlandse Antillen.³⁶ In 1870 kostte de Kust van Guinea's lands schatkist een kwart miljoen gulden. Elmina stuurde verscheidene deputaties naar Den Haag om hun onwankelbare trouw te

betuigen, maar er was in Nederland geen lobby van betekenis die zich beijverde om het behoud van de West-Afrikaanse bezittingen. En dus deed Nederland, aan de vooravond van de ‘scramble for Africa’, afstand van de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea. Handelsbelangen waren er niet meer en het beschaven van de negers kon beter worden overgelaten aan Engeland, want in dat opzicht had Nederland in West-Afrika geen indrukwekkende staat van dienst.

Londen wilde de Nederlandse bezittingen wel overnemen, maar veel concessies had Londen niet in petto in ruil voor een handvol vervallen Nederlandse forten. Nederland probeerde een Engelse toezegging los te krijgen dat de werving voor het Oost-Indisch leger ook na het vertrek van de Nederlanders mocht worden voortgezet, maar daarmee ging Londen niet akkoord. Wel vonden gelijktijdige onderhandelingen plaats over een wervingstraktaat (het ‘koelie-traktaat’) waarbij Nederland toestemming kreeg om in Brits Indië werkkrachten te werven voor Suriname. Den Haag en Londen waren tevens in overleg over een herziene versie van het Sumatra-traktaat: Londen was bereid het Nederlands gezag over Siak te erkennen, op voorwaarde dat Engelse handelaren hier onder eenzelfde regime van douanerechten zouden vallen als de Nederlanders. Het ‘koelie-traktaat’ was voor Nederland van groot belang omdat na de afschaffing van de slavernij in 1863 een groot tekort aan arbeidskrachten dreigde op de plantages in Suriname. Londen had geen bezwaar tegen de werving van contractarbeiders in India, maar wilde het Sumatra-traktaat en het ‘koelie-traktaat’ aan elkaar koppelen. Bij de behandeling in de Staten-Generaal wekte minister De Waal de indruk dat alle drie de verdragen aan elkaar gekoppeld waren, om zodoende te suggereren dat Engeland nog wel enige tegenprestatie leverde voor de Kust van Guinea. Ondanks protesten tegen het verkwanzelen van het erfgoed van de koene voorvaders gaf de Tweede Kamer op 5 juli 1871 met 34 stemmen voor en dertig tegen haar goedkeuring aan het opgeven van de West-Afrikaanse bezittingen. Tegen de verwachting in werd het vernieuwde Sumatra-traktaat afgestemd. Engeland bleek toch bereid tot verdere concessies en onthief Nederland van de eerder gedane belofte dat het de onafhankelijkheid van Atjeh zou eerbiedigen. Nederland kreeg nu dus de vrije hand in Atjeh, hetgeen al spoedig zou leiden tot de langste en bloedigste oorlog in de Nederlandse koloniale geschiedenis. Zelfs stemde Engeland in met een Nederlands verzoek om aan het verdrag inzake de Kust van Guinea alsnog een protocol toe te voegen, waarbij Nederland hier vrije arbeiders zou mogen werven, zodra Engeland zelf ook tot een dergelijke werving zou overgaan. De drie herziene traktaten werden zonder verdere problemen door de Staten-Generaal geloodst. Voor het overnemen van de Kust van Guinea betaalde Engeland een bedrag van 46.939,62 gulden voor de gebouwen met de inventaris.³⁷

Uit vrees voor ernstige ongeregelheden stuurde Nederland een oorlogsschip naar Elmina, maar de eigenlijke overdracht verliep op 5 april 1872 zonder grote problemen. Later dat jaar brak de verwachte oorlog uit tussen Ashanti enerzijds en de Britten en de Fanti Confederatie anderzijds. De Elminezen kozen de kant van hun oude bondgenoot Ashanti. Nadat Elmina niet had gereageerd op een Brits ultimatum om alle wapens en munitie in te leveren, bombardeerden de Engelsen op 13 juni 1873 vanaf kasteel St. George en vanaf de oorlogsschepen voor de kust de oude stad van Elmina, op de westelijke land-

tong. De inwoners waren van tevoren gevlucht. Elmina werd vrijwel geheel verwoest. Enkele dagen later werden de restanten geplunderd door Fanti's uit Cape Coast, die hun rekening kwamen vereffenen.³⁸ De nieuwe stad werd later opgetrokken op de oostelijke oever van de rivier de Benya.

Met de overdracht van Elmina aan Engeland in 1872 kwam een eind aan de soldatenwerving voor Indië. Wel bleef er voorlopig nog een Nederlandse consul in Elmina, onder andere voor de uitbetaling van de pensioenen aan de tachtig Java-veteranen en aan enkele tientallen anderen die in Nederlandse dienst hadden gewerkt.³⁹ De consul moest tevens uitzien naar nieuwe mogelijkheden om soldaten te werven voor Oost-Indië of arbeiders voor Suriname. De Afrikaanse soldaten in het Oost-Indisch leger werden niet ingelicht over de overdracht van Elmina aan de Britten. Alleen soldaten die aan het einde van hun contract opteerden voor terugkeer naar Afrika, zouden op de hoogte worden gesteld van de veranderde stand van zaken.

Jaren na het vertrek van het Nederlandse bestuur stuurde de koning van Ashanti een brief waarin hij zijn achterstallige kostgelden opeiste. Sinds 1867 waren geen kostgelden meer uitbetaald. Het ministerie van Koloniën erkende dat de koning recht had op een bedrag van 5280 gulden, op basis van 960 gulden per jaar. Over de nog uitstaande schuld wegens de niet-geleverde rekruten werd niet meer gerept. Uiteindelijk werd het bedrag van 5280 gulden op 5 juli 1876 door consul Pieter Hamel uitbetaald aan de gezant van de koning, met de plechtige verklaring dat hiermee 'alle rekeningen van welken aard ook tusschen de Nederlandsche regeering en het Rijk van Ashantijn zijn vereffend'.⁴⁰

Nieuwe wervingsinitiatieven in Afrika

Nu het Nederlandse bestuur in Oost-Indië de vrije hand had gekregen op Sumatra zag het zijn kans schoon om het sultanaat Atjeh te 'pacificeren'. Door het uitbreken van de Atjeh-oorlog ontstond een nieuwe vraag naar Afrikaanse soldaten, die goed bleken te voldoen in de strijd tegen de Atjehers. Den Haag bleef naar nieuwe mogelijkheden zoeken om 'het Afrikaansch element in het Indische leger' te versterken.⁴¹ In 1873 kreeg de directie van de West Afrikaansche Maatschappij een verzoek om inlichtingen over de mogelijkheid tot werving in de Kongo. De directie ontraadde het idee omdat Londen zich zou verzetten tegen de werving van Kongo-negers en omdat de Afrikanen in deze gewesten te zwak waren voor de militaire dienst.⁴²

De consul in Elmina, W.P.A. Le Jeune, en diens opvolger P.S. Hamel, hadden opdracht om voortdurend uit te kijken naar nieuwe wervingsmogelijkheden. Misschien waren er mannen in Elmina, die hadden geprotesteerd tegen de overgang naar Brits bestuur, van wie het Brits bestuur zich wellicht gaarne zou willen ontdoen? In het traktaat van 25 februari 1871 was afgesproken dat inwoners van Elmina desgewenst vrij zouden zijn om te verhuizen naar een andere Nederlandse kolonie. En waren de Portugezen niet druk in de weer om in West-Afrika arbeiders te werven voor Sao Tomé? Bood dat geen kansen voor de werving van vrije arbeiders voor Suriname?

Le Jeune antwoordde in 1873 dat hij geen kans zag op een hernieuwde werving voor Java. 'Nimmer heeft een inlander mij zijn verlangen kenbaar gemaakt om naar een

Nederlandsche bezitting te emigreren'.⁴³ Weliswaar waren in Elmina wel mensen die zich tegen het Engels bestuur hadden verzet, maar dat betrof hoofden van gevorderde leeftijd. En wat de werving van 'vrije arbeiders' voor Sao Tomé betrof: de Engelsen hadden langs de hele kust pamfletten verspreid waarop werd gewaarschuwd voor de slechte arbeidsomstandigheden in die Portugese kolonie.

Nadat de Engelsen in 1874 de slavernij hadden afgeschaft aan de Goudkust, onderzocht consul Hamel de mogelijkheden in gebieden die niet onder het Brits protectoraat vielen: Dahomey, of Grand Bassam en Assini in het grensgebied met Ivoorkust. De Britse minister van Buitenlandse Zaken, Lord Carnarvon, sprak zich uit tegen de Nederlandse plannen in Dahomey, omdat werving van rekruten zeker zou leiden tot een opleving van de slavenhandel.⁴⁴ In opdracht van Den Haag vertrok Hamel vervolgens met een stoet van zestien hangmatdragers, zes bagagedragers, twee bedienden, een kok en de tolk Plange richting Ivoorkust. In Kingjaboe overlegde hij met koning Amatifou, die er wel oren naar had, maar niets wilde doen zonder toestemming van de Fransen. Hij wilde de Fransen niet tegen zich in het harnas jagen uit vrees dat zijn gebied anders onder Engels gezag zouden komen. De Engelsen hieven hoge invoerrechten en zouden bovendien ook de slavernij verbieden. Als de Fransen akkoord gingen, zou koning Amatifou gaarne zijn medewerking geven. De rekrutenwerving zou bestaan uit de aankoop van slaven van hun eigenaars, à raison van 64 tot 80 dollar per hoofd, uiteraard geheel op basis van vrijwilligheid.⁴⁵ De Franse regering maakte echter bezwaar, ondanks de Haagse belofte dat het KNIL dan minder Fransen hoefde te werven.⁴⁶ Door de conventie van 1861 met Engeland achtte Parijs zich verplicht 'elke werving van negers onder welken vorm ook in hare Afrikaansche bezittingen' te verhinderen.⁴⁷

Hamel bleef vindingrijk: misschien in de Niger-Delta of in Liberia? Nadat hij enkele maanden met verlof in Nederland was geweest, deed Hamel op de terugreis naar Elmina voorjaar 1878 Liberia aan. Om de animo aan te wakkeren stuurde Den Haag informatie mee over de soldij en de rantsoenen voor de Afrikaanse KNIL-soldaten, waarin vooral de dagelijkse royale porties vlees breed werden uitgemeten. Ook de jenever werd niet vergeeten. Voor Den Haag stond vast dat de rekruten geen islamiet mochten zijn, want dat zou in Atjeh ongewenste complicaties kunnen opleveren. De voorstellen werden in Monrovia koel ontvangen.⁴⁸ Wel zou Liberia gaarne zaken doen met Nederland: er waren volop mogelijkheden voor de handel in palmolie, ivoor, rubber, hout etc.⁴⁹

Naar aanleiding van een voorstel van de commandant van het Oost-Indisch Leger werden inlichtingen ingewonnen omtrent het aanwerven van Abessiniërs (Ethiopiërs) en het oprichten van werfbureaus in de Verenigde Staten en in de Transvaalse Republiek.⁵⁰ De Nederlandse consul te Aden berichtte dat werving van Abessiniërs geen perspectief bood, maar dat er wel een mogelijkheid was om 'Zanzibar-negers' te verkrijgen voor de dienst in Indië, mits de Engelse regering dat toestond. Londen was net verwickeld in een intensieve campagne tegen de Oost-Afrikaanse slavenhandel, waarin Zanzibar een centrale rol speelde. Het oprichten van een werfdepot in Aden voor Zanzibar-negers paste duidelijk niet in die campagne. De werving in Transvaal werd niet verder onderzocht. Dus richtte de blik zich weer op West-Afrika, maar daar werd in 1880 het consulaat-generaal in Elmina opgeheven.

De zaken werden voortaan waargenomen door een honorair consul. Elmina zou niet langer een rol spelen in de Afrikaanse werving, maar in Den Haag bleef men zinnen op mogelijkheden om de 'negerwerving' te hervatten.

Amerikanen

Van verschillende kanten werden voorstellen gedaan voor de werving van negersoldaten in de Verenigde Staten. Tussen 1876-1879 had al een dertigtal zwarte Amerikanen gediend in het KNIL, maar hun prestaties waren toen niet vergeleken met die van de Afrikaanse soldaten. De Amerikaanse negers waren ingedeeld bij de artillerie. Het ging om ex-matrozen, die in Rotterdam waren aangeworven onder de belofte dat ze in Indië als politiemans dienst zouden doen. Ze waren zeer teleurgesteld toen bleek dat ze als soldaat moesten dienen. Dat voorspelde niet veel goeds voor de vooruitzichten op vrijwilligers voor het KNIL.

'Zou de Regeering te Washington echter bezwaren van politieke aard maken, indien de voorzichtige, beleefde en bescheidene Nederlandsche diplomatie de noodige stappen in het belang dier werving deed? Negers genoeg, zou zij antwoorden.' Volgens deze anonieme auteur in het *Indisch Militair Tijdschrift* was het een voordeel dat Amerikaanse negers geen 'half-wilden' waren, maar 'sterke moedige, in onze oogen ietwat beschaafde en Hollandsch, Fransch of Engelsch sprekende reuzen'.⁵¹

Amerikaanse gezanten in Den Haag hadden bepaald een ongunstig beeld geschilderd van hun zwarte landgenoten als 'bedriegers, dronkaards en moordenaars'. Maar KNIL-officieren, die erin waren geslaagd soldaten te maken uit de 'zoveel wilder en onbeschaafder Afrikaansche Negers' zouden zeer wel in staat zijn om ook uit de Amerikaanse negers goede soldaten te vormen. Net als een halve eeuw te voren kwam van deze plannen niets terecht.

Liberianen

Al vanaf 1860 doken geregeld suggesties op om de werving te beproeven in de 'onafhankelijke negerrepubliek Liberia', waar met name de hoofdstad Monrovia zou lijden onder ernstige overbevolking omdat er zo veel bevrijde slaven aan wal werden gebracht. Liberia was in 1847 gesticht door vrijgelaten negerslaven uit de Verenigde Staten. De politieke elite van Americo-Liberianen had geen bezwaar tegen het ronselen van inheemse Afrikanen voor de rubberplantages in eigen land, de cacaoplantages van de Spaanse kolonie Fernando Po en voor Frans Guyana. Maar, zo waarschuwde gouverneur Nagtglas al, eerst moest worden onderzocht of Engeland ermee kon instemmen dat 'Liberianen beschouwd kunnen worden als Zwitsers'.⁵²

Na enkele mislukte initiatieven werd in 1890 opnieuw een poging ondernomen in Liberia, waarbij de Rotterdamse handelsfirma Hendrik Muller en Co. optrad als agent van de geprivatiseerde werving. De Duitse stoomboot Celia legde op 12 november 1890 aan bij de plaats Greenville aan de Liberiaanse kust, waar de agenten van Muller al een honderdtal Afrikanen hadden verzameld. Hier werden 25 man goedgekeurd, maar het grootste deel van de honderd mannen was weggevlucht toen de bestemming van de reis duidelijk werd.

In het vervolg zouden Mullers agenten geen mededelingen meer doen over het reisdoel, noch over de militaire dienst. Mannen in Liberia waren vertrouwd met de werving voor koffie- en cacaoplantages in West-Afrika, voor de duur van een aantal maanden. Het idee van een reis 'overzee' en een jarenlange militaire dienst werkte afschrikwekkend.

Uiteindelijk nam de Celia 188 Liberianen aan boord. Volgens de officier van gezondheid, Van Driel, werden de stukken in rap Engels voorgelezen zodat niemand de inhoud begreep en daarna door de havenmeester in 'de landstaal' vertaald. Daarna zetten alle Afrikanen een kruisje. De reis per stoomschip naar Semarang duurde 42 dagen. Onderweg deelde Van Driel aan elke man een hemd, broek en een paar schoenen uit, maar geen uniformstukken. Toen de mannen op 13 januari 1891 aankwamen in Semarang waren ze dus nog steeds onkundig van hun militaire bestemming.⁵³

Pas in het garnizoen Willem I op Java drong tot de Liberianen door dat ze soldaat waren. Ze werden tot twee compagnieën geformeerd en kregen hun militaire opleiding, die nogal werd gehinderd door communicatieproblemen. Toen ze enkele dagen na aankomst hun contract voor een diensttijd van drie jaar kregen voorgelegd, weigerden ze te tekenen.

De mannen van de 2e compagnie Afrikaanse rekruten lieten via hun tolk weten dat ze niet hadden getekend voor de militaire dienst. Ze meenden dat ze waren geworven om een half jaar op cacaoplantages te gaan werken.⁵⁴ De rekruten van de 1e compagnie hadden geen bezwaar tegen de militaire dienst als zodanig, maar ze wilden niet zo lang weg blijven van hun vrouwen en kinderen. Slechts één van de Liberianen had de reis met vrouw en kind gemaakt. Als ze in de gelegenheid gesteld zouden worden vrouwen en kinderen op te halen in Liberia, wilden ze wel weer terugkeren naar Java. Ter compensatie spoorde de legerleiding hen aan om met een Indonesische vrouw te gaan samenwonen, maar dat bleek geen succes. De inlandse vrouwen wilden niet bij de Liberianen blijven omdat ze te weinig geld kregen voor het huishouden. Mogelijk probeerden de rekruten wat te sparen voor hun achtergebleven gezinnen. Al in de eerste vijf maanden ging de 2e compagnie Liberianen tweemaal in staking. Ondanks herhaalde bevelen bleven ze op 'op hunne slaaptafels liggen en gaven door verschillende gebaren of door een volstrekt stilzwijgen te kennen dat zij hardnekkig weigerden de gegeven orders op te volgen'. Een van de Nederlandse officieren bij dit 'Afrikaansch Rekruten Korps' weet de dienstweigering aan de tolken, die in Liberia in dienst waren genomen omdat ze de Engelse taal enigszins machtig waren.⁵⁵ De meeste van de zeventien tolken bleken echter geen Engels te spreken. Het onderzoek naar de stakingen wees uit dat de tolken in feite hoofden waren, en dat de rekruten gewend waren hun hoofden te gehoorzamen.

Het oordeel van de officier over zijn rekruten was niet geheel negatief. 'Verreweg de meesten zijn goedaardige, matige en volgzaam menschen en niet van verstand ontbloot; slechts enkelen zijn dom, brutaal, koppig en lui.' Maar ook 'oppassende rekruten' moesten vaak worden gestraft vanwege hun luidruchtigheid op het appèl, en voor 'oneerbiedigheid en brutaliteit'.

Omdat de Liberianen onder valse voorwendsels waren geworven leek het de legerleiding niet redelijk 'de krijgswetten in al hare gestrengheid op hen toe te passen'. Begin 1892 werden de mannen gerepatriëerd naar Liberia. Slechts vier Liberianen bleven in Indië ach-

ter: zij tekenden voor zes jaar militaire dienst, maar slechts twee van hen zouden daadwerkelijk in het leger dienen.⁵⁶ Eén rekrut overleed al in 1892. Een ander, Seabreeze, werd na herhaaldelijke desertie geplaatst bij het strafdetachment te Ngawi, waaruit hij ook wist te ontsnappen. In 1894 werd hij wegens insubordinatie veroordeeld tot acht jaar militaire gevangenis, maar een half jaar later ontsnapte hij ook uit de gevangenis. Tobij en Fryingpan werden allebei ingezet in Atjeh. Fryingpan overleed in 1903 op Java, maar Tobij verwierf een zekere faam in de kolommen van het *Overveluwsch Weekblad*. Hij verbleef in 1898 met verlof in Harderwijk, waar hij weer voor zes jaar bijtekende. Tobij zwaaide in 1904 af in Djokjakarta.⁵⁷ De Liberiaanse werving was uitgelopen op een kostbare mislukking.

Surinamers

In 1899 telde het KNIL nog dertig Afrikanen. Voor de aanvoer van nieuwe ‘negersoldaten’ bleef nog maar één bron over: Suriname. Toen hij diende als gouverneur van Suriname had de latere minister Idenburg het idee opgevat om bij wijze van experiment Surinamers naar het Koloniaal Depot in Nijmegen te sturen, de opvolger van het Koloniaal Werfdepot van Harderwijk. Na hun opleiding zouden ze dan bij het KNIL in Indië kunnen dienen. Het voorstel werd welwillend besproken in het *Indisch Militair Tijdschrift*. Dat de negers in Suriname te boek stonden als ‘lui en weinig voortvarend’ achtte de auteur geen probleem. ‘Ook het thans uitgestorven ras der negersoldaten die in Nieuw Guinea werden gerekruteerd zal in zijn vaderland wel aan het euvel van indolentie hebben mank gegaan [...] maar niettemin stonden zij behoorlijk hun mannetje in de Indische oorlogen’. Het leek hem zeker de moeite waard om te onderzoeken of Surinamers niet dezelfde goede militaire eigenschappen konden bezitten als ‘het Afrikaansche ebbenhout’.⁵⁸

De proef vond plaats op zeer bescheiden schaal: slechts zestien Surinaamse rekruten maakten de reis via Nijmegen naar Nederlands-Indië, waar ze begin 1911 werden ingedeeld bij de troepen in Atjeh. Het experiment was van korte duur. Het Koloniaal Verslag over 1912 vermeldt dat de Surinamers niet voldeden.⁵⁹

In 1915 was de laatste Afrikaanse soldaat uit de gelederen van het KNIL verdwenen. Het zou tot de jaren veertig duren voordat er opnieuw Surinaamse soldaten in Indië dienst deden. Na de Duitse inval van mei 1940 in Nederland meldden zich honderden Surinaamse vrijwilligers. Zij werden ingezet in Nederlands-Indië. Volgens de herinneringen van Indo-Afrikanen in Nederland was er nogal wat sociaal verkeer tussen de Belanda Hitam en de nieuwaangekomen Surinaamse militairen. Eén Surinaamse soldaat trouwde met een Indo-Afrikaans meisje, Rika Maurik.

1 NA, MK II, verbaal 1992, GGNI aan Kol. 24 april 1867 no 349/10, exh. 8 nov. 1867 no. 4.

2 NA, MK II, verbaal 5872, Kol. aan de Koning, exh. 14 oct. 1855 no. 494 geheim.

3 NA, MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving, Van Saksen Weimar aan de GGNI, 21 aug. 1849.

4 NA, MK II, verbaal 49, Generaal overzicht van hetgeen betrekking heeft op de werving van Afrikanen en van de verkregen resultaten, exh. 4 nov. 1850 no. 24.

- 5 Bossenbroek 1986: p. 33.
- 6 NA, MK II, verbaal 463.
- 7 NA, MK II, verbaal 6191, exh 30 oct. 1889, 21/1 no. 38.
- 8 NA, MK II, verbaal 463.
- 9 NA, MK II, verbaal 5872, 14 oct. 1855 no. 494 geheim.
- 10 NA, MK II, Journalen KvG 6661.
- 11 NA, MK II, verbaal 5872, Schomerus aan Kol., 1 oct 1855 no 470 geheim.
- 12 NA, MK II, verbaal 5886, adres van de Regering van Elmina, oct. 1856, exh. 17 dec. 1856 no 729.
- 13 NA, MK II, Journalen KvG 6661, 29 dec. 1856.
- 14 NA, MK II, verbaal 5899, Van den Bossche aan Min.van Kol., 30 april 1858, exh. 5 mei 1858 no 180.
- 15 NA, MK II, verbaal 5953, Van Swieten aan de GGNI 19 mei 1859, exh. 29 sept 1859, kabinet LK 4.
- 16 NA, MK II verbaal 1130, Nagtglas aan Kol., exh. 16 dec. 1861 no. 3.
- 17 NA, MK II, verbaal 5953, Nagtglas aan Kol. 12 juli 1859, exh. 29 sept. 1859 Nota La L 4 kab.
- 18 *ibid.*
- 19 NA, MK II, verbaal 6531, GGNI aan Kol., exh. 23 juni 1859 no 217 en no 227.
- 20 Koloniaal Verslag 1859.
- 21 NA, MK II, Journalen KvG 6662.
- 22 NA, MK II, Journalen KvG 6663.
- 23 Baesjou 1979: p. 55 noot 12.
- 24 NA, MK II, Journalen KvG 6662.
- 25 NA, MK II, Journalen KvG 6662.
- 26 NA, MK II, verbaal 1992, Elmina aan Kol. 16 mei 1867 no. 3393, exh. 8 nov. 1867.
- 27 KITLV, Extract uit het journaal gehouden te Comassie door eenen tapoeier.
- 28 Koloniaal Verslag 1862, p. 39.
- 29 NA MK II, verbaal 1228, rapport van Nagtglas aan Kol. 1863 no. 12/10.
- 30 NA, MK II, Journalen KvG 6662.
- 31 NA, MK II, Journalen KvG 6662.
- 32 NA, MK II, verbaal 1992, commandant van het leger, 31 maart 1867, exh. 8 nov. 1867 no. 4/1381.
- 33 NA, MK II verbaal 1992. Kol. aan GGNI, exh. 8 nov. 1867 no. 4/1381.
- 34 NA, MK II, verbaal 2494, exh. 24 mei 1872 no 9.
- 35 Baesjou 1979: p. 14-17.
- 36 NA, MK II geheim en kabinetsverbaal 6002, Kol. aan BZ, 4 dec. 1868 TI5.
- 37 Mollema 1954.
- 38 Baesjou 1979: p. 52.
- 39 NA, Buitenlandse Zaken, Consulaat Elmina 1.
- 40 NA, BZ, Cons. Elmina 4.
- 41 Woltring 1962: deel II, p. 489.
- 42 NA, MK II, Nota negerwerving, bijlage II.
- 43 NA, BZ, Cons. Elmina 6, 14 juli 1873 geheim nr 21/10.
- 44 Woltring 1962: deel II: p. 431.
- 45 NA, BZ, Cons. Elmina 6, Hamel aan Kol., 15 nov.1877, no.2 vertrouwelijk.
- 46 Woltring 1962: deel II: p. 489.

- 47 NA, BZ, Cons. Elmina 5, BZ aan Hamel, 23 april 1878.
- 48 NA, MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving, bijlage III, Negerwerving in Liberia.
- 49 NA, BZ, Cons. Elmina 5, Department of State, Republic of Liberia, to consul Hamel, 14 jan. 1880.
- 50 NA, MK II Nota negerwerving, bijlage II.
- 51 'Het behoud van het Afrikaansche Element' 1881: pp. 372-386.
- 52 NA, MK II, verbaal 1099, exh. 14 sept. 1861.
- 53 NA MK II, verbaal 6204, 26 nov. 1890 DI7 no. 746.
- 54 NA, MK II, verbaal 6203, 13 juni 1891.
- 55 'Het Afrikaansch Recruten Korps' 1892: pp. 2-13.
- 56 NA, MK II verbaal 6209, 19 april 1892 R 5 geheim no. 238; verbaal 6207, 20 feb. 1892 P 2; Volgens Kalff (1928) bleven 13 Liberianen in Indië achter.
- 57 De gegevens over deze vier Liberianen zijn verzameld door J.-J. Vrij. Voor Tobij in Harderwijk zie H. 9.
- 58 'De proef met Surinaamsche recruten' 1908: pp. 975-977.
- 59 Koloniaal Verslag 1912: p. 50.

Herinneringen van een Indisch officier

De veelschrijver W.A. van Rees heeft als officier in het Oost-Indisch Leger herhaaldelijk Afrikaanse compagnieën onder zijn bevel gehad. In het hoofdstuk 'Hoe er omgesprongen wordt met soldaten van verschillende natiën' in een van zijn mémoires beschrijft hij de interculturele communicatie tussen een Hollandse officier en een Afrikaanse compagnie.¹

'Al wat ik geleerd had bij de neger-kompagnie, bepaalde zich tot:

- 1. te gewinnen aan de eigenaardige lucht der zwarten*
- 2. de beteekenis en toepassing der woorden 'kakkeraba' en 'kokkeroko' (klein en groot); 'o jee papa' en nog een paar uitdrukkingen*
- 3 de overtuiging dat de rekruten of nieuwelingen als apen en honden afgericht moesten worden, om hen eerst tot mensch en daarna tot soldaat te promoveeren.*
- 4 idem dat de gedresseerde, afgeëxerceerde negers, die het maleisch reeds verstonden, zeer geschikte sujetten zijn en geen last hoegenaamd veroorzaken.*

Ik zie nog het kleine kregel kompanies-kommandantje een inspectie houden over die reuzen van zes en een halve voet. Natuurlijk sprak hij het afrikaansch niet, want er zijn zóó veel dialecten, dat de negers onderling elkander dikwijls niet verstaan. Maar toch wist hij zich te doen begrijpen. Bijv. de man heeft het slot van zijn geweer niet schoon gemaakt. De kapitein wijst er zoo lang naar, tot dat de man zijn oog en op heeft geslagen. Nu zegt de kapitein in het maleisch "trabaai, kottor" (niet goed, vuil); de man knikt, om te toonen dat hij het gezien heeft. De kapitein springt daarna in de hoogte en geeft in den sprong den Afrikaan een fikschen klap op het gezicht. De Afrikaan knikt nog eens, tot bewijs dat hij het nu goed begrijpt.

Ander voorbeeld: er is gelast op het appèl de schoenen (of eenig ander equipementstuk) in de hand mede te brengen. Zeker rekrut heeft niet geweten, dat de schoenen gepoetst moeten zijn. Om hem dit te beduiden, toont men hem een glimmenden schoen van zijn nevenman; het verschil valt den wildeman in het oog en hij slaakt een geluid, diep uit den keel opgehaald, om dat te bevestigen. De officier slaat nu met den ongepoetsten schoen den man op zijn wang, en deze salueert om te toonen dat hij geheel overtuigd is en de zaak niets duisters meer voor hem heeft.

Deze wijze van handelen nu is niet reglementair, want eigenlijk had de schuldige met arrest of strafpeloton moeten gestraft worden; maar hiermede wordt geen wilde tot nadenken gebracht – practica is multiplex.'

1 W.A. van Rees, *Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch Officier*, deel I

De heuvel achter Kasteel St. George d'Elmina staat nog steeds bekend als Java Hill, maar slechts een enkele bewoner kent de geschiedenis van de Java-veteranen. (Foto: I. van Kessel)

9 Terug naar Afrika:

Harderwijk, Bronbeek en de veteranen van Java Hill

‘Het is een eigenaardig slag van volk, die oude Javanen, moedig en trouw, even als op hunne medaille staat en ijverig zijn ze ook.’¹

Al in 1835 begon de repatriëring van Afrikaanse veteranen uit Indië naar Elmina op gang te komen. Enkele soldaten van de eerste lichter, voortijdig gepensioneerd wegens hun verwondingen, keerden via Nederland terug naar huis. In het Koloniaal Werfdepot van Harderwijk wachtten niet alleen koloniale troepen op hun uitzending naar de Oost of de West, ook teruggekeerde militairen verbleven daar in afwachting van hun ontslagpapieren, reisdocumenten en de bewijsstukken voor hun pensioen of andere uitkeringen.

De reis per zeilschip rond Kaap de Goede Hoop duurde gemiddeld 120 dagen. Na aankomst in Nederland moesten de Afrikaanse veteranen vaak nog maanden wachten op een scheepsgelegenheid naar Elmina. Vooral na de stopzetting van de Afrikaanse werving in 1842 deden nog maar weinig Nederlandse schepen Elmina aan. Het vertrekschema uit Batavia werd na de ervaringen met de eerste remigranten hierop afgestemd, om Afrikaanse veteranen zo veel mogelijk een winters verblijf in Nederland te besparen. Al met al kon wel een jaar verlopen tussen het afzwaaien en het moment waarop een Afrikaanse KNIL-veteraan weer voet op Afrikaanse bodem zette. Na de opening van het Suez-kanaal (1869) en de oprichting van de Stoomvaartmaatschappij Nederland in 1870 werd de reisduur een stuk bekort. In het laatste kwart van de negentiende eeuw beliep de reisduur Batavia-Nederland per stoomschip via het Suez-kanaal gemiddeld veertig dagen.

Gevangenis

Negerkorporaal Manus Ulzen, gegageerd wegens een schotwond in het linkerbeen, arriveerde op 4 december 1835 voor de rede van Texel, met het schip Schoon Verbond. Van Texel is het detachement waarschijnlijk met een schuit over de Zuiderzee naar Harderwijk gebracht.

Een week later informeerde de commandant van het Koloniaal Werfdepot bij het ministerie van Koloniën wat hij moest aanvangen met de Afrikaanse korporaal Ulzen, die ‘wegens zijn bekomen blessuren op twee krukken springt, en met de taal hier te lande niet bekend is, en niet wist werwaarts hij zich zoude begeven’.² Manus Ulzen was de eerste Afrikaanse veteraan die zich in Harderwijk meldde. Het ministerie van Koloniën antwoordde dat Ulzen met het eerst volgende schip naar de Kust van Guinea gebracht moest worden. Hij moest goed worden behandeld zodat hij bij thuiskomst alleen maar positieve verhalen te vertellen had, wat belangrijk was voor de Afrikaanse werving. Maar zijn beenwond was te ernstig om verder te reizen. Ulzen werd een jaar lang verpleegd in het Militair Hospitaal in Utrecht, alvorens hij begin 1837 de reis naar Elmina kon vervolgen. De ziekenhuiskosten à 130 gulden werden ingehouden op zijn pensioen. Twee Afrikaanse soldaten waren hem

inmiddels voorgegaan, John Gober en Kudjo Akutscha.³ Akutscha, die twee jaar had gediend bij het garnizoen van Elmina voordat hij in 1831 tekende voor zes jaar in Oost-Indië, had in de Lampongse districten een kogelwond aan zijn rechterarm opgelopen. In april 1836 ging hij aan land in Nieuwe Diep, bij Den Helder, vanwaar hij naar Harderwijk werd gebracht. In september van dat jaar keerde hij met de Prinses Marianne terug naar Elmina, waar hij in 1840 overleed.⁴

Aanvankelijk bekommerde niemand zich om de onfortuinlijke John Gober, de eerste Afrikaanse soldaat die uit Indië terugkeerde.⁵ Gober reisde op het schip Sumatra samen met Jan Middag, die wegens reumatiek met vervroegd pensioen was gestuurd. Jan Middag, die al 40 jaar oud was toen hij in 1832 tekende voor zes jaar in Indië, overleed aan boord van de Sumatra. Toen John Gober op 17 september 1835 aankwam in Hellevoetsluis, was niemand van zijn komst op de hoogte. Pas op 21 november ontving het ministerie van Koloniën een bericht uit Batavia over de gegageerde negersoldaat John Gober. De reden voor zijn vervroegd pensioen staat niet vermeld in zijn stamboek. Aanvankelijk werd hem alleen een jaarlijkse bijstand van 36 gulden toegekend, maar later werd dat omgezet in een volledig soldatenpensioen van 106 gulden. Het KNIL had kennelijk geen klachten over hem, want Batavia stelde voor Gober in Elmina in te schakelen bij de werving. Gober ging in Hellevoetsluis van boord met achterlating van zijn kist met spullen. Waarschijnlijk uit gebrek stal hij tijdens de overnachting in Vlaardingen 5 gulden uit de broekzak van een sergeant, waarvoor hij door de rechtbank in Zuid-Holland veroordeeld werd wegens diefstal tot vier maanden gevangenisstraf. Op 20 januari 1836 werd John Gober uiteindelijk vervroegd ontslagen uit de gevangenis te Den Haag en opgehaald door sergeant De Rooij van het Koloniaal Werfdepot. De Rooij kocht voor hem een hemd, onderbroek, broek, een paar wollen kousen, een paar schoenen en een halsdoek, waarvoor 10,40 gulden werd ingehouden op Gobers gagement. Op 7 maart 1836 vertrok Gober met het schip Maria naar Elmina, met slechts 2 gulden op zak. Rijk was Gober dus niet geworden, maar hij keerde in elk geval terug met een goed voorziene klerenkist: zeven witte broeken, een oranje broek, een blauwe lakense broek, een blauwe linnen broek, acht hemden, vier blauwe linnen buisjes, een blauwe linnen jas, een zwart vest, een paar schoenen, vier stropdassen, een paar handschoenen en nog zo een en ander.

De luitenant die het detachement begeleidde, kreeg opdracht erop toe te zien dat niemand aan Gobers bezittingen kwam. Het had weinig gescheeld of Gobers zuurverdiende spullen waren achterovergedrukt door de schipper van de Sumatra. De commandeur in Elmina werd geïnstrueerd dat Gober zodanig ‘behandeld, gekleed en verciert’ moest worden dat anderen zouden worden aangespoord om ook te tekenen voor de dienst op Java. Batavia kreeg orders voortaan tijdig bericht te sturen over terugkerende negersoldaten. Als dat niet mogelijk bleek, moest de schipper opdracht krijgen de Afrikanen aan boord te houden totdat nadere orders waren ontvangen.⁶

In 1838 keerden korporaal Jan Pot en Afrikaans fuselier Jan Nieser via Harderwijk terug naar Elmina, beiden vervroegd gepensioneerd omdat ze schotwonden hadden opgelopen in de expedities op Sumatra's Westkust. Ze reisden naar Elmina met het schip Rhoon en Pendrecht, dat ook de manschappen aanvoerde voor de strafexpeditie tegen koning Bonsu

van Ahanta. In Den Haag waren ‘onderhandsche particuliere informaties’ ontvangen dat de reeds eerder teruggekeerde Manus Ulzen, Kudjo Akutscha en John Gober in Elmina opnieuw als slaven werden beschouwd en dat hun gagement werd genoten door hun voormalige meesters. Generaal-majoor Verveer kreeg opdracht een en ander te onderzoeken.⁷ Die geruchten waren duidelijk ongegrond, want de betrokkenen waren niet van slavenkomst. Elk kwartaal haalden ze zelf hun pensioengeld op bij kasteel St. George.

Harderwijk

Als thuisbasis van het Koloniaal Werfdepot was Harderwijk gewend aan een bonte verzameling van rekruten en veteranen, afkomstig uit alle hoeken van Europa. De inwoners van Harderwijk koesterden wat ambivalente gevoelens tegenover de ‘kolonialen’. Enerzijds was het Koloniaal Werfdepot een belangrijke economische activiteit, anderzijds stuitte de wildgroei van kroegen en bordelen op morele bezwaren. Het ligt voor de hand dat de komst van de negersoldaten enige opschudding gewekt moet hebben in deze Veluwe stad, maar in de berichtgeving van de plaatselijke pers klinkt die verbazing niet door. Daarbij moet wel worden aangetekend dat de eerste plaatselijke krant, het *Harderwijksch Weekblad*, verscheen vanaf 1845, toen Afrikaanse soldaten al een tiental jaren deel uitmaakten van het straatbeeld van Harderwijk. Misschien was het nieuwtje eraf.

Als de Afrikanen al de kolommen haalden van het *Harderwijksch Weekblad* of het *Overveluwsch Weekblad*, dan betrof het meestal zakelijke berichtjes over aankomst en vertrek: ‘12 Sept. Morgen zal van hier met scheepsgelegenheid naar het Nieuwe Diep vertrekken een detachement sterk 27 Afrikanen van het Oost Indisch leger, sedert eenigen tijd alhier, als onbekwaam tot verderen dienst, terug.’⁸ In de periode tot 1850 keerden 112 Afrikaanse soldaten via Harderwijk terug naar Elmina.⁹

De schaarse *human interest*-verhalen roemen vooral hun loyaliteit. Korporaal Jan Kooi, tijdens zijn verblijf in Harderwijk zelfs tweemaal door een vooraanstaand schilder geportretteerd, werd in het *Overveluwsch Weekblad* belicht als een held van de Atjeh-oorlog.¹⁰ Kooi verbleef in Harderwijk voor de terugreis naar Elmina. Soldaat Tobij (Tobey) daarentegen, een Liberiaan, verbleef met verlof in Nederland om daarna terug te keren naar Indië. Al in Indië had hij de wens uitgesproken om ooit de koningin te mogen zien, en om die reden bracht hij zijn verlof in Nederland door. Op zondag 12 juni 1898 ging hij onder begeleiding van een sergeant naar Soestdijk, waar hij bij het paleis postvatte om een glimp van Hare Majesteit op te vangen tijdens haar rijtocht naar de kerk. Omdat het paleis van tevoren was ingelicht, kreeg Tobij in zijn piekfijn verzorgde Indisch uniform een plaats binnen het hek aangewezen. Toen het hofrijtuig met Hare Majesteit passeerde, nam Tobij

‘terstond een onberispelijk militaire houding aan. De Koningin liet haar rijtuig stapvoets rijden en toen H.M. Tobey bespeurde, knikt zij hem lachend toe. Wel had Tobey zich een Koningin anders voorgesteld – zooals hij dat op een plaatje gezien had, met een kroon op – doch zooals hij de Koningin nu zag, vond hij Haar toch ook lief.’¹¹

Terugkerende Afrikanen verbleven in Harderwijk totdat een scheepsgelegenheid naar Elmina was gevonden. Tenzij ze zich in Harderwijk opnieuw verbonden voor de dienst in Indië: dan vertrokken ze met de overige oudgedienden samen met het detachement rekruten uit Harderwijk naar de haven van vertrek. Sergeant Willem Matthijs, die in 1831 met de eerste lichter naar Batavia was gezeild, arriveerde in 1844 in Harderwijk. Hij had in Indië nog een keer voor zes jaar bijgetekend en was in 1838 tot sergeant bevorderd. In Harderwijk besloot hij opnieuw bij te tekenen. Desgevraagd liet Batavia weten dat er geen bezwaren bestonden tegen de terugkeer van de Afrikaanse sergeant en dus keerde Willem Matthijs na een verblijf in Nederland van meer dan een jaar terug naar Java.¹²

Tussen 1872 en 1880 besloten acht Afrikanen tijdens hun verblijf in Harderwijk bij te tekenen voor Indië.¹³ Het jaar 1873 vertoont een piek van drie man: wellicht hadden zij in Harderwijk te horen gekregen dat de Kust van Guinea in Engelse handen was overgegaan. Voor ex-KNIL militairen was dat mogelijk een reden om terugkeer naar Indië te verkiezen.

Het bevolkingsregister van Harderwijk vermeldt de namen van achttien Afrikanen die tussen 1843 en 1906 te Harderwijk zijn overleden.¹⁴ Soms gaat het om mannen van middelbare leeftijd, die kennelijk hun contract hadden uitgediend en ervoor hadden gekozen om hun pensioen in Afrika te genieten. Negerfuselier Ko Bus, uit Elmina, was al 67 jaar oud toen hij in 1906 in Harderwijk overleed. Ahrens was 42 jaar, Koffie Bossum 41 jaar, en Valentijn, die in Indië vele malen had bijgetekend, overleed op de leeftijd van 48 jaar. Maar onder de overledenen waren opmerkelijk veel jonge mannen, die vermoedelijk voortijdig uit de dienst waren ontslagen wegens verwondingen of ongeschiktheid. Andries de Bie stierf toen hij 29 jaar oud was, Kudjo Ebiré, Houthuyzen, Saliemba en Tengbergen waren 28 jaar en Cobbina Jaboi was pas 19 jaar.

Sommigen verkozen aanvankelijk op Java te blijven, maar wilden veel later alsnog terug naar Afrika. Kwassie Okein, een soldaat van het garnizoen in Elmina die in 1862 overging naar het KNIL, diende in Indië totdat hij in 1879 werd afgekeurd nadat hij in Atjeh een schotwond boven zijn oog had opgelopen. Hij vestigde zich in Semarang, maar vroeg twintig jaar (!) later alsnog overtocht naar Elmina aan. Uiteindelijk keerde Kwassie Okein 38 jaar na zijn vertrek terug naar Afrika.¹⁵

Een aantal terugkerende veteranen overleed aan boord van het schip, een enkeling zelfs in het zicht van de Afrikaanse kust. De staat van gegageerde militairen, die met de veteranen mee werd gestuurd naar Elmina, noemt in een aantal gevallen ook de reden van ontslag. Naast expiratie van dienst is dat veelal ongeschiktheid voor verdere dienst. Oogziekten en blindheid worden vaak genoemd als reden van ontslag, naast schotwonden, verminkingen, zwakte, onnozelheid, razernij en liesbreuk.¹⁶ Uit hun uiterst bescheiden nalatenschap blijkt dat de veteranen niet als welgestelde mannen naar huis gingen. De nalatenschap van Jan Middag bedroeg 6,92 gulden.¹⁷

Bronbeek

Het Koninklijk Koloniaal Militair Invalidenhuis bij Arnhem, beter bekend als 'Bronbeek', werd in 1863 geopend als opvang voor invalide of bejaarde oud-militairen uit het koloniale leger.¹⁸ Naast Nederlanders, Duitsers, Belgen, Zwitsers, Fransen, Italianen,

Denen, Polen, Engelsen, Zweden en Russen verbleven hier ook enkele Afrikanen. Op 25 juli 1890 meldden zich twee Afrikaanse veteranen bij Bronbeek: Dirk van Es en Louis Carré. Waarschijnlijk twee oude legerkameraden: ze traden allebei in 1868 in dienst bij het Afrikaans Werfdepot in Elmina en zetten in augustus 1870 voet aan wal bij Batavia. Ze maakten de reis op het schip Ternate, waarmee ook Jan Kooi, Gerrit Artz, Hendrik Mooi en Frits Hoed naar Batavia zeilden. Zowel Van Es als Carré vochten jarenlang in de Atjeh-oorlog, waar Carré ook enkele schampschoten tegen been en borst opliep. Van Es en Carré tekenden beiden bij voor zes jaar en zwaaiden af in 1888, respectievelijk in Poerworedjo en Semarang, elk met een pensioen van 190 gulden per jaar. Twee jaar later doken ze op in Bronbeek. Van Es hield het in Bronbeek niet lang vol: hij werd er op 17 september 1890 op eigen verzoek al weer ontslagen. Zijn verdere lotgevallen zijn niet bekend. Carré bleef in Bronbeek tot zijn dood in 1897 aan de gevolgen van ‘pericarditis acutus’.¹⁹ De Atjeh-medailles en de bronzen medaille voor trouwe dienst van Louis Carré hangen in de vergaderzaal van Bronbeek nog in een uitstalkast. Blijkens het bewonersregister van Bronbeek waren Van Es en Carré de enige Afrikanen van de eerste generatie die in dit militair tehuis belandden. Onder de latere bewoners waren nog verscheidene Indo-Afrikanen, wier Afrikaanse herkomst meestal niet meer wordt vermeld. Soms wel: het bewonersregister vermeldt bij de Indo-Afrikaan James Zeller dat zijn vader, Johannes Zeller, was geboren in Abyssinië.²⁰ De 70-jarige James Zeller werd begin 1952, enkele maanden na zijn aankomst in Nederland, opgenomen in Bronbeek, waar hij in 1966 overleed. Hij kreeg er de werkzaamheden van ‘huiskamerbediende’ en ‘afstoffen benedengang’ toebedeeld.

De Java-berg (Java Hill)

Al met al keerden over een periode van zo'n 75 jaar tussen de vier- en vijfhonderd KNIL-veteranen terug naar Afrika. In de beginjaren van de werving koos de grote meerderheid van de afzwaaiende Afrikaanse veteranen voor terugkeer naar Elmina, maar later opteerden de meesten voor vestiging op Java. Ruim de helft van de Afrikaanse soldaten overleed tijdens hun langdurige dienstdienst: zij kwamen dus nooit voor de keuze te staan. In de beginjaren was een groot deel van de rekruten afkomstig uit de kuststrook. Het lag voor de hand dat zij naar huis terug wilden keren. Zij zullen in de regel hun familie weer hebben opgezocht. Onder hen bevond zich luitenant Pieter Hermans die terugkeerde naar Axim, waar hij nog tientallen jaren zijn gagement incasseerde. Voor de soldaten uit het binnenland lagen de zaken anders. Terug naar ‘huis’ was voor hen geen optie. Als het al mogelijk zou zijn om hun geboortestreek terug te vinden, zou dat een maandenlange voettocht betekenen, met alle risico's om onderweg opnieuw slachtoffer te worden van slavenjagers. De pensioenen konden alleen uitbetaald worden in Elmina, Accra of Axim. Bovendien waren de Donko's in de kustplaatsen vreemdelingen, aan wie misschien ook nog het stigma van de vroegere slavenstatus kleefde.

Veel veteranen vestigden zich op een heuvel achter kasteel St. George, de Catoenbergh, die al spoedig bekendstond als de Java-berg. Vanaf ongeveer 1850 komt die naam ook voor in de officiële stukken. In 1855 werden de fortificaties op de heuvel opnieuw opgebouwd

als 'Fort Java'. Bij die gelegenheid werd een steen ingemetseld met het opschrift 'Februari 1855 -Java' die nu nog steeds is te zien in de toegangspoort van kasteel St. George.²¹ De Nederlanders in Elmina duiden de ex-KNIL-soldaten vaak aan als 'oude Javanen'. Met die nieuwe benaming kregen ze ook een nieuwe identiteit aangemeten. Terwijl de 'kustnegers' onveranderlijk werden afgeschilderd als lui en gemakzuchtig, waren Nederlandse ambtenaren en bezoekers unaniem in hun lofprijzingen voor de discipline, betrouwbaarheid en ijver van de 'oude Javanen'. Jeekel beschrijft 'de oude dapperen van het Indische leger' als mannen die hun status in Elmina vooral ontleen aan hun militaire carrière. Ze liepen rond in diverse versleten uniformstukken, vaak voorzien van de medaille voor Moed en Trouw en andere onderscheidingen, een hoge hoed of een officiersmuts, met soms een paar handschoenen van hun compagniescommandant. En niet te vergeten een paar schoenen, maar die droegen ze alleen op straat.

Erg talrijk zijn de Java-veteranen nooit geworden: halverwege de negentiende eeuw maakten ze hoogstens 1 procent uit van de totale bevolking van Elmina. Hun aantal schommelde op enig moment tussen de 100 en 150 man, maar ze werden beschouwd als steun en toeverlaat voor het Nederlands bestuur. J. Gramberg, naar Elmina uitgezonden als arts, maakte graag gebruik van de diensten van de Java-veteranen, want 'zij kenden gehoorzaamheid en wisten wat orde was'.²² Hij beschrijft hen als

'een eigenaardig slag van volk, die oude Javanen, moedig en trouw, even als op hunne medaille staat en ijverig zijn ze ook. Is er iets te doen, wat naar oorlog riekt, dan zijn zij de eersten die zich ter beschikking van den Gouverneur stellen.'

De veteranen bouwden op de Java-berg huisjes van leem met rieten daken. De grote stenen huizen in koloniale stijl, die nu nog in vervallen glorie op Java-Hill staan, dateren van later tijd, uit het begin van de twintigste eeuw. Op 25 maart 1855 noteerde gouverneur Schomerus dat er brand was uitgebroken op de 'zoogenaamde Java Berg' in het huis van de gepensioneerde KNIL-militair Fromin. Van acht huizen ging het dak verloren, maar vervolgens kon de brand worden geblust door de militairen van de vaste bezetting.²³

Volgens Gramberg waren de meeste Java-veteranen islamiet en keken ze neer op de religieuze 'fetish'-praktijken van de inwoners van Elmina. Dit duidt erop dat ze afkomstig waren uit noordelijker streken. Veteranen die wel afkomstig waren van de kust, zoals Manus Ulzen uit Elmina en Jan Pot uit Takoradi, vestigden zich niet op de Java-berg. Zij bouwden een nieuw huis in de Heerenstraat, tegenwoordig bekend als Liverpool street. Toch bleven de Java-veteranen wel onderling contact houden. Overlijdensgevallen werden stevast gerapporteerd door andere ex- KNIL-ers. Het ligt voor de hand dat ze aanwezig waren op elkaars begrafenissen, en dat ze op de laatste dag van het kwartaal, na het ophalen van hun pensioen, gezamenlijk herinneringen hebben opgehaald onder het genot van een borrel.

De Java-berg staat in Elmina nog steeds bekend als Java Hill. Tussen de vervallen koloniale huizen liggen her en der wat brokstukken van het vroegere bastion. De oud-Hollandse kanonnen dienen als zitbankjes en als plek om de was te drogen. Vanwege de ernstige

erosie dreigen stukken van de heuvel af te kalven. Sommige families van Java-veteranen zijn nog enkele generaties op de heuvel blijven wonen. Bewoners kunnen desgevraagd de familiehuizen van Ulzen en van Wit aanwijzen, maar die huizen worden inmiddels door anderen bewoond. Zelfs bejaarde bewoners kunnen niet meer uitleggen waarom hun heuvel de naam Java Hill draagt.

‘Het heet hier Guava Hill’, legde de bejaarde meneer Swart Ulzen in 2003 vriendelijk uit aan een groepje Belanda Hitam-toeristen. ‘Vroeger stonden hier veel guava-bomen, vandaar.’²⁴

Pensioenen

Elk kwartaal werden op kasteel St. George de gagementen uitbetaald van de pensioengerechtigde Java-veteranen. Desgewenst konden ze ook hun pensioen ophalen bij de Nederlandse forten in Axim of Accra. Om misbruik te voorkomen moesten de veteranen zich persoonlijk melden; ze konden niemand machtigen om hun geld in ontvangst te nemen.

De Java-veteranen uit Elmina meldden zich stipt op de dag van uitbetaling, maar mannen die zich elders hadden gevestigd kwamen soms jarenlang niet opdagen. De tegoeden werden vijf jaar lang in kas gehouden: daarna was de aanspraak verjaard. De pensioenen en overige uitkeringen kwamen ten laste van de Indische begroting.

Karel Suij en Brova Kwamie hadden verzocht om uitbetaling in respectievelijk Axim en Accra, maar waren daar niet verschenen. Ze meldden zich later in Elmina. In het geval van Brova Kwamie ging het om een aanzienlijk bedrag, 133,75 gulden over vijf kwartalen. Java-veteraan Kloppert meldde zich in 1867 met het verzoek om uitbetaling van maar liefst tien jaar achterstallig gagement. Hij verklaarde dat hij wegens ziekte niet in staat was geweest het geld af te halen. Het garnizoen in Elmina had in deze jaren niet de beschikking over een legerarts, dus werd Kloppert doorgestuurd naar de apothekersbediende, die een liesbreuk constateerde. Maar Den Haag oordeelde desgevraagd dat Klopperts aanspraak op pensioen was verjaard.²⁵ In 1869 begon Kloppert een nieuwe carrière als politieagent met een jaarsalaris van 60 gulden. Al een half jaar later werd hij wegens ongeschiktheid ontslagen.

Behalve de pensioenen waren er nog andere uitkeringen. Veteranen die waren onderscheiden met de bronzen of zilveren medaille voor moed en trouw hadden recht op een gratificatie. Draggers van de Militaire Willemsorde ontvingen naast hun pensioen ‘ridder-soldij’. Wie geen recht op pensioen had opgebouwd, kon verzoeken om een jaarlijkse ‘onderstand’ van maximaal 100 gulden. Meestal betrof het mannen die te ziek, zwak of oud waren om zelf in hun levensonderhoud te voorzien.

Op 1 mei 1868 kregen Albert Ding en Willem Smet elk 72 gulden onderstand uitbetaald. Maar enkele weken later bleek dat beide mannen ‘wegens zwakte hunner verstandelijke vermogens buiten staat zijn die gelden behoorlijk te beheren’. Het geld was voorlopig in bewaring gegeven aan de doyen van de Java-veteranen, ex-korporaal Manus Ulzen. Uiteindelijk werd het bedrag weer in ’s lands kas gestort. De kassier zou aan Ding en Smet maandelijks 6 gulden uitbetalen, om te voorkomen dat ze hun pensioen er binnen een paar dagen doorheen zouden jagen.²⁶

Sommige teruggekeerde veteranen traden in dienst bij het garnizoen in Elmina of bij de nieuw ingestelde politie, waarop de vraag rees of zij naast hun soldij toch nog hun Indisch pensioen mochten ontvangen. Dat mocht, besloot Den Haag. Zodoende behield Doekoe Kwamin zijn Indisch gagement van 79 gulden per jaar.²⁷ Hij diende bij het garnizoen in de rang van ‘tapoeijer-soldaat’, hoewel zijn naam doet vermoeden dat hij geen mulat was. Tapoeijer-soldaten verdienden niet alleen een gulden in de maand meer dan negersoldaten, ze mochten ook een sabel dragen. Doekoe Kwamin werd kennelijk in staat geacht om eigen verantwoordelijkheid te dragen: hij werd aangesteld als ‘posthouder’ in Cormantin, waar geen Nederlandse ambtenaar meer was gestationeerd. Indië-veteraan Merikoe Kwouw werd in 1868 aangesteld als agent van politie. Kwouw, geboortig uit Accra, had in 1840 deelgenomen aan de rebellie op Sumatra, waarvoor de krijgsraad hem had veroordeeld tot 25 klingslagen en een jaar detentie. Daaarna had hij in Indië nog voor tien jaar bijgetekend, zodat hij in 1863 was afgezwaaid met een gagement van 144 gulden per jaar.²⁸ Het loon van een agent van politie bedroeg slechts 60 gulden per jaar, maar was kennelijk een welkome aanvulling. Manus Ulzen had enige tijd een aanzienlijk neven-inkomen van 120 gulden per jaar – bovenop zijn pensioen van 142 gulden – als ‘ziekenvader’ voor het burgerlijk en militair personeel in Elmina.²⁹

Het Nederlands gezag deed vrij geregeld een beroep op de diensten van de teruggekeerde Java-veteranen. Ze werden ingezet bij strafexpedities en politietaken, en voor onderhoudswerk aan militaire versterkingen. Bij militaire expedities ontvingen ze soldij en deelden ze in de Europese rantsoenen. Voor het overige werk werden ze niet betaald. Zo gaf gouverneur Schomerus in 1853 de Java-veteranen opdracht om de bastions op de Katoenberg (Java Hill) te herbouwen.

‘Deze personen die reeds vroeger bewijzen van goede wil gaven, hebben zich dan ook bereid verklaard de opgegeven last kosteloos te zullen volbrengen. Het eenigst wat ik hen heb moeten beloven is een weinig drank wanneer ik hunne werkzaamheden nu en dan zoude komen nazien.’³⁰

Elke veertien dagen liet Schomerus ‘5 gallon werkdrank’ (rum) aanrukken. Toen het werk na zes weken klaar was, reikte Schomerus aan ‘de oudste der Javanen’ een vlag uit, met de opdracht die elke zondag en bij bijzondere gelegenheden te hijsen. Ook in volgende jaren verrichtten de gepensioneerden geregeld een paar weken vrijwilligerswerk aan de versterkingen, in ruil voor wat vaatjes rum.

De veteranen waren kennelijk effectieve toezichthouders. In 1857 waren er nogal wat klachten over kleine diefstallen in Elmina, waarvan de daders niet opgespoord konden worden. Gouverneur J. van den Bossche gaf de Java-veteranen opdracht ‘om zoveel doenlijk, daartegen te waken’. Binnen korte tijd waren er nauwelijks nog meldingen van diefstal.³¹

Hoewel de Oost-Indische veteranen over het algemeen werden geprezen om hun discipline en loyaliteit, kwamen ze ook nogal eens in aanraking met justitie. Meestal ging het dan om kleine diefstallen, brutaliteit of laster.

Zo kreeg de ‘gewezen Javaansche soldaat Willem Huidekooper’ op 11 april 1854 een

straf van drie maanden arrest, 25 rietslagen en 8 Engels goud (20 gulden) boete, omdat hij zich onbeleefd had gedragen tegenover assistent H. Pel en het hemd had gescheurd van de soldaat die opdracht had hem te arresteren. Soldaat Van Dieren kreeg een maand arrest en 6 dollar boete voor het stelen van een varken, waarvoor hij bovendien de eigenaar 2,5 dollar schadeloosstelling moest betalen. Sommige veteranen leefden in grote armoede. Wie geen pensioen had, en geen familie in Elmina, had grote moeite om de eindjes aan elkaar te knopen, zoals blijkt uit het relaas van de onfortuinlijke Oost-Indië veteraan Ejouw.

Ejouw werd op 29 april 1862 opgebracht naar kasteel St. George door een inwoner van een bosdorp bij Cape Coast, Kudjo Akon. Akon vertelde dat zijn vrouw hem had gewaarschuwd dat ze een kip hoorde schreeuwen in het bos. In de veronderstelling dat een wild dier zijn kippen had gestolen, pakte Akon zijn geweer en schoot in de richting van het gekakel. Vervolgens ontdekte hij dat hij een man had getroffen die op handen en voeten liep. Het schot met schroot had Ejouw 'van achteren' geraakt. Ejouw verklaarde dat hij een Oost-Indië veteraan was zonder middelen van bestaan. Hij leefde van kleine diefstallen en was dakloos. Hij sliep op verschillende adressen in Elmina. Gouverneur Nagtglas besloot dat Ejouw voorlopig maar opgenomen moest worden in het hospitaal waar hij op kosten van het gouvernement te eten kreeg, maar op 18 mei overleed hij aan zijn verwondingen.

Merkwaardiger was de zaak tegen twee gepensioneerde KNIL-korporaals, Manus Ulzen en Jan Pot. Zij waren op 3 april 1854 zelf naar kasteel St. George gekomen om een aanklacht in te dienen tegen Jan Niezer no 2, een voormalige bode bij de rechtbank, die drie pensioenbewijzen van Java-veteranen zou hebben verduisterd. Via derden zou hij elk kwartaal de pensioenen laten innen. Bovendien werd Niezer ervan beschuldigd dat hij in Accra een Java-veteraan als slaaf had laten verkopen, om zelf de verkoopprijs te incasseren. Gouverneur Schomerus liet Niezer opsluiten in afwachting van nader onderzoek. Drie maanden later wees dat onderzoek uit dat de beschuldigingen vals waren. Niezer kwam op vrije voeten, en Ulzen en Pot werden nu wegens 'het maken van valsch palabber' bestraft met respectievelijk drie maanden hechtenis en 16 dollar (40 gulden) boete voor Ulzen en een maand en 8 dollar boete voor Pot.³²

Familieleven

Voorzover bekend is slechts één KNIL-veteraan naar Elmina teruggekeerd met zijn Javaanse vrouw. Ejouw Jakoen was op Java officieel een christelijk huwelijk aangegaan met de Javaanse vrouw Seria, en kreeg daarom toestemming om met zijn wettige echtgenote naar Elmina te repatriëren. Op 30 juli 1862 arriveerden Ejouw Jakoen en Seria met het fregat Pieter in Elmina. Maar Ejouw Jakoen overleed al in 1863, waarop de weduwe Seria toestemming vroeg en kreeg om met het troepenschip Jacob naar Batavia terug te keren.³³ Overleden Java-veteranen kregen van staatswege een doodkist ter waarde van 1 gulden. Niet iedereen wilde echter in een doodkist begraven worden. Zo werd de gegageerde soldaat Slopman op 20 juli 1862 op verzoek van zijn familie en volgens plaatselijk gebruik in zijn eigen huis begraven.³⁴

Als de veteraan stierf zonder erfgenamen na te laten, vervielen zijn bezittingen aan de staat. Dat kwam nogal eens voor: kennelijk hadden lang niet alle veteranen een gezin

gesticht. De nagelaten gelden bleven enige tijd te Elmina gedeponneerd, voor het geval zich nog rechthebbenden mochten melden. Gezien het ontbreken van een burgerlijke stand en van testamenten werd pas tot uitbetaling aan erfgenamen overgegaan als duidelijkheid bestond over de rechthebbende. Zo werd in 1867 het resterende gagement van de overleden Afrikaanse flanker Albach niet zonder meer uitbetaald aan zijn 'inlandsche huisvrouw' Adjua Kokenté. Eerst moest een behoorlijk gelegaliseerde verklaring worden overgelegd dat zij inderdaad de enige rechthebbende erfgenaam was.

Bij de nalatenschappen ging het doorgaans om kleine bedragen. Ex-korporaal Jan Pot, afkomstig uit Takoradi, liet bij zijn overlijden in 1863 slechts 19 cent achter. Ex-soldaat Jammits overleed een jaar later met achterlating van 8,95 gulden. Twee terugkerende veteranen, Herr en Gerrit Rijn, overleden aan boord van het fregat de Concurrent. Hun gezamenlijke nalatenschap bedroeg 6,01 gulden.

Tumult na gebiedsruil

De gebiedsruil met de Engelse 'bezigtingen' bracht Elmina in 1868 op de rand van oorlog.³⁵ De handel viel vrijwel geheel stil, waardoor in de stad voedseltekorten ontstonden. De stad was anderhalf jaar lang vrijwel omsingeld door de verenigde Fanti-legers. De onveiligheid in de omgeving nam toe. Toen Willem Smet enkele weken lang vermist was, nam Manus Ulzen aan dat hij door rovers was vermoord.³⁶ Java-veteraan Overstraten werd begin 1869 opgegeven als vermoord, maar meldde zich twee jaar later met het verzoek om uitbetaling van zijn achterstallig gagement. Hij verklaarde dat hij twee jaar lang gevangen was gehouden door de Fanti's.

De gouverneur kreeg toestemming uit Den Haag om de sterkte van de vaste bezetting op te voeren. Aan handelaren in Elmina werd verboden om nog vuurwapens, munitie of voedsel te leveren aan de naburige Fanti-volkeren. Enkele tientallen Java-veteranen werden opnieuw onder de wapenen geroepen, onder wie korporaal Manus Ulzen, Isaac Renner en Jan Niezer. De meesten waren anderhalve maand in dienst, van half februari tot eind maart 1868.³⁷

De gebiedsruil stuitte met name op verzet in Brits Komenda, dat een lange geschiedenis van vijandschap had met de burens aan de overkant van de rivier in Hollands Komenda.³⁸ De inwoners van 'Brits' Komenda, die overgingen naar de Nederlandse invloedssfeer, weigerden de driekleur van hun historische vijand te hijsen. De problemen kwamen niet onverwacht. Om de uitvoering van het traktaat af te dwingen, stuurde Den Haag begin 1868 het oorlogsschip Metalen Kruis, dat na een nieuw ultimatum een bombardement uitvoerde op Komenda. Zodra de Metalen Kruis was vertrokken, namen de Komenda's weer bezit van hun dorp. Het bombardement had hun genegenheid voor de Nederlanders niet vergroot. Ze volhardden in hun verzet en maakten de wegen onveilig voor 'Hollandschgezinde negers' uit Elmina en andere kustplaatsen. Een nieuw incident werd aanleiding tot een strafexpeditie, het laatste Nederlandse machtsvertoon aan de West-Afrikaanse kust. Toen in 1868 een sloep van het schip De Amstel kapseide in de branding bij Komenda werden de vier overlevenden gevangen genomen door de Komenda's. Een matroos die probeerde te ontvluchten werd doodgeschoten. Na een paar weken konden de gevangenen dankzij

bemiddeling van de Britten in Cape Coast worden vrijgekocht tegen het monumentale bedrag van 300 ons goud, ofwel ongeveer 12.000 Nederlandse gulden. Het voorval veroorzaakte grote verontwaardiging in de Staten-Generaal en in de Nederlandse dagbladen. Daarop werd het stoomschip Vice-admiraal Koopman naar de Kust van Guinea gedirigeerd voor 'de tuchtiging der Commendeezen'. Het detachement matrozen en mariniers kreeg in Elmina versterking van 75 Afrikaanse soldaten van het garnizoen van Elmina, en twintig 'oude Javaantjes'.

De strafexpeditie leidde tot een vuurgevecht, waarin drie Nederlandse matrozen en een Afrikaan sneuvelden en 32 man aan Nederlandse kant min of meer ernstig gewond raken. Onder de gewonden waren twee 'oude Javaantjes'. De verliezen aan de kant van de Komenda's zijn niet bekend.³⁹ De Java-veteranen genoten tijdens deze expedities Europese rantsoenen, inclusief het dagelijks rantsoen jenever.

Voor de Java-veteranen moet het vertrek van de Nederlanders uit Elmina een schokkende verandering zijn geweest. Weliswaar bleef een consul achter voor de uitbetaling van de pensioenen, maar de 'oude Javaantjes' ontleenden hun status in Elmina aan hun diensten voor het Nederlandse koloniale leger. Hun rol tijdens de Britse machtsovername en de belegering van Elmina door Ashanti-troepen wordt uit de archieven niet duidelijk. Voor de bezetting van Elmina gebruikten de Engelsen het Second West India regiment. Tijdens de belegering door Ashanti-troepen in 1873 rapporteerde kapitein Turton, de bevelhebber van het Second West India regiment, vanuit Elmina aan de Britse kolonel Harley in Cape Coast dat de Nederlandse gepensioneerden hadden aangeboden om de versterkingen te bemannen als de Ashanti's de stad daadwerkelijk zouden binnenvallen. Uit de correspondentie wordt niet duidelijk wie precies worden bedoeld met 'the Dutch pensioners', maar waarschijnlijk ging het om de Java-veteranen.⁴⁰ Zij hadden immers alle reden om een Ashanti-aanval te vrezen. De Elminezen beschouwden de Ashanti als bondgenoten, maar in de ogen van de Java-veteranen waren de Ashanti wrede heersers, die hun volkeren tot slavernij hadden gebracht.

Onder Engels bestuur werden de pensioenen uitbetaald door de Nederlandse consul. Het ging al met al om een honderdtal mensen, zowel Java-veteranen als personeel van het voormalig Nederlands bestuur. Bij de opheffing van het Nederlands consulaat te Elmina in 1880 stelde consul Hamel voor om met de pensioengerechtigden een afkoopregeling te treffen, en om terugkeer van meer veteranen uit Indië naar Elmina zo veel mogelijk te ontmoedigen. Den Haag ging niet akkoord. Men liet in dit geval de verplichtingen aan de KNIL-veteranen toch het zwaarst wegen. Indertijd was aan de Afrikaanse soldaten beloofd dat ze na afloop van hun dienst vrij waren 'om te gaan waarheen het hun goeddunkt, en het ligt op den weg der Regeering hun daarin behulpzaam te zijn'. Bij afkoop van de pensioenrechten met een uitbetaling ineens zou het geld in verkeerde handen kunnen vallen, of de betrokkenen zouden het hele bedrag er snel door heen jagen. Alleen een periodieke uitbetaling garandeerde dat de betrokkenen met hun pensioen inderdaad in hun levensonderhoud konden voorzien. De Engelsen boden aan om de uitbetaling van de pensioenen over te nemen, maar Den Haag besloot deze verantwoordelijkheid toe te wijzen aan de

honorair consul te Elmina.⁴¹ Het moet gezegd dat de Nederlandse regering wel moeite heeft gedaan om haar verplichtingen ten opzichte van de Java-veteranen fatsoenlijk na te komen.

De legende van de Java-veteranen en de Java-batik

Volgens een hardnekkige overlevering is de wijdverbreide populariteit van batik, in West-Afrika bekend als Real Dutch Wax prints, te danken aan de KNIL-veteranen, die batikstoffen mee terug naar Afrika zouden hebben gebracht. In zijn geschiedenis van de oorsprong van de wasdruktentiel in West-Afrika stelt W.T. Kroese dat terugkerende Java-veteranen een katalyserende rol hebben gespeeld in de popularisering van batikstoffen in West-Afrika.⁴² Maar deze stelling wordt niet onderbouwd met historische feiten. Het verhaal van Kroese telt vele onjuistheden: de Afrikaanse soldaten waren geen Ashanti's; ze keerden niet terug naar Afrika met hun vrouwen en kinderen, en er is geen enkele aanwijzing dat zij in cultureel of sociaal opzicht de smaakmakers van Elmina waren.

Aziatische batik was echter al veel eerder geïntroduceerd in West-Afrika. Al in de tijd van de eerste West-Indische Compagnie (1621-1674) werden aanzienlijke hoeveelheden Aziatisch katoen afgezet in Afrika, waaronder ook sits, bedrukte katoen uit India.⁴³ Begin 1832, lang voordat de eerste Java-veteraan in Elmina terugkeerde, bestelde de Asantehene bij het gouvernement in Elmina lappen fluweel en 'beste oude Oostindische chitzen'.⁴⁴ De missie-Verveer gaf op weg naar Kumasi in vele halteplaatsen enige Oost-Indische chitzen ten geschenke. Batikstoffen waren dus al een bekend luxeartikel in Kumasi.

Kroese's veronderstelling dat de Afrikanen in Nederlands-Indië textiel als geschenk stuurden naar hun familie in Afrika berust op fantasie. Behalve de jeugdige sergeant Abraham Ruhle onderhield niemand vanuit Indië contact met zijn familie in Elmina. Kroese acht het 'definitief bewezen' dat de Java-veteranen in elk geval een cruciale rol hebben gespeeld in de popularisering van de batik omdat ze lappen stof meebrachten van Java naar Elmina. Dat is niet uitgesloten, maar voor deze stelling is geen enkel bewijs. De financiële armslag van de veteranen was zeer beperkt. Het is maar de vraag of ze dergelijke kostbare textiel konden aanschaffen van hun bescheiden spaarcenten. Bij vertrek uit Batavia hadden ze hoogstens een paar gulden op zak. Hun pensioenen, gratificaties of eenmalige uitkeringen werden pas in Elmina uitbetaald, en konden dus niet worden besteed aan Javaanse luxe artikelen. Afrikaans fuselier John Gober kwam inderdaad met een kist vol textiel terug uit Java, maar tussen de tientallen broeken en hemden in effen kleuren zat geen enkele batiklap. In de beschrijvingen van de bewoners van Java Hill wordt doorgaans vermeld dat ze restanten van hun KNIL-uniformen droegen. Geen enkele auteur vermeldt iets over kains en sarongs van batikstof. Bovendien waren lang niet alle veteranen pensioengerechtigd. Onder de terugkerende veteranen waren veel mannen die wegens ongeschiktheid voortijdig uit de dienst waren ontslagen.

Aziatisch textiel werd al eeuwen eerder ingevoerd in West-Afrika. Vlisco b.v. in Helmond, tegenwoordig de beroemdste producent van Real Dutch Wax Prints voor de Afrikaanse markt, heeft een inlegvelletje toegevoegd aan Kroeses boek, waarin iets van die lange handelstraditie uiteen wordt gezet.⁴⁵ Niet alleen brachten Portugezen, Hollanders en

Engelsen al eeuwenlang Aziatische waren naar West-Afrika, maar eeuwen daarvoor al circuleerden Aziatische stoffen in de trans-Sahara handel, inclusief batiks uit India.

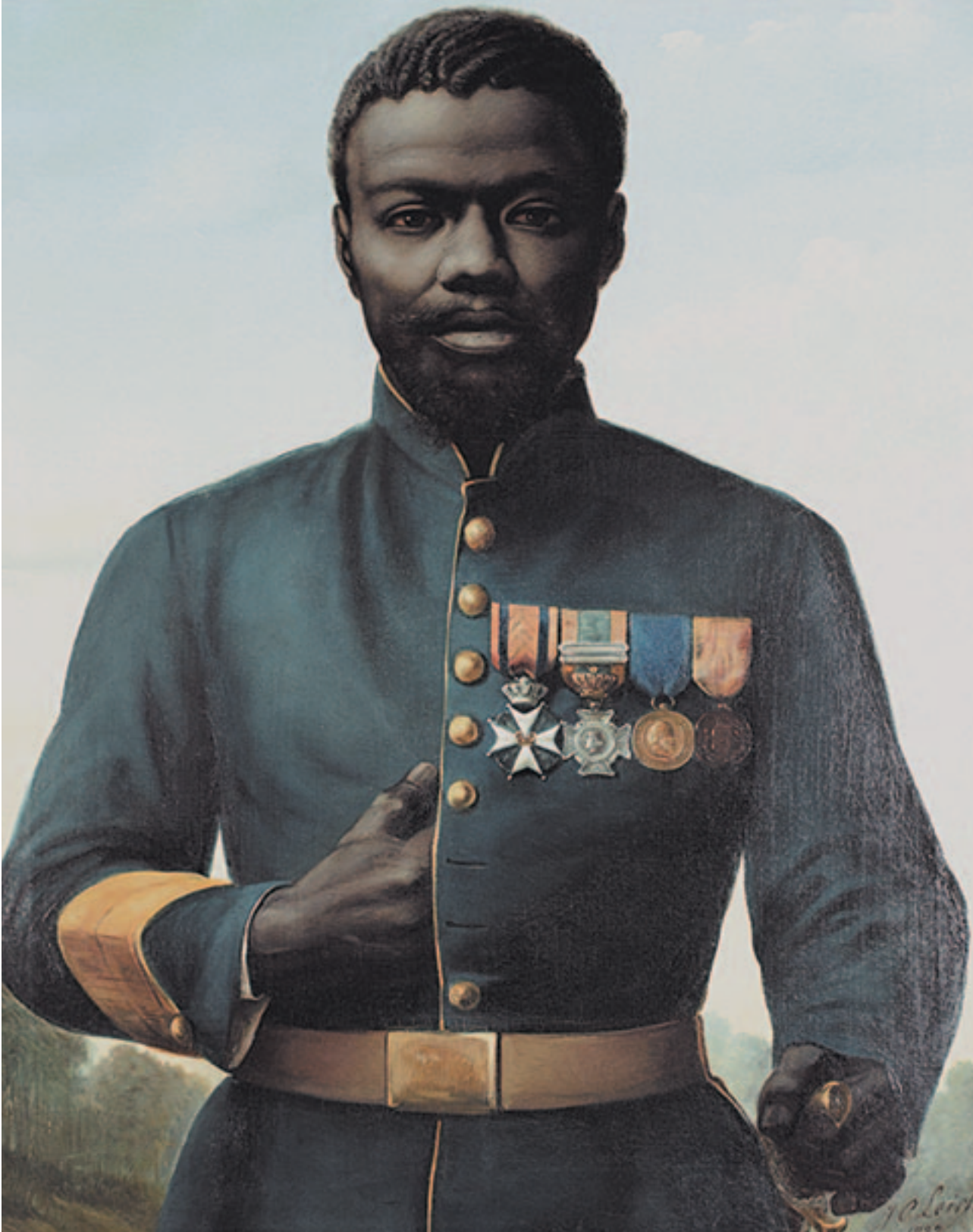
De mythe van de Java-veteranen als pioniers van de batik in West-Afrika is een van die verhalen die te mooi zijn om niet waar te zijn. Door medewerkers van Vlisco wordt het verhaal ook nog steeds verteld. De toenmalige minister van Ontwikkelingssamenwerking, Eveline Herfkens, poetste het verhaal weer op in haar voorwoord voor het boek *Fashion and Ghana*, verschenen bij een tentoonstelling in het Haagse Gemeentemuseum ter gelegenheid van driehonderd jaar betrekkingen tussen Nederland en Ghana.⁴⁶

In 2004 dook het verhaal weer op in een krantenartikel over Vlisco. Ditmaal zijn het ‘Ghanese onderofficieren voor het Nederlands leger in Indië’, die batikstoffen mee terugbrachten als souvenir.⁴⁷

- 1 Gramberg 1861: pp. 112-113.
- 2 NA, stamboek no. 8810; MK I, verbaal 1005, exh. 12 dec. 1835 no. 10; 17 dec. 1835 no 19; verbaal 1040, exh. 25 juli 1836; verbaal 1052, exh. 6 oct. 1836 no. 4; verbaal 1071, exh. 4 jan. 1837 no. 10/1; verbaal 1074, exh. 30 jan. 1837 no. 20; verbaal 1075, exh. 6 feb. 1837 no 7.
- 3 Elders wordt Akutscha gespeld als Akdetsja.
- 4 Stamboek no. 8735; Oost Indisch Boek (hierna OIB) no. 105, folio 847.
- 5 Stamboek no. 8772.
- 6 NA, MK I, verbaal 1007, exh. 4 jan. 1836; , verbaal 1016 exh. 26 feb. 1836 no. 12; NBKG 434.
- 7 NA, MK I, verbaal 1151, 29 maart 1838 no. 35.
- 8 *Harderwisch Weekblad*, 2e jrg no. 37, 12 sept. 1846.
- 9 NA MK II, verbaal 5820, Nota negerwerving, exh. 19 aug. 1850 no. 243 geheim.
- 10 Zie verder het portret van Kooi .
- 11 *Overveluwsch Weekblad*, 18 juni 1898.
- 12 Stamboeken, no. 8745; MK I, verbaal 1656, resolutie 19 sept. 1845 no 4.
- 13 Kruisinga 1896: bijlage 2.
- 14 Gemeente-archief Harderwijk, Alfabetische naamregisters van militairen en oud-militairen van het Oost Indisch leger overleden te Harderwijk, samengesteld door H.M. Herzog, 1993. De leeftijden berusten uiteraard op een schatting.
- 15 Stamboek no. 51315.
- 16 NA, NBKG 784.
- 17 NA, OIB 334.
- 18 Bevaart 1998: p. 60
- 19 Stamboek van in het Kon. Kol. Mil. Invalidenhuis op Bronbeek opgenomen oud-militairen, nrs. 1943 en 1944.
- 20 De mythe van de Ethiopische herkomst wordt besproken in hoofdstuk 11. Het stamboek nr. van James Zeller is 52731.
- 21 Van Dantzig 1980: p. 76.
- 22 Gramberg 1861: pp. 112-113, passim.
- 23 NA, MK II, Journalen KvG 6661, 25 maart 1855.
- 24 Van Kessel 2003b.

- 25 NA, MK II, Journalen KvG 6663 en 6664.
- 26 NA, MK II, Journalen KvG 6664.
- 27 NA, MK II, Journalen KvG 6663.
- 28 NA, stamboek no. 13926.
- 29 NA, MK II, Journalen KvG 6664.
- 30 NA, MK II, journalen KvG 6661, 17 sept. 1853 e.v.
- 31 Koloniaal Verslag 1854; Koloniaal Verslag 1857.
- 32 NA MK II, Journalen KvG 6661, 3 april 1854. e.v. Het is niet duidelijk of deze Jan Niezer dezelfde Niezer was die ook deel uitmaakte van de eerste zending van 44 recruten naar Java in 1831-32.
- 33 NA, MK II, journalen KvG 6662 en 6663.
- 34 NA, MK II, journalen KvG 6662.
- 35 NA, MK II, journalen KvG 6664.
- 36 Ibid.
- 37 NA, MK II, verbaal 2097, resolutie 23 juni 1868 no. 6.
- 38 De twee delen van Kommenda staan nog steeds bekend als Dutch Komenda en British Komenda.
- 39 Van Braam Houckgeest; Dekker 1870.
- 40 Bibliotheek Nationaal Archief, Despatches on the subject of the Ashantee invasion and Attack on Elmina, presented to both Houses of Parliament, July 1873.
- 41 NA, BZ, cons. Elmina 1, BZ aan Hamel, 12 nov. 1879, no. 34/13.
- 42 Kroese 1976. Deze mythe heeft een lange traditie. Zie onder meer: W. Mansvelt, 'Iets over de Haarlemsche Katoenfabrieken' in *Eigen Haard*, 1924, p. 242; G.H. Rodenburg, 'Dutch Wax Block Garments', *Textielhistorische Bijdragen* nr. 8 (1966), pp. 18-51. Nieuwe inzichten omtrent de vroege handel in wasdruktexiel in West-Afrika zijn verwerkt in J. van der Heijden, 'Bedrukte katoenen stoffen voor de Afrikaanse markt', *Jaarboek 1999 van de Stichting Textielcommissie Nederland*.
- 43 Den Heijer 1997: p. 116.
- 44 NA, MK I, Journalen KvG 3965, Journaal van den fabriek- en magazijnmeester J. Simons gehouden op deszelfs missie naar den koning van Assiantyn te Koemasie.
- 45 'Some reflections on chapter 5: 'The Blanda Items, the African soldiers in the Dutch East Indian army', by the secretary Public Relations of VLISCO b.v., Helmond, 1986.
- 46 *Fashion and Ghana*, 2001. Herkens schrijft: 'The credit (voor de introductie van batik in West-Afrika) belongs to Ghanaian soldiers who were shipped by the colonial rulers to present-day Indonesia to fight in the Royal Dutch East Indian Army (KNIL) in the second and third quarter of the 19th century. Some of the soldiers took batik home to Ghana. Batik cloth or printed imitations soon became extremely popular.'
- 47 'Limburgse vlaai basis voor mode in Afrika', *De Volkskrant*, 26 juli 2004; zie ook: 'The Batik Scarf's Long Trek from Java to Helmond', *International Herald Tribune*, 28 nov. 1984.

Tijdens zijn verblijf in Harderwijk op de terugreis naar Elmina in 1882 werd korporaal Jan Kooi tweemaal geportretteerd. Een impressionistisch portret door Isaac Israëls en dit statieportret door J.C. Leich. – Bronbeek

Jan Kooi

Op een kunstveiling in Den Haag werden in 2000 twee tot dan toe onbekende schilderijen van Isaac Israels geveild. De schilderijen hadden geen naam, maar waren gedateerd op 1882. 'Portret van een negroïde legioensoldaat met een landschap (Noord-Afrika?)' vermeldde de veilingcatalogus bij een van de stukken, dat werd aangekocht door Museum Bronbeek. Het andere portret ging naar het Rijksmuseum, waar het een plaats kreeg in de zaal met Nederlandse geschiedenis.

De twee 'negroïde legionairs' waren namelijk geen huurlingen van het Franse vreemdelingenlegioen, maar Afrikaanse KNIL-soldaten, compleet met hun Atjeh-medailles. De schilderijen zijn naar alle waarschijnlijkheid gemaakt in Harderwijk, waar de Afrikaanse veteranen enige tijd verbleven in afwachting van een schip naar Elmina. Isaac Israels is nooit in Indië geweest, maar uit zijn werk blijkt belangstelling voor soldaten en KNIL-taferelen. Zo is er het beroemde schilderij van de Rotterdamse haven, waar de troepen voor Indië onder strenge bewaking worden ingescheept en uitgewuifd.

In 1882 schilderde Israels inderdaad in Harderwijk. In dat jaar wachtten in het Koloniaal Werfdepot tenminste twee Afrikaanse veteranen op hun thuisreis: Kees Pop en Jan Kooi. Pop en Kooi, beiden afkomstig uit Elmina, voeren in 1870 met het schip Ternate naar Batavia en werden vervolgens ingezet in de Atjeh-oorlog. Twaalf jaar later vertrokken ze met het stoomschip Celebes uit Batavia voor de thuisreis via Nederland.

Voor Jan Kooi werd tijdens zijn korte verblijf in Harderwijk als een beroemdheid gefêteerd. Behalve op het impressionistische portret van Israels is korporaal Kooi met al zijn medailles – waaronder die van Ridder der 4e klasse van de Militaire Willemsorde – ook vereeuwigd op een studioportret door J.C. Leich, eveneens uit 1882. Dat schilderij hangt ook in Bronbeek. Kooi werd ook nog onderscheiden met de Atjeh-medaille 1873-1874, de onderscheiding voor buitengewone krijgsverrichtingen 1873-1874, een bronzen medaille voor twaalf jaar trouwe dienst, en twee eervolle vermeldingen. In Harderwijk publiceerde boekhandel Wedding een speciale aanbieding, met het portret van Jan Kooi en een beschrijving van zijn 'menigvuldige heldendaden'.

Bovendien werd hij geïnterviewd door het *Overveluwsch Weekblad*.¹ De krant verhaalt hoe Kooi op 31 januari 1878 het leven van kapitein Binum redde 'na twee Atjehers te hebben afgemaakt, en tien stukken geschut te hebben vernageld onder 't vuur van den vijand'. Een half jaar later redde hij het leven van luitenant Bijleveld

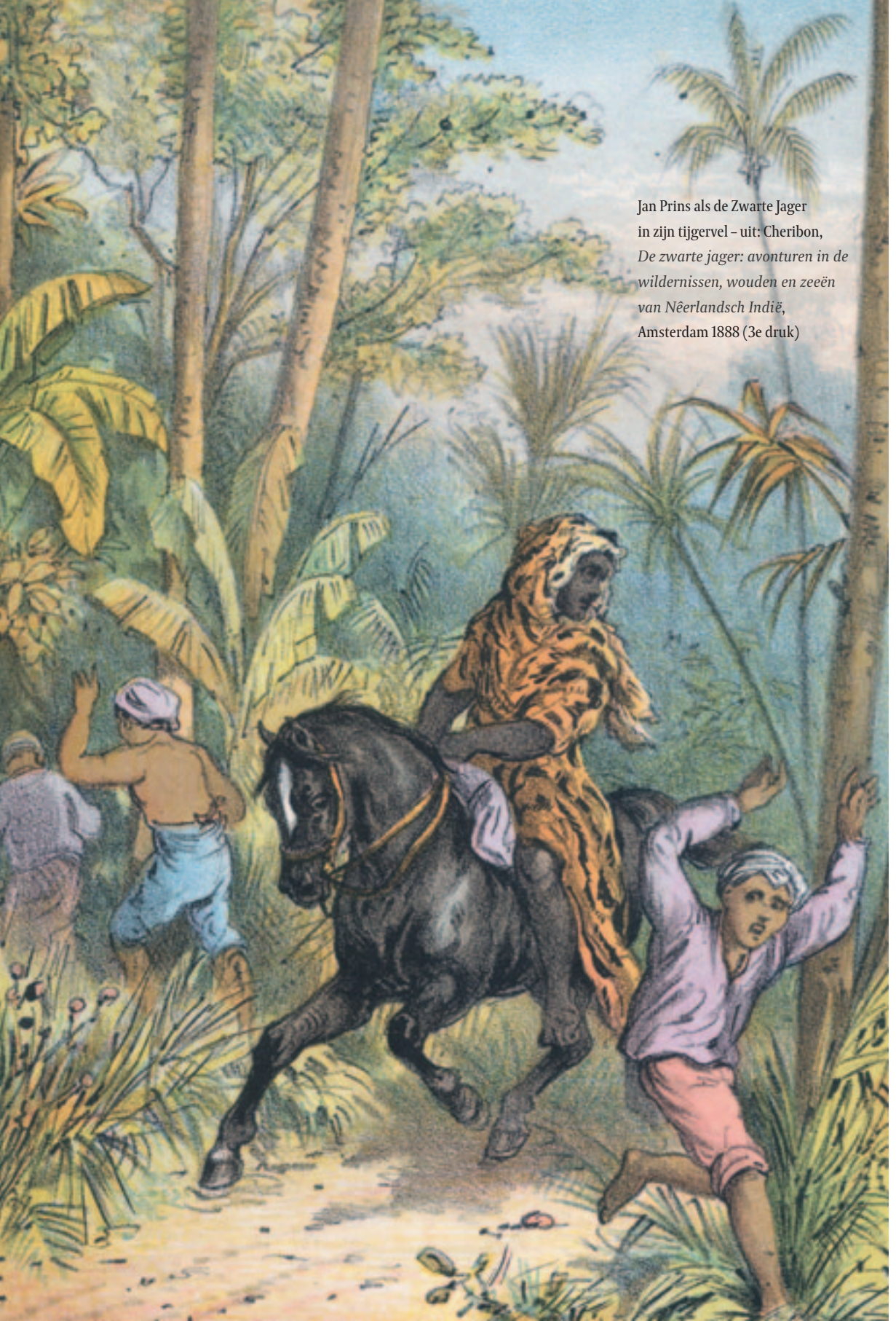
'door een met klewang en lans gewapenden Atjeher te dooden, waarvoor hij als blijk van persoonlijken dank een geschenk van 100 gulden van den geredden luitenant ontving. Verder mocht het den braven Kooi den 26en April 1879 gelukken, met behulp van den korporaal Blik en den fuselier Jaap, beiden mede Afrikanen, een aanval van den vijand af te weren op een transport van 25 Europeanen en 65 kettinggangers, die belast waren met het halen van pisangboomen.'

Het *Overveluwsch Weekblad* looft niet alleen de wapenfeiten, maar ook de beschaafde omgangsvormen van de Afrikaanse korporaal: 'Kooi heeft een zeer gunstig uiterlijk, is uiterst beschaafd, en spreekt met de meeste liefde en achting over zijne familie en zijn land. Het Nederlandsch spreekt hij zuiver.'

Na zijn verblijf in Harderwijk vestigde Kooi zich in zijn geboorteplaats Elmina, dat intussen in Engelse handen was overgegaan. Daar duikt de naam van Jan Kooi nog eenmaal op, in de doopregisters van de r.k.-parochie St. Joseph, als hij op 30 mei 1886 fungeert als peetvader voor Grace Maria Plange, dochter van Jacob Plange en Arala Yaniba.

1 *Overveluwsch Weekblad*, 5 augustus 1882

Jan Prins als de Zwarte Jager
in zijn tijgervel - uit: Cheribon,
*De zwarte jager: avonturen in de
wildernissen, wouden en zeeën
van Nêerlandsch Indië,*
Amsterdam 1888 (3e druk)

10 De zwarte reuzen in de Indische literatuur

‘Geen blanke, zelfs van aanzienlijken stand, geen Javaansch regent zou onzen disch meer tot eer strekken dan deze neger, aan wien ik de hoogste verplichting heb en die mij (...) zoo liefderijk heeft verzorgd, dat de meest beschaafde en edelste Europeaan ‘t hem niet zou verbeterd hebben.’¹

In de Indische letterkunde verschijnen de Afrikanen alleen als terloopse figurant, als onderdeel van het tropisch decor. De vaak wijldropige mémoires van KNIL-officieren, zoals W.A. van Rees, besteden wel aandacht aan de Afrikaanse militairen, maar dan gaat het vooral over hun rol als militair. Kennelijk spraken de Afrikanen niet tot de verbeelding van de schrijvers van romans en korte verhalen. Alleen in de jeugdliteratuur verschijnt een Afrikaan in de hoofdrol: de Afrikaanse korporaal Jan den Prins, alias Wamba Ouli Bouli Bourni, is de hoofdrolspeler in *De Zwarte Jager*, een jeugdroman uit het eind van de negentiende eeuw van een auteur die het pseudoniem Cheribon gebruikt. De held Wamba is een uitvergroete versie van het gangbare stereotype van de negersoldaat. Om die reden verdient *De Zwarte Jager* een uitvoeriger bespreking.

De Zwarte Jager

Deze jeugdroman is doordrenkt van het raciaal superioriteitsgevoel van de Europeaan in de tropen, maar onderstreept tevens de noodzaak om te zijner tijd de hand te reiken aan de Javanen, ‘als broeders van een andere kleur, maar die als mensch met ons dezelfde rechten deelen’.

De held Jan den Prins is niet alleen een Afrikaans korporaal in het KNIL, maar ook een vorstzoon uit Bournou, waarmee waarschijnlijk wordt bedoeld op Bornu, een rijk in het huidige Nigeria. Hij heeft in Elmina dienst genomen bij het KNIL om te ontkomen aan de moordplannen van zijn oudste broer, die na zijn troonsbestijging al zijn broers uit de weg wilde ruimen. Korporaal Prins verschijnt in Batavia ten tonele als redder van de negerslavin Nira, die met twee blanke kindertjes bekneld is geraakt onder een omgekantelde koets. Als Prins het drietal uit de modderpoel redt, roepen de omstanders ‘Bravo Wollanda hitam’. Een Chinees wil meteen een weddenschap sluiten op de beloning die de neger ten deel zal vallen. Hier krijgt de lezer al een voorproefje van de zeer negatieve beeldvorming van Chinezen in dit boek. Het beeld van de Afrikaanse soldaat is heel wat gunstiger: de neger staat boven dit gesjacher. ‘Ook een zwarte kan somtijds eerzuchtig wezen en zijn begrip van grootmoedigheid hebben; hij had zijn evenmensch ten dienste gestaan, maar begeerde daarvoor geen loon, zelfs geen bedankje.’

De figuur van de negerslavin Nira wordt niet verder uitgediept: haar rol doet wel vermoeden dat negerslaven in Europese huishoudens ook in de negentiende eeuw op Java niet uitzonderlijk waren.

Op zijn weg terug naar de kazerne trapt korporaal Prins per ongeluk op de tenen van

een officier, die hem uitvetert in een mengeling van Maleis en Duits. ‘Zwernoudsche zwarte hond, met je verbrande apentronie, leelijke oerang-oetang, kun je niet voor je zien, en moet je een blanken officier, wiens schoenriemen je niet waardig bent te ontbinden, met je lompe olifantspooten de teenen van de voeten trappen?’ Na meer vloeken en een stomp dreigt de neger de Duitse luitenant een doodklap te verkopen, maar dat wordt net voorkomen door de sergeant van zijn compagnie, een Zwitser. Op diens bevel laat Prins zich, zonder tegen te spreken, inrekenen.

‘Wie bekend is met het karakter der negersoldaten, zal in dit schijnbaar raadselachtig gedrag van den zwarten korporaal niets vreemds vinden. De neger draagt zijnen officieren, althans indien hij zich met rechtvaardigheid door hen behandeld ziet, een diep ontzag toe, en zal in den regel hun getrouw zijn in nood en dood, ja zich voor hen opofferen. Maar meestal is hij tevens zeer eerzuchtig: beledigingen of een onrechtvaardige behandeling doen hem het bloed al spoedig opbruisen, en over het geheel heeft hij alleen achting voor zijn eigen officieren. Op den Javaan, al staat deze in rang boven hem, ziet hij met een soort van minachting neer, zelfs wel eens op den Europeaan. Staat hij niet onmiddellijk onder diens bevel, dan laat hij zich niet commanderen, veel minder roskammen, zonder tegen den prikkel achteruit te slaan. Het lijdzame geduld van den Javaan bezit de bewoner van Midden-Afrika niet.’

De Duitser doet zijn beklag bij de Hollandse kapitein van de negercompagnie, ‘een bedaard en rechtvaardig man, en daarom bij zijn zwarte compagnie als een vader geëerd’. De kapitein zal de klacht onderzoeken, maar wijst de luitenant erop dat het niet ter zake doet ‘of de man een zwarte of een blanke huid heeft’. Korporaal Prins wordt op vrije voeten gesteld. Dat gaan de Zwitserse sergeant en de Afrikaanse korporaal samen vieren. De sergeant veracht de Duitse luitenant zijnde een ‘ongelikte beer, een onbeschofte rekel’, maar prijst het gedrag van de Afrikaanse korporaal: ‘Gij draagt onder uw zwarte huid een echt mannenhart, dat geen Europeër, al was ik het zelf, zich zou behoeven te schamen’.

Voor zijn karakterschetsen valt de auteur niet alleen terug op raciale stereotypen, maar ook op sociale klasse. De Duitse hork stamt uit ‘Duitsche volksheffe’, de edelmoedige Afrikaan is van vorstelijke bloede. Jan Prins had in het KNIL zijn vorstelijke afkomst niet verloochend.

‘Hij had zich bij zijn zwarte makers een gezag weten te verwerven, waarvan de kapitein, in het belang van een goede krijgstuicht, gebruik meende te kunnen maken, door hem de korporaalsstrepen te verleenen. Voor het overige was zijn gedrag steeds onberispelijk geweest, waardoor hij bij al zijne officieren in achting werd gehouden als de geschikte man, om zijne nog onontbolsterde krijgsmakers door gezag en voorbeeld in toom te houden.’

Nadat de ploerterige Duitse luitenant wordt vermoord, valt de verdenking op Jan Prins. Nee, zegt de korporaal, hij had hem best willen doden in een gevecht van man tot man, maar niet in een sluipmoord. Prins is echter wel gesignaleerd in de omgeving van de plek van de moord. Later blijkt dat hij daar zijn geliefde bezocht, de door hem geredde neger-slavin Nira. Maar dat wil hij niet zeggen tegen de kapitein, om Nira geen problemen te bezorgen. Korporaal Jan Prins wordt veroordeeld tot de dood aan de galg.

Op de plaats van de executie verzamelt zich een grote menigte, want de Javanen verachten de negers uit Afrika. Jan Prins vreest de dood niet, maar zo'n eerloze dood aan de galg kan hij niet verkroppen. Als vervolgens vele zwarten zich melden als daders van de moord, wordt de executie opgeschort. Een grote mate van onderlinge solidariteit tussen de Afrikaanse soldaten maakte kennelijk ook deel uit van de gangbare beeldvorming, evenals de veronderstelde afkeer bij de Javanen.

Nira koopt de begeleiders van het transport negergevangenen om. Tijdens de vlucht belandt een aangeschoten Jan Prins bij Estella, de bevallige dochter van een Nederlandse bestuursambtenaar en een Javaanse vrouw, die in het boek consequent als een blank (en dus mooi) meisje wordt beschreven. Zij heeft twee bedienden, een negerin en een Javaanse. De Javanen roepen voortdurend 'satan' als ze een neger zien verschijnen. Estella's Afrikaanse baboe is op 5- of 6-jarige leeftijd door haar ouders in West-Afrika verkocht aan een Hollandse scheepskapitein, die haar bestemd had voor een bevriende familie op Java. Zij blijkt een stamgenoot van Jan Prins.

Jan Prins wordt verraden. Hij vlucht naar de residentie van Batavia om zijn geliefde Nira op te halen. Korte tijd leven ze gelukkig samen in een ruïne. De resident heeft echter een beloning van 1000 ropijen voor hen uitgelooft. Twee gewetenloze Chinezen ontvoeren Nira en stoppen een bos maisstro in haar mond om het schreeuwen te smoren, met de woorden: 'Schreeuw straks, als je aan de geeselpaal wordt gebonden, maar nu zul je je bek houden, zwarte schreeuwlelijk.' Voor die 1000 ropijen zouden de twee Chinese varkenskoepers de ontvluchte slavin desnoods levend gevild hebben. Jan Prins stelt een ultimatum: de resident moet zijn Nira teruggeven – hij zal de kosten vergoeden – anders verklaart hij hem de oorlog. De resident neemt hem niet serieus. 'Het algemeen oordeel hield den neger voor krankzinnig.'

Maar Wamba (vanaf dat punt wordt hij vooral met zijn Afrikaanse naam aangeduid) gaat voortvarend te werk. Eerst worden de twee verraderlijke Chinezen afgestraft, door ze naakt aan hun been op te hangen aan een vleeshaak tussen hun varkens, met hun staart als een prop in de mond. Wamba heeft inmiddels de leiding over een roofbende, die het vooral gemunt heeft op blanken en Chinezen. Hij krijgt de bijnaam 'Zwarte Jager'. De resident zet een prijs op het hoofd van Jan Prins, waarop de korporaal de landerijen van de resident in brand steekt. Zijn bende bestaat uit Maleiers, Javanen, Buginezen en negers. De resident start een militaire campagne tegen de bende, maar Jan Prins ontkomt en spaart het leven van de resident, omdat hij hem niet in weerloze toestand wil doden. Vergeleken bij de grootmoedige neger wordt de resident afgeschilderd als nogal een ondankbaar type.

Met gevaar voor eigen leven redt Wamba zijn voormalige kapitein, die in doodsgevaar verkeert bij het oogsten van vogelnestjes in een ravijn. 'Bapa gered; hij altoos goed voor

Wayang golek pop,
voorstellend een
Afrikaans KNIL-soldaat
- Tropenmuseum
2003-263.

Wamba geweest, hij niet vijand is.' Zijn heldendaden zijn nog lang niet ten einde. Wamba doodt een tijger en redt zijn Javaanse metgezel. Als tijgerdoder heeft hij nu recht op de troon van Bornu. Tijdens nieuwe plundertochten loopt de bende in een hinderlaag, maar de zwarte jager ontkomt op een zwart paard. 'De reusachtige neger' keert later terug bij een bende zeerovers tijdens een overval. Als blijkt dat Estella deel uitmaakt van de buit, redt Jan Prins haar van het 'voeten spoelen' (voor de haaien gooien) door haar te kopen voor 1500 ropijen. Hij beschermt haar tegen de woeste zeerovers. Maar als hij weigert haar uit te leveren aan de gluiperige Chinese kapitein, loopt het leven van Wamba gevaar. Hij vlucht met Estella voor de roversbende. Na veel omzwervingen belanden ze weer in de bewoonde wereld, waar een bejaard Javaans echtpaar Estella met alle zorgen omringt: 'Ook hier verloochende zich de eerbied niet, dien de Javaan in den regel voor den blanke koestert. (...) Aan den neger lieten zij zich integendeel weinig gelegen liggen; zijn zwart aangezicht boezemde aan deze basterdkleurigen meer afschuw dan ontzag in.'

Uiteindelijk reist het tweetal per rijtuig naar Estella's vader, de resident van Tagal. Wamba moet nu achter in de kattedoel zitten 'daar het vooroordeel tegen zijn kleur niet toeliet, dat zij (Estella) haar zwarten vriend aan haar zijde deed plaats nemen'. De hereniging van vader en dochter is uiteraard hartverwarmend. Vader dankt de Voorzienigheid, 'maar ook uw trouwe zwarte heeft rechtmatige aanspraak op onze dankbaarheid; stond zijn kleur daarbij niet in den weg, hij zou waardig zijn om als vriend des huizes door ons te worden opgenomen'. Estella betreurt die uitsluiting, maar het ambtsprotocol weegt zwaarder dan de plicht tot dankbaarheid, dus kan de resident Wamba niet aan tafel nodigen. Weliswaar wordt hij niet gelijkgesteld met de dienstboden, maar zijn gezelschap wordt niet op prijs gesteld als er bezoek is. Onvermijdelijk groeit een afstand tussen Wamba en Estella. Alleen als de vader van huis is, keert iets van de oude vertrouwelijkheid terug. Als ze op zekere dag samen op de sofa keuvelen over vroeger, komt onverwacht de resident binnen, zeer ontsticht over deze 'gemeenzaamheid'. Vader is nu in gezelschap van een majoor van het Indische leger, die vroeger als kapitein leiding gaf aan de Afrikaanse compagnie van Jan Prins. Beide mannen constateren dat het schone geslacht zich nu eenmaal meer door het gevoel dan door het verstand laat leiden. Inmiddels beschikt de majoor over bewijzen dat Jan Prins onschuldig tot de galg was veroordeeld. De Zwitserse sergeant had op zijn sterfbed de naam van Jan Prins gezuiverd met de bekentenis dat hijzelf de Duitse luitenant had gedood.

Tussen Wamba en de majoor bestaan duidelijke gevoelens van genegenheid en verplichting, maar Wamba heeft volstrekt geen spijt van zijn wraak- en plundertochten. Hij was onrechtvaardig veroordeeld tot een schandelijke dood, verraden, bedrogen en achtervolgd. Dus had hij de koning van Holland en al diens blanke onderdanen de oorlog verklaard: zijn strooptochten waren oorlogshandelingen.

De majoor glimlacht over de dwaasheid van deze 'Afrikaansche zedeleer', maar Wamba is ervan overtuigd dat hij in zijn recht staat. De majoor stelt voor dat de prins en het Nederlandse gouvernement vrede sluiten, waarna Wamba met Nederlandse hulp naar zijn vaderland terug kan keren. De koning van Bournou is namelijk vermoord, en nu zit er iemand op de troon die het Nederlandse gouvernement in Elmina vijandig gezind is.

De negerprins zou het gouvernement dus een grote dienst kunnen bewijzen.

Wamba gaat direct akkoord: 'De bleekgezichten zullen mijne vrienden zijn, en de Koning van Holland zal geen trouwer bondgenoot hebben dan den negervorst Wamba, Ouli, Bouli Bourni.' Tevens zweert hij een dure eed dat hij de moord op zijn broer zal wrekken. In zijn toorn ziet hij er angstaanjagend uit, met bloeddoorlopen ogen en gezwollen aderen. 'Zoo is de geaardheid van den Afrikaan', antwoordt de majoor:

'voor dengene, aan wien hij gehecht is, bezit hij de trouw van een hond, en hij zal de hand kussen van de meester, die hem slaat. Maar onder zijn zwarte huid gloeit een verholven vuur, dat, als het uitbarst, aan een verblindenden lavastroom doet denken. In zijn toorn en wraakzucht kent hij geen grenzen en is dan gelijk aan den koning der dieren in de gloeiende zandwoestijnen van zijn geboorteland. (...) En deze neger is een verheven type zijner natie; het vorstelijk bloed, dat door zijn aderen vloeit, verloochent zich niet; hij zou een hoogst gevaarlijk vijand zijn, maar als vriend een even trouw bondgenoot wezen; daarvoor durf ik instaan.'

Uiteindelijk keert Wamba terug naar zijn geboorteland, in gezelschap van zijn geliefde Nira. Twee jaar na Wamba's vertrek wordt bij de resident van Tagal een ivoren koffertje verpakt in tiggervel bezorgd, gevuld met goud en kostbare edelstenen. Voor Estella.

Het is merkwaardig dat de auteur enerzijds wel spreekt over het 'vooordeel' jegens Wamba's zwarte huidskleur, maar het anderzijds volstrekt normaal vindt dat de resident van Tagal de redder van zijn dochter behandelt als een tweederangs schepsel. De beeldvorming in deze jeugdroman sluit naadloos aan bij het gangbare stereotype van de Afrikaanse soldaat in de militaire literatuur: moedig, volhardend en uiterst loyaal, maar licht ontvlambaar, koppig en gevaarlijk als hij in zijn eergevoel wordt gekrenkt.

Militaire mémoires

In de negentiende eeuw verschijnen de Afrikaanse soldaten geregeld in de memoires of correspondenties van ex-KNIL officieren, meestal met een terloopse vermelding, soms met een wat uitvoeriger rol, zoals de karikaturale Kidjekroe in de sterke verhalen van kolonel Van Rees. Kapitein Christiaan Sepp schrijft in 1870 aan zijn oom in Nederland dat hij in Indië eerst het bevel voerde over een compagnie Europeanen, vervolgens over een 'van flinke Amboneezen', gevolgd door 'kleine Javanen' en daarna 'een compagnie van leizwarte Afrikanen'. Aanvankelijk waren er 'heel akelige' taalproblemen, maar 'nu help ik er mij best mede'.² Helaas verhaalt kapitein Sepp niet hoe hij de problemen met de interculturele communicatie heeft aangepakt. Opvallend in dit relaas is opnieuw de vanzelfsprekendheid waarmee de aanwezigheid van een compagnie Afrikanen in één adem met de Amboneezen en de Javanen wordt genoemd.

De alomtegenwoordige W.A. van Rees schildert het tafereel dat zich ontvouwt als de nieuw aangekomen militairen na hun ontscheping het militair kampement in Weltevreden binnenmarcheren.

‘Op dat Bataviase Champ de Mars heerste grote levendigheid. Een sterk batallion met vliegende vaandels en spelende muziek manoeuvreerde op één gedeelte; een tirailleurlinie van Javaansche soldaten zwerfde een anderen kant uit, gevolgd door soutiens van Europeanen; aan deze zijde werden groote pikzwarte Afrikaansche rekruten gedrild, en aan gene zijde galoppeerde een batterij 3ponders over het terrein.’³

Een anonieme Europese soldaat beschrijft hetzelfde tafereel. De nieuw aangekomenen kregen in Weltevreden sambal, rijst en soep voorgezet, terwijl Javaanse meiden ‘met grote tabakspruimen in de mond’ door de kazerne scharrelden.

‘Ten 10 ure slaat de tamboer het badsignaal: alles stroomt nu half gekleed naar de rivier, niet alleen de Europeanen, Afrikanen en Maleijers, maar ook de meiden en de kinderen. Alles zwemt en krioelt hier door elkander; het grootste gedeelte in een costuum dat Adam en Eva gebruikten, voor ze het vijgenblad hadden uitgevonden.’⁴

Goed vertegenwoordigd zijn de Afrikaanse soldaten ook in de sterke verhalen van de sociëteitsborreltafel. Vooral de dooprituelen scoorden kennelijk goed. Van Rees blijft niet achter:

‘Die Afrikanen hebben daar bijzonder slag van; ik heb er gekend, die hunne kinderen wel acht-of negenmaal lieten doopen. (...) De dominee doopt ze en geeft den vader voor elk kind een halven gulden, omdat het protestantsch en niet roomsch-catholiek is geworden. Komt later de pastoor, dan meldt de Afrikaan zich weer aan; de pastoor doopt zijn kinderen, geeft papa ook een halven gulden per stuk, omdat hij zijne spruiten roomsch-katholiek en niet protestantsch heeft gemaakt.’⁵

Dit verhaal is in diverse varianten geboekstaafd. Ook de veronderstelde onhandigheid van de Afrikaanse vaders was kennelijk een dankbaar onderwerp van gesprek.

‘Ik woonde eens een dienst bij, waarbij wel een regiment kinderen op den doop wachtten. De ouders defileerden geregeld voor den predikant, die maar gedurig van voren af aan zijn lesje opzeide: zijn hand werd half lam van ‘t doopen. Nu was de beurt aan eenen langen Afrikaan, die het kind zoo onhandig van zijn vrouw afnam, dat hij ‘t juist averechts verkeerdt ten doop hield. De dominé had er niet op gelet, en de eerste besprenkeling ‘in naa...enz’ reeds toegepast op het einde van den naakten rug, toen hij de onhandigheid ontdekte en gelastte dat de jonggeborene moest omgekeerd worden en daarna rechtsomkeert maken.’⁶

In de korte verhalen van W. Walraven komt een terloopse vermelding voor van een ‘Afrikaan met vele kinderen’ op een erf in Chimayi.⁷ In *Het Land van Herkomst* voert E. du Perron een Belanda Hitam op in een conversatie tussen de ik-figuur en zijn oude schoolkameraad Arthur Hille, die pocht over zijn avonturen in de Atjeh-oorlog.

‘Zo’n vent kijkt je weg, als je naast hem staat, je bent niets voor hem, tot hij je gepord heeft of jij hem. Een Javaan, daar kijkt hij helemaal niet naar. Als een troep voorbij komt, waarschuwen ze elkaar: zoveel blanda’s, zoveel blanda-items (negers), zoveel ambons en menado’s. De kromo’s (javanen), die telt hij niet eens.’⁸

Andere bronnen

Hebben de Afrikaanse soldaten in Indonesië een blijvende indruk achtergelaten? De Indonesische historicus Endri Kusururi, geboren in Poerworedjo, schreef een doctoraal-scriptie over de Indo-Afrikaanse gemeenschap in haar geboortestad.⁹ Ze beschrijft een geschiedenis, waarvan slechts enkele flarden met moeite achterhaald kunnen worden. In haar werk staan geen verwijzingen naar historische studies of literaire werken in het Bahasa Indonesia of andere talen van Indonesië. Haar argumentatie verloopt alsof het bestaan van een Afrikaanse gemeenschap ‘bewezen’ moet worden.

In de collectie van het Tropenmuseum te Amsterdam bevindt zich een intrigerende wajang golek pop, die door conservator David van Duuren is geïdentificeerd als een Afrikaanse KNIL-soldaat. De pop draagt een KNIL-uniform en heeft onmiskenbare – sterk aangezette – Afrikaanse gelaatstrekken. Helaas werd bij de schenking van deze pop begin jaren vijftig geen verdere informatie overgedragen, zodat niet meer is na te gaan waar deze wajang golek pop precies vandaan komt en in welk wajang spel de Afrikaanse soldaat zijn – waarschijnlijk afschrikwekkende – rol heeft gespeeld.

Atjeh

Toen ik in 1998 mijn naspeuringen voor dit boek begon, leverde een surftocht over het internet met het zoekwoord Belanda Hitam (of Blanda Hitam, of Blanda Item) slechts één treffer op: een berichtje over zwarte tulpen. Latere surftochten werden beloond met een ruimere oogst, variërend van Surinaamse voetballers in Nederland tot Molukkers en Menadonezen. Niet alleen de Afrikanen, ook de Molukkers werden wel aangeduid als Belanda Hitam, vanwege hun geprivilegieerde positie onder het Nederlands koloniaal bestuur en hun rol als KNIL-soldaat. Belanda Hitam werd ook wel gebruikt als scheldnaam voor mensen die samenwerkten (‘collaboreerden’) met de Nederlanders. Toch kent de woordenlijst *Het Maleisch in de Kazerne* slechts één betekenis:

Afrikaan, blanda hitam (lett. Zwarte Hollander).¹⁰

Met de wildgroei van de websites groeide het aantal treffers, en de hoeveelheid onzin. Er verschenen meer vermeldingen over de Belanda Hitam: de ene website laat hen uit Zuid-

Afrika komen, een ander gooit hen op één hoop met de Mardijkers, vrijgemaakte christen-slaven die enkele eeuwen eerder ook wel als militairen dienden voor de VOC. De meest intrigerende hit dateert uit de zomer van 2004 en is afkomstig uit Stavanger in Noorwegen, waar een Omar Puteh, kennelijk verbonden met de verzetsbeweging van Atjeh, domicilie heeft gekozen. In vertaling uit het Bahasa Indonesia luidt de titel van Putehs tekst:

*The Black Dutchmen, de Zwarte Hollanders of de charidjietische
pantjasila-heidenen¹¹*

Belanda Hitam wordt overdrachtelijk gebruikt in deze aanklacht tegen de nieuwe onderdrukkers, de inheemse Belanda Hitam of wel de Javaanse bezetters.¹² Merkwaardig genoeg ziet deze Atjehse activist een lotsverbondenheid tussen alle delen van Indonesië – Atjeh, de Molukken, de Minahasa, Irian Jaya – waar het streven naar zelfbeschikking wordt onderdrukt door het leger van de Republiek Indonesia, dat zich heeft opgeworpen als de hoeder van de seculiere, unitaire eenheidsstaat Indonesië.

Uit dit klaagdicht blijkt niet of 'Belanda Hitam' refereert aan de vroegere Afrikaanse KNIL-soldaten, of wellicht ook aan de Ambonezen en Menadonezen in het KNIL. Maar Sulawesi (Celebes) en de Molukken worden juist opgevoerd als mede-slachtoffers van de Javaanse intriges en repressie.

*Jaag die Inheemse Zwarte Hollander, de Javaanse kolonisator weg
van Aceh's grond!*

*Jaag die Inheemse Zwarte Hollander, de Javaanse kolonisator,
weg van Sulawesi's grond: uit Poso, Minahasa en Gorontalo!*

*Jaag die Inheemse Zwarte Hollander, de Javaanse kolonisator,
weg uit de Molukken-Melanesië!*

*Jaag die Inheemse Zwarte Hollander, de Javaanse kolonisator,
weg uit West Papua!*

Schrijf het in de hemel, op jullie reuzen-spandoeken!

*Kerf ze in je huid, al die misdaden van die Inheemse Zwarte Hollanders
tegen ons volk!*

*Laat je haat oplaaien en zijn geestdrift verschroeien en zwaai dan je
vuist naar het gezicht van die Inheemse Zwarte Hollander de Javaanse
kolonisator, zodat ze hem smeren uit ons land!*

(...)

Volgens dit klaagdicht willen de Javanen, de 'inheemse Zwarte Hollanders', beschouwd worden als rechtmatige opvolgers van de Witte Hollanders, de Witkoppen, als heersers over heel het gebied van koloniaal Nederlands Indië. Is het mogelijk dat de Afrikaanse KNIL-soldaten – in Atjeh nooit meer dan 250 man sterk – zo'n diepe indruk hebben achter-

gelaten dat dit schrikbeeld vandaag de dag nog wordt gebruikt om de meedogenloosheid van de tegenwoordige vijand mee te duiden? Het lijkt er wel op. Bij een van de afleveringen van dit klaagdicht stond de scan van een beruchte foto uit de Atjeh-oorlog, waarop vervaarlijk uitzierende Belanda Hitam-soldaten van het KNIL met getrokken sabel neerkijken op een slagveld vol gesneuvelde Atjeh-strijders.

Joseph Nelk, zoon van Willem Nelk, trouwde met de Indo-Afrikaanse Elisabeth van Dam. Ze kregen drie dochters: Geneveva (geboren 1897); Aida (geboren 1902) en Antoinetta (geboren 1905).
V.l.n.r.: Oma Nelk-Kalijem, tweede vrouw van Joseph Nelk, Piet?, Aida en Antoinetta – collectie Richard Hulskamp.

- 1 Cheribon z.j. (1880 ?). Ik dank redacteur Geert Onno Prins van *Moesson* voor deze waardevolle tip.
- 2 Naber 1938: p. 127.
- 3 Van Rees 1863: p. 91.
- 4 *De reis van Harderwijk naar Oost-Indië* 1868: p. 74.
- 5 Van Rees 1863: pp. 238-9.
- 6 Van Rees 1863; De Graaf 1981: p. 124.
- 7 Walraven 1985: p. 117.
- 8 Du Perron 1980: p. 387.
- 9 Kusruri 1979.
- 10 Van Rouveroy van Nieuwaal 1904: p. 53.
- 11 'The Black Dutchmen, Si Belanda Hitam Atau si Khawarij Kafir Pancasila', vertaald door Sven Aalten. Dit zijn enkele fragmenten uit een langere tekst, die in afleveringen op websites werd geplaatst, o.a. op www.dataphone.se/~ahmad. Omar Puteh reageerde niet op e-mails waarin ik verzocht om een toelichting.
- 12 'Penjajah' – hiervoor is min of meer willekeurig dooreen gebruikt 'kolonistoren' en 'bezettters', noot vertaler.

Willem Nelk

Richard Hulskamp in Las Vegas en zijn neef Lex Nelk in Amsterdam hebben jarenlang tevergeefs het spoor terug naar hun Afrikaanse familie gevolgd. Het begon veelbelovend. Lex Nelk vond in het Nationaal Archief de stamboekgegevens van zijn overgrootvader Willem Nelk, die in 1862 in Elmina dienst nam in het Oost-Indische leger. De Afrikaanse naam van Nelk is niet bekend. Mede daarom is zijn streek van herkomst zo moeilijk te achterhalen. Volgens het stamboek was hij een 'Donko' uit Marowa. Marowa komt vrij geregeld voor in de stamboeken, maar is moeilijk te achterhalen. Het zou mogelijk een Nederlandse verbastering kunnen zijn van het Twi-woord *mmarwa*, een synoniem voor Maraboe of Marabout, dat gangbaar was als aanduiding voor een moslim, maar ook werd gebruikt als aanduiding voor een Haussa. In Noord-Kameroen is een stad met de naam Maroua, maar die is wel erg ver verwijderd van Elmina.

Willem Nelk vertrok op 8 augustus 1862 met het schip *Pieter* met nog 99 Afrikaanse rekruten uit Elmina naar Batavia. In Indië vocht Nelk jarenlang in de Atjeh-oorlog, en hij tekende nog tweemaal bij. In 1880 werd hem een pensioen van 185 gulden per jaar toegekend, wegens niet nader omschreven lichaamsgebreken 'niet ontstaan ten gevolge van het uitvoeren van gevorderde of bevolen dienst'.

Zijn Javaanse vrouw Sarina schonk hem in 1872 een zoon, Joseph. Toen Willem Nelk in

1881 via Nederland terugkeerde naar Elmina, werd zijn 9-jarige zoontje geadopteerd door een andere Afrikaanse soldaat, Johannis Troon. Sergeant Troon, een Grunshi uit Noord-Ghana, doorliep een voorspoedige militaire carrière tot hij op 16 november 1884 op Zuidoost-Borneo gewond raakte door een schot door zijn penis. Na twintig jaar bij het KNIL koos ook Troon in 1885 voor terugkeer naar Elmina.

Joseph Nelk was als 15-jarige bij het KNIL geplaatst als 'Afrikaansch pupil' en maakte vervolgens een metamorfose door tot 'Europeesch fuselier'. Ook Joseph Nelk vocht in 1894 en 1895 in Atjeh. Hij behaalde enkele schietprijzen en een 'loffelijk getuigschrift wegens het met levensgevaar redden van een kind uit een brandend huis in de Chinese wijk te Soerakarta' in 1892. Na zijn afzwaaien in 1910 werd hij adjunct-cipier in de gevangenis van Medan. Later maakte hij carrière als muzikant.

Joseph Nelk als soldaat –
collectie Richard Hulskamp.

'Hij was een schat van een opa, we gingen altijd graag bij hem logeren in Soerakarta. Hij had zo'n grote grammofoon met heel veel platen. Hij verwelkomde ons altijd met 'De Schöne Blaue Donau', dat was de lievelingsmuziek van mijn moeder,' herinnert kleindochter Paulina de Valk-Hulskamp zich. Haar grootvader was erg muzikaal. Een tijdlang woonde hij in Pontianak op Borneo, waar hij vioollessen gaf aan de zoon van de sultan. In Pontianak trouwde hij een vrouw van Afrikaans-Javaanse afstamming, Elisabeth van Dam. Elizabeths vader Klaas van Dam was in 1861 als KNIL-rekruut uit Elmina vertrokken. Elizabeth overleed tijdens een cholera-epidemie in 1910, ongeveer 35 jaar oud. In 1917 trad Joseph Nelk in Medan opnieuw in het huwelijk, ditmaal met een Javaanse vrouw.

Uiteindelijk belandde Joseph Nelk in Soekaboemi als dirigent van de politiekapel. Zijn drie dochters werden vernoemd naar muziekwerken: Genoveva, Aïda en Antoinetta. Aïda is de moeder van Richard en Paulina Hulskamp. De oudste dochter Genoveva is

de moeder van Lex Nelk. Antoinetta's zoon Anton Nelk, en zijn vier kinderen in het Amerikaanse Syracuse, zijn zich later ook gaan interesseren voor hun Afrikaanse stamvader.

Van opa Joseph, die in 1940 in Djokja overleed, leerden de kleinkinderen dat hun stamvader uit Ethiopië kwam. Het was even slikken toen tientallen jaren later, in Nederland, duidelijk werd dat Willem Nelk afkomstig was van de Goudkust.

Lex Nelk stortte zich enthousiast op de archieven, en ontdekte dat Willem Nelk in elk geval tot 1896 in Elmina zijn pensioen had genoten. Daar liep het spoor dood. Richard Hulskamp raakte gefascineerd door het idee dat hij 'ergens' Afrikaanse familie kon hebben, en dat overgrootvader Nelk wellicht ook nog een gezin had gesticht in Afrika. Zou DNA-onderzoek geen uitkomst kunnen brengen? Maar waar te beginnen? Hij plaatste memo's op Indo-websites met de oproep om meer informatie over Willem Nelk. In het Elmina-Java Museum hing hij zijn familieverhaal op. Maar de naam Nelk bleek in Elmina onbekend. De speurtocht naar de voorvader is nog niet ten einde.

11 De Indo-Afrikaanse gemeenschappen op Java

‘Daar de Afrikaan van het huiselijk leven houdt, en de javaansche vrouwen noch van groote mannen noch van zwarte huiden afkeerig zijn, is de kazerne van een afrikaansche kompagnie doorgaans het rijkste aan vrouwen en kinderen en dientengevolge het levendigst in de vrije uren.’¹

In de negentiende eeuw speelde het gezinsleven van de Afrikaanse militairen zich vooral af in en rond de kazerne. Net als de Europese en de Indonesische KNIL-militairen woonden veel Afrikaanse soldaten samen met een huishoudster of *njai*. De eerste generatie militairen was aangewezen op een Indonesische vrouw als levensgezellin, want ondanks de aanvankelijke plannen voor het stichten van ‘negerkolonies’ op Java waren geen Afrikaanse vrouwen met de troepenschepen uit Elmina meegereisd. Latere generaties Indo-Afrikaanse mannen en vrouwen kozen vaak voor een Indo-Afrikaanse partner, maar Indonesische, Indo-Europese of Europese levenspartners waren ook gangbaar. De kinderen van de eerste en de tweede generatie Afrikanen in Nederlands-Indië groeiden op in de kazerne: de meeste Indo-Afrikaanse jongens werden zelf later KNIL-soldaat, veel meisjes bleven als huishoudster wonen in het kampement.

In de twintigste eeuw ontwikkelde zich geleidelijk een meer geregeld gezinsleven, dat niet uitsluitend werd beheerst door het ritme van de kazerne. In de garnizoenssteden van Java ontstonden kleine Indo-Afrikaanse gemeenschappen die vooral aansluiting vonden bij de Indo-Europese burgermaatschappij. De Indo-Afrikaanse kinderen bezochten Europese scholen, behoorden tot een christelijke kerk – meestal de katholieke kerk – en spraken thuis doorgaans Nederlands. De Indo-Afrikanen identificeerden zich in toenemende mate met hun positie als Nederlands burger. Naarmate ze beter opgeleid waren, kregen ze een ruimere beroepskeuze. Maar tot de laatste dagen van Nederlands-Indië bleef het KNIL toch de spil in het leven van de meeste Indo-Afrikanen.

Kazerneleven

In het *Gedenboek KNIL* wordt bloemrijk de lof gezonden van het legertje Sarina’s, de kazernehuishoudsters die het leven van de militair draaglijk maakten: ‘mooie kokette jonge vrouwen, of oudjes van onschatbare leeftijd. Sarina leefde mee met het wel en wee van haar sectie, deelde de krib van de Europese soldaat of de slaaptafel van de inlandse militairen.’ Op betaaldag zag ze er nauwlettend op toe dat haar huishoudgeld werd afgedragen, voordat ‘haar man’ kans kreeg om alles te verdrinken of te vergokken. De Sarina’s wisten ondanks de karige soldij nog een smakelijke maaltijd samen te stellen, ze stonden klaar met een koele drank als hun man terugkeerde van een vermoeiende exercitie en zorgden dat hij er piekfijn bij liep. ‘Sarina gaf de *tangsi*, die kille, kale, onhuiselijke, ongezellige kazerne, iets warmes, iets huiselijks’. In het monotone bestaan op de buitenposten van het KNIL waren de Sarina’s helemaal onmisbaar.²

De Pupillenschool in Gombong was aanvankelijk alleen bestemd voor soldatenkinderen van Europese en Indo-Europese afkomst. Na 1872 werden ook Indo-Afrikaanse jongens toegelaten.

Deze huiselijke taferelen staan in schril contrast tot andere beschrijvingen van het kazerne-concubinaat. In de tweede helft van de negentiende eeuw was een moreel reveil ingezet tegen de samenlevingspraktijken in de Indische kazernes, waar op één zaal soms wel honderd soldaten met hun 'meiden' sliepen op kribben *zonder gordijnen*, waar zij 'zonder enige betamelijkheid' geslachtsgemeenschap hadden.³ De protestante minister van Koloniën, Keuchenius (1888-1890), nam deze klacht zeer ter harte. Onder zijn bewind werden in de Indische kazernes aparte woongedeelten ingericht voor samenwonende militairen. Toch zou het nog 25 jaar duren voor het kazerne-concubinaat geleidelijk werd afgeschaft. Zelfs fervente tegenstanders pleitten voor geleidelijkheid, omdat anders prostitutie, geslachtsziekten, homoseksualiteit, losbandigheid en drankmisbruik een ongekende vlucht zouden nemen.⁴

De tegenstanders roerden zich vooral in Nederland, terwijl de Indië-gangers klaagden dat de thuisblijvers geen enkel begrip konden opbrengen voor het leven in de archipel. Het katholieke Tweede-Kamerlid W.H. Boogaardt kenschetste het kazerne-concubinaat als 'een vorm van prostitutie' en 'handel in bruine slavinnen'.⁵ In hetzelfde boekje over de voors en tegens van de samenlevingspraktijken in de kazerne preees de gepensioneerde sergeant-majoor S. Weijl het gereguleerde concubinaat juist aan ter wille van de verhoging van het zedelijk peil in de kazerne. Samenwonende onderofficieren hadden een eigen kamer, de korporaals en manschappen sliepen met hun vrouw in een door schotten afgescheiden

gedeelte van het soldatenlogies: ‘ieder paartje maakt zich bovendien ’s avonds onzichtbaar, door hun legerstede met een klamboe te omhullen, lampen worden uitgedaan’. Een relatie met een concubine zou de soldaat juist voor zedelijk verval behoeden, want de man die een vrouw moest onderhouden had geen geld over om te zich te bedrinken. Hij liep weinig risico om geslachtsziekten op te doen, want hij had slechts omgang met één vrouw. De mannen die niet in concubinaat leven, ‘offeren zowel aan Wijntje als aan Trijntje’. Als er kinderen werden geboren, volgde vaak alsnog een huwelijk. Weijl vermeldde in een bijlage dat bij de Europese militairen ook de Afrikanen waren inbegrepen, ‘waarvan er niet veel meer in het Indische leger dienen’.

Heel wat Afrikaanse soldaten hebben in hun militaire loopbaan met één of meer Sarina’s samengeleefd. De Indonesische overlevering legt nogal veel nadruk op de invloed van de Indonesische vrouwen op hun Afrikaanse mannen. ‘Naar men zegt, gehoorzamen de negers in de kazerne meer aan hun vrouwen dan aan militaire verordeningen.’ Anderzijds ging het verhaal dat ze meer genegenheid aan de dag legden voor hun kinderen dan voor hun vrouw, en dus betere vaders dan echtgenoten waren. Ook zouden ze hun vrouwen met de verschrikkelijkste straffen hebben gedreigd als ze hen ontrouw durfden te zijn terwijl zij op expeditie waren.⁶

Volgens W.L. Ritter koesterden inlandse vrouwen aanvankelijk een grote angst voor de Afrikanen, maar raakten de Afrikanen al spoedig zeer aan hun vrouw gehecht.

‘Hij bespaart het uit zijnen mond om zulk eene vrouw niets te doen ontbreken en haar voornamelijk netjes, doch opzigtig, te doen kleeden, wanneer zij hem des Zondags op zijne wandelingen vergezelt, en zijn kroost voor hem uit loopt.’⁷

Het gezinsleven van de Afrikanen in Indië wordt niet belicht in stamboeken en militaire verslagen. De derde en vierde generatie Indo-Afrikanen kunnen uit eigen herinnering weinig of niets meer opdiepen over de kinderjaren in een militair kampement. Veel geïnterviewden zijn weliswaar geboren in of rond de tangsi, maar zodra ze de schoolgaande leeftijd bereikten vertrokken ze naar familie in een van de garnizoenssteden. Een impressie verkrijgt men alleen uit algemene beschrijvingen van het kazerneleven en uit een enkel citaat uit de mémoires van officieren die zich kennelijk lieten inspireren door Bredero’s Moortje: ‘My was weleer ghesyt – en ik recht heb onthouwen – dat die Morianen sijn genegen seer tot vrouwen’. Het tafereel is beeldend beschreven door de negentiende-eeuwse veelschrijver W.A. van Rees:

‘Daar de Afrikaan van het huiselijk leven houdt, en de javaansche vrouwen noch van groote mannen noch van zwarte huiden afkeerig zijn, is de kazerne van een afrikaansche kompagnie doorgaans het rijkste aan vrouwen en kinderen en dientengevolge het levendigst in de vrije uren. De buitengewone spraakzaamheid en luidruchtigheid van den Afrikaan draagt er bovendien nog toe bij, om zijn kazerne tot een bijenkorf te

maken als er geen dienst is. Zal er echter een officier komen, dan verandert het tooneel; vrouwen en kinderen zijn als door een tooverslag verdwenen en hebben de wijk genomen naar de keuken. Er heerscht dan meer orde en stilte dan ergens, en de netheid van het kwartier is onberispelijk.’⁸

De slaapvertrekken – de *chambrees* – van de infanterie op Java waren naar landsaard ingedeeld. De inwonende vrouwen en kinderen in de kazerne brachten het grootste deel van de dag door in de vrouwenloods: hier werd gekookt, gewassen en gestreken. Op Java waren grote kampementen met duizenden militairen, maar op de buitenposten woonden de mannen met hun eventuele aanhang doorgaans in betrekkelijke kleine gemeenschappen, variërend van enkele tientallen tot zo’n honderd mannen met hun vrouwen. De brigades (een brigade telde dertien man) waren ingedeeld naar landsaard; elk had zijn eigen barak.⁹

Een voortrekker in het zedelijkheidsoffensief tegen het kazerne-concubinaat was de zendeling Pa van der Steur, die in Harderwijk treurige verhalen had gehoord van gerepatrieerde KNIL-soldaten. In 1892 vertrok hij naar Indië met het plan om daar militaire tehuisen te stichten, zodat de soldaten nog een andere ontspanningsmogelijkheid werd geboden naast bars en bordelen. Al spoedig legde hij zich toe op de opvang van soldatenkinderen die waren achtergelaten toen de vader vertrok en de moeder een nieuwe levensgezel had gevonden die niet genegen was de kinderen van zijn voorganger over te nemen.¹⁰ Onder de vele honderden kinderen (‘Steurtjes’) die zijn opgegroeid in het tehuis van pa en moe Van der Steur in Magelang, moeten heel wat Indo-Afrikaanse jongens en meisjes zijn geweest. Na 1911 werd het kazerne-concubinaat geleidelijk afgeschaft. Europese en Afrikaanse militairen kregen een dienstwoning toegewezen, als ze konden aantonen dat ze wettig gehuwd waren. Nieuwe verzoeken om met een huishoudster samen te mogen wonen werden niet meer ingewilligd.

Soldatenkinderen

Het lot van de soldatenkinderen was in de loop van de negentiende eeuw herhaaldelijk onderwerp van zorgelijke beschouwingen, maar veel voorstellen kwamen niet verder dan het papier.¹¹ De Haagse politiek van het ‘batig slot’ schreef voor dat alle niet dringend noodzakelijke uitgaven moesten wachten totdat de inkomsten van Nederlands-Indië de uitgaven zouden overtreffen. De eerste Militaire Kinderenschool, bestemd voor de kinderen van KNIL-militairen, werd in 1828 geopend in Weltevreden. Legercommandant Cochius oordeelde in de jaren dertig dat lezen en schrijven alleen niet genoeg was om ‘bruikbare sujetten voor den Lande te vormen’. Hij veronderstelde dat in Indië geboren kinderen van Europeanen, en van Europese vaders en Indonesische moeders, een aangeboren neiging hadden tot ‘luiheid en vadsigheid’. Om die neiging uit te roeien dienden de kinderen zo vroeg mogelijk gewend te worden aan een ‘werkzaam, geregeld leven’. De meest geschikte leeftijd voor de overgang naar het Korps Pupillen was volgens Cochius dan ook 6 jaar. Tussen hun 16de en hun 18de levensjaar moesten de jongens worden ingelijfd bij de korp-

sen, met de verplichting om tenminste tien jaar te dienen. Minister van Koloniën Van den Bosch zag niet veel in dit plan omdat hij de Indo-Europese jongens niet geschikt achtte voor het leger. De ervaring had volgens hem geleerd dat ‘vermenging van het Europeesche met het Indisch-Polynesische menschenras noch lichamelijk, noch zedelijk gelukkige resultaten voortbrengt’. Hij opperde dat ‘een vermenging van het Polynesische ras met het Afrikaansche ras’ wellicht tot betere resultaten zou leiden, maar dat zou pas over een aantal jaren beoordeeld kunnen worden. Voorlopig had Den Haag geen geld voor de vorming van het Korps Pupillen.

Twee jaar later berichtte Batavia dat de Indo-Afrikaanse kinderen wellicht geschikt waren voor plaatsing bij het Korps Pupillen, maar dat de vraag niet meer actueel was. De werving in Afrika zou immers binnenkort worden gestaakt, ‘tengevolge der meer en meer daartegen rijzende bezwaren, welke niet meer toelieten zich op de ondergeschiktheid en trouw van dien landaard te verlaten’. In latere legerdocumenten zijn geen verdere bespiegelingen te vinden over de veronderstelde genetische eigenschappen van het gemengd ‘Afrikaansch-Polynesisch menschenras’.

Uiteindelijk werd in 1844 alsnog besloten tot oprichting van het Korps Pupillen, in eerste instantie met één compagnie van tweehonderd pupillen in Kedong Kebo (Poerworedjo). In 1855 verhuisde de pupillenschool naar Gombong. Aanvankelijk was de school alleen bestemd voor jongens van Europese en Indo-Europese afkomst, die door hun vader waren erkend. Generaal-majoor E. Steinmetz van het KNIL wees op de hoge kosten en het lage rendement van de Indische pupillen.¹² Zij konden worden opgeleid tot onderofficier, maar er moesten geen verwachtingen worden gewekt dat ze officier konden worden, want dan zou het leger ‘weldra onder de officieren een aantal signoes tellen wier moeders als bijzitten van de een naar de andere soldaat of onderofficier overgegaan, zich nog in de caserne bevinden en geen zeer zedelijk leven leiden’. Te veel kleurling-officieren zou een ‘calamiteit voor het leger’ betekenen.

Kennelijk stond het Korps Pupillen in eerste instantie niet open voor de zoons van Afrikaanse KNIL-militairen, ondanks hun status van Europees militair. Pas in 1872 werd besloten dat kinderen van Afrikaanse, Amboneze en inlandse militairen als pupil tot de legerkorpsen konden worden toegelaten, ‘om aldaar voor den militairen stand te worden opgeleid’. In het Staatsblad van 1899 werden de aantallen vastgesteld op ‘62 Afrikaansche en Amboineesche pupillen’ en 356 inlandse pupillen. De Afrikaanse jongens werden dus in één categorie met de Ambonezen ondergebracht. De gelijkstelling van de Afrikaanse soldaten met de Europeanen bleef een omstreden kwestie, ook bij Van Der Steur. De grootste zorgen baarde hem juist die categorie soldatenkinderen die noch bij de Europeanen, noch bij de inlanders hoorde. Aan het bestaan van die categorie, ‘van alle de lastigste,’ had het Gouvernement wel het meest schuld. ‘De regeering zelve toch had een groot deel der Amboineezen en Afrikanen over het paard getild, door de kinderen toe te laten tot Europeesche scholen, waar zij, geenszins tot hun moreelen vooruitgang, tot Europeaan werden gefabriceerd.’¹³

Melchior Wit was 11 jaar oud, toen hij in 1885 als 'Afrikaansch pupil' werd geplaatst in de kazerne van Willem I. Zijn vader, Jan Wit, woonde samen met de Indonesische vrouw Latar, maar was in 1880 teruggekeerd naar Elmina. Joseph Nelk, zoon van Willem Nelk en Sarina, was 9 jaar oud toen zijn vader in 1881 terugkeerde naar Afrika. Een tijd lang fungeerde een andere Afrikaanse militair, Johannis Troon, als de pleegvader van 'Afrikaansch pupil' Joseph Nelk, maar ook Troon keerde terug naar Afrika. Joseph Nelk werd op 15-jarige leeftijd ingeschreven als KNIL-soldaat. Hij trouwde zelf later met een Indo-Afrikaanse vrouw, Elizabeth van Dam, met wie hij drie kinderen kreeg. Ook Melchior Wit, die op zijn 16de KNIL-soldaat werd, had een Indo-Afrikaanse vrouw, Louise Abotjie Kakarba. Dit paar was niet getrouwd voor de burgerlijke stand, maar liet in 1901 wel een acte van erkenning opmaken van hun zoon, Otto Aldino Wit.

Henk Rath (geboren 1917) groeide op zonder vader. Toen Henk 2 jaar oud was, verliet zijn moeder het kazerneleven om zich in Poerworedjo te vestigen. Henk zag zijn vader pas weer op zijn 11de. Zijn moeder, de Indo-Afrikaanse Marie Hoed, was als jong meisje uit Poerworedjo meegetrokken naar Atjeh, waar ze als huishoudster in de kazerne de Rotterdamse KNIL-militair Rath leerde kennen. Marie, geboren in 1886, was nooit naar school geweest. Ze moest kennelijk al jong haar eigen kost verdienen. Toen de kinderen de

Familiefoto uit 1922. In het midden wijkmeester Hendrik Beelt, geboren te Elmina ca. 1846.

Links van hem Oma Mariam Beelt-Klink. Recht achter hem is Johannes Beelt, en uiterst rechts Albinus Beelt.

Voorste rij, derde van links is Dé Beelt. - Collectie Cordus

schoolgaande leeftijd hadden bereikt, trok Marie Hoed niet langer mee met de compagnie van haar man, met wie ze inmiddels voor de burgerlijke stand was getrouwd. Henk Rath werd geboren op Ceram, maar bezocht vervolgens de lagere school in Poerworedjo en Djokjakarta. De broers en zussen van Marie Hoed hadden uiteenlopende achternamen: ze waren door verschillende families geadopteerd.

Anna Trappen, dochter van de Afrikaanse soldaat Trappen en een Soedanese vrouw, groeide ook op in de kazerne. Ze was er trots op dat ze in Atjeh onder Van Heutsz had 'gediend'. Tot haar 16de waste en kookte Anna voor de KNIL-soldaten. 'Ze kende alle stamboeknummers uit haar hoofd,' vertelt haar kleindochter, mevrouw G.B. Mes (geboren 1915).¹⁴ 'In de tijd van mijn grootmoeder leefden die vrouwen in de kazerne, ze wisten en kookten voor de onderofficieren. Als ze gehuwd waren, kregen ze een eigen woonruimte. Als ze niet gehuwd waren, dan woonden ze bij elkaar, bij hun eigen compagnie, Europees of inlands.' Trappen erkende zijn zoon Petrus, die later zelf ook KNIL-soldaat werd, maar niet zijn dochter. Anna had dus geen geboorteakte, maar wel een doopbewijs. 'Want rond de kerst gingen de pastoors naar de kazernes, dan grepen ze een hoop van die kinderen en die moesten dan gedoopt worden. Dat was vroeger de methode om zieltjes te winnen. En zo is zij ook gedoopt door de pastoor op 25 december 1876'. In de kazerne ontmoette Anna Trappen haar toekomstige echtgenoot, de Belgische KNIL-soldaat Braem, 'die heeft haar toen uit de kazerne gehaald, en toen zijn ze getrouwd'. Maar ook Bertha Braem, dochter van Anna Trappen en soldaat Braem, groeide op in de kazerne. 'Daar werd ze gevonden door Klaas Mes, een Hollander uit Stadskanaal, die bij het KNIL was gegaan nadat hij in Nederland problemen had gekregen bij de glasfabriek in Leerdam.' Bertha Braem en Klaas Mes kregen vijf kinderen. De middelste dochter – mevrouw G.B. Mes – bezit nog een foto waarop haar ouders poseren met hun vijf kinderen in smetteloze matrozenpakjes, sommige met duidelijk Afrikaanse trekken, anderen met een meer Indisch uiterlijk.

In de loop van de twintigste eeuw maakte het kazernebestaan met wisselende 'huishoudsters' plaats voor een meer geregeld gezinsleven. Veel Indo-Afrikanen van de tweede en derde generatie sloten een huwelijk voor de wet en voor de kerk, zeker als de partner geen Indonesische vrouw was, maar een Indo-Afrikaan, Indo-Europeaan of Europeaan. Het samenwonen van christelijke Afrikanen met veelal islamitische Indonesische vrouwen leverde weinig praktische problemen op, maar een formeel huwelijk stuitte op complicaties. Ongehuwd samenleven bleef een gangbare praktijk, ook al blikken latere generaties soms wat gegeneerd terug op al die ongeregelde relaties. Maar ook als de partners niet formeel getrouwd waren, zorgden ze vaak wel voor een acte van erkenning voor hun kinderen. Als dat niet gebeurde, was de kans groot dat de Indo-Afrikaanse kinderen opgingen in de Indonesische samenleving, zoals ook gebeurde met Indo-Europese kinderen die aan hun lot waren overgelaten.

De Indo-Afrikaanse gemeenschappen

De kinderjaren van de Indo-Afrikanen die voor dit boek zijn geïnterviewd, speelden zich meestal af in een van de garnizoenssteden op Java. Na afloop van hun diensttijd vestigden de meeste Afrikaanse militairen zich in Batavia, Semarang, Soerakarta, Salatiga,

Ambarawa, Magelang of Poerworedjo. Een enkeling verkoos bij zijn afzwaaien om het pensioen uitbetaald te krijgen in Palembang, Padang of Atjeh op Sumatra, of op Borneo, maar dat was uitzonderlijk. Alleen in Poerworedjo woonden de Afrikanen, hun Indonesische vrouwen en hun Indo-Afrikaanse kinderen bij elkaar in één wijk, die bekend stond als het Afrikaanse kamp. In de andere plaatsen woonden de Afrikaanse families verspreid over de stad, maar vaak wel dicht bij elkaar in de buurt. De meeste Afrikaanse veteranen vestigden zich in Batavia en Semarang, maar dankzij de homogene gemeenschap in het Afrikaanse kamp werd Poerworedjo de kern van het Indo-Afrikaanse gemeenschapsleven op Java. Hier waren de onderlinge banden het hechtst, en hier bleef nog een vage herinnering bewaard aan de Afrikaanse herkomst. Die Afrikaanse afstamming was overigens geen onderwerp dat de betrokkenen erg bezig hield. Onze tegenwoordige tijd is behept met obsessies van identiteit en etniciteit, maar in de Indo-Afrikaanse gemeenschappen van de eerste helft van de twintigste eeuw was dat geen onderwerp van gesprek. 'We wisten dat we Afrikanen waren omdat we in het Afrikaanse kamp woonden,' zo verwoordde Evelien Klink uit Poerworedjo de identiteitsbeleving.¹⁵ Ook in Semarang, een kosmopolitische stad waar behalve Javanen en Europeanen ook Chinezen, Arabieren en andere landsaarden woonden, was het niet bijzonder om zwart te zijn. Indo-Afrikanen die opgroeiden in Semarang vertelden dat ze zich in Indië nooit het hoofd hadden gebroken over hun afkomst: dat kwam pas in Nederland aan de orde.¹⁶ Bij afstammelingen die opgroeiden buiten de garnizoenssteden van Java verdween vaak elk spoor van herinnering aan de Afrikaanse stamvader; soms werd die herinnering aan 'Afrikaans bloed' ook doelbewust uitgewist.

Klaas Mes verliet het KNIL in 1917 en ging voor de PTT werken in Djokjakarta, een stad waar nauwelijks Indo-Afrikanen woonden. Het gezin Mes onderhield vrijwel geen contact met andere Indo-Afrikanen, al waren er wel twee 'negerooms' uit Madioen.

*'Twee negers uit Madioen, Akoejinsan en Korjanson, die kwamen wel eens bij ons thuis logeren. Maar daar was mijn vader niet zo voor, want die brachten dan Indonesische vrouwen mee. Dat was beneden je stand, als je Hollander was. Dan moest je je niet encanailleren met dergelijke mensen. (...) Mijn vader was Hollander en bleef Hollander, daar zijn we mee opgegroeid. Vader zei altijd tegen moeder: 'Ik heb jou uit de goot gehaald'. Moeder had nooit een school van binnen gezien, maar vader leerde haar lezen en schrijven. Vader keek neer op Indo's, wij moesten Hollanders zijn. Hij wilde van ons Nederlanders maken. Dat werd je met de paplepel ingegoten: Nederland, de koningin, de vlag, het Wilhelmus.'*¹⁷

De chauvinistische Hollander Klaas Mes had kennelijk geen bezwaar tegen het bezoek van de 'neger-ooms', maar wel tegen hun Indonesische vrouwen. Ook Klaas Mes beschouwde de Afrikanen kennelijk als deel van de Europese samenleving. In de levensgeschiedenis van het gezin Mes werd de Indo-Afrikaanse herkomst van moederskant zo veel mogelijk uitgewist.

Kampung Afrikan in Poerworedjo

Op 20 juni 1939 zette de gepensioneerde luitenant Doris Land zijn handtekening onder de laatste regels van een manuscript, getiteld *Het ontstaan van de Afrikaansche kampong te Poerworedjo*.¹⁸ Later streepde hij de laatste letters van het woord 'kampong' door, om er 'kamp' van te maken. Misschien klonk 'kampong' te inlands. Deze vier dicht betypte vellen vormen een bijzonder document. Het is het enige overgeleverde stuk van de hand van een Indo-Afrikaanse afstammeling waarin de geschiedenis van de Afrikaanse soldaten en hun nakomelingen is vastgelegd, met veel oog voor detail en in grote trekken historisch accuraat. Nog opmerkelijker is dat Doris Land tijdens zijn leven zijn historische kennis met niemand heeft gedeeld, ook niet met zijn zeven kinderen. Pas na zijn overlijden in Nederland, in 1986, kwam het document te voorschijn, bij de nagelaten familiepapieren in een oude koffer, die bijna in de vuilcontainer was beland. Sindsdien speelt deze hervonden geschiedenis een belangrijke rol in de zoektocht van Indo-Afrikaanse afstammelingen naar hun verleden.

Doris Land was het informele hoofd van het Afrikaanse kamp. Toen hij in 1939 zijn kennis van de historie vastlegde, telde het kamp 25 gezinnen, al met al 88 inwoners. In vroeger jaren had het Afrikaanse kamp een wijkmeester, die verantwoordelijk was voor de handhaving van orde en rust. Ook deed de wijkmeester bij het kantoor van de assistent-resident aangifte van geboorte en overlijden van de inwoners van het kamp. In de tijd van luitenant Land bestond de functie van wijkmeester officieel niet meer, maar als hoogste in rang gold Land als het hoofd van de gemeenschap. Doris Land was de zoon van de Afrikaanse soldaat Govert Land, een 'Donko' uit 'Groessie' (Grunshi), die in 1862 een dienstverband van twaalf jaar was aangegaan bij het KNIL. Nadat Govert Land nog een keer had bijgetekend, vestigde hij zich uiteindelijk in 1878 met een pensioen van 250 gulden per jaar in Poerworedjo. Govert Land leefde samen met Louise Baas, een Indo-Afrikaanse vrouw, dochter van de Afrikaanse soldaat Baas en een Indonesische vrouw, bij wie hij twee dochters en een zoon kreeg. Zoon Doris leefde samen met een Indonesische vrouw, Nji Poniah, bij wie hij zeven kinderen kreeg. Slechts een van de zeven was een zoon, die Govert werd gedoopt, maar de artiestennaam Jeffrey aannam toen hij furore maakte als zanger. Het degelijk Hollandse Govert klonk niet flitsend genoeg.¹⁹ Doris Land en Nji Poniah huwden pas voor de burgerlijke stand in 1951, toen duidelijk begon te worden dat in het onafhankelijke Indonesië geen plaats meer was voor de Belanda Hitam. Door een huwelijk verkreeg ook de Indonesische partner recht op een Nederlands paspoort.

Doris Land had alleen de lagere school afgemaakt, maar dankzij zelfstudie kon hij niettemin de officiersopleiding volgen. Hij zwaaide af als luitenant, en toen hij aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog opnieuw in dienst werd geroepen, werd hij bevorderd tot de rang van kapitein. Hij genoot veel aanzien in het Afrikaanse kamp. Veel mensen kwamen zijn advies vragen, en waar mogelijk hielp hij zijn mensen met raad en daad.

Zijn manuscript verhaalt dat de afgezwaaide Afrikaanse veteranen aanvankelijk tussen de Javanen in de kampongs woonden. Maar toen hun aantal groeide, besloot de resident van het gewest Bagelen de Afrikanen een eigen gebied toe te wijzen, om 'verwikkelingen met de Inheemsche bevolking' te vermijden. De Afrikanen hadden een 'geheel andere aard'

en spraken een andere taal. Anderzijds kon dan beter toezicht worden uitgeoefend over de Afrikanen, en konden ze gemakkelijker worden opgeroepen als hun diensten nodig waren in onrustige tijden.

Het Nederlandse gouvernement kocht een stuk grond van de dessa Pangen-Djoeroetengah, dat bij Gouvernementsbesluit van 30 augustus 1859 no. 25 werd toegewezen aan de Afrikanen. Elke bewoner kreeg een perceel van ongeveer 80 Rijnlandse roeden (ongeveer 1150 m²), waarop hij een huis kon bouwen en wat land- en tuinbouw kon bedrijven.

Volgens de Indonesische historicus Endri Kusruri was de keuze voor Poerworedjo (ook wel Kedong Kebo genoemd) niet toevallig. Het district Bagelen was een haard van verzet geweest ten tijde van de Java-oorlog (1825-1830). Een kolonie van Afrikaanse veteranen in de districtshoofdstad Poerworedjo was van strategisch belang om onlusten snel de kop in te drukken.²⁰ Na de Java-oorlog was in Poerworedjo een grote kazerne gebouwd. Hier waren de drie Afrikaanse compagnieën gelegerd die in 1840 zo'n paniek veroorzaakten met hun gewapende rebellie.

De Afrikaanse wijkmeester was verantwoordelijk voor de organisatie van enkele politiediensten in de Javaanse kampongs, zoals het lopen van één of twee nachtelijke patrouilles. De gepensioneerde soldaten bleven in het bezit van hun vuurwapens (voorladers) en sabels. Bij de nachtelijke patrouilles trok men erop uit met de lange sabel, overdag met houten knuppels. Alleen in uitzonderlijke omstandigheden werd ook overdag patrouille gelopen, vooral toen in het garnizoen van Poerworedjo een compagnie Boeginezen was gelegerd. De Boeginezen, die bekendstonden als vechtjassen, maakten vaak amok in de omliggende kampongs. Tot geruststelling van de kampongbewoners, zo verhaalt Doris Land, werd menige amokmakende Boeginees met een houten knuppel onschadelijk gemaakt. Volgens het relaas van Land dienden de patrouilles echter meer ter bescherming van de kampongbewoners dan om opstootjes neer te slaan. Na de invoering van de gemeentepolitie werd geen gebruik meer gemaakt van de politiediensten van de Afrikaanse veteranen. De Afrikanen werden ook vaak ingezet voor de begeleiding van koffie- en zouttransporten.

De eerste wijkmeester van het Afrikaanse kamp was de gepensioneerde sergeant J. Klink, die in 1837 in Indië was aangekomen en in 1858 afzwaaide. Klink, zo vermeldt het document met gepaste trots, had zich in verscheidene veldtochten, onder meer op Bali en Palembang, 'roemrijk onderscheiden'. Hij overleed in 1901 op hoge leeftijd. Gezien zijn ouderdom was Klink in 1890 al opgevolgd door Hendrik Beelt, ook een gepensioneerde sergeant van de infanterie. Beelt, een schoonzoon van J. Klink, was in die tijd een van de weinige Afrikanen die zowel het Nederlands als het Javaans en Maleis goed beheersten. Beelt had acht zonen, die allen tekenden voor de militaire dienst, net als veruit de meeste andere jongens uit het kamp. Zeven van de acht bereikten een onderofficiersrang, en twee werden gedecoreerd met de Militaire Willemsorde. Een succesvolle militaire loopbaan was duidelijk een bron van trots voor de hele Indo-Afrikaanse gemeenschap.

Na het overlijden van Beelt in 1923 werd geen nieuwe wijkmeester meer aangesteld. Er woonde toen nog slechts één Afrikanen van de eerste generatie soldaten in het Afrikaanse

kamp, G. Artz, maar die was te oud om nog een functie uit te oefenen. Onderlinge ruzies en vechtpartijen, volgens Land geen zeldzaamheid in die beginjaren, werden door de wijkmeester en de betrokken familieleden opgelost. Bij conflicten buiten het kamp kwam de assistent-resident eraan te pas. Meestal ging het om 'baldadigheden en vechtpartijen' door de grotere jongens uit het kamp, die slaags waren geraakt met Ambonese of Javaanse jongens. Voordat de assistent-resident zijn pak slaag uitdeelde, had de wijkmeester elk achterwerk al bewerkt met tien rotanslagen. Na weer eens een vechtpartij met Ambonese jongens uit het garnizoen werd een van de grootste Afrikaanse jongens een dag in de boeien gesloten op het kantoor van de assistent-resident. Land vermeldt goedkeurend dat de schrik er nu zodanig in zat dat de wijkmeester vrijwel geen klachten meer kreeg over vechtpartijen buiten het kamp.

Poerworedjo, ca 1920. v.l.n.r.: onbekend, Johnnie Paulus, Johannes Cordus, Caspar Klink, Anton de Ruiter in KNIL-uniform, Hendrik Beelt, Damen Heuvel, dhr. Andreas. - Collectie Cordus

Dat de Afrikaanse jongens een reputatie hadden op te houden, blijkt ook uit een relaas van de Javaanse kant van de schermutselingen. Oerip Soemohardjo, die het later zou brengen tot chef-staf van het republikeinse leger van Indonesië (TNI), bezocht rond 1910 de jongensschool in Poerworedjo.

‘En wat voor jongens! Het waren kinderen uit het negerkamp, dat een ruime plaats besloeg in het stadje Poerworedjo. Bijna zonder uitzondering spraken deze negerkinderen correct en accentloos hun Nederlands. Zij vermaakten zich niet weinig met de slecht gearticuleerde tongval van Oerip, de kleine Inlander. Dat gaf verdriet! Aldus riep Oerip zijn legertje uit Sindoeredjan [een inlandse wijk van Poerworedjo] op, om het negerkamp bij het vallen van de avond te omsingelen en luidkeels te roepen: ‘Londo ireng toenteng, iroengé mentol, soearané bindeng!’ (Pikwarte Hollanders, jullie spreekt zo gek door je kokkerd van een neus). Toen dat een paar keer had plaats gehad, werd Oerips vader ontboden bij het dorpshef, waar reeds een paar negervaders aanwezig waren. Hij beloofde zijn zoontje duchtig de les te lezen, op voorwaarde dat de negerjongens niets meer zouden zeggen van zijn zoons’ koeterwaals.’²¹

De jongens uit het Afrikaanse kamp gingen meestal op hun 16de in dienst. Een enkeling ging zelfs als 14-jarige in het leger, maar dan golden de eerste twee jaar als ‘jongelingsjaren’, die niet meetelden voor het pensioen. ‘De grootste jongens van 14-16 jaar hunkerden toen reeds om in militairen dienst te treden,’ schrijft Land. De meeste Indo-Afrikanen identificeerden zich duidelijk met hun rol als beroepsmilitair. Om voor pensioen in aanmerking te komen, moest men twaalf tot vijftien jaar dienen. Sommigen tekenden daarna nog bij, maar veel jonge mannen zwaaiden rond hun 30ste levensjaar af. Met hun reputatie van loyale en gedisciplineerde oud-militairen vonden ze daarna gemakkelijk werk bij de politie, de spoorwegen, het gevangeniswezen, de inlichtingendienst, de Bataafsche Petroleummaatschappij, of als opzichter bij een onderneming. Zo pensioneerde de jongste zoon van Hendrik Beelt uiteindelijk als politie-inspecteur. Een andere zoon, Johannes, werkte als klerk op het kantoor van de assistent-resident. Afzwaaiende militairen keerden dus in veel gevallen niet meteen na dienst terug in het Afrikaanse kamp.

Aan het begin van de twintigste eeuw werd het Afrikaanse kamp vooral bewoond door vrouwen, kinderen, bejaarden en invaliden. De bewoners hadden bijverdiensten nodig, want van de pensioentjes van 9, 12 of 15 gulden per maand konden de gegageerden, zoals Land schrijft, ‘niet veel bokkesprongen maken’. Aanvankelijk werd een aardig centje bijverdiend met de varkensteelt, taboe onder de islamitische Javanen, maar favoriet in de keuken van Hollanders en Chinezen. Later werd de varkensteelt in de buurt van de Javaanse wijken – dus ook in het Afrikaanse kamp – verboden. De Afrikanen richtten toen een feestmaal aan met een deel van de geslachte varkens, en verkochten de overige dieren aan de Chinezen.

De inkomsten werden ook aangevuld met land- en tuinbouw en wat kleinvee, hoofdza-

kelijk voor eigen gebruik. Op den duur werd het lagergelegen westelijke deel van het kamp drassig. De families ruimden het veld vanwege de wateroverlast en verhuisden naar het hoger gelegen oostelijke deel. Later werd een deel van deze grond afgestaan ten behoeve van de bouw van een Zendingshospitaal. De Afrikaanse eigenaren werden 'ruimschoots schadeloos gesteld', hetgeen tweespalt veroorzaakte binnen de Indo-Afrikaanse gemeenschap omdat het vermoeden bestond dat de compensatiegelden niet gelijk waren verdeeld.

Tegen 1930 keerden veel Indo-Afrikanen van de tweede generatie, die na de militaire dienst nog elders hadden gewerkt, definitief terug in het Afrikaanse kamp, met hun militaire gagementen en eventueel hun burgerpensioenen. Doordat nu meer mankracht en middelen beschikbaar kwamen, verbeterden geleidelijk de levensomstandigheden in het kamp.

'Huizen werden verbeterd, de wegen verbreed en opgehoogd, afvoergoten aangelegd en behoorlijke bruggen over de door het kamp stromende kali gebouwd. Deze verbeteringen konden gemakkelijk geschieden omreden ieder, die in staat was om te werken, medehielp. De hiervoor benodigde gelden kwamen middels een intekenlijst in het Afrikaansche kamp binnen.'

Veel houten woningen werden vervangen door stenen huizen. Dit gerenoveerde Afrikaanse kamp is de omgeving waarin de Indo-Afrikanen van de derde en vierde generatie zijn opgegroeid. De meeste Indo-Afrikanen uit Poerworedjo herinneren zich een onbezorgde jeugd in een hechte gemeenschap, waar iedereen opa of oma, oom of tante, broer of zus heette. 'Het was er gewoon reuzegezellig,' vertelt Mary Land, dochter van Doris Land. 'Het was één hele grote familie. Er waren altijd wel logés en die brachten dan weer veel lekkers mee. We hadden allemaal grote bedden, en daar pasten we wel met zijn vijven in. Dat vonden we prachtig, met kussengevechten. Ik kan me geen dag heugen dat er geen bezoek was.' Dat bezoek bestond overwegend uit Indo-Afrikaanse gasten. De Indonesische familie van moederskant kwam maar één keer per jaar op bezoek. De kinderen spraken thuis Nederlands met hun vader en met elkaar, en Maleis met hun moeder en hun inwonende grootmoeder, Louise Baas.

Legitimatiebewijs Doris Land - Collectie Mary Land

Dat patroon is ook herkenbaar in de herinneringen van andere afstammelingen. Hoewel elke Indo-Afrikaan kan terugzien op een Afrikaanse stamvader en een Indonesische stammoeder, bestond er een aanzienlijke sociale afstand tussen het Afrikaanse kamp en de

Indonesische samenleving. De Javaanse grootmoeders hebben een prominente plaats op de vergeelde familiefoto's, omringd door forse donkere mannen met martiale snorren. Maar de Javaanse ooms en tantes en neven en nichten ontbreken, zowel op de foto's als in de herinneringen. De sociale status van een Indonesische vrouw die zich verbond aan een Belanda Hitam steeg net als die van een inheemse vrouw van een Europeaan of Indo-Europeaan. Met haar intrede in het Europese deel van de koloniale samenleving werden de banden met de eigen familie goeddeels losgelaten. Wel kwam het voor dat een Indo-Afrikaanse familie de tuinman, keukenhulp of wasvrouw inhuurde bij de Indonesische verwanten.

De kinderen van het Afrikaanse kamp bezochten de Europese lagere school. 'Op school hadden we Hollandse vrienden, Indische jongens, een enkele Chinees... Maar we gingen niet veel om met Indonesische jongens. Ik had geen Indonesische vriendjes, later ook geen Indonesische vriendinnetjes,' vertelt Daan Cordus (geboren 1922) over zijn jeugd in Poerworedjo. Later, op de katholieke MULO en bij de padvinders had hij wel meer contact met Indonesische jongens en meisjes.²²

Zijn vader Johannes Cordus, in 1906 gepensioneerd als sergeant, was de zoon van de Afrikaanse soldaat Cordus en de Indonesische vrouw Siam. Johannes Cordus trouwde Emilia Land, dochter van Govert Land en Louise Baas. De tweede generatie zocht de huwelijkspartner vaak bij andere Afrikaanse afstammelingen. Daan, de vierde van acht kinderen, beschrijft zijn kinderjaren als 'een geweldige, onvergetelijke jeugd'.²³ Uit zijn jeugdherinneringen doemt het Afrikaanse kamp op als een jongensparadijs. Volop ruimte voor spelletjes en voor zwerftochten buiten het kamp door de sawahs en de sinaasappelboomgaarden, gewapend met katapult en hengels om te vissen en op vogels en sprinkhanen te jagen. 'Er was een grote sociale controle. Als je foute dingen deed, kon je van iedereen een uitbrander, een terechtwijzing of een pak slaag verwachten.' Het gezin Cordus woonde in een houten huis met een grote tuin met vruchtbomen, een bloementuin en een kippenhok. Met een pensioentje van 90 gulden in de maand had het gezin het niet breed, maar de kinderen kwamen niets tekort. Aanvankelijk kon het gezin zich geen huishoudelijke hulp veroorloven, dus moesten de kinderen helpen. Klusjes in de keuken waren favoriet: geen wonder, want Emilia Land stond bekend om haar kook- en bakkunsten. Zij had vaak de leiding als er groots gekookt moest worden bij bruiloften of begrafenissen in het Afrikaanse kamp. Bij dergelijke ceremonies waren alle inwoners van de partij. Dat gold ook voor de uitbundige viering van Koninginnedag, waarvoor het Afrikaanse kamp uitrukte om deel te nemen aan de optocht met praalwagens.

Het hoogtepunt van het sociale leven speelde zich af rond Kerstmis en nieuwjaar. Voor de kerstvakantie kwamen her en der verspreide familieleden naar huis. Op oudejaarsavond verzamelden de bewoners zich tegen middernacht in het huis van de oudste inwoner, om vandaar verder te trekken naar de op een na oudste, begeleid door muzikanten. Doris Land verhaalt dat elk huishouden daarbij zorgde voor 'Schiedamsch vocht en de nodige versnaperingen'. Aanvankelijk was iedereen verplicht bij elk huisbezoek wat in te nemen, zodat 'de gelederen tegen het morgenuur begonnen te dunnen en slechts de sterkeren het eindpunt konden halen'.²⁴ Later werd die etiquette versoepeld. Nu de borrels niet langer verplicht ingenomen hoefden te worden kon eenieder tegen het ochtendgloren het eindpunt

halen: bij het jongste gezinshoofd werd de stoet ontbonden. Later op nieuwjaarsdag werden nog bezoeken afgelegd bij Afrikaanse families die buiten het kamp woonden. Sommige families bezochten op nieuwjaarsdag na de kerkdienst ook de graven van verwanten op het Europese kerkhof.

Aan die nieuwjaarsviering bewaren de Indo-Afrikanen in Nederland nu nog levendige herinneringen. Het was een van de zeldzame gelegenheden waarbij iets van Afrikaanse orale tradities herleefden. Als de kelen eenmaal met de nodige borrels waren gesmeerd, zongen de ouderen 'Afrikaanse liedjes'. Een enkeling kan de liedjes nog steeds zingen, zonder enig idee van de betekenis van de tekst: 'ani kokomoro, birma saido', 'Chinesi-tak-si-djoenama' en 'hosee leelee'. Duidelijker was de boodschap van het Maleise deuntje 'tjari-tjari nonah item manisee' ('op zoek naar een lief zwart meisje'). Veel later, toen de kinderen van Poerworedjo zelf Nederlandse bejaarden waren geworden, hebben ze de liedjes nog op de band opgenomen. Na veel vergeefse pogingen kwam begin 2005 alsnog een mogelijke vertaling tot stand, met behulp van specialisten in de Surinaamse marron-talen:²⁵

<i>Ani kokomoro berma saido</i>	<i>hij komt niet meer terug, hij is begraven, wat heb je gedaan?</i>
<i>Asi no ta kakantri</i>	<i>je ziet hem niet, want hij zit in de kakantri</i>
<i>Ani kokomoro</i>	<i>hij komt niet meer terug</i>
<i>Berma berma berma saido</i>	<i>hij is begraven, begraven, wat heb je gedaan?</i>
<i>Chinesi taksi djoenama</i>	<i>de Chinezen zeggen, zie je, je durft het niet</i>
<i>Ay ay ay djoenama</i>	<i>zo is dat, je kunt het niet.</i>

Hoewel het lied bij feestelijke gelegenheden werd gezongen, was het van oorsprong mogelijk een klaaglied voor een overledene, wiens geest rondwaart in de kakantri, de kapokboom. De tweede strofe was waarschijnlijk een afzonderlijk lied.

Zowel de school als de katholieke kerk kenden een rijk verenigingsleven. Familiekiekiejes die de Tweede Wereldoorlog, de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog en de reis naar Nederland hebben overleefd, getuigen er nog van: schoolclubs, de fanfare, de padvinders, de rk-jongemeisjesclub 'De Zonnebloemen'. Evelien Klink, de achterkleindochter van wijkmeester Klink, ging net als de meeste Indo-Afrikaanse kinderen bij de nonnen op school. Zij werd geboren in 1930 in Malang, in de jaren dat haar vader David Klink als KNIL-sergeant vaak moest verhuizen naar een nieuwe standplaats. Het gezin – de Indo-Europese moeder Maria van Bellen, Evelien en haar twee oudere broers – verhuisde steeds mee. Evelien bracht haar peuterjaren door op Borneo, maar heeft geen herinneringen meer aan het leven in de militaire kampementen. Vanaf haar derde levensjaar, toen David Klink werd gepensioneerd, groeide ze op in Poerworedjo. 'Moeder klaagde wel eens dat ze haar man zo weinig zag, maar hoe ze geleefd hebben, dat weet ik eigenlijk niet.' Toch vond ook Maria van Bellen het vanzelfsprekend dat haar eigen zoons opnieuw kozen voor een militaire

loopbaan. 'Dat sprak eigenlijk vanzelf. Het belangrijkste was dat je dan een pensioen kreeg, je had een vorm van zekerheid.' In de eerste helft van de twintigste eeuw was een carrière in het KNIL niet langer een riskant avontuur. De 'pacificatie' van Nederlands-Indië was goeddeels voltooid, dus de kans op gevaarlijke expedities was gering. Bovendien waren de gezondheidszorg en de hygiëne beduidend verbeterd, zodat de sterfte aan besmettelijke ziekten sterk verminderde. Het leger was niet langer een toevluchtsoord voor avonturiers, paupers, arme sloebers en jonge mannen die goede redenen hadden om een tijdje van huis te zijn. Zeker in de crisisjaren gold het KNIL als een baan zonder risico van ontslag en met de zekerheid van een pensioen als de diensttijd was volbracht.

Ook Evelien Klink koestert de herinnering aan haar meisjesjaren in het Afrikaanse kamp. Hoewel ook bij haar thuis nooit over de Afrikaanse herkomst werd gesproken, was Evelien van jongs af aan vastbesloten dat ze 'een Afrikaanse jongen' wilde trouwen.

*'Ik ging wel uit met Indische jongens en Hollandse jongens, dansen en zo. Maar verkering – nee. Met Indonesiërs gingen we niet uit, daar kwamen we ook niet thuis. Ze zaten wel bij ons op school, maar buiten school gingen we niet veel om met Indonesiërs.'*²⁶

De maatschappelijke status van de Indo-Afrikanen is het best te vergelijken met die van de Indo-Europeanen: deel uitmakend van de Europese koloniale samenleving, gelijkgesteld met de Europeanen maar niet bleek genoeg om helemaal mee te tellen.

Relaties met de Indonesische burens

In de herinnering van de Indo-Afrikanen heerste er over het algemeen een goede verstandhouding met de Indonesische burens. Ze hadden uiteindelijk zelf een Javaanse grootmoeder. Het Afrikaanse kamp werd af en toe bezocht door Javaanse dansgroepen, en handelaren trokken van huis tot huis. Na de verbouwing van een huis kwamen Javaanse wajangspelers een *wayang kulit*-voorstelling geven.

De vroegere Indonesische burens herinneren zich dat de Afrikanen zich nogal boven de inlanders verheven voelden. Aan de Indonesische historicus Kusurri vertelden ze dat het Afrikaanse kamp tussen zes uur 's avonds en zes uur 's ochtends de poorten sloot. De Afrikanen, zo was hun indruk, leefden in een zelfgekozen isolement en maakten alleen contact met de Indonesische omgeving als ze dat nodig vonden.²⁷ In Nederland wonende afstammelingen reageren hoofdschuddend op dat verhaal: het Afrikaanse kamp had helemaal geen hekken en poorten! Het verhaal van de poort is wellicht een symbolische uiting van de sociale afstand die de Indonesiërs hebben ervaren in hun contact met de Afrikanen. Enerzijds hadden de Indonesiërs ontzag voor de Belanda Hitam, anderzijds keken ze ook wel op hen neer vanwege hun zwarte huidskleur. Het Afrikaanse kamp werd ook wel neerbuigend *gudang areng* genoemd: 'opslag van houtskool'.²⁸ Nog anno 2004 vertelde de enig overgebleven Afrikaanse afstammeling in Poerworedjo, Evelien Sujarno, achterkleindochter van soldaat Artz, dat ze wel eens discriminerende opmerkingen te horen kregen vanwege haar kroeshaar, dat 'heksenhaar' werd genoemd.²⁹

Trouwfoto van Theo Klink (uit Semarang) met Julia Klink (uit Poerworedjo) ca. 1935, in Poerworedjo. De bruidsmisjes vooraan zijn van links naar rechts Eef Cordus-Klink en Rieka Comijs-Maurik. Recht achter Eef Cordus-Klink is Gusta van der Meul-Beelt. Meest links is David Klink, vader van Evelien. Derde van rechts is Emiel Maurik. – Collectie Cordus

Voor haar doctoraalscriptie geschiedenis interviewde Endri Kusruri, zelf afkomstig uit Poerworedjo, enkele Indonesische bewoners van de vroegere Afrikaanse wijk.³⁰ In Kusruri's visie ondergingen de Afrikanen zowel Afrikaanse, Javaanse als Nederlandse invloeden. Als Afrikaanse eigenschappen noemt ze opvliegenderheid, de lust tot oorlog voeren en doden, hard en opgewonden schreeuwen. Van de Nederlanders namen de Afrikanen de taal, de godsdienst en het onmatig drankgebruik over. De beschavingsmissie komt in de visie van deze Indonesische historicus ten laste van het gekoloniseerde gastland, en rustte met name op de schouders van de Javaanse echtgenotes. De Javaanse invloed, zo stelt ze, was het dominantst omdat de negers Javaanse vrouwen trouwden en Javaanse bedienden hadden. Volgens de verhalen die Kusruri rond 1978 optekende in Poerworedjo achtten de Afrikanen zich duidelijk verheven boven de Javanen, zowel wat hun sociale status als hun welstand betreft. Ze hoorden bij de wereld van de kolonisator, niet bij de gekoloniseerden. De Afrikanen werden afgeschilderd als stands- en statusbewust. Maar in Javaanse ogen stond de Afrikaan toch niet helemaal op hetzelfde niveau als de Nederlander.

Niet alle Indo-Afrikanen van Poerworedjo woonden in Kampung Afrikan. Gusta Beelt

(geboren 1930) groeide op in de Javaanse kampong, bij haar Javaanse moeder en grootmoeder. Zij is een dochter van Johannes Beelt en een Javaanse vrouw, Jem, die net als Johannes Beelt ook kinderen had uit een eerdere relatie. Voordat Johannes Beelt een relatie aanging met Jem had hij samengeleefd met Rika Klink, een dochter van Antje Hoed en Jan-Jozef Klink. Grootvader Hendrik Beelt, de laatste wijkmeester van het Afrikaanse kamp, woonde samen met Mariam Klink, dochter van de eerste wijkmeester J. Klink. Gusta heeft haar grootvader Hendrik en vader Johannes (overleden in 1933) niet gekend, maar wel oma Mariam Klink. Ook al woonde ze in de Javaanse kampong, ze kwam vaak in het Afrikaanse kamp. Het huis van grootvader Hendrik Beelt was het grootste huis in het Afrikaanse kamp, met een heel groot erf.

*'Ja, ik krijg ook een punthoofd van al die namen, hoor, en van hoe zat dat? Over onze afstamming werd nooit gesproken. Maar nu ik zo zit te pluizen, zie ik toch ontzettend veel inteelt. Men trouwde veel onder elkaar, men trouwde ook niet, er waren veel wisselende relaties. Mijn vader en moeder waren niet getrouwd, maar mijn vader heeft me wel erkend, daarom draag ik de naam Beelt. Dat gebeurde heel veel. Wij kregen steeds te horen dat we ons netjes moesten gedragen, maar onze voorouders hebben ons daar geen voorbeeld van gegeven.'*³¹

In de jeugd van Gusta Beelt werd het leven van de Afrikaanse gemeenschap niet langer bepaald door het kazerneritme met zijn frequente overplaatsingen en wisselende 'huishoudsters', maar door de heersende zeden van de koloniale burgermaatschappij. De ouders van Kampung Afrikan voedden hun kinderen op in de deugden van de koloniale middenklasse. 'Mijn oudere zussen moesten van vader thuis leren dansen, stijldansen, dat hoorde bij een beschaafde opvoeding, dansen op muziek. Mijn vader speelde viool,' zo hoorde Gusta van haar oudere zussen. De kinderen van de familie Beelt kregen ingeprent dat ze trots moesten zijn op hun afstamming. Maar over Afrika werd nooit gesproken, ook niet bij oma Mariam Klink. Wel kweekte oma een bepaalde plant in haar tuin: 'Dan zei ze dat de mensen in Afrika dat aten, en dat wij dat daarom ook moesten eten.' Ook in andere herinneringen duikt geregeld okra en *fufu* (gestampte cassave of yam met kookbanaan) op, als 'Afrikaans eten' van de oudere generaties. Het kon de jongeren niet altijd bekoren: 'slijmerig, net snot,' was het oordeel over de okra.

Ook al groeide Gusta Beelt op in een Javaanse kampong, ze gold wel degelijk als een van de 'Afrikaanse meisjes'. Oma Mariam Klink woonde in het Afrikaanse kamp, en daar logeerde Gusta vaak met haar zussen. Ook voor hen was Doris Land de veelgeprezen steun en toeverlaat, degene die de ringen wisselde bij haar verloving en de getuige was bij haar huwelijk. Ook al groeide Gusta Beelt op bij haar Javaanse moeder en grootmoeder in de kampong, het gold als vanzelfsprekend dat ze niet zou trouwen met een Javaanse jongen. 'Uit mijn herinnering weet ik geen Afrikanen die met Indonesiërs gingen, dat was beneden je stand. Wij waren toch wel een beetje bijzonder. Je trouwde met Hollandse jongens, of met Indische jongens, of met Afrikanen.' Het werd, voor Gusta, een Indische jongen.

‘We leefden vroeger erg beschermd,’ zegt ook Dé Beelt (geboren 1916), dochter van Johannes’ jongere broer Albinus Beelt. ‘Het was een fijne jeugd, samen met de andere Afrikaanse kinderen. We deden aan sport, en allerlei kattenkwaad. We speelden vooral met de Afrikaanse kinderen onder elkaar.’ Albinus Beelt diende 12,5 jaar in het KNIL, en werkte daarna als hoofd van het magazijn van de spoorwegen. ‘Magazijnmeester,’ herhaalt Dé Beelt enkele malen met nadruk, ‘Geen magazijnbediende, maar magazijnmeester, een Europese functie met recht op Europees verlof.’

Het huis van de gepensioneerde luitenant Doris Land beslaat een centrale plaats in veel jeugdherinneringen. Hier maakten Indo-Afrikaanse schoolkinderen ’s middags hun huiswerk, hier werden standjes en aanmoedigingen uitgedeeld, hier klopte men zelden tevergeefs aan voor goede raad of praktische hulp. Op kosten van Doris Land en diens jongere broer Jacob kon Daan Cordus na de MULO naar de Algemene Middelbare School in Djokjakarta. Ook in huize Land werd zelden of nooit over Afrika gesproken. Mary Land (geboren 1928) heeft haar grootvader Govert Land niet gekend, maar wel oma Louise Baas. Oma Louise genoot van het vele bezoek in huize Land en vertelde vaak over vroeger, over de Atjeh-oorlog, en soms ook wel over de Afrikanen. ‘Dan zei ze dat de meeste Afrikanen in Indië waren gebleven omdat de Nederlandse regering geen geld had om hen terug te laten gaan naar Afrika.’ Louise Baas had nog wel een juist idee van de herkomst van de soldaten: de Goudkust en Ashanti. ‘Maar als je te veel vroeg, werd ze soms een beetje boos. Als de kinderen vroegen “oma, leer ons Afrikaans”, dan was het antwoord “dat hebben jullie hier niet nodig, jullie moeten Hollands leren”.’

Doris Land hamerde erop dat zijn kinderen goed hun best moesten doen op school.

‘Mijn vader was zijn tijd echt heel ver vooruit, we mochten overal aan meedoen, ook de meisjes. Meisjes moesten ook goed leren, je moest er maar niet op rekenen dat je een rijke man zou trouwen. We gingen naar muziekles, en ik deed ook een cursus stenotypiste.’

Mary Land werd geboren op Madoera, waar het gezin woonde in een officierswoning buiten de kazerne. ‘Daar woonden alle soorten officieren door elkaar heen, Hollanders, Indischen en wij.’ Toen Mary de schoolgaande leeftijd bereikte, verhuisde het gezin naar Poerworedjo, waar haar oudste zus altijd met oma Louise was blijven wonen. ‘De school was een gemengde school, met jongens en meisjes, heel gezellig. De zusters waren hun tijd ook ver vooruit, niet streng, maar heel aardig. Als je ziek was, kwamen ze je altijd thuis opzoeken.’ Doris Land handhaafde een strikte discipline in zijn huis, maar had ook altijd veel aandacht voor zijn kinderen. ‘Bij ons thuis was iedereen weetgierig. We moesten altijd naar de nieuwsberichten luisteren, en die dan navertellen, voor je mocht gaan spelen.’

In huize Land waren bedienden voor het werk in huis en in de tuin. Dat was zo vanzelfsprekend dat Mary Land zich nog haarscherp de dag herinnert waarop ze voor het eerst haar eigen schoenen poetste. ‘Toen ik een keer ’s middags naar de padvinders zou gaan, had de huisjongen mijn schoenen niet gepoetst.’ Vader zei dat ze ook zelf wel een keer haar schoenen kon poetsen. Met glimmende schoenen toog Mary uiteindelijk naar de padvin-

ders, waar haar relaas over dit bijzondere voorval de nodige indruk maakte. In twee tot drie generaties was de sociale status van de familie Land aanzienlijk gestegen: van vrijgekochte Afrikaanse slaaf tot het comfortabele huiselijk leven van de koloniale elite waarin de aanwezigheid van bedienden gold als een vanzelfsprekendheid.

Maar zo'n onbezorgde jeugd was niet weggelegd voor iedereen. Sommige families konden maar met moeite de eindjes aan elkaar knopen. Doris Land genoot een officierspensioen, en in veel andere families kwam tenminste het gagement of pensioen van een onderofficier binnen. Maar als een kostwinner ontbrak, of als de man zijn kroostrijke gezin moest onderhouden van een soldatenpensioentje, kon er sprake zijn van bittere armoede.

Dolly Uithoven (geboren 1916) droeg alleen 's zondags schoenen, als ze naar de kerk ging. Doordeweeks liep ze op blote voeten, en altijd in verstelde kleren.³² 'Het ondergoed werd steeds versteld, daar werd steeds een nieuwe strook katoen aangenaaid. Net zo lang tot er van het originele hemd niets meer over was.' Dolly groeide op bij haar overgrootmoeder in Semarang, en vanaf haar 13de in het weeshuis. 'Ik wilde zelf naar het weeshuis, we hadden daar een vriendinnenclub met acht meisjes, Indische meisjes. Het was een hele hechte club, we noemden ons de 'weesbeesten'. In de vakanties logeerde ze bij haar Javaanse overgrootmoeder. Dolly Uithoven heeft haar vader, Rudolf Klink (zoon van Piet Klink en Nakiem), nooit gekend. Ze groeide op bij haar overgrootmoeder en haar grootmoeder. 'Hoe de familie in elkaar stak, dat hoorde je nooit'. Toch heeft Dolly Uithoven geen slechte herinneringen aan haar jeugd in Semarang. 'Het was reuzegezellig, met alle andere kinderen in het weeshuis, ik heb een goede tijd gehad bij de zusters.' Eens per jaar moesten de weeskinderen zingen voor de notabelen uit Semarang die donaties aan het weeshuis gaven. 'Dan zaten de notabelen in de zaal, en wij moesten zingen op het podium: 'welbedankt, welbedankt, onze weldoeners, bedankt!'. Ze kan er achteraf smakelijk om lachen. Maar de wereld van Dolly Uithoven was niet beperkt tot het weeshuis.

'We hadden veel contact met andere Afrikaanse families in Semarang. We gingen elkaar altijd opzoeken, als Afrikanen. Er was een hele rijke familie Pen, met vier dochters. Met nieuwjaar gingen we altijd van huis tot huis, en we eindigden altijd bij de tantes Pen. Die hadden een groot huis waar je veel mensen kon ontvangen, en ze hadden geld genoeg voor eten en drinken.'

Met haar oma ging Dolly ook geregeld op bezoek in het Oudemannenhuis van Semarang, waar enkele bejaarde Afrikaanse veteranen met hun Javaanse vrouw woonden. Al in de negentiende eeuw diende het Oudemannenhuis van Semarang als opvang voor mannen die wegens lichamelijke of geestelijke gebreken uit het leger waren ontslagen. Aan het hoofd stond de familie Van der Put, zelf een Indo-Afrikaanse familie. Volgens Dolly Uithoven woonden er in haar kinderjaren nog enkele 'echte' Afrikanen in het Oudemannenhuis, mannen die in Afrika geboren waren: Klots, Klaasse en Van Delft.

‘Nee, die vertelden nooit over vroeger. Maar wij vroegen ons ook nooit iets af over onze afkomst. In Semarang was het niet bijzonder om zwart te zijn. Maar als je een zwarte zag, dan zei je wel meteen ‘dag tante, dag oom’. En iedereen vroeg dan altijd ‘van wie ben jij een kind?’ Want we waren wel vaak verre familie van elkaar.’

Dolly Uithoven groeide op in armoedige omstandigheden, maar haar kinderjaren waren niet getekend door uitsluiting. In 1941 trouwde Dolly Uithoven met een Hollandse KNIL-militair. Jérôme Klink (geboren 1926), die opgroeide in het Afrikaanse kamp van Poerworedjo, bewaart slechte herinneringen aan zijn kindertijd: ‘Het was ieder voor zich, er was geen onderlinge hulp’. Zijn vader, Casper Klink, zwaaide af met alleen een soldatenpensioen, te weinig om voor zijn zeven kinderen te zorgen. Zijn Indo-Europese moeder, Johanna Driessen, bleef altijd wat afzijdig in het Afrikaanse kamp. Javaanse echtgenotes slaagden er meestal wel in om schamele loonzakjes aan te vullen met inkomsten uit de verkoop van zelfgebakken snacks en koekjes, maar Indo-Europese vrouwen waren vaak niet zo zelfredzaam. Jérôme Klink ging met goede cijfers naar de eerste klas van de MULO, maar moest van school af omdat zijn vader het schoolgeld niet kon betalen. ‘Toen kwam de pastoor en die stuurde me naar het Vincentiushuis in Batavia, dat was een tehuis voor wezen en arme kinderen, meest Indische jongens.’ De paters van het weeshuis hadden ook een ambachtschool, waar Jérôme Klink technisch tekenen leerde. Hij heeft betere herinneringen aan zijn latere tijd in het leger, waar je tenminste zeker was van een bed en een maaltijd. De kapitein van zijn compagnie werd zijn tweede vader.³³

Wie moest rondkomen van alleen een soldatenpensioen had het bepaald niet breed, zoals ook blijkt uit de inboedel van Antje Hoed na het overlijden van haar echtgenoot Jan Josef Klink.³⁴ Jan Josef Klink, zoon van wijkmeester sergeant Klink, zwaaide in 1897 af als soldaat. Op grond van zijn negentien dienstjaren had hij recht op een pensioen van 225 gulden per jaar. Bij zijn overlijden in 1918 werd de waarde van de inboedel geschat op 32,25 gulden. Hij liet zijn vrouw Antje Hoed geen contanten na, geen kostbaarheden en geen onroerende goederen. De inboedel bestond uit vier houten ledikanten, een tafel met vier stoelen en zes krukjes en nog wat klein meubilair. Antje Hoed had elf kinderen, van wie acht minderjarig. Haar drie meerderjarige zoons Casper, David en Reinier waren allen beroepsmilitair. Antje Hoed kreeg de zorg over acht minderjarige kinderen, van wie de oudste 20 jaar oud was, en de jongste nog geen 5 maanden. Drie ongehuwde zusters trokken later in bij hun broer David Klink.

Semarang

Volgens de stamboeken koos een groter aantal afgezwaaide Afrikaanse soldaten voor vestiging in Batavia, maar over hen is weinig bekend. Mogelijk woonden de Afrikanen en Indo-Afrikanen van Batavia zodanig verspreid in deze grote kosmopolitische stad dat hun onderlinge banden verloren gingen. In Semarang was wel een herkenbare Indo-Afrikaanse gemeenschap. Hier woonden de Indo-Afrikanen verspreid in de Europese wijk, maar ze hielden wel onderling contact. In de verhalen over Semarang keren ze steeds weer terug,

Foto van de families Baas, Land, Blind en Cordus, genomen voor het huis van de familie Land in Poerworedjo, ca. 1930. Staand, 4de van links is Doris Land, rechts naast hem zijn broer Jacob Land, daarnaast rechts Johannes Cordus. Zittend, met twee kinderen op schoot is Nji Land-Poniah, de vrouw van Doris Land. Naast haar rechts is Louise Land-Baas, in het midden H. Baas, rechts met dochter Joyce op schoot Emilia Cordus-Land. Voorste rij midden: Mary Land, rechts van haar Tony Cordus en uiterst rechts Govert (Jeffrey) Land. Uiterst rechts op de middelste rij Jan Cordus, links naast hem Daan en Jan-Jozef Cordus. – Collectie Cordus

Opa Pen en de tantes Pen. Aan opa Pen hebben de geïnterviewden geen duidelijke herinnering, maar aan zijn dochters, de tantes Pen, des te meer: ongehuwde, kinderloze zusters die volgens alle geïnterviewden schatrijk waren. 'Tante Pen, dat was de koningin van de Afrikanen in Semarang. Met nieuwjaar kwamen alle Afrikanen daar samen.' Hoe ze aan hun fortuin waren gekomen, wordt niet erg duidelijk uit de mondelinge overlevering. Volgens één verhaal hadden de Afrikanen in Semarang ook een stuk grond gekregen van koning Willem III, net als de Afrikanen in Poerworedjo. De familie Pen zou die grond hebben verkocht aan de spoorwegen voor de aanleg van het station van Semarang. Kennelijk waren de zusters Pen goed opgeleid. 'Een van de zusters, Adèle Pen, was belastinginspecteur. De oudste zorgde voor de huishouding. Als Juul Pen haar pensioen ging ophalen, dan droeg ze een witte jurk en reed in een grote Buick met chauffeur'. Het tafereel van tante Pen in een auto met chauffeur had duidelijk diepe indruk gemaakt op de jonge Nico Klink. Een enkeling

vermeldt dat de tantes Pen financieel bijdroegen aan de opvoeding van Indo-Afrikaanse kinderen. Elie Wit (geboren 1928), achterkleindochter van Jan Wit, herinnert zich dat de dames Pen streng toezagen op de opvoeding van Indo-Afrikaanse kinderen.³⁵ 'Mijn vader zei wel eens tegen ons: als je niet luistert, dan ga je naar tante Pen. Daar waren we bang voor, ze konden heel streng zijn. Maar ze deden ook veel voor ons.' In de meeste verhalen is echter sprake van een nogal afstandelijke relatie met de rijke dames Pen.

'De Afrikanen in Semarang, dat was een soort grote familie, we noemden alle oudere mensen 'tjang', dat is opa en oma, en de rest was oom en tante. Je vroeg je nooit af hoe dat zat met de familiebanden.' Op verjaardagen werden wel eens Afrikaanse liedjes gezongen, en de oudjes spraken wel eens over fufu, maar Elie Wit heeft het nooit iemand zien eten: 'Wij aten altijd Indonesisch.' Ook in Semarang was Nederlands de omgangstaal van de Indo-Afrikanen en ook hier waren de meeste Afrikanen rooms-katholiek gedoopt.

Godsdienst

De overgrote meerderheid van de tweede generatie (Indo)-Afrikaanse militairen was christelijk, meestal katholiek, gedoopt. Generaal-majoor Jan Verveer had in 1837 geadviseerd om de Afrikaanse soldaten christelijk te dopen, om het risico van toenadering tot de islamitische Indonesiërs te verminderen. Verveer achtte de katholieke kerk het meest geschikt, omdat aan de roomse rituelen 'de meeste uiterlijke plegtigheden' waren verbonden. Al in 1838 rapporteerde het KNIL dat de ondervinding inderdaad uitwees dat de Afrikanen het meest geneigd waren tot de katholieke kerk: 'er is reeds een geheel detachement tot de RC kerk overgegaan.'³⁶ Voor de Afrikanen zelf werd het lidmaatschap van een kerk een vanzelfsprekend onderdeel van hun Europese status.

Voordat de paters van het Heilig Hart een parochie stichtten in Poerworedjo werd het doopsel toegediend door een rondreizende pastoor, die eens in de drie maanden het Afrikaanse kamp aanded. Bij afwezigheid van de pastoor, zo herinnert Daan Cordus zich, stuurden zijn ouders de kinderen naar de zondagsschool van het Leger des Heils. Aanvankelijk was het kerkelijk leven in het Afrikaanse kamp weinig intensief, maar vanaf de jaren dertig werd de katholieke parochie een spil in het schoolbestaan en het verenigingsleven.

Het christelijk geloof diende inderdaad om de Afrikanen verder af te schermen van de Indonesische samenleving. De – meestal islamitische – Indonesische vrouwen, moeders of grootmoeders van de Afrikanen werden begraven op het islamitische kerkhof, terwijl de Afrikaanse familieleden hun laatste rustplaats vonden op het Europese kerkhof. Sommige Afrikaanse soldaten waren overigens zelf islamiet toen ze in dienst van het KNIL traden. Maar hun kinderen werden als regel christelijk gedoopt. Voorzover bekend zijn er geen islamieten onder de Indo-Afrikaanse afstammelingen.

'Bij opa Piet Klink in Semarang vierden we altijd drie keer nieuwjaar: Hollands nieuwjaar, Islamitisch nieuwjaar en Chinees nieuwjaar,' herinnert Nico Klink (geboren 1917) zich.³⁷ Opa en oma Klink waren allebei islamiet, maar hun kinderen waren katholiek, hoewel de oudste zoon aanvankelijk Mohamed werd genoemd en pas later de naam Hendrik Klink ging dragen.

‘Opa droeg een wit kalotje, daaraan kon je zien dat hij Mohammedaan was. Dat Chinees Nieuwjaar was omdat opa na de militaire dienst als nachtwaker had gewerkt bij een rijke Chinees. Van die Chinees kregen we dan een heleboel groot vuurwerk, dat mochten wij lekker afsteken.’

Piet Klink, geboren in Soko in 1842, werd in 1861 aangeworven voor het KNIL. Hij was niet verwant met de eerdere J. Klink, die in 1837 arriveerde en later faam verwierf als de eerste wijkmeester van Poerworedjo. Piet Klink zwaaide in 1881 af met een sergeantenpensioen van 300 gulden per jaar en vestigde zich in Semarang met zijn Javaanse vrouw Nakiem. Nico Klink heeft nog duidelijke herinneringen aan zijn grootvader, die blijkens een acte van overlijden van de ‘Burgerlijke Stand – Europeanen’ te Semarang overleed in 1930, op 88-jarige leeftijd. Nico’s vader Hendrik Klink overleed al in 1923, maar met zijn Indo-Afrikaanse moeder Jacoba Susannet van Steenberggen gingen hij en zijn broers elke laatste zondag van de maand op bezoek bij opa en oma Klink. Zijn grootouders hadden ook nog twee inwonende dochters. Ze werden gul ontvangen, maar erg spraakzaam was opa Klink niet. Hij sprak geen Nederlands, wel Maleis. ‘Nee, over Afrika heeft hij nooit iets verteld. Hij zat meestal apart in zijn stoel.’ Piet Klink en Nakiem hoorden kennelijk meer bij de Javaans-islamitische wereld dan bij de Europees-christelijke wereld van Semarang. Nico Klink herinnert zich de maaltijden, opgeschept op bananenblad, en de islamitische gebeden bij sterfgevallen. Niettemin werd Piet Klink in 1930 begraven op het Europese kerkhof van Semarang, terwijl Nakiem haar laatste rustplaats vond op de inlandse islamitische begraafplaats.

Afrika is lang geleden³⁸

Doris Land had correct vastgelegd dat de Afrikaanse soldaten afkomstig waren van de Kust van Guinea, maar hij vermeldde niet dat ze in grote meerderheid van slaven-komaf waren. Voor de meeste Indo-Afrikanen was het land van herkomst vervaagd tot ‘Afrika’. Soms was wel de etnische identiteit van de stamvader overgeleverd (Grunshi, Mossi), maar die was geheel los komen te staan van de geografische streek van herkomst. De familie Van den Berg meende dat hun ‘Groessie’ voorvader uit Ethiopië kwam, terwijl de nakomelingen van soldaat Trappen, een Mossi, ervan overtuigd waren dat hun ‘Mosie’ stamvader uit Zuid-Afrika stamde. Er bestond wel een vaag besef dat de stamvaders niet geheel vrijwillig uit Afrika naar Indië waren gekomen; in de familieoverlevering werd verteld dat ze ‘geronseld’ waren, maar die term kon ook van toepassing worden verklaard op een groot deel van de Europese KNIL-soldaten in de negentiende eeuw.

Johan Crooy (geboren 1918) had van zijn ouders wel gehoord dat zijn grootvader van moederskant, Govert Stap, een ‘echte Afrikaan’ was.³⁹ Hij had het voor kennisgeving aangenomen, net als het feit dat vader Crooy een ‘volbloed Fries’ was. Hij heeft zijn grootvader nooit gekend. Moeder Nelli Stap vertelde ook nooit over haar vader, alleen de ooms, neven en nichten uit Solo, waar meer Belanda Hitam woonden, spraken wel eens over Afrikanen. Als kleine jongen liep Johan al mee met de legerpatrouilles van zijn vader: van jongs af aan stond voor hem vast dat hij ook in het KNIL zou dienen. Johan Crooy werd geboren in

Djakakarta, maar groeide op in verscheidene legerplaatsen op Sumatra. Toen vader in 1933 met pensioen ging, vertrok het gezin naar Nederland. Zodra Johan Crooy de MULO achter de rug had, meldde hij zich op 18-jarige leeftijd bij de Koloniale Reserve in Nijmegen. Na zijn opleiding vertrok hij in december 1936 als KNIL-soldaat naar Indië. Hij had geen contact met andere Indo-Afrikanen, en had zich evenmin ooit iets afgevraagd over zijn Afrikaanse grootvader. Toen Johan Crooy na het overlijden van zijn vader in 1969 de familiepapieren erfde, begon hij zich het hoofd te breken over een heel andere vraag. Hij was zelf geboren in 1918, en zijn ouders waren pas getrouwd in 1919. Hoe kon dat? Wat was er aan de hand geweest met zijn ouders? Uiteindelijk kreeg hij uit de kring van KNIL-reünisten het verlossende antwoord: Europese militairen beneden de rang van officier kregen pas bij wet van 1919 algemene toestemming om te trouwen. Zodra zijn vader de gelegenheid had gekregen om netjes te trouwen, had hij dat meteen gedaan. Tegelijkertijd had hij ook zijn zoon Johan erkend. Het strookje papier, waarop de wet van 1919 wordt uitgelegd, wordt sindsdien duurzaam geplastificeerd bewaard bij de familiepapieren. Voor Johan Crooy was de cruciale vraag of zijn ouders wel behoorlijk getrouwd waren, niet hoe en waarom grootvader Stap uit Afrika was gekomen.

In verscheidene Indo-Afrikaanse families ging het verhaal dat de stamvader afkomstig was uit Ethiopië. Zo ook bij de diverse vertakkingen van de familie Stap. Weliswaar kregen ze later in Nederland te horen dat ze uit Ghana stamden, maar dat nieuwe feit werd gewoon toegevoegd aan de familie-overlevering: de stamvader was gevlucht uit Ethiopië en met een karavaan Arabieren naar Elmina gelopen, waar hij van de Hollanders de naam Stap kreeg omdat hij zoveel gelopen had! Nog in 2003 huurde de familie Stap een Ethiopische muziekgroep in om een familiefeestje op te luisteren.⁴⁰

Paulina de Valk-Hulskamp bracht de Tweede Wereldoorlog door in een interneringskamp, waar haar moeder Aïda Nelk 's avonds vertelde over opa Joseph Nelk, wiens vader Willem Nelk uit Ethiopië stamde, en over grootmoeder Elizabeth van Dam, afkomstig uit Oeganda.⁴¹ Mensen uit Oeganda hebben lange nekken, zei Aïda Nelk, net als oma. De kinderen waren dol op hun muzikaal begaafde opa Joseph Nelk, die dirigent van de politiekapel was geweest. Zijn drie dochters Genoveva, Aïda en Antoinetta waren vernoemd naar opera-personages. Tijdens logeerpartijen in Soerakarta draaide hij klassieke platen, veel Wagner, en de Schöne Blaue Donau, het lievelingslied van Aïda Nelk. 'De kinderen in de buurt scholden hem uit omdat hij zo'n zwarte neger was en ook andere mensen vroegen daar vaak naar. Ik ben van Ethiopië, zei hij dan, en oma is van Oeganda. Maar verder zei hij daar nooit iets over'.

'Afrikaansch pupil' Joseph Nelk was 9 jaar oud toen zijn vader Willem Nelk terugkeerde naar Elmina. Van zijn vader zal hij dus weinig hebben vernomen over het land van herkomst. Ook oud-KNIL-sergeant Pierre Nelk (geboren 1915) kan zich niet herinneren dat er thuis ooit over Afrika werd gesproken: 'Wij zijn allemaal in Indonesië geboren, we waren intussen gewoon Indische jongens geworden'.⁴² Lex Nelk, zoon van Genoveva Nelk, werd op straat in Bandoeng nageroepen als *Afrikitjiek* ('Afrikaantje'), omdat hij zo donker was. Hij begreep nooit waar dat op sloeg. Wel weet hij nog dat zijn moeder emotioneel reageerde op de Italiaanse invasie van Abysinië in 1935. Toen ze het bericht hoorde dat keizer Haile

Selassie zijn land had moeten ontvluchten, riep Genoveva Nelk uit: 'Hij is mijn koning'. Genoveva was goed bevriend met Kwamina Boakye, de dochter van de Ashanti prins Kwasi Boakye. Ze vertelde haar zoon Lex dat tante Kwamina een Afrikaanse prinses was, maar niemand beseftte dat de Afrikaanse prinses en de Afrikaanse soldaten een gemeenschappelijke geschiedenis deelden.⁴³

Ook in de familie Hoed circuleerde het verhaal dat de stamvader uit Ethiopië kwam. Oscar van den Berg (geboren 1924) heeft wel een plausibele verklaring voor de mythe van de Ethiopische afstamming.⁴⁴ Ten tijde van Mussolini's inval in Abysinië was Oscar een schooljongen in Solo, waar hij het nieuws uit Afrika besprak met Indo-Afrikaanse soldaten die in Solo waren gelegerd. Ze ervoeren de invasie van Abysinië als agressie tegen Afrika, en als een daad die hen, als Afrikanen, persoonlijk trof. De 12-jarige Oscar van den Berg maakte plannen om zich als vrijwilliger te melden voor de bevrijding van Abysinië. 'Dat was het begin van ons Afrikaans bewustzijn.' Volgens de overlevering in zijn familie was stamvader Piet van den Berg een 'Groessie'. Hij was dus afkomstig uit Grunshi, een complex van staatloze dorpsgemeenschappen in Noord-Ghana en Burkina Faso waaruit ook Govert Land stamde. Door de identificatie met het lot van Ethiopië werd de stamvader nu een Groessie uit Abysinië of Ethiopië. In de garnizoensstad Solo woonden veel Afrikaanse families. Oscars vader, sergeant Piet van den Berg, was de oprichter van een vereniging voor onderlinge hulp van Afrikanen in Solo, waar zich later ook Surinamers en Curaçaonaars bij aansloten. Met nieuwjaar was er een gezamenlijke nieuwjaarsborrel. Er was dus wel een gevoel van verbondenheid met andere zwarten, maar over Afrika werd verder nooit gesproken. Oscar van den Berg koos zelf ook voor een carrière in KNIL, waar hij nogal veel optrok met Surinaamse jongens: 'Dat zijn ook zwarten, net als wij, maar qua mentaliteit horen wij eigenlijk meer bij Indische Nederlanders.' Ook hij memoreert dat de Indo-Afrikanen in het KNIL soms plagend *Afrikitjiek* werden genoemd.

Ethiopië was het enige Afrikaanse land dat in de jaren dertig de krantenkoppen in Nederlands-Indië haalde. Wellicht is dat de verklaring voor het nogal wijdverbreide verhaal van de Ethiopische afstamming. Ethiopië of Abysinië klonken ook anderszins bekend, als het land van koning Solomon, het bijbelse Afrika. Maar wie had ooit gehoord van de Kust van Guinea, of de Goudkust en Ashanti? In de Nederlandse schoolboeken kwam dat stukje Afrika niet voor. In de lessen vaderlandse geschiedenis werd wel verteld over de geschiedenis van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie en de kolonie van Jan van Riebeeck aan de Kaap de Goede Hoop. Naast Ethiopië was Zuid-Afrika het enige deel van Afrika waarmee men in Nederlands-Indië vertrouwd was.

Tientallen jaren lang was mevrouw G.B. Mes (geboren 1915) er vast van overtuigd dat haar overgrootvader uit Zuid-Afrika kwam.⁴⁵ Van haar grootmoeder Anna Trappen had ze geleerd dat overgrootvader een Mosie was, en later had ze begrepen dat Mosies uit Mozambique kwamen. Haar grootmoeder vertelde dat stamvader Trappen een slaaf was geweest van een Britse plantage-eigenaar in Zuid-Afrika, en dat hij zich had vrijgekocht met het handgeld dat hij van het KNIL had gekregen. 'En toen is hij verscheept uit Pretoria, dat heette toen Port Elizabeth. Van Heutz gaf ze allemaal een naam: Mooi, Worst of Trappen'. Om haar verhaal te staven zingt mevrouw Mes over de telefoon een liedje uit

de Boerenoorlog: 'Die driekleur van ons vaderland waait over die Transvaal'. Nadat ik mevrouw Mes een artikel had opgestuurd waarin de Kust van Guinea, het huidige Ghana, werd genoemd als streek van herkomst van de Afrikaanse KNIL-soldaten, was ze aanvankelijk zo verontwaardigd dat ze een afspraak voor een interview wilde afzeggen. Maar uiteindelijk was ze toch blij met het afschrift uit de KNIL-stamboeken waaruit bleek dat Afrikaansch fuselier Trappen was geboren in het gebied van de Mossi, in het huidige Burkina Faso. Hij vertrok op 25 maart 1839 uit Elmina op het schip Elizabeth. 'Nu kunnen mijn kleinkinderen tenminste zien dat ik geen onzin verkoop.' In 2002 bezocht mevrouw Mes met haar kleinzoon voor het eerst de tweejaarlijkse Indo-Afrikaanse reünie in Schiedam.

Wie opgroeide buiten de garnizoenssteden van Java verloor meestal het contact met andere Indo-Afrikaanse families en daarmee ook elk idee van Afrikaanse identiteit. Op een enkele uitzondering na: of hij nu gestationeerd was op Java, Borneo of Sumatra, Willy Klink prentte zijn kinderen in dat ze trots moesten zijn op hun Afrikaanse afstamming. Willy Klink (1908-1989) was een kleinzoon van Piet Klink en een zoon van Hendrik Klink en diens Indo-Afrikaanse vrouw Jacoba Susannet van Steenberg. Met de steun van Afrikaanse ooms kon hij een goede opleiding volgen, waarna hij als geoloog voor Shell (toen de Bataafsche Petroleummaatschappij) ging werken. Hij trouwde de Indo-Afrikaanse

Groepsfoto van de bewoners van het Afrikaans Kamp ter gelegenheid van het vertrek van pastoor M. de Lange naar Nederland. In het midden pastoor De Lange en pastoor Khouw. Waarschijnlijk 1937. - Collectie Cordus

Hermine Uithoven (1908-1990) met wie hij drie zoons en twee dochters kreeg. ‘Wij zijn opgegroeid als zelfbewuste negers,’ vertelt Paul Klink (geboren 1941). ‘Vader was ook trots op onze soldatenafkomst. Hij had veel Surinaamse vrienden, en als hij dan met hen aan het bekvechten was zei hij wel eens “Jullie zijn slavenkinderen, wij niet, wij stammen af van soldaten”’. Soms werden we geplaagd door Indische kinderen, herinnert Paul Klink zich: ‘Mijn vader zei dan dat ik maar tegen die Indo’s moest zeggen dat zij geen vaderland hadden, en wij wel, in Afrika’. Ook de oudste zoon Bert Klink (geboren 1936) herinnert zich levendig dat de kinderen werd geleerd trots te zijn op hun Afrikaanse afstamming.

‘Vader was een vechter, hij hamerde altijd op de waarde van onze eigen identiteit, dat we niets minder waren dan de anderen. Hij hield ons voor dat je als donkergekleurde zelf overal je plaats moest veroveren. Hij kon zichzelf goed staande houden, als de enige donkere persoon in de Shell compound. Hij was ook streng tegenover ons: geen zin hebben was er niet bij, we moesten goed ons best doen, wij moesten iets bereiken.’⁴⁶

Willy Klink wist dat de Afrikanen afkomstig waren van de Goudkust. ‘Hij zei dat wij Ashanti waren, dat zijn goede militairen, trotse mensen, echte *fighters*’. Stamvader Piet Klink was een van de ‘vrijwilligers’ die door de koning van Ashanti waren geleverd op basis van het verdrag met Verveer uit 1837.⁴⁷ Ook in andere Indo-Afrikaanse families raakte de Donko-afkomst in vergetelheid. In plaats daarvan kwam de mythe dat de stamvader een Ashanti was geweest.

Verder sprak vader Wil Klink weinig over Afrika, maar des te meer over zijn grootvader Piet Klink, als voorbeeld van iemand die zich in een minderheidspositie had weten te handhaven in een vreemde omgeving. ‘Dat was het dubbele in mijn vader: hij was ook trots op zijn Nederlandschap en ging er prat op dat opa Piet Klink in Atjeh had gevochten voor Koningin en Vaderland’.⁴⁸

Vader Wil Klink nam actief stelling als hij iets van discriminatie bespeurde. Eenmaal in Nederland probeerden de dochters hun kroeshaar zo veel mogelijk glad te strijken, maar daar maakte hun vader ook bezwaar tegen. Na zijn pensionering bij het Shell hoofdkantoor in Nederland stortte Wil Klink zich vol overgave op de dossiers van het Nationaal Archief, op zoek naar het verhaal van zijn voorvader. Als geoloog had hij in Indonesië het verhaal gehoord van de Afrikaanse mijnbouwkundig ingenieur Kwasi Boakye. Samen met Daan Cordus en diens dochter Sylvia ontdekte hij in het Nationaal Archief de geschiedenis van de twee Ashanti-prinsen. De vondst kreeg publiciteit toen journalist Peter van den Akker in 1986 een radiodocumentaire maakte voor Radio Nederland Wereldomroep. Maar zo’n fascinatie met de Afrikaanse wortels was uitzonderlijk.

Soms ging elk spoor van herinnering aan de Afrikaanse stamvader verloren. Bij de derde, vierde en vijfde generatie Indo-Afrikanen waren de Afrikaanse kenmerken vaak zo weinig zichtbaar dat men desgewenst gemakkelijk kon doorgaan voor Indische Nederlander. Opa Jean Molemans was nogal donker, maar dat werd in de familie verklaard als ‘Moluks bloed’. Toch is in de familiestamboom geen Molukker terug te vinden. Stamvader

Molemans werd rond 1817 geboren in het plaatsje Womsom, in het gebied van de Mossi, onder de naam Naaba Yambaga. Achterachterkleindochter Griselda Molemans ontdekte pas in 2004 bij toeval de gedeeltelijk Afrikaanse afstamming van de Molemansen.⁴⁹ In sommige families was de familie-stamboom omgeven met veel geheimzinnigheid, ingegeven door een mengeling van gène over de buitenechtelijke relaties en over de 'geronselde' Afrikaanse voorvader. Soms ontdekten de kinderen hun Afrikaanse herkomst pas als na het overlijden van de ouders de familiepapieren te voorschijn kwamen. Rutger Scherrenberg kwam in 2000 voor het eerst naar een Indo-Afrikaanse reünie. Van jongs af aan werd Rutger met zijn lichte huid maar duidelijk Afrikaanse gelaatstreken 'de neger' genoemd. Op school noemden ze hem Kunta Kinte, naar de hoofdpersoon in Alex Haley's televisieserie, die in de jaren zeventig in wekelijkse afleveringen door de Nederlandse televisie werd uitgezonden. Zijn broers en zussen waren veel Europeser van uiterlijk, en Rutger had nooit begrepen waarom hij 'de neger' in de familie was. Kort voor zijn dood had de vader van Rutger Scherrenberg in een brief aan zijn vrouw een en ander uit de doeken gedaan over de familiegeschiedenis, inclusief de gedeeltelijk Afrikaanse herkomst en de ingewikkelde echtelijke en buitenechtelijke relaties. Thuis was over deze zaken nooit gesproken. Voor Rutger Scherrenberg was zijn komst naar de Indo-Afrikaanse reünie een vorm van 'coming out'.⁵⁰

Lang niet alle Indo-Afrikaanse afstammelingen in Nederland bezoeken de Indo-Afrikaanse reünie. Sommigen voelen zich meer 'Indische jongen' of gewoon Nederlander, en hebben weinig of geen affiniteit met hun gedeeltelijk Afrikaanse wortels. Niet iedereen heeft behoefte aan een 'coming out', maar toch kan elke Indo-Afrikaanse reünie wel enkele nieuwe gasten verwelkomen die pas onlangs op het spoor van hun Afrikaanse herkomst zijn gekomen. Grace Comijs hoorde pas van de Indo-Afrikaanse reünie nadat ze op eigen houtje al intensief archiefonderzoek had gedaan naar haar Afrikaanse stamvaders Piet Commijs en Jan Gort.

Hoe fluïde de Indo-Afrikaanse identiteit halverwege de twintigste eeuw was geworden blijkt ook uit hun lotgevallen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De Japanners behandelden de Indo-Afrikanen meestal als een aparte categorie, gescheiden van de Europeanen en de Indo-Europeanen. Maar de Indonesische nationalistten koesterden geen twijfel over de plaats van de Indo-Afrikanen in de samenleving: de Belanda Hitam hoorden in het kamp van de koloniale overheersers en waren daarom niet langer welkom in de onafhankelijke Republiek Indonesia.

1 Van Rees 1863: pp. 262-263.

2 Horsting 1961: pp. 305-306.

3 Roorda van Eysinga, Verzamelde Stukken VI, p. 7, geciteerd in Bossenbroek 1992: p. 210.

4 'Tegengang van het concubinaat in de kazernes', in *Het Pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch Indië* 1902, deel V.

5 'Pro en Contra' betreffende Vraagstukken van Algemeen Belang 1917.

6 Kusururi 1979: p. 74.

Semarang, ca. 1910: v.l.n.r. Josephus Comijs (zoon van de Afrikaanse soldaat Piet Commijs), diens zoon Adel, Louise Comijs-Gort (dochter van de Afrikaanse soldaat Jan Gort en vrouw van Josephus), dochter Josephine en de baboe. Collectie Comijs

7 Ritter 1855: p. 50.

8 Van Rees 1863: pp. 262-263.

9 Heshusius 1986.

10 Grullemans-Velthuysen 1961: pp 299-303.

- 11 *Het Pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch-Indië* 1902, deel I en II.
- 12 NA, MK II, verbaal 5899 exh. 29 juni 1858.
- 13 Van der Steur, geciteerd in *Het Pauperisme*, p. 35.
- 14 Interview met mevr. G.B. Mes, 3 maart 2000.
- 15 Interview met Evelien Cordus-Klink, 28 sept. 2000.
- 16 Gesprek met Hedwig Herbig, geboren in 1935 in Semarang, in 2002.
- 17 G.B. Mes.
- 18 D. Land, 'Het ontstaan van de Afrikaansche kampong te Poerworedjo', 4 pag. ongepubliceerd manuscript.
- 19 Interview met Mary Kreemers-Land, 6 feb. 2001.
- 20 Kusruri 2001: pp. 48-49.
- 21 Soemohardjo-Soebroto z.j.: p. 14.
- 22 Interviews met Daan Cordus 1985, 1998, 1999, 2000, en latere toelichtingen.
- 23 'De mens wikt, God beschikt: mijn levensverhaal', notities van Daan Cordus, 2000.
- 24 Doris Land 1939: passim.
- 25 Met dank aan Griselda Molemans en André Pakosie.
- 26 Evelien Cordus-Klink, 28 sept. 2000.
- 27 Kusruri 2002.
- 28 Van Herreveld 2004: p. 11.
- 29 Mededeling van Griselda Molemans, 21 sept. 2004. Evelien Sujarno overleed eind 2004.
- 30 Kusruri 1979 .
- 31 Interview met Gusta van der Meul-Beelt, 28 juni 2000.
- 32 Interview met Dolly Uithoven, 8 feb. 2001.
- 33 Interview met Jérôme Klink, 21 april 2002.
- 34 Boedelbeschrijving door C.F. Vischer, agent der Semarangse Wees- en Boedelkamer voor de Afdeling Poerworedjo, 10 aug. 1918.
- 35 Interview met Elie Schoonderwal-Wit, 11 aug. 2000.
- 36 NA, MK I, verbaal 1212, exh. 14 feb. 1839 no. 23.
- 37 Interview met Nico Klink, 8 maart 2002.
- 38 Interview met Dé Brandsma-Beelt, 15 mei 2001.
- 39 Interview met Johan Crooy, 11 aug. 2004.
- 40 Telefonisch interview met Donald van der Helm, 24 sept. 2003.
- 41 Telefonisch interview met Paulina de Valk-Hulskamp, 7 feb. 2001.
- 42 Interview met Pierre Nelk, 13 sept. 2000.
- 43 Telefonisch interview met Lex Nelk, 30 jan. 2004.
- 44 Interview met Oscar van den Berg, 28 aug. 2000.
- 45 Telefoongesprek met mevr. G.B. Mes 29 maart 1999, interview op 3 maart 2000.
- 46 Interview met Bert Klink, 19 feb. 2002.
- 47 NA, MK II, journalen KvG 1860 6662, resolutie 16 feb. 1860; stamboek Piet Klink, no. 49222.
- 48 Interview met Paul Klink, 7 sept. 1999.
- 49 Informatie van Griselda Molemans: zie verder het portret van Griselda Molemans en Naaba Yambaga.
- 50 Gesprek met Rutger Scherrenberg op de Indo-Afrikaanse reünie in Schiedam, 9 sept. 2000.

Semarang, ca. 1928,
Piet Klink en Nakiem,
- collectie B. Klink

Piet Klink

De portretfoto van de Afrikaanse sergeant Piet Klink en zijn Javaanse vrouw Nakiem staat in verschillende Hollandse huiskamers van kleinkinderen en achterkleinkinderen. Foto's van de eerste generatie Afrikaanse soldaten zijn een zeldzaamheid, dus verdienen Piet Klink en Nakiem zeker een ereplaats. Piet Klink hoorde bij de latere lichteningen Afrikaanse rekruten. In 1930 overleed hij, 88 jaar oud, te Semarang. Piet Klink, afkomstig uit Soko (waarschijnlijk Noordwest-Ghana), trad op 4 maart 1860 in dienst van het KNIL, voor de duur van twaalf jaar. Hij ontving geen handgeld, want dat bedrag werd gebruikt voor de afbetaling van de schuld van de koning van Ashanti. Piet Klink was een van de rekruten die werden geleverd op basis van het verdrag van generaal Verveer uit 1837.

Bij de infanterie klom hij op tot korporaal in 1866 en een jaar later al tot sergeant. Kennelijk was hij wat heetgebakerd, merkt achterkleinzoon Paul Klink meesmuilend op. Het stamboek vermeldt dat Piet Klink in 1871 werd veroordeeld tot een maand detentie 'wegens het moedwillig toebrengen van kwetsuren en slagen geen ziekte of onbekwaamheid tot persoonlijke arbeid van meer dan twintig dagen ten gevolge hebbende'. Het incident was kennelijk niet schadelijk voor zijn verdere KNIL-loopbaan. Piet Klink tekende nog twee keer bij. Hij diende twintig jaar in het KNIL. Vanaf 1875 vermeldt zijn stamboek een reeks expedities in Atjeh. Hij behaalde een bronzen medaille, een ereteken Atjeh 1873-1874 en een schietprijs. In 1881 zwaaide hij in Semarang af met een pensioen van 300 gulden per jaar.

Zijn eerste vrouw was Katinem, later leefde hij samen met Nakiem. Kleinzoon Nico Klink heeft levendige herinnering aan opa Klink, die in Semarang woonde met Nakiem en twee dochters, Anna en Alida.

'Opa was altijd heel gul voor zijn kleinkinderen. Hij liet Javaanse straatmuzikanten halen om voor ons te spelen. En als we weggingen, kregen we elk een kwartje. Dat was een hoop geld toen, in 1926 of 1927, daar kon je van alles voor kopen.'

Piet Klink had zijn kinderen en kleinkinderen graag over de vloer, maar spraakzaam was hij niet. 'Hij zat meestal apart in zijn stoel, hij kwam niet gezellig met ons praten.' Piet Klink sprak Maleis, geen Nederlands. Opa Klink was erg gesteld op kinderen: 'Hij had altijd een handvol centen in zijn zak, en als hij dan door de buurt liep, kreeg elk kind een cent.' Piet Klink was islamiet, evenals zijn vrouw. Zijn zoons kregen aanvankelijk islamitische namen – Oemar, Aboekar, Mohamed, Ibrahim – maar later werden alle elf kinderen katholiek gedoopt.

Over Afrika heeft Piet Klink nooit iets verteld. Maar bij Nico Klink staat nieuwjaarsdag nog scherp in het geheugen gegrift:

‘Op nieuwjaar, dan kleeedde oma opa helemaal in het wit, en dan zat hij buiten in een stoel. Om middernacht ging hij huilen, en dan zei hij: de Hollanders hebben mij uit Afrika verbannen.’

Zijn zoon Hendrik Klink, die aanvankelijk Mohamed heette, trouwde met Jacoba Susannet Steenbergen. Het paar kreeg vier zonen en een dochter. Een van de zonen was Nico Klink. Een andere zoon, Willy Klink, was de vader van Bert en Paul Klink, die in interviews voor dit boek allebei vertelden dat ze dankzij hun vader zijn opgegroeid tot ‘zelfbewuste negers’. Willy Klink was getrouwd met Hermine Uithoven, de dochter van Agatha Klink en Joseph Uithoven. Willy Klink en Hermine Uithoven waren allebei een kleinkind van Piet Klink. Katinem was de grootmoeder van Willy Klink, en Nakiem was de grootmoeder van Hermine Uithoven.

Willy Klink was een van de weinige Indo-Afrikanen met een grote belangstelling voor zijn Afrikaanse roots. Als iemand ons aanzag voor Indo’s of Surinamers zei vader altijd ‘Nee, wij zijn Afrikanen,’ herinnert Paul Klink zich.

‘Mijn vader was er trots op om Afrikaan te zijn. Hij had het ook steeds over Kwasi Boakye. Dan zei hij tegen ons: kijk, Boakye was de eerste Afrikaan die mijnbouwkundig ingenieur werd in Indonesië. Dat voorbeeld werd ons steeds voorgehouden: wij moesten ook iets presteren.’

Het werd de zonen ingepeperd: ook zij moesten zich bewijzen. Paul Klink was op 25-jarige leeftijd schoolhoofd in Den Haag. Bert Klink werd ingenieur, net als Kwasi Boakye. Als landbouwkundige werkte hij van 1962 tot 1980 in Suriname. Na zijn pensionering werd Bert Klink bestuurslid van het Indo-Afrikaans Kontakt.

12 De ondergang van Nederlands-Indië en de komst naar Nederland

*'Ik ben Nederlandse van geboorte, ik wilde geen Indonesiër worden.'*¹

Op 6 maart 1942 marcheerde het Japanse leger Poerworedjo binnen. De Japanse bezetting baande de weg voor de onafhankelijkheid van Indonesië, waarmee een eind zou komen aan het bestaan van de Indo-Afrikaanse gemeenschappen op Java. De Indo-Afrikaanse militairen brachten de oorlog door in Japanse krijgsgevangenkampen, waar hun eenzelfde behandeling ten deel viel als de overige KNIL-militairen. Het lot van de Indo-Afrikaanse burgers was wisselvallig. Terwijl de Nederlanders en Indo-Europeanen uit Poerworedjo werden weggevoerd, werd Kampung Afrikan tijdens de Tweede Wereldoorlog ongemoeid gelaten. In Poerworedjo maakte de Japanse bezetter onderscheid tussen de 'zwarten' en de 'blanken', maar elders op Java werden Indo-Afrikanen wel geïnterneerd, samen met de Europese bevolking.

De capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 betekende voor Nederlands-Indië niet het eind van de oorlog. De Japanse militairen kregen opdracht van het geallieerd opperbevel om de krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden te beschermen tegen de geweldsuitbarstingen van de *pemoeda's*, jonge Indonesische nationalist die hun woede koelden op alles wat Nederlands was. Hadden de Japanners nog getwijfeld over de status van de Indo-Afrikanen, voor de Indonesische nationalist was de zaak duidelijk: de Indo-Afrikanen waren Belanda Hitam, Zwarte Hollanders, die steeds aan de kant van de Hollanders hadden gevochten tegen de Indonesiërs. Het verhaal gaat dat Soekarno als student op de technische hogeschool in Bandoeng al tegen een Indo-Afrikaanse medestudent, Wil Comijs, had gezegd dat er voor de Belanda Hitam geen plaats meer zou zijn in een onafhankelijk Indonesië, want 'jullie Afrikanen hebben je door de Hollanders laten ronselen om tegen de Indonesiërs te vechten'.²

Het Afrikaanse kamp onder de Japanse bezetting

Toen de Japanse troepen Poerworedjo binnentrokken waren de twee KNIL-kazernes al ontruimd. De Japanse soldaten drongen de huizen binnen en dreven de Nederlandse mannen, vrouwen en kinderen de straat op, naar een verzamelpunt.³ Ook in het Afrikaanse kamp kregen de bewoners opdracht zich te verzamelen. Samen met de Nederlanders liepen ze tussen een haag van Japanse soldaten, met de handen omhoog, naar het exercitieterrein bij de kazerne. 'Daar werden we toegesproken door een Japanse officier, en iemand vertaalde dat. Toen zeiden ze dat de zwarten naar huis mochten. De blanken werden opgesloten in Hotel van Laar. Daar werden ze tien dagen vastgehouden.'⁴ Voor de Japanners vielen de Indo-Afrikanen kennelijk in een andere categorie dan Nederlanders en Indo-Europeanen. Tot hun geluk werd hun Europese status ditmaal niet erkend, althans niet in Poerworedjo. De Nederlanders werden in fasen geïnterneerd.

In Kampung Afrikan woonden in 1942 alleen vrouwen, kinderen en bejaarden. De meeste mannen, die als beroepsmilitair of als dienstplichtige onder de wapenen waren, belandden in Japanse krijgsgevangenschap. Gepensioneerde militairen, zoals luitenant Doris Land en sergeant David Klink, waren opnieuw in actieve dienst geroepen. De enkelingen die werkten aan een carrière in de burgermaatschappij werden opgeroepen als dienstplichtige nadat Nederland in december 1941 de oorlog verklaarde aan Japan. Kort na de Japanse inval werden alle Nederlandstalige scholen gesloten, zodat ook de Indo-Afrikanen in Poerworedjo niet langer naar school konden. De kinderen van het Afrikaanse kamp werden door de Japanners tewerkgesteld, jongens gescheiden van de meisjes. De Indo-Afrikaanse meisjes werkten in een fabriek waar ze jute zakken moesten maken voor het Japanse leger. Evelien Klink, Gusta Beelt, Rika Maurik en Mary Land, toen 12 tot 14 jaar oud, herinneren zich de gang van zaken nog levendig. 'Als je iets niet goed deed, gooiden de Japanners alles op de grond. Je mocht niet praten, je mocht niets.[...] Er stond een Japanner achter je, en als je niet snel genoeg werkte kreeg je een tik op je vingers.⁵ Een deel van de jongens werd tewerkgesteld in een andere weeffabriek: Kees Comijs werd er belast met het onderhoud van de machines. Joop en Ed Klink, zonen van David Klink, werkten in een papierfabriek. In 1944 werd Joop Klink bij een razzia opgepakt en afgevoerd naar de gevangenis, eerst in Magelang, later in Fort Ngawi.

Voor hun werk in de fabriek kregen de meisjes en jongens een paar centen of een betaling in suiker, rijst of petroleum. Met het uitbreken van de oorlog kwamen de inwoners van het Afrikaanse kamp zonder inkomsten te zitten. De KNIL-pensioenen werden niet langer uitbetaald. Banktegoeden werden bevroren. De belangrijkste inkomstenbron bestond uit de verkoop van eigen spullen, juwelen, huisraad, of zelfgebakken koekjes en snacks. De moeder van Evelien Klink verkocht stukje bij beetje haar huisraad aan Indonesiërs of Arabieren. Vaders gouden zakhorloge met ketting werd schakel voor schakel verkocht. Toch was er altijd voldoende te eten, dankzij de groenten en fruit uit eigen tuin. Alleen rijst en houtskool moest gekocht worden, en af en toe eieren en wat vlees. Gusta Beelt, die buiten het Afrikaanse kamp woonde, zamelde lorren in om te verkopen aan Indonesiërs en Chinezen. Ze mocht een deel van de opbrengst zelf houden, en droeg de rest af aan haar Javaanse moeder, die aan huis een winkeltje dreef in kruidenierswaren. Rika Maurik en haar moeder waren uit de onderofficierswoning bij de kazerne verhuisd naar de relatieve veiligheid van het Afrikaanse kamp. Het kostte soms moeite de eindjes aan elkaar te knopen, maar er heerste niet echt gebrek in het Afrikaanse kamp.

Erger was de onzekerheid over het lot van hun mannen, vaders en zoons en de angst voor de Japanners. Erwien Beelt, een oudere broer van Gusta, en Broerie Blind uit Poerworedjo waren in maart 1942 gesneuveld in de Tjiaterpas, de toegangspas naar Bandoeng. David Klink kwam in september 1944 met duizenden andere krijgsgevangenen om het leven toen het Japanse transportschip Junyo Maru werd getorpedeerd.

Maar voor het overige hervond het dagelijks leven in Kampung Afrikan min of meer zijn gewone ritme. Net als voorheen werd op verjaarsfeestjes gedanst op de muziek van grammofoonplaten, en de overledenen werden met de gebruikelijke dagenlange plechtigheden begraven. Onder de Japanse bezetting, en ook later tijdens de Indonesische onafhan-

Gang Afrikan I en II werden begin jaren '90 omgedoopt in Gang Koplak, maar na een petitie van Endri Kusruri met steun van de bewoners van de wijk werden de straatnaambordjes Gang Afrikan I en II in 2002 in ere hersteld.
- Collectie Kusruri

kelijkheidsoorlog, waren Indo-Afrikanen met een Indonesische partner duidelijk in het voordeel. Indo-Afrikanen die met een Nederlander waren getrouwd verkeerden in een kwetsbare positie. Dat ondervond bijvoorbeeld Marie Hoed, die met haar dochters werd geïnterneerd in Gombong bij Poerworedjo. Ze was getrouwd met een Hollandse man (Rath), die zelf al eerder in een ander interneringskamp was opgesloten. Het gezin Rath woonde in Poerworedjo, maar niet in het Afrikaanse kamp. Zoon Henk Rath bleef op vrije voeten. Hij had in Bandoeng een technische opleiding gevolgd en werd bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog opgeroepen als dienstplichtige, maar korte tijd later afgekeurd. Tijdens de oorlog werkte hij op een suikeronderneming op midden-Java.⁶

Wisselende lotgevallen

Terwijl Kampung Afrikan betrekkelijk ongemoeid werd gelaten, moest een deel van de Indo-Afrikanen in andere Javaanse steden wel zijn spullen pakken om in een van de aangewezen 'beschermde wijken' te gaan wonen. In Semarang en Soerabaja werden de Nederlandse burgers ondergebracht in zogenoemde 'beschermde wijken', die geleidelijk het karakter van burgerinterneringskampen kregen. Bert en Paul Klink trokken met hun

Indo-Afrikaanse moeder in bij opa en oma Uithoven-Klink in Soerabaja, waar de bewoners van het Europese stadsdeel in hun eigen huizen waren geïnterneerd. De Japanners hadden een hek geplaatst rondom het stadsdeel, ‘maar je mocht het kamp wel uit met een pasje, om groente en eieren te kopen in de kampong, als je maar buigingen maakte voor de Japanse wacht’. Vader Willy Klink was in 1940 opgeroepen als dienstplichtige bij de Militaire Politie en werd later als krijgsgevangene tewerkgesteld aan de Birma-spoorweg. In de Europese wijk van Soerabaja woonden nog enkele Indo-Afrikaanse families, zoals de families Nelk en IJs.

In Semarang waren Nico en Theo Klink afgekeurd voor de militaire dienst, terwijl hun broers Freddy en Willy wel waren opgeroepen. Nico Klink had na zijn LTS-opleiding bij de dienst gemeentewerken gewerkt. Hij kwam de oorlog door met kleine handeltjes. Zijn ogen schitteren nog bij de herinnering aan de keer dat hij een – niet nader uitgelegde – ‘goede slag had geslagen, een handel met 4000 gulden winst. Die heb ik aan mijn moeder gegeven’. Monter vertelt hij dat hij ook een jaar politiek gevangene is geweest, vanwege een zelfgemaakt gedicht:

*Het zonnetje gaat van ons scheiden
kinderen houdt goede moed
Amerika komt ons bevrijden
van het Japans gebroed.*

Toen hij na een jaar in de gevangenis terugkeerde in Semarang was het ouderlijk huis ontruimd: de hele familie was ingetrokken bij verwanten in het stadsdeel dat door de Japanners was aangewezen als interneringsgebied. ‘We zaten met twaalf mensen in een huis.’ Een van de medebewoners was Dolly Uithoven, wier Hollandse man, Smit, als krijgsgevangene aan de Birma-spoorweg werkte. Dolly Uithoven had minder handelsinstinct dan Nico Klink.

*‘We leefden van handeltjes, we verkochten kleren en sieraden, zoals
gouden oorbellen, aan Chinese handelaren. Ik vond het wel vreselijk,
ik had een keer winst gemaakt op het doorverkopen van kleding. Toen
durfde ik niet meer naar de kerk. Nee, honger hebben we niet geleden,
maar je moest wel de bananen uit de tuin oogsten voor ze rijp waren,
anders waren ze gestolen.’*

In Semarang werden de meeste Indo-Afrikanen door de Japanse bezetter met rust gelaten. Maar het lot was wisselvallig. Elie Wit bracht de jaren 1942-1945 door in een Japans interneringskamp, met haar moeder en drie broers en zussen. Vader Otto Aldino Wit, zoon van Melchior Wit en kleinzoon van Jan Wit, was getrouwd met Madeleine Pichouron, de dochter van een Franse militair en een inlandse vrouw. Otto Aldino Wit, die als technisch ambtenaar bij de PTT werkte, werd meteen geïnterneerd. Korte tijd later werd ook zijn vrouw met de drie kinderen ondergebracht in een interneringskamp in Semarang.

‘Dat kwam omdat moeder wat aan de blanke kant was, vanwege die Franse vader. De Jap gaf ons een stempel in de categorie nul. Vanwege onze donkere kleur beschouwden ze ons niet als Nederlanders, maar wat we dan wel waren wisten ze niet. Niet alle Afrikaanse families in Semarang waren geïnterneerd, ik weet niet wat er met hen gebeurde.’⁷

Mevrouw G.B. Mes verloor haar Hollandse vader en haar Indo-Afrikaanse moeder in het laatste oorlogsjaar. Haar moeder Bertha Braem was opgesloten in het vrouwenkamp van Ambarawa, haar Hollandse vader Klaas Mes in het mannenkamp. Grootmoeder Anna Trappen, die eerst bij haar dochter Bertha had ingewoond, kwam toen bij haar kleindochter in huis. ‘Mijn grootmoeder hoefde niet het kamp in, want die was volgens de Japanners een Afrikaanse, geen Nederlandse.’ Zelf mocht mevrouw Mes verhuizen naar een interneringswijk in Djokjakarta, omdat haar Hollandse man door de Japanners tewerkgesteld was bij de spoorwegen. Haar twee oudere zussen werden geïnterneerd.

Wie zich op eigen houtje door het leven moest slaan, had het moeilijk. Jérôme Klink liep weg uit het Vincentiushuis in Batavia, nadat de paters en broeders door de Japanners waren geïnterneerd. Hij sliep in een garage en verdiende wat als hulpje in een Chinese winkel. ‘En met boksen, daarmee kon je goed verdienen. Die Chinezen zijn gek op gokken. Ze zetten geld in bij een bokswedstrijd, en de jongen die won deelde in de pot.’⁸

Oscar van den Berg was in maart 1942 als militair gelegerd in Poerworedjo. Hij wist te ontkomen toen de Japanners bezig waren de krijgsgevangenen officieren en manschappen van elkaar te scheiden. Drieënhalve jaar zwierf Van den Berg rond op Java, zonder geld en huiverig om ergens aan te kloppen om hulp. Hij leefde voortdurend in angst dat de Indonesiërs hem bij de Japanners zouden aangeven, want onder de Japanse bezetting was de stemming zeer anti-Hollands geworden. ‘De Indonesiërs moesten toen niets van mij hebben, want ik was KNIL-militair.’ In 1943 belandde hij een jaar lang in een Japanse gevangenis in Magelang, maar werd uiteindelijk zonder proces vrijgelaten.⁹

De Birma-spoorweg

Tientallen Indo-Afrikaanse militairen deelden het lot van de krijgsgevangenen die tewerkwerden gesteld aan de beruchte Birma-spoorlijn. Daan Cordus was krijgsgevangene genomen op Java, maar in december 1942 werd hij verscheept naar Singapore en vandaar naar de Birma-spoorlijn. Anders dan de meeste Indo-Afrikanen was Cordus geen beroepsmilitair. Toen de oorlog uitbrak, zat hij in Djokjakarta op de middelbare school. Omdat hij geen enkele militaire training had, werd dienstplichtig soldaat Cordus aangesteld als ziekenverpleger. Mogelijk is dat zijn redding geweest. Ook als krijgsgevangene in de kampen langs de spoorlijn van Birma naar Thailand werd hij als verpleger tewerkgesteld, hoewel hij daarvoor geen enkele opleiding had. Het slopende werk in de steengroeven en aan het spoor bleef hem zodoende bespaard, maar hij was dagelijks getuige van het eenzame sterven van zijn patiënten, voor wie hij heel weinig kon doen.

‘Medicijnen hadden we niet, alleen kinine. Longontsteking en dysenterie, wat veel voorkwam, kon je alleen laten uitzielen. Alleen de sterken hebben dat overleefd. We hadden zo weinig hulpmiddelen, we konden alleen zorgen dat ze op tijd eten kregen, helpen met eten, en regelmatig verschonen. We plukten iedere ochtend grote bladeren, om te gebruiken als closetpapier. Ja, daar heb ik iedere dag wel tien mensen zien sterven. Het ergst was de eenzaamheid, het eenzame sterven. Mensen zeggen wel eens dat in de kampen solidariteit bestond, maar daar heb ik niets van gemerkt. De stervenden werden aan hun lot overgelaten, niemand zat naast hen.’¹⁰

Toch bleef ook in de krijgsgevangenkampen wel een zekere band bestaan onder de Indo-Afrikaanse KNIL-militairen.

‘In het kamp was een club Afrikaanse jongens die met elkaar optrokken. In de eerste vier kampen zat ik met mijn broer Jan, en met Ferdinand Tangandé. Met z’n drieën gingen we vaak naar de Japanse loodsen, waar ze gezouten vlees en suiker en zo hadden opgeslagen. Dat haalden we daar weg. Achteraf bekeken was dat niet ongevaarlijk: als je gesnapt werd, ging je eraan. Bonimbie durfde niet met ons mee te gaan. Maar als we dan terugkwamen, had hij al een gat gegraven om alles in te bewaren. Dan hadden we weer voor een tijdje genoeg.’

Jan Cordus werd later overgeplaatst naar een ander kamp, waar ook zijn oudere broer Jan Jozef zat.

‘In Birma hadden mijn broers handeltjes buiten het kamp, met Birmese vrouwen. Maar dat is toen ontdekt. Mijn broers zijn hardhandig verhoord en gemarteld, maar ze wilden niets vertellen. Mijn broer Jan is in Birma vermoord, doodgemarteld, eigenlijk. Mijn broer Jan Jozef is naar Singapore gebracht om daar gefusilleerd te worden.’

Jan Jozef Cordus werd op het nippertje gered van het vuurpeloton door de capitulatie van Japan, maar sneuvelde in 1947 als KNIL-militair in de politionele acties bij Medan.

Daan Cordus bevond zich op die gedenkwaardige 15 augustus 1945 in het ziekenkamp Tha Muang, ten noorden van Bangkok in Thailand. De bevrijding betekende ook een weerzien met andere Afrikaanse jongens, die uit diverse krijgsgevangenkampen in Birma werden overgebracht naar Tha Muang. Tot zijn grote verrassing arriveerden niet alleen ex-krijgsgevangenen, maar ook burgergeïnterneerden uit Semarang. Op zekere dag stopte een trein uit Bangkok in het ziekenkamp Tha Muang.

‘Toen de trein aankwam, maakte ik een goederenwagon open, en daar zag ik allemaal Afrikanen, uit Semarang. De familie Bonimbie, Nico

Klink, de familie Herbig, de familie Wit. Ook de familie Land, mijn nichtjes. Wij dachten dat wij naar Indonesië zouden gaan, maar toen kwamen de mensen uit Indonesië naar ons. Tha Muang was een ziekenkamp met vrij behoorlijke voorzieningen, maar toch niet berekend op burgerevacués.'

Na de Japanse capitulatie bevond de Europese en Indo-Europese burgerbevolking van Semarang zich in een penibele positie. Ze werden door de Japanners bewaakt in de beschermde wijken, omdat ze werden bedreigd door Indonesische vrijheidsstrijders. Toen de beschermde wijken en de kampen onder steeds grotere druk kwamen van de pemoeda's, regelden Brits-Indische troepen, die delen van Java hadden bevrijd, drie schepen voor de evacuatie van Europese burgers uit Semarang. Zo werd Elie Wit met haar familie in december 1945 opgehaald door Engelse militairen. Bij gebrek aan veilige opvangcapaciteit op Java hadden de Engelsen besloten een voormalig Japans krijgsgevangenkamp in Thailand in te richten voor bevrijde geïnterneerden van Java. Zo belandden de Indo-Afrikaanse families van Semarang uiteindelijk via Bangkok in het Thaise ziekenkamp Tha Muang. Voor het eerst begon tot de bevrijde krijgsgevangenen in Thailand door te dringen dat het vertrek van de Japanners niet vanzelfsprekend het herstel van de Nederlandse koloniale orde betekende.

Geschrokken luisterden ze naar de verontrustende berichten over de geweldsuitbarstingen op Java. Langzaam drong het besef door dat ze voorlopig niet naar huis zouden terugkeren.

Bersiap

De Indo-Afrikaanse militairen beleefden de meest traumatische periode van hun leven in de Japanse krijgsgevangenkampen. Voor de Indo-Afrikaanse burgers op Java was de Japanse bezetting weliswaar een moeilijke tijd, maar toch minder ingrijpend dan de daaropvolgende chaotische jaren van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. De nachtmerrie in hun leven heet bersiap. Die staat van algehele verwarring blijkt ook uit de verhalen van de geïnterviewden: de meesten konden geen samenhangend beeld schetsen van de periode na de Japanse capitulatie. Steeds weer kwam hetzelfde zinnetje terug: 'en toen zaten we in een kamp'. Maar wie had hen daar gebracht, en door wie werden die kampen beheerd?

Onder de Japanse bezetting waren de anti-Nederlandse sentimenten sterk aangewakkerd. Toen de Japanners in 1942 Indonesië binnenvielen, werden ze aanvankelijk door veel Indonesiërs als bevrijders verwelkomd. Verbannen nationalistische leiders zoals Soekarno, Mohammed Hatta en Soetan Sjahrir keerden terug naar Java. Soekarno was bereid tot samenwerking met de Japanners, en kreeg daarbij de aarzelende Hatta op de hand. Al spoedig bleek dat de Japanners geenszins van plan waren om Indonesië onafhankelijk te laten worden. Java werd gebruikt als reservoir voor arbeid en voedsel: grote aantallen Javanen werd ingezet als dwangarbeider (*romusha's*) en de rekwisitie van rijst voor het Japanse leger veroorzaakte massale hongersnoden. De verpaupering van Java leidde tot een groeiende afkeer van de Japanners, maar niet tot een verlangen naar herstel van het Nederlands gezag.

In de herinnering van de geïnterviewde Indo-Afrikanen speelt de nationalistische beweging vóór de oorlog geen enkele rol. De idealen van de Indonesische nationalistena waren ver verwijderd van hun eigen relatief beschermde leefwereld, die werd overheerst door de tradities van het KNIL en de trouw aan Nederland en Oranje. De Indo-Afrikanen hadden zich geheel geïdentificeerd met hun positie als tropische Nederlanders. Net als de meeste Europese en Indo-Europese Nederlanders waren ze totaal onvoorbereid op de golf van woede, haat en geweld die Java overspoelde na de capitulatie van Japan. Een enkeling kon veel later wel begrip opbrengen voor het Indonesische onafhankelijkheidsstreven, maar in 1945 kenden veruit de meeste Indo-Afrikanen geen twijfel: de Indonesische opstand moest worden neergeslagen zodat het Nederlands bestuur de koloniale orde kon herstellen.

Twee dagen na de capitulatie van Japan proclameerden Soekarno en Hatta de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesia. Ondanks hun eigen aarzelingen werden de nationalistische leiders voortgestuwd door de pemoeda's, die eisten dat de vrijheid onmiddellijk gegrepen moest worden en niet ontvangen uit Japanse of Nederlandse handen. De jonge Republiek had nauwelijks greep op haar militante aanhangers, die in het machtsvacuüm na de Japanse capitulatie hun woede en frustraties botvierden op Hollanders, Indische Nederlanders, Chinezen, Ambonezen en iedereen die werd vereenzelvigd met het Nederlands bestuur, inclusief uiteraard de Belanda Hitam.

Net als de andere Nederlanders hadden de Indo-Afrikanen geen enkel besef dat de stemming op Java zo was omgeslagen. Afgesneden van nieuws uit de buitenwereld waren ze tijdens hun internering in de burgerkampen of krijgsgevangenenkampen vooral bezig geweest met overleven, en met hun zorgen over het lot van hun verwanten. In de beschermde wereld van Kampung Afrikan waren de bewoners vooral gepreoccupeerd met hun alledaagse zorgen, niet met de politieke aardverschuivingen op het wereldtoneel. De Tweede Wereldoorlog betekende het begin van het einde van de koloniale orde in Azië.¹¹

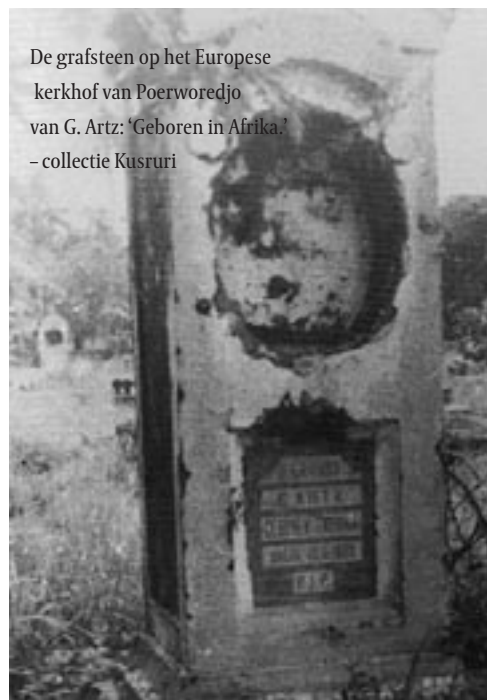
Een uitgestelde bevrijding

Op 15 augustus 1945 hadden de geallieerden in Potsdam besloten dat Nederlands-Indië voortaan onder het South East Asia Command zou vallen, dat werd geleid door Lord Mountbatten. De Britten, die hun mankracht en materieel vooral in Europa hadden ingezet, beschikten niet over de middelen voor een effectieve bezetting van heel Zuidoost-Azië. Besloten werd voorrang te geven aan de Britse kolonies Singapore en Malakka, en voorts aan de strategische plaatsen Saigon, Bangkok, Jakarta, Soerabaja en Hongkong. Buiten Jakarta en Soerabaja zou de rest van Nederlands-Indië nog een tijdje moeten wachten op de komst van de geallieerden. In de tussentijd werden de Japanse troepen verantwoordelijk gesteld voor de handhaving van de status quo en de bescherming van hun krijgsgevangenen en geïnterneerden.

Mountbatten's RAPWI (Recovery of Allied Prisoners of War and Internees) had bij lange na niet de middelen om zich te bekommeren om alle krijgsgevangenen en geïnterneerden in het uitgestrekte gebied dat de Britten onder hun hoede hadden gekregen. Op uitgeworpen pamfletten werd de kampbewoners verzocht op hun plaats te blijven totdat geallieerde troepen hen zouden bevrijden. Ondanks die oproep vertrokken sommigen uit hun kamp,

op zoek naar familie en naar hun vooroorlogse huizen. Ze waren geschokt toen ze merkten hoezeer de houding van de Indonesiërs tegenover de Nederlanders was omgeslagen: ze stuitten op vijandige reacties of op z'n best onverschilligheid. Toch namen de meesten in eerste instantie de Republiek van de 'collaborateur' Soekarno niet erg serieus. In Australië maakten de luitenant-gouverneur-generaal H.J. van Mook en zijn medewerkers plannen om Java snel te herbezetten om zodoende de nationalistische dreiging tijdig in te dammen. De gedemoraliseerde Japanners waren op de meeste plaatsen niet in staat of niet bereid zich te verzetten tegen groepjes pemoeda's die hun wapens opeisten. Eerder dan de Nederlanders begrepen de Britten hoe de vlag er bij hing op Java. De RAPWI-teams kregen alleen voet aan de grond als ze medewerking kregen van vertegenwoordigers van de Republiek. Mountbatten besloot voorrang te geven aan de hoognodige hulpverlening aan krijgsgevangenen en geïnterneerden en aan de evacuatie van de Japanse bezettingsmacht. De Nederlanders zouden zelf moeten zorgen voor het herstel van hun gezag.¹² Het Britse leger zou alleen Jakarta en Soerabaja bezetten. Ondanks aandringen van Londen weigerde Den Haag pertinent in onderhandeling te treden met de 'collaborateur' Soekarno. Eind september 1945 verslechterde de veiligheidssituatie in een aantal steden op Java. Nederlanders en allen die met hen in verband werden gebracht, waren op straat hun leven niet meer zeker. Marktverkopers op veel pasars kregen opdracht geen voedsel aan Nederlanders te verkopen. Ondanks de vorming van een nationaal leger kreeg de regering van Soekarno en Hatta geen greep op de activiteiten van de honderden plaatselijke strijdgroepen. Begin oktober besloot de leiding van de Republiek de Nederlanders en Indische Nederlanders die niet meer in een Japans kamp zaten, opnieuw te interneren, voor hun eigen veiligheid en tegelijkertijd om te voorkomen dat zij zouden optreden als wegbe-reiders voor de terugkeer van het koloniaal gezag. Op Java werden zo'n 220 'beschermings-kampen' ingericht waar uiteindelijk rond 35.000 Nederlanders en Indische Nederlanders bijeen werden gebracht.¹³ Ook tientallen Indo-Afrikanen belandden in zo'n beschermings-kamp van de Republiek Indonesia. In onhygiënische, overvolle barakken met ontoereikende voedselrantsoenen zouden de onfortuinlijke bewoners nog maanden moeten wachten op de bevrijding.

KNIL-militair Johan Crooy werd door Brits-Indische troepen bevrijd uit een krijgs-gevangenkamp in Bandoeng.

De grafsteen op het Europese kerkhof van Poerworedjo van G. Artz: 'Geboren in Afrika.' - collectie Kusruri

'We moesten allemaal op een rij gaan staan, en daar liep een Britse arts langs, die steeds zei "goedgekeurd, afgekeurd". Ik werd goedgekeurd. We moesten allemaal instappen in oude Dakota die ons naar Batavia vloog. Daar werden we opgewacht door enkele van onze oude officieren. Ik was vroeger instructeur geweest voor de mitrailleurs, en toen ze me zagen werd ik meteen achter een stuk geschut gezet. Ik had nog steeds alleen maar een Japans lendendoekje aan: de gloeiende patroonhulzen maakten brandwonden op mijn huid.'

Crooy had er overigens geen moeite mee dat hij direct werd ingezet 'om Batavia te heroveren op de Indonesiërs', maar maakte zich uiteraard zorgen over zijn familie. Zijn Indische vrouw en haar dochtertje hadden weinig problemen ondervonden tijdens de Japanse bezetting, maar ze ontsnapten ternauwernood aan de wraakzucht van de pemoe-da's. Door een gelukkig toeval waren ze op het laatste ogenblik niet meegereisd met een vrachtwagen met vrouwen en kinderen die onder begeleiding van Ghurka-troepen van Malang naar Soerabaja reisden. Vrouwen, kinderen en Ghurka's werden allen vermoord. Toevallig was zijn vrouw op het laatste ogenblik overgeplaatst naar een ander transport, dat gezien de gevaren op de weg, met de trein naar Semarang reisde en vervolgens met de boot naar Soerabaja. 'Een van mijn maats kwam me vertellen dat mijn vrouw er was, maar ik dacht... een slechte grap'. Zijn stem stokt even. 'Ik werd woedend, ik had hem... Maar toen rende mijn dochtertje op me af, en riep 'Papa, papa'. Mijn vrouw keek niet naar me om, die was druk in de weer met haar potten en pannen.'

Het steekt hem dat er in Nederland zo weinig begrip was voor het optreden van de militairen tegen de Indonesiërs.

*'Ja, in Nederland werden we voor Gestapo uitgemaakt, voor moordenaars. Maar als je wist wat die Indonesiërs allemaal uithaalden... Later, bij de eerste politionele actie was ik opnieuw ingezet in Soerabaja. Elke ochtend haalden we zo'n twintig lijken uit het kanaal, lijken van vrouwen en meisjes – onthoofd, op een plank gespijkerd. Elke ochtend twintig lijken. Dat weten ze hier niet, maar er zijn duizenden Hollanders en Indische mensen vermoord.'*¹⁴

De gewelddadigheden tijdens de Bersiap-tijd hebben aan ongeveer 3500 Nederlanders en Indische Nederlanders het leven gekost.¹⁵ Onder de doden was ook een enkele Indo-Afrikaan. De Belanda Hitam waren niet speciaal doelwit van de Indonesische nationalisten, maar ze hoorden duidelijk wel aan de kant van de gehate koloniale bezetter.

Bert en Paul Klink, die de oorlog doorbrachten bij hun grootouders in Soerabaja, herinneren zich hoe hun wijk werd bevrijd door Ghurka-soldaten van het Brits-Indische leger, maar ze waren te jong om erg angstig zijn. Paul Klink was in 1945 9 jaar oud.

‘Op zeker ogenblik kwam ook oom Adeh Uithoven met zijn gezin bij Opa en Oma in Soerabaja wonen. Oom Adeh, dat was een hele fanatieke. Hij woonde met zijn gezin aan de linkerkant van het huis. Op Koninginnedag zouden we vlaggen: volgens de instructies moest het rood-wit-blauw rechts en het rood-wit links. Oom Adeh weigerde en hees aan zijn kant van het huis alleen de rood-wit-blauwe vlag. Opa was boos, hij vreesde allerlei problemen, en hij was al eens opgepakt geweest. Het liep hoog op, en toen is Oom Adeh uit huis gegaan.’

Het verhaal van Paul Klink illustreert hoe de scheidslijnen soms dwars door een Indo-Afrikaanse familie liepen. Dino Uithoven, een broer van Adeh, was van het KNIL overgegaan naar de troepen van de Republiek en werd op zeker ogenblik ook in Soerabaja gestationeerd. ‘Maar opa wilde hem niet over de vloer, want dat zou veel heibel geven met oom Adeh. Oma gaf mij dan eten om naar oom Dino te brengen, want in het begin hadden ze het niet zo breed in het Indonesische leger.’ Dino Uithoven koos voor het Indonesische staatsburgerschap. Over de lotgevallen van de Indo-Afrikanen die in Indonesië zijn gebleven, is weinig bekend. In de meeste gevallen ging het contact met de familie die naar Nederland vertrok, verloren. In 1961 schreef Dino Uithoven, inmiddels getrouwd met een Indonesische vrouw, voor het eerst vanuit Jakarta een brief aan zijn broer en zus in Nederland. De brief aan zijn zus vermeldt de kledingmaten van zijn zeven kinderen, kennelijk in de verwachting dat de familie in Nederland voor wat broeken en bloezen kan zorgen. Zus Tine heeft jarenlang tevergeefs geprobeerd om contact te leggen met haar broer, via het Rode Kruis, de missie en diverse hulpstichtingen voor Indische Nederlanders.

De ontruiming van Kampung Afrikan

Kees Comijs was op de 15 augustus 1945 gewoon aan het werk in de weeffabriek, met andere jongens uit het Afrikaanse kamp. ‘Opeens waren de Japanners allemaal vertrokken. Toen zijn we naar huis gegaan.’ Enkele maanden later verscheen een Indonesische bode met politie-escorte in kampung Afrikan.

‘We kregen opdracht allemaal naar het politiebureau te komen, en we mochten alleen de hoogst nodige spullen meenemen. Daar op het politiebureau werden we van elkaar gescheiden: de mannen en de jongens werden ondergebracht in de gevangenis van Poerworedjo, de vrouwen en meisjes ergens anders.’¹⁶

Later werden de mannen en de jongens naar een andere gevangenis gebracht, en uiteindelijk naar een protectiekamp in Gombong, niet ver van Poerworedjo, en in Karanganyar. Het kamp bood wat meer ruimte dan de gevangenis, maar de rantsoenen waren uiterst karig. Kees Comijs werd in Gombong het hoofd van de barak van jongens uit Poerworedjo. Hij moest dagelijks appèl houden met de Indonesische kampwacht, ‘maar er ontbrak nooit iemand, niemand vluchtte, vanwege de vrees dat je buiten het kamp vermoord zou wor-

den'. Aanvankelijk verbleef ook zijn vader Jozef Comijs in Gombong, maar die besloot het kamp te verlaten omdat hij wilde zorgen voor zijn vrouw, zijn moeder en zijn zuster in Poerworedjo. Later vertelde Jozef Comijs dat hij weg had kunnen gaan omdat hij het Indonesische staatsburgerschap had aangenomen. Kees Comijs bleef in Gombong achter, met een groepje Afrikaanse jongens, onder wie Joop en Eddy Klink en Tony Cordus. Op 16 februari 1947 werden de mannen en jongens van het protectiekamp te Gombong onder geleide van Republikeinse troepen met een geblindeerde trein vervoerd naar Meester Cornelis. 'Daar werden de namenlijsten afgelezen, en toen werden we overgedragen aan het Nederlands bestuur. Toen klonk het Wilhelmus en waren we vrij. Ja, dat was wel een emotioneel moment'. Op 5 mei 1947 tekende Kees Comijs voor het KNIL als beroeps voor onbepaalde tijd. 'Als kleine jongen was ik al gefascineerd door het leger. Voor de school begon ging ik altijd kijken naar de exercities van de soldaten'.

Terwijl de mannen en jongens in november 1945 werden afgevoerd naar de gevangenis, moesten de vrouwen en kinderen uit het Afrikaanse kamp zich verzamelen in het militair ziekenhuis, waar ze enkele weken werden vastgehouden. Het waren angstige ogenblikken, herinnert Mary Land zich.

*'Een tante had een rood-wit-blauwe vlag in een koffer. Toen de Indonesiërs dat zagen werd ze bont en blauw geslagen. We waren bang daar, we zaten in een hoekje te wachten wie er nu weer opgehaald zou worden. En dan kwamen de Indonesiërs controleren of wij spionnen waren, of we soms geheime boodschappen hadden opgeschreven. Alles moesten ze zien, je handpalmen, je voetzolen, je billen.'*¹⁷

De tante in kwestie, Emilia Cordus-Land, werd na de aframmeling enige tijd opgesloten in de gevangenis. Na enkele weken mocht een deel van de Indo-Afrikaanse vrouwen en kinderen terug naar het Afrikaanse kamp, waar ze onder een vorm van huisarrest stonden. Het betrof overwegend vrouwen en meisjes met een Indonesische moeder, die niet geïnterneerd was geweest. Maar de meesten werden van het Militair Ziekenhuis overgebracht naar de Katholieke Mulo-school, waar ze onder toezicht van republikeinse militairen geïnterneerd werden. De Javaanse moeder van Mary Land slipte 's nachts het schoolgebouw uit om haar goud en sieraden te verkopen in de stad, en kwam dan tegen de ochtend terug met een hele slendang vol etenswaar. De Indonesische wachtpost liet dat toe, zolang ze maar voor de volgende ochtend zes uur terug was. Deze groep werd in 1946 geëvacueerd naar Solo, en vandaar verder naar Bandoeng of Batavia/Jakarta.

Opnieuw werden de Indo-Afrikanen enigszins als aparte groep behandeld. De Indo-Europeanen van Poerworedjo waren ook geïnterneerd, maar in een andere school. De meeste Indo-Afrikanen uit Poerworedjo gingen naar Bandoeng, maar Evelien Klink en haar moeder reisden eerst per vrachtwagen en vervolgens per trein naar Solo, en vandaar met een bommenwerper naar Jakarta. Aanvankelijk vonden ze onderdak in een voormalig interneringskamp, maar later trokken ze in bij familie. Pas in Jakarta hoorden ze het bericht dat vader David Klink was omgekomen bij de scheepsramp met de Junyo Maru.

Moeder en dochter probeerden niettemin hun leven weer op te pakken. Evelien wilde het liefst haar onderbroken schoolcarrière voortzetten, maar kreeg te horen dat Hollandse kinderen voorrang hadden. Ze haalde een typediploma en vond werk op de administratie van een scheepswerf. Pas in 1947 zag Evelien Klink haar beide broers terug, die geïnterneerd waren geweest in Gombong. In dat jaar dook ook Daan Cordus weer op.

Na hun bevrijding in Thailand waren Daan Cordus en zijn lotgenoten opnieuw onder de wapenen geroepen om de Japanse troepen in de buitengewesten te ontwapenen. Mountbatten stond niet toe dat meer Nederlandse troepen op Java zouden worden ingezet: de vaak provocerende acties van de KNIL-militairen in Jakarta veroorzaakten al problemen genoeg.

'Er moesten twee bataljons komen om naar Indonesië te gaan. Ik was vrij gezond, dus ik gaf me op als soldaat-ziekenverpleger. Veel Afrikaanse jongens gaven zich op: Ferdinand Tangandé, Fivet, Bonimbie, Uithoven, Freddy Klink. De anderen waren allemaal beroeps, ik was de enige dienstplichtige. In Bangkok hoorden we dat we van het Engelse opperbevel niet naar Java mochten.'

Dat was een tegenvaller, want veel ex-krijgsgevangenen hadden zich vrijwillig gemeld in de hoop dat ze op Java eindelijk hun familie zouden terugzien. Onder begeleiding van Britse oorlogsschepen voeren de twee bataljons naar Bali, om daar de Japanse troepen te ontwapenen. Van Bali gingen ze naar Lombok, en vandaar naar Palembang op Sumatra.

'In Palembang heb ik deelgenomen aan de eerste politionele actie. Ons bataljon had tot taak de olievelden te veroveren op de Indonesische strijdkrachten. Dat is gelukt. Maar ik wilde uit dienst, ik had genoeg gehad. Ik werd overgeplaatst naar het militair hospitaal in Jakarta, en daar werd ik enkele maanden later eindelijk gedemobiliseerd, in april 1948.'

Daan Cordus, in tegenstelling tot veel Indo-Afrikaanse jongens soldaat-tegen-wil-en-dank, diende uiteindelijk toch zeven jaar in het leger. Na zijn ontslag trok hij in Bandoeng in bij zijn moeder, maakte de avond-HBS af en vond een baan. In 1951 trouwde Daan Cordus in Jakarta met Evelien Klink, die daarmee haar meisjeswens in vervulling zag gaan. Ze trouwde inderdaad een Afrikaanse jongen, maar in een wereld die niet meer leek op het beschermde kinderparadijs van Kampung Afrikan. Net als de andere Indo-Afrikanen worstelden Daan en Eef Cordus met de vraag: in Indonesië blijven of naar Nederland gaan?

De evacuatie van de Indo-Afrikanen uit Poerworedjo naar Bandoeng en Batavia betekende het einde van Kampung Afrikan. Indonesiërs betrokken de huizen in het Afrikaanse kamp, dat nu gewoon een wijk van Poerworedjo was geworden. Wel hebben de nieuwe Indonesische bewoners later de huizen alsnog gekocht van de Indo-Afrikaanse eigenaars. De koop werd officieel geregistreerd in het kadaster te Poerworedjo. Daarmee verkeerden

de Indo-Afrikanen opnieuw in een uitzonderingspositie, want Nederlanders en Indo-Europeanen kregen geen compensatie.

Tientallen jaren lang zouden twee straatnaambordjes nog herinneren aan de Afrikanen die hier bijna een eeuw hadden gewoond: Gang Afrikan I en Gang Afrikan II. Eind twintigste eeuw besloot het gemeentebestuur van Poerworedjo de straten een nieuwe naam te geven, Koplak I en II, verwijzend naar een vroegere drenkplaats voor paarden. De Indonesische historicus Endri Kusruri verzamelde handtekeningen onder een petitie aan het gemeentebestuur om de oude straatnamen in ere te herstellen. Buurtbewoners en gemeentebestuurders hadden geen bezwaar: in 2002 werden Gang Afrikan I en II in ere hersteld. 'Kennelijk hebben we toch niet zo'n slechte indruk achtergelaten,' constateerde Daan Cordus tevreden.

Met uitzondering van de twee straatnaambordjes in Poerworedjo en enkele grafop-schriften op het Europese kerkhof ('G. Artz – geboren in Afrika'), zijn de meeste zichtbare sporen van de Belanda Hitam langzaam uitgewist. Er blijven wel onzichtbare sporen, zoals het HbC-gen in het bloed van sommige afstammelingen van Afrikanen. Dit HbC gen komt vooral onder de Mossi veel voor. In Indonesië was dit gen onbekend. Tot 1986, toen een zwangere op Java geboren vrouw met een Nederlandse naam zich bij het Slotervaart-ziekenhuis in Amsterdam inschreef voor een zwangerschapscontrole en een ziekenhuisbeval-ling. Bij het routinematig bloedonderzoek werd bij de vrouw het HbC gen aangetroffen. Omdat het een 'Afrikaans' gen betrof, informeerde de arts naar Afrikaanse connecties in de familie. De vrouw wist van niets, maar haar vader wist te vertellen dat zijn overgrootvader uit Afrika kwam en in het KNIL had gediend. Uit de stamboeken van het Nationaal Archief kon vervolgens worden achterhaald dat de stamvader in 1860 de reis van Elmina naar Batavia had gemaakt.¹⁸ Ongetwijfeld wonen in Indonesië nog tientallen, mogelijk honderden, mensen met sporen van 'Afrikaans bloed', zonder dat ze zelf op de hoogte zijn van hun gedeeltelijk Afrikaanse afstamming.

Gaan of blijven?

Met de soevereiniteitsoverdracht van 27 december 1949 kwam een eind aan het bestaan van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger. De meeste Indo-Afrikaanse beroepsmilitairen trokken als vanzelfsprekend met het KNIL naar Nederland, waar velen hun militaire carrière voortzetten bij de Koninklijke Landmacht. 'Ik was immers een Nederlandse jongen,' stelt Pierre Nelk (geboren 1915), die overging naar de Landmacht. 'En ik was nog vrijgezel toen. Voor een vrijgezel was het leger wel een goede plek. Je was niet alleen, en er werd voor je gezorgd.'¹⁹ Ook Jérôme Klink, Kees Comijs, Anton Fivet, Oscar van den Berg, Johan Crooy, Joop en Ed Klink, Reinier Bonimbie en vele andere Indo-Afrikaanse beroepsmilitairen kozen voor de Koninklijke Landmacht. Sommigen kregen een aanbod om over te gaan naar de strijdkrachten van de Republiek (TNI), zoals Crooy, die tankinstructeur was.

'De Indonesiërs beloofden ons meteen promotie, we zouden in de rang van kapitein worden aangesteld. Als je van het KNIL overging naar de landmacht ging je een rang omlaag. Maar de jongens die zijn overge-

gaan naar de TNI hebben het slecht gehad. Later zeiden ze dat een verkeerde keuze hadden gemaakt. Een van mijn vrienden, die het zelfs tot de rang van groot-majoor had gebracht, zag ik later straatarm terug in een kampong.'

'Er waren drie keuzes,' herinnert Kees Comijs zich.

'In Indonesië blijven en eventueel overstappen naar de TNI; naar Nieuw Guinea; of naar Nederland. Ik liep maar somber te piekeren. Dankzij mijn sergeant heb ik de goede keuze gemaakt en voor de Koninklijke Landmacht getekend.'

Het viel Oscar van den Berg aanvankelijk niet mee bij de Landmacht.

'Die Hollanders dachten dat we geen Nederlands spraken, en gaven ons saai werk te doen, in het magazijn en bewakingsdiensten. Maar toen konden we in Weert naar de kaderschool en kregen we toch nog een kans om carrière te maken in het leger.'

Van den Berg diende als vrijwilliger onder meer nog in Nieuw Guinea, Korea en Suriname. Nogal wat Indo-Afrikanen kampfden met een gebrekkige schoolopleiding, omdat hun scholing jarenlang was onderbroken door de Japanse bezetting en de chaotische tijden van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd.

Henk Rath ging in 1950 over naar het burgerpersoneel van de Indonesische luchtmacht. Hij raakte betrokken bij de kwestie Jungschläger-Schmidt en werd van 1 januari 1954 tot november 1955 vastgehouden als 'politiek gevangene'. In deze kwestie beschuldigde Indonesië de betrokkenen van spionage. De spanningen tussen Indonesiërs en Nederlanders zouden hierdoor escaleren.²⁰ Na zijn vrijlating in 1955 reisde Henk Rath zijn vrouw en drie kinderen achterna, die al eerder naar Nederland waren vertrokken. Tot zijn pensioen in 1981 bleef hij in dienst bij de luchtmacht.

Joseph Comijs had al vroeg de keuze gemaakt voor het Indonesische staatsburgerschap. Maar in 1957 werd hij van de ene dag op de andere ontslagen uit zijn baan bij het gevangeniswezen. Toen haalde hij eindelijk zijn moeder Bet Cicero en zijn zuster Pauline over om met hem mee te gaan naar Nederland. 'Oma was behoorlijk koppig, ze heeft zich lang verzet tegen de komst naar Nederland'.²¹

Nico Klink volgde na de oorlog een opleiding tot politiemans in Semarang en kreeg vervolgens een baan aangeboden op Nieuw Guinea.

'Mijn moeder en de verdere familie vond dat maar niets, hun jongen bij de Papoea's. Maar ja, ik was blij dat ik werk had. In 1950 heb ik ontslag genomen bij de politie. Toen ben ik als commies gaan werken bij het gouvernement in Hollandia. Ik liet ook mijn moeder overkomen. Nieuw

Guinea, dat was de leukste tijd van mijn leven. Er was ieder weekend wel ergens feest. Ik zat bij een sportvereniging, en die verenigingen organiseerden ieder weekend wel wat. Ik danste graag. Ik leidde de polonaise en heb ook een keer de prijs voor de Weense wals gewonnen. In 1955 ben ik getrouwd, toen was het afgelopen met de feesten. Mijn vrouw, een Indische Nederlander, was geen fuifnummer en wilde wegens haar geloof niet dansen. In 1962 kwamen we naar Nederland.'

Nico Klink vond een administratieve baan bij het ministerie van Defensie. Van dansen kwam niet veel meer, behalve op latere leeftijd, toen hij een trouwe bezoeker werd van de Indo-Afrikaanse reünie. 'Ja, daar ga ik graag heen, er zijn shows, er wordt gedanst en het eten is goed.'

Mevrouw G.B. Mes bleef tegen haar zin tot 1958 in Semarang, omdat haar grootmoeder Anna Trappen geen papieren had waarmee ze haar recht op het Nederlandschap kon aantonen. Na de Japanse capitulatie bracht ze met haar grootmoeder en haar kinderen bijna een jaar door in een bersiap-kamp in Djokjakarta. Anna's broer Petrus, die wel door de vader was erkend, was via het KNIL naar Nederland gegaan, maar Anna Trappen bezat alleen maar een doopbewijs. Uiteindelijk kreeg Anna Trappen toch een Nederlands paspoort, na overlegging van haar doopbewijs en een brief van haar broer uit Limburg. Ze kreeg van de Nederlandse ambassade ook een eenmalige toelage van 100 gulden: 'Zo'n bedrag had ze nog nooit bij elkaar gezien'. Anna Trappen overleed in Nederland in 1963 – ze werd ongeveer 100 jaar oud – maar ze heeft haar broer Petrus nooit willen ontmoeten. Het had haar diep gekwetst dat vader Trappen wel zijn zoon, maar niet zijn dochter had willen erkennen. Mevrouw Mes verbond hieraan haar eigen conclusie: 'De kop van een neger is harder dan een kokosnoot'.²²

Voor Dolly Uithoven, die in 1941 was getrouwd met een Nederlandse KNIL-militair, was de keuze voor Nederland vanzelfsprekend.

'Ik ging vanzelf met mijn man mee. Maar ook mijn oudjes moesten weg, tenzij ze het Indonesische staatsburgerschap zouden aannemen. Ze hadden de Nederlandse nationaliteit, maar mijn overgrootmoeder sprak alleen Maleis, mijn grootmoeder sprak wel Nederlands.'

De naar schatting 14.000 Europese KNIL-militairen – inclusief de Indo-Afrikaanse KNIL-ers – en hun gezinnen hadden recht op vrije overtocht.²³ In veel gevallen moest met behulp van stamboeken en uittreksels uit het bevolkingsregister worden vastgesteld dat de betrokkene inderdaad recht had op overtocht naar Nederland. Dr. W. Ph. Coolhaas, die als landsarchivaris in Batavia behulpzaam was bij dat afstammingsonderzoek, haalde later herinneringen op aan het antwoord van een Belanda Hitam op de vraag waarom hij naar Nederland wilde 'repatriëren': 'Omdat Neerlands bloed ons door de aderen vloeit, van vreemde smetten vrij'.²⁴

In Nederland werd de wassende stroom immigranten met groeiende bezorgdheid gadelagen. In het verarmde naoorlogse Nederland zouden geen woningen en banen voor zo

Opa en Oma Uithoven met hun dochter Hermine Klink-Uithoven op de Scheveningse boulevard, 1955. - Collectie B. Klink

veel honderdduizenden mensen te vinden zijn. Indo-Europeanen, zo besloot Den Haag, moesten aangemoedigd worden in Indonesië te blijven en het Indonesisch staatsburgerschap te verwerven. De Indo-Afrikanen werden niet gezien als een aparte groep, maar als onderdeel van de Indo-Europeanen. Veel geïnterviewden beklagden zich over de gebrekkige voorlichting na de soevereiniteitsoverdracht.

Naar Nederland

Daan Cordus en Evelien Klink wilden in eerste instantie in Indonesië blijven. Cordus had een goede baan in Jakarta, eerst bij de Indonesische luchtvaartmaatschappij Garuda en later bij de Stoomvaartmaatschappij 'Nederland'.

'Maar je zag toch dat de spanningen groter zouden worden. Gelukkig gingen we op tijd weg, want later in 1956, met de confrontatiepolitiek, moesten alle Nederlanders weg, of ze wilden of niet. (...) Toen ik zei dat ik naar Nederland ging, zeiden mijn Nederlandse collega's dat ik gek was, dat ik daar niets te zoeken had, dat ik weer helemaal opnieuw zou moeten beginnen. Maar zij hadden gemakkelijk praten, zij konden altijd terug. Maar wij moesten maar afwachten of dat nog zou kunnen. Wij hadden tegen de Indonesiërs gevochten, dat zou vroeg of laat tegen ons gebruikt worden. Ik dacht dat we daar geen toekomst hadden. En toen hebben we in 1954 maar besloten om met de hele familie hier naar toe te komen, mijn moeder, twee zusjes, twee broers.'

Het geld voor de overtocht was jarenlang gespaard, onder meer met de verkoop van de royale voedselpakketten met jenever, bier en sigaretten, die de Stoomvaartmaatschappij maandelijks verstrekke aan haar 'personeel op Nederlandse voorwaarden'. De reis naar Nederland in de zomer van 1954 met de S.S. Sibajak was bepaald geen plezierreis, want Evelien had kort voor vertrek haar derde kind gebaard. Baby Hilda maakte de overtocht in een hondenmand in de hut. Bij aankomst in Nederland werd het gezin Cordus naar hun godsdienst gevraagd. Katholiek? – O, dan kunnen jullie wel naar het zuiden. Het nieuwe vaderland kende heel andere scheidslijnen dan Nederlands-Indië, waar de breuklijnen liepen volgens de categorie van ras en sociale klasse, maar niet van religie. Zo belandde de familie in een contractpension in Eijsden, waar de verbaasde Limburgers opmerkten dat de nieuwkomers zo'n deftig Hollands spraken. Kort na aankomst vond Daan Cordus een baan bij het GAK in Rotterdam en korte tijd later een huis in Alblasserdam.

In de contractpensions, waar overigens vooral Indische Nederlanders verbleven, kregen de nieuwkomers hun eerste inburgeringslessen. In Indië hadden de meeste families bedienden gehad voor het koken en de was. Nu kwamen de medewerksters van de maatschappelijke zorg lesgeven in het koken van Hollandse pot, de was doen (eerst wit, dan bont en dan konden de sokken nog in hetzelfde sopje), lichaamsverzorging, ramenlappen en het bijhouden van een huishoudboekje. Eef Cordus-Klink noteerde alle voorschriften trouwhartig in een schoolschrift. Gelukkig konden ze het benauwde pension, waar acht mensen op één kamer moesten wonen, al snel achter zich laten. Daan en Eef Cordus hebben goede herinneringen aan Alblasserdam, waar de burens met raad en daad - van assistentie bij het ramenlappen tot een teil olieballen op oudjaar - klaarstonden om de nieuwe bewoners wegwijs te maken. De eerste tientallen jaren ging alle energie in het opbouwen van een nieuw bestaan voor het gezin dat in de loop van de jaren uitgroeide tot tien kinderen.

Doris Land wilde niet naar Nederland. Hij had eerder ook geen gebruikgemaakt van zijn recht op Europees verlof – wat had hij nou in Nederland te zoeken! Na zijn tijd in Japanse krijgsgevangenschap was hij in 1946 opnieuw opgeroepen voor de militaire dienst. Tijdens de eerste politieacties raakte hij zwaar gewond door een schotwond in zijn buik. Uiteindelijk werd hij in 1949 opnieuw gepensioneerd. Hij besloot in Bandoeng te blijven, maar misschien was hij toch niet helemaal gerust op de afloop, want in 1951 trad hij in het huwelijk met Nji Poniah, de Indonesische vrouw met wie hij al tientallen jaren samenleefde. Toen in 1956 de spanningen tussen Jakarta en Den Haag steeds hoger opliepen, kreeg hij een waarschuwing dat zijn leven gevaar liep. Aanvankelijk gaf hij de voorkeur aan Nieuw Guinea, maar omdat hij geen toestemming kreeg om zich daar te vestigen moest ook Doris Land zich op 66-jarige leeftijd aansluiten bij de uittocht naar Nederland, nadat hij in Bandoeng vendutie had gehouden. Twee dochters waren in 1955 al naar Nederland gereisd, en zijn oudste dochter had een goede baan gevonden op Nieuw Guinea. De dochters vonden snel hun draai.

Het was bijna alle dagen feest op de Johan van Oldenbarneveldt, herinnert Mary Land zich van de scheepsreis.

‘Het begin in Nederland was wel moeilijk, met zijn zessen op een kamer, en alle dagen brood en aardappels. Maar daarna heb ik in Den Haag een goede tijd gehad, veel vriendinnen, en we gingen elk weekend uit, dansen en naar de film. Vroeger was het echt gezellig in Den Haag, toen was er veel meer te doen dan tegenwoordig.’

Maar Doris Land en Nji Poniah, die een jaar later naar Nederland kwamen, konden niet wennen. De gepensioneerde KNIL-kapitein, die in Poerworedjo iedereen met raad en daad terzijde had gestaan, voelde zich in Nederland een overbodige oude man. Terugblikkend constateert Daan Cordus dat de ouderen, met name de mannen, het heel moeilijk hebben gehad in Nederland.

‘Een man als Doris Land had een geweldige staat van dienst, hij was helemaal op eigen kracht opgeklommen van soldaat tot kapitein. En in de eerste politionele actie was hij zwaar gewond. Hij had bepaalde verwachtingen dat hij hier wat meer waardering en erkenning zou krijgen. Maar hier was hij een anonieme oude man.’

In Indonesië ontleenden de ouderen ook een zekere status aan hun leeftijd, maar dat was in Nederland niet of nauwelijks het geval. Bovendien was Nederland in de jaren vijftig nog niet gewend aan een multicultureel straatbeeld. Daan Cordus herinnert zich dat sommige ouderen op straat wel werden nageroepen als ‘Zwarte Piet’. Het overkwam Doris Land, en ook Aboe Mohamed Stap in Dordrecht, die na zo’n incident nauwelijks nog zijn huis uitkwam. Doris Land werd een zwijgzame, teruggetrokken man. Zijn wereld was in elkaar gestort. Zijn vrouw sprak nauwelijks Nederlands. Na het overlijden van kapitein Land in 1986 vonden zijn kinderen en zijn neef Daan Cordus bij de familiepapieren de vier dicht betikte velletjes, waarop hij de ontstaansgeschiedenis van het Afrikaanse kamp had vastgelegd. Bij leven had hij zijn kennis over het verleden nooit met iemand gedeeld, en nu was het te laat om hem ernaar te vragen.

Jongere Indo-Afrikanen waren minder geneigd in hun schulp te kruipen. Wij waren in 1951 de enige negerjongens op de katholieke school in Doetinchem,’ herinnert Bert Klink zich.

Bert Klink gooit zijn eerste sneeuwballen, winter 1951 in Doetinchem. Coll. B. Klink

‘Iedereen staarde naar ons, maar we zijn wel goed opgevangen. De eerste dag, dat was niet best. Ik zat achter in de klas, en de les ging over de volkeren van Nieuw Guinea. Een van hun raskenmerken was kroeshaar, en toen draaiden alle kinderen zich om naar mij te staren. We durfden nauwelijks het speelplein op, maar de leraren hebben ons goed begeleid, die duwden ons gewoon naar buiten. En dankzij vader, die ons had opgevoed als zelfbewuste negers, waren we ook weerbaar. Vooral mijn broer Peter, die sloeg er meteen op, als iemand iets zei over negers. Maar eigenlijk was dat snel over.’

In tegenstelling tot veel lotgenoten bewaren Bert en Paul Klink goede herinneringen aan hun contractpension bij boer Jansen in Doetinchem.

‘Mevrouw Jansen was zo aardig, ze maakte elke zondag rijst met biefstuk. Maar veel Hollandse maaltijden bleven onaangeroerd staan. Er zaten daar nog meer Indische Nederlanders. Toen heeft mijn moeder geholpen met het koken van Indische maaltijden, een paar keer per week. Soms gingen ze inkopen doen in Den Haag. Maar onder voorwaarde natuurlijk dat de mensen dan op andere dagen ook de Hollandse pot zouden eten. Toen we na een jaar uit Doetinchem weggingen kon mevrouw Jansen nasi goreng en bami maken voor in hun café.’

Veel oudere Indo-Afrikanen hadden eigenlijk in Indonesië willen blijven, maar vanaf 1955 werd hun situatie precair. Joseph Uithoven en Dorothea Klink, de grootvader en grootmoeder van Bert en Paul Klink, kwamen tegen hun zin in 1955 naar Nederland. Op hun leeftijd, respectievelijk 73 en 70 jaar oud, was het moeilijk wennen in Doetinchem. ‘Mijn oma liep erbij als een Javaanse vrouw, met sarong en kabaja.’²⁵

Vrij veel Indo-Afrikanen kwamen pas in de loop van de jaren vijftig of nog later naar Nederland. Dé Beelt wilde haar Javaanse moeder niet alleen achterlaten. Haar vader, Albinus Beelt, was al op jonge leeftijd in 1922 overleden. Haar broers en zussen waren al eerder naar Nederland vertrokken. Dé Beelt volgde uiteindelijk in 1958, na het overlijden van haar moeder. Twijfel had ze niet gekoesterd: ‘Ik ben Nederlandse van geboorte, ik wilde geen Indonesiër worden’.

Gusta Beelt kwam pas in 1963 naar Nederland. Ze had in 1949 met haar Indo-Europese echtgenoot Freddy van der Meul geopteerd voor het Indonesisch staatsburgerschap. Toen hun situatie na een aantal jaren benard begon te worden, was het moeilijk geworden om nog een overtocht naar Nederland te krijgen. ‘Tot drie keer toe werd ons een visum geweigerd, want mijn man had behalve een ‘acte van bekendheid’ geen papieren.’ Maar Gusta Beelt kon aantonen dat zij dankzij haar Afrikaanse voorvader recht had op de Nederlandse nationaliteit. Zo kon het gezin zich in 1963 alsnog in Nederland vestigen. Ze waren het Nederlands inmiddels al bijna verleerd.

Familie Klink in Doetinchem: v.l.n.r. eerste rij: Paul en Willeke Klink. Staand: Corrie, Bert, moeder Hermine Klink-Uithoven en Peter Klink. Doetinchem, 1951. – collectie B. Klink

Wat was het moeilijkst om te wennen? Behalve de voorspelbare klachten over contract-pensions, het weer en het eten, was het vooral voor de vrouwen moeilijk wennen dat er geen huishoudelijke hulp beschikbaar was. De verzuchting van Dolly Uithoven spreekt boekdelen: ‘Het ergste was dat je alles zelf moest doen: voor de kinderen zorgen, het huis schoonmaken, de was doen, alles. En ramen zemen, dat bestond niet in Indië. In Indië had je altijd hulp, daar was een baboe die ook met de kinderen hielp’.

De Hollandse betutteling wekte ergernis. Bij sollicitaties werden de in Indië behaalde diploma’s niet als volwaardig beschouwd. Omdat ze vaak geheel berooid uit Indonesië vertrokken, waren veel nieuwkomers een tijdlang afhankelijk van rijksvoorschotten of uitkeringen. De maatschappelijk werkster bepaalde of de uitgezochte meubels niet te duur waren, de vloerbedekking wel geschikt, en of de kinderen jam of pindakaas op hun brood mochten. Mevrouw Mes kan zich er nog kwaad om maken.

‘Vijf jaar lang kwam iedere week een vrouw van Sociale Zaken controleren of we wel schoon waren. Die kwam ons opvoeden, iedere week weer. Dan maakte ze het keukenkastje open en vroeg of dat een nieuw potje jam was. Want we moesten een hele week doen met één potje jam. De kinderen hadden liever pindakaas, maar dat mocht absoluut niet.’

Toch vonden de meeste Indo-Afrikanen, zeker de jongeren, vrij snel hun draai. Wie een baan vond, kon zich bevrijden van de betuttelende instanties. Voor sommigen was

Nederland toch te benauwd. Zij sloten zich aan bij de emigratiestroom die in de jaren vijftig op gang kwam, vooral naar Canada en naar de Verenigde Staten.

Rika Maurik, die haar man, een Surinaamse militair in het Nederlandse leger, naar Suriname was gevolgd, had heel andere aanpassingsproblemen. Met haar donkere huidskleur had ze verwacht zich aardig op haar gemak te zullen voelen, maar ze hield het geen jaar vol.

‘Het was de moeilijkste tijd in mijn leven, je stond er helemaal alleen voor. In Suriname vonden ze mij een beetje vreemd en verwaand ook, ik was wel donker maar ik had geen kroeshaar. Ze zeiden steeds tegen me: ‘Jij strijkt zeker je haar’.’ Tussen haar overwegend Chinese medescholieren op Borneo had Rika Maurik zich nooit een vreemde eend in de bijt gevoeld, maar in Suriname viel ze uit de toon. Met de Javanen op de markt in Paramaribo sprak ze Maleis, maar aan de Creoolse marktvrouwen kon ze alleen in het Nederlands om tekst en uitleg vragen. In 1951 keerde ze met haar vier kinderen uit Suriname terug naar Nederland.²⁶

Bert Klink heeft wel goede herinneringen aan Suriname. Hij meldde zich eerst als dienstplichtig militair voor uitzending naar Nieuw Guinea, want hij wilde terug naar de tropen. In Hollandia zag hij tot beider verrassing oom Nico Klink terug. Na zijn studie tropische landbouw vestigde Bert Klink zich met zijn gezin in Suriname, waar hij eerst voor de overheid en later bij Billiton werkte. Hij bleef er twintig jaar wonen en werken, tot de decembermoorden van 1982.

De eerste tientallen jaren onderhielden de Indo-Afrikanen in Nederland geen intensieve onderlinge contacten. Iedereen was druk bezig een nieuw bestaan op te bouwen. Gezien de

Indo-afrikaanse reünie – collectie IAK

vele onderlinge familiebanden zag men elkaar wel geregeld op verjaardagen, bruiloften en begrafenissen. Toen de generatie die als jong-volwassene naar Nederland was gekomen, begin jaren tachtig de pensioengerechtigde leeftijd bereikte, kwam er tijd en aandacht voor *tempo doeloe*. Kees Comijs weet het nog precies: 'Het begon allemaal met een feestje bij Anton Abotjie Kakarba, waar veel Afrikanen waren. Hij zei toen dat hij al die zwartjes toch nog een keer bij elkaar wilde hebben.' Comijs bood zijn hulp aan voor het organiseren van een reünie, en zo ontstond de reüniecommissie van Abotjie Kakarba, Kees Comijs, Elie Schoonderwal-Wit en Mary Land, later uitgebreid met Daan Cordus. In 1981 werd in Woerden de eerste Indo-Afrikaanse reünie gehouden. Die memorabele gebeurtenis leidde tot een intensivering van de onderlinge contacten. De tiende Indo-Afrikaanse reünie, die september 2000 in Schiedam werd gehouden, kon een bijzondere gast verwelkomen. Dr. Thad Ulzen uit Ghana, achterachterkleinzoon van negerkorporaal Manus Ulzen, kondigde aan dat zijn familie een klein museum wilde inrichten in het familiehuis in Elmina. Nu was er een concreet aanknopingspunt voor de herontdekking van de Afrikaanse wortels.

- 1 Dé Beelt.
- 2 Bert Klink.
- 3 Keuchenius z.j [2002]: p. 34.
- 4 Evelien Cordus-Klink.
- 5 Gusta Van der Meul-Beelt.
- 6 Henk Rath.
- 7 Elie Schoonderwal-Wit.
- 8 Jérôme Klink.
- 9 Oscar van den Berg.
- 10 Daan Cordus, 2000.
- 11 Van den Doel 2000: p. 72.
- 12 Van den Doel 2000: pp. 84-85.
- 13 Van den Doel 2000: p. 92.
- 14 Johan Crooy.
- 15 Van den Doel 2000: p. 90.
- 16 Kees Comijs, 18 aug. 2004.
- 17 Mary Kreemers-Land.
- 18 Van Enk et al. 1987: pp. 2409-2411; Baudet 1982: pp. 73-77.
- 19 Pierre Nelk.
- 20 Van Den Doel 2000: p. 326; Henk Rath.
- 21 Kees Comijs.
- 22 G.B. Mes.
- 23 Willems 2001: pp. 111-112.
- 24 Coolhaas 1995: p. 9.
- 25 Bert Klink.
- 26 Rika Comijs-Maurik, 18 aug. 2004.

Jan Wit

Francis Kwesi Witts uit Elmina is maar matig geïnteresseerd in zijn KNIL-overgrootvader Jan Wit. Hij heeft geen baan, is analfabeet, spreekt nauwelijks Engels en kijkt een beetje argwanend – Wat wordt hij nu wijzer van al die vragen? Via een tolk bevestigt hij dat de vader van zijn grootvader inderdaad als soldaat heeft gediend. ‘He went outside, came back and married.’ Meer weet hij niet te vertellen, en in de familie zijn ook geen documenten, foto’s of verhalen bewaard gebleven. Zijn grootvader Kwame Esson Witts had meer kunnen vertellen, maar die is een paar jaar geleden overleden. Grootvader woonde op Java Hill, waar hij een winkel had. Het huis staat er nog, maar er wonen geen Witts meer: grootvader had het gebruik van het erf toegestaan aan de Christ Healing Power Church. Nee, hij kan me het huis niet laten zien, want er loopt een ingewikkeld geschil over de eigendomsrechten.

Francis Witts veert op bij een andere gedachte: Hoe kan hij in contact komen met zijn verre familie in Nederland? Zou hij daar geen werk kunnen vinden? De eens zo honkvaste Ghanezen zijn een reislustig volk geworden.

Hoe kom ik erachter of Francis Witts inderdaad een nazaat is van Jan Wit? Op Java Hill haalt Master Quaye, gepensioneerd onderwijzer en organist van de katholieke kerk, een koffer met oude documenten onder het bed vandaan. Een van de vergeelde documenten is een koopacte: de vader van Quaye kocht in 1902 een perceel van 105 bij 50 voet voor een bedrag van 7 Britse ponden van Yauw White, ‘pensioned soldier of the Dutch government’. Jan Wit werd deels geafrikaniseerd tot Yao of Yauw en deels verengelt tot White, Witt, of Witts. Volgens Quaye was Chief Yau Witts een belangrijk man, die veel grond in eigendom had op Java Hill. Het is maar de vraag of Jan Wit inderdaad de rechtmatig eigenaar van de grond was, want de grond van de Java-berg gold als communaal bezit toen het Nederlandse gouvernement de Java-veteranen toestemming gaf zich hier te vestigen.

Bovendien wierp deze Java-veteraan zichzelf op als een ‘chief’ met onderdanen. In een andere koopakte verkoopt ‘Chief Yauw Witt, an ex or discharged soldier of the Dutch government under pension living on Java Hill with my subjects’ een huis aan Aba Kersiwah, voor een bedrag van 3 pond, 2 shilling en sixpence.

Elie Wit in Rotterdam vindt het verhaal heel interessant, maar schrikt wel bij de gedachte dat de verre familie uit Ghana graag meteen naar Nederland zou willen afreizen. Zowel Francis als zijn oudere broer Anthony hebben een brief gestuurd aan de nieuw-ontdekte verre familie in Nederland.

‘Ik weet er niet zo goed raad mee. Natuurlijk ben ik er ook wel blij mee. Maar ik ben eigenlijk helemaal verindonesiest. Indonesië is mijn achtergrond, daar heb ik toch de grootste band mee. Mijn vader wist ook niets van familie in Ghana.’

Haar vader, Otto Aldino Wit, was de zoon van Melchior Wit, die op 11-jarige leeftijd werd geplaatst als 'Afrikaansch pupil', nadat vader Jan Wit naar Elmina was teruggekeerd. Jan Wit leefde met een Javaanse vrouw, Latar. Na enig wikken en wegen maakt mevrouw Wit in haar Rotterdamse flat een pakketje met familiefoto's en een korte samenvatting van de familiegeschiedenis voor de verre neven in Elmina.

'Het overvalt me wel. Ik weet niet of mijn ouders dat ooit geweten hebben, de banden waren helemaal verbroken. Het interesseert me geweldig, maar je moet het allemaal laten inwerken. En je hebt hier een heel ander leven. Het probleem is eigenlijk dat je niet weet wat ze willen. Zij leven in een heel andere situatie. Er is zo'n grote kloof. Als ze de foto's zien, denken ze misschien: die mensen zijn schatrijk.'

Dat bleek inderdaad een realistische inschatting. Francis en Anthony Witts reageerden teleurgesteld toen de verre Hollandse tante niet meteen het vliegtuig naar Ghana nam voor een hereniging met de Afrikaanse verwanten. Of tenminste een paar tickets opstuurde, zodat de Ghanese familie het vliegtuig naar Schiphol kon nemen.

Binnenplaats St George d'Elmina:
Thad Ulzen, Eef Cordus-Klink en Daan Cordus,
2000 – Collectie I. van Kessel

13 Epiloog:

de herontdekking van Afrika

‘We hebben de koning van Ashanti een hand gegeven!’¹

De geïmproviseerde audiëntie bij koning Osei Tutu II van Ashanti was voor Daan Cordus en Eef Cordus-Klink het onbetwiste hoogtepunt van de reis op zoek naar de roots in Ghana. ‘Het was een van mijn grootste wensen om de koning van Ashanti zelf te ontmoeten,’ zegt Daan Cordus aangedaan. ‘Een heel belangrijk moment,’ zegt zijn vrouw met vochtige ogen. ‘We hebben de koning van Ashanti een hand gegeven!’ Tot op dat ogenblik was Eef Cordus een toonbeeld van Hollandse nuchterheid en Hollands ongeduld – ‘alweer een kwartier te laat!’ – maar hier op het rood-aarden plein voor het bescheiden koninklijk paleis in Kumasi krijgt ze het even te kwaad.

Ze kunnen het moeilijk onder woorden brengen, waarom deze privé-audiëntie van vijf minuten zo’n diepe indruk op hen maakt. Gezien hun voorgeschiedenis zijn de emoties allerm minst vanzelfsprekend. Immers, zoals een van hun dochters vlak voor de reis opmerkte: ‘Nou, die Ashanti-koning, die heeft onze voorouders verkwanseld’. In oktober 2000 zijn Daan Cordus en Evelien Klink voor het eerst van hun leven in het land van grootvader Cordus en overgrootvader Klink, beiden in 1837 aangeworven voor het KNIL.

Terwijl indertijd de lust tot emigratie in deze streken bijzonder gering was, is het dezer dagen de droom van elke Ghaneze jongen – en menig Ghanees meisje – om uit te zwermen naar Europa, Amerika of Azië. De Nederlandse bezoeker krijgt veel smoezelige briefjes in de hand gedrukt met adressen van Ghanezen die de hoop op een reis naar het beloofde land nog niet hebben opgegeven.

Daan Cordus is een van de weinige Indo-Afrikaanse Nederlanders met een actieve belangstelling voor de geschiedenis van de stamvaders. De Indo-Afrikaanse reünies, die sinds de jaren tachtig worden gehouden, hebben daar zeker aan bijgedragen. De reis naar Ghana, met de speurtocht in archieven en parochieregisters, is bedoeld om meer te achterhalen over de Afrikaanse familiegeschiedenis van de Indo-Afrikaanse Nederlanders. Weliswaar is het Nationaal Archief in Den Haag de belangrijkste informatiebron voor de geschiedenis van de Belanda Hitam, maar er leeft een stille hoop dat een ‘terugkeer naar de Afrikaanse bronnen’ nieuwe feiten en inzichten kan opleveren. En dus staan Daan Cordus en zijn vrouw nu voor het eenvoudige paleis van de koning van Ashanti. ‘Eigenlijk een kale bedoening,’ zegt Daan Cordus. ‘Heel iets anders dan het paleis van de sultan van Djokja.’ Bij de verovering door het Britse koloniale leger in 1900 werd Kumasi, met inbegrip van het koninklijk paleis, met de grond gelijk gemaakt. Van het ‘Hollandsch Fort’, waar de agent van werving Jacob Huydecoper zijn rekruten onderbracht, is geen spoor meer te vinden. Een bezoek aan de koninklijke archieven brengt geen uitkomst: de oudste documenten dateren uit 1902, dus na de Britse verovering. De geschiedenis wordt nu eenmaal geschreven door de overwinnaars: de eeuwenlange vriendschappelijke relaties tussen de

Nederlanders in Elmina en de koning van Ashanti zijn ver weggezakt in het collectieve geheugen. Een Afrikaanse lunch met fufu (gestampte cassave en kookbanaan) en *red-red* (bonen met gebakken banaan) in restaurant The Windmill moet de vergeefse speurtocht naar het Hollandsch Fort goedmaken. ‘Lekker, pisang goreng.’

Vergeeten geschiedenis

‘Net als in Nederland is het verhaal van de Afrikaanse soldaten ook in Ghana een vergeten geschiedenis,’ moet Daan Cordus constateren. ‘Maar ja, ik kan me ook wel voorstellen dat een paar duizend soldaten verloren gaan, als je het vergelijkt met de miljoenen die zijn afgevoerd in de slavenhandel.’ De Afrikaanse grootvader is aan Daan Cordus – donkere huidskleur, grijzend kroeshaar – nog wel af te lezen, maar zijn vrouw ziet er vooral Indisch uit. De donkere huidskleur blijkt, enigszins tot zijn eigen verrassing, een band te scheppen: ‘Je voelt je hier geen vreemdeling’. Eef Cordus kijkt met een blik van herkenning naar de oude mannen op straat: ‘Net de oude ooms in Poerworedjo’. Maar de momenten van herkenning en erkenning zijn betrekkelijk dungezaaid. De vriendelijke ontvangst overal is hartverwarmend, maar het verhaal van de Afrikaanse KNIL-soldaten is in Ghana vrijwel onbekend.

Toch geeft mr. J.K. Andoh, particulier secretaris van de koning, een knikje van herkenning als het woord ‘Java’ valt. Hij kent het verhaal van Kwasi Boakye. Nee, verder is er aan het hof niemand meer die iets van deze geschiedenis weet: ‘Allemaal jonge mannen tegenwoordig, daar heb je niets aan.’

De agenda van Zijne Majesteit zit helemaal vol, broemt de grijze hoffunctionaris, maar hij zal zijn best doen. Vrijdag kan hij ons misschien inpassen tussen de ambassadeur van Zuid-Korea, een delegatie van Amerikaanse burgemeesters en een deputatie van de vrijmet-selaars. Inderdaad worden we op vrijdagochtend binnengeloodst in een klein vertrek voor privé-audiënties. Schoenen uit, en het woord richten tot ’s konings woordvoerder, aan wie ook het traditionele geschenk, een vierkante fles Henkes Schnapps, overhandigd dient te worden. Osei Tutu II is net een jaar daarvoor geïnstalleerd als de zestiende koning van Ashanti. In zijn vorig leven, als zakenman in Engeland en Canada, had hij enigszins de reputatie van een losbol, maar sinds zijn inhuldiging maakt hij serieus werk van zijn ambt. Hij luistert naar de uitleg van zijn secretaris en naar de woorden van Daan Cordus, die hem namens de afstammelingen van de Afrikaanse soldaten in Nederland een voorspoedige regering toewenst. Hij zegt niets terug, maar schudt ons ten afscheid wel de hand. Een gewone handdruk. Niet zoals in 1837, toen er hofdienaren aan te pas moesten komen om de zwaar met goud behangen arm op te tillen, ten gerieve van de Europese bezoekers. De koning van Ashanti is niet langer een vreesaanjagend vorst, die het oor van een hofmuzikant laat afhakken wegens een valse noot, of een paar mensenoffers laat brengen om het voorspoedig herstel van een zieke Hollandse gast te bevorderen. De koning van Ashanti geldt wel nog steeds als een van de invloedrijkste traditionele heersers in Afrika, maar vandaag de dag legt hij zich toe op fondsenwerving voor het onderwijs.

Meer sporen van het Nederlands verleden vinden we in de hoofdstad Accra, waar het bescheiden paleisje van de chieft van Ussher town (het vroegere Hollandsch Accra) is op-

gesierd met het opschrift: 'Chief of Dutch Accra'. De chieft is niet aanwezig, maar de oude heren verzamelen zich welwillend in de ontvangstruimte om het doel van de missie aan te horen. Zij laten niet na ons te herinneren aan de eeuwenoude traditie tussen onze beider naties – het overhandigen van een fles jenever – maar kunnen verder ook geen licht werpen op de geschiedenis. In Accra gaan we ook naar het mausoleum van Kwame Nkrumah, de nationalistische leider die Ghana naar de onafhankelijkheid voerde. Daan Cordus eert net als de Ghanezen deze aanvoerder van de dekolonisatiestrijd, maar hij wil er niets van horen als ik opper dat Nkrumah eigenlijk de evenknie is van Soekarno. Zijn bewondering voor Nkrumah heeft iets te maken met een stukje Afrika in zijn eigen identiteitsbeleving, met zijn herontdekte stamland. Maar Soekarno kan hij niet anders zien dan als de kwade genius die hem heeft verdreven uit het paradijs van zijn jeugd.

De meeste kans op sporen van het verleden hebben we uiteraard in Elmina, nu een vervallen vissersplaats, maar vanwege het imposante kasteel St. George in opkomst als toeristische bestemming. Na de reis van 4,5 uur van Kumasi naar Elmina in een volgestouwd busje zijn Daan en Eef Cordus wel toe aan een douche: 'Je moet er niet aan denken wat de soldaten hebben doorgemaakt, op zo'n voettocht van tien tot twaalf dagen naar de kust'.

Java-berg (Java Hill)

De gids van kasteel St. George, Charles Adu-Arhin, ontvangt Daan en Eef Cordus als officiële gasten: ze hoeven geen entree te betalen. Het contrast tussen psalm 132 ('Zion is des Heeren ruste/ Dit is Syn woonplaetse in eeuwigheyt') in de kerkzaal en de donkere bedompte slavenkerkers daaronder is huiveringwekkend. Bij de nauwe uitgang naar het strand, vanwaar de slaven hun enkele reis naar de Nieuwe Wereld begonnen, staan Daan en Eef Cordus even stil voor een gebed. Hun voorouders hoefden dit gelukkig niet mee te maken. De rekruten voor Indië waren ondergebracht bij het garnizoen van Elmina, in fort Koenraadsburg op de berg St. Jago. De stamvaders Cordus en Klink maakten inderdaad een enkele reis naar Indië, maar de soldaten konden na afloop van hun contract ook kiezen voor terugkeer naar Afrika.

Het opsporen van de nazaten van de Indië-veteranen in Ghana blijkt niet eenvoudig. Bij hun indiensttreding kregen veel rekruten een Nederlandse naam toebedeeld, zoals Jan Gort, Klaas Koning of Kees Pop. Maar na terugkeer in Ghana zijn velen waarschijnlijk weer hun Afrikaanse naam gaan gebruiken. Alleen degenen die onder hun eigen familienaam in de KNIL-stamboeken belandden, zoals de Eur-Afrikaanse jongens van de kust – Nieser, Van der Puye, Renner, Ulzen – zijn gemakkelijker te traceren.

Zo was ik een jaar geleden al beland bij de afstammelingen van korporaal Manus Ulzen, een Eur-Afrikaanse jongen uit Elmina, die in 1832 deel uitmaakte van de eerste proefzending van 44 rekruten naar Java. Na enkele dagen rondvragen in Elmina werd ik geïntroduceerd bij een nicht, die me het adres gaf van dr. Edward Ulzen, historicus, maar vooral gepensioneerd universiteitsbestuurder, in Accra. Vanwege zijn zwakke gezondheid bleef het bij een korte ontmoeting, maar ik kreeg wel het e-mailadres van zijn oudste zoon, dr. Thaddeus Ulzen, psychiater in de Verenigde Staten. Edward Ulzen overleed kort na onze ontmoeting. Al e-mailend werd de belangstelling van Thad Ulzen definitief gewekt. De

familie Ulzen, inmiddels uitgezwemd over Ghana, Canada, Engeland, Zambia en de Verenigde Staten, wist vaag iets van een voorvader Hermanus, die van Nederlandse afstamming moest zijn. Maar het verhaal van de militaire avonturen in Nederlands-Indië was nieuw voor hen.

Terwijl de Belanda Hitam het spoor terug volgen naar hun Afrikaanse wortels, raakten Thad Ulzen en zijn dochter Adwoa gefascineerd door hun Nederlandse afstamming. In september 2000 reisde hij voor het eerst in zijn leven naar Nederland, als gast van de reünie van de Belanda Hitam. Later dat jaar ontmoetten Thad Ulzen, Daan Cordus, Eef Cordus-Klink en ik elkaar opnieuw in Elmina. Thad Ulzen is vooral onbekommerd nieuwsgierig naar de Hollandse voorouders:

‘Alle mensen willen nu eenmaal zo veel mogelijk weten over hun roots. Mijn familie van moederskant, De Heer, is een gevestigde familie in Elmina. De familie De Heer levert vanouds de chief van Elmina. Daar hadden we eigenlijk geen vraagtekens bij. Maar de afstamming van vaderskant, de Ulzens, daar wisten we maar weinig van. Die vraag naar onze herkomst heb ik gemeen met de Indo-Afrikanen in Nederland. Op de Indo-Afrikaanse reünie viel me op dat de meesten er eerder Aziatisch, dan Afrikaans uitzagen. Maar net zoals ik zat met de vraag naar die Hollandse voorouders, zo waren zij nieuwsgierig naar hun Afrikaanse afstamming. Wat we gemeen hebben, is een minderheidspositie in de samenleving en de vraag naar het onzichtbare deel van ons verleden.’

De Nederlandse connecties blijken veel verder terug te gaan dan negerkorporaal Manus Ulzen. Het bezoek van Thad Ulzen aan Nederland leverde nog meer stukjes in de familie-puzzel op. De familie Ulzen stamt uit Brielle en heette oorspronkelijk Ulsen. Na het overlijden van zijn vrouw trad de beroepsmilitair Jan Ulsen in 1731 in dienst van de West-Indische Compagnie, die hem benoemde tot vaandrig (commandant) van het garnizoen in Elmina. Hij nam zijn 10-jarige zoontje Roelof mee naar Afrika. Net als veel Europeanen overleed Jan Ulsen binnen een jaar na aankomst aan de Goudkust. Ondanks die moeilijke start als weesjongen maakte Roelof Ulsen carrière in de WIC, terwijl hij tegelijkertijd een aanzienlijk privé-fortuin vergaarde, vooral in de slavenhandel op Suriname. In 1755 werd hij benoemd tot gouverneur in Elmina. In 1757 kocht hij twee slavinnen vrij, met wie hij een gezin had gesticht. Anders dan de meeste Hollanders aan de Kust had hij geen gezin in Nederland. Na meer dan dertig jaar aan de Goudkust vertrok Roelof Ulsen uiteindelijk in 1764 naar het vaderland, met medeneming van zijn 10-jarige mulatto zoon Hermanus. Het schip leverde zijn lading slaven – waaronder 32 slaven voor rekening van Roelof Ulsen – af in Suriname en zette koers naar Rotterdam. Nogal onverwacht stierf Roelof Ulsen tijdens de thuisreis. De kleine Hermanus arriveerde als weeskind in Rotterdam.

In 1779 duikt Hermanus op in de correspondentie van gouverneur Woortman in Elmina, die aan de bewindhebbers te Amsterdam bericht over de aankomst van ene Ulzen, ‘de bastaardzoon van wijlen gouverneur Ulzen.’ De instructies van de Compagnie schreven

voor dat alleen dienaren van de WIC zich in Elmina mochten vestigen. Ulzen had geen paspoort, geen papieren, helemaal niets. Hij beweert dat hij die niet nodig heeft, omdat hij hier is geboren, en dat hij zijn negerfamilie komt opzoeken, schreef Woortman aan de Heeren XXVII, kennelijk verbaasd over zo veel onbeschaamdheid. De gouverneur gaf opdracht om Hermanus Ulzen met de eerste gelegenheid terug naar Nederland te sturen. Maar daar heeft Hermanus zich kennelijk niet aan gestoord. Hij vestigde zich in Elmina en kreeg een zoon die hij Roelof noemde, die op zijn beurt de vader werd van Manus Ulzen, die in 1832 in dienst van het KNIL trad.²

Thad Ulzen barst na het aanhoren van de vertaling van de archiefstukken uit in een luide lachbui: stamvader Hermanus had in elk geval lef, dat bevalt hem wel. En in de gene-reuze trekken van Roelof Ulsen, die de bemanning van het schip voortdurend tracteerde op 'pons' (citroensap met suiker en brandewijn) herkent hij zijn eigen vrijgeveige vader, Edward Ulzen. Maar gouverneur Ulsen was ook een slavenhandelaar.

*'Je ziet altijd liever dat je voorvader een prins is dan een pauper, van wat voor ras hij ook is. Dus het is interessant om te weten dat hij gouverneur was. En wat de slavenhandel betreft: we wisten altijd dat veel mensen in Elmina zich bezighielden met de slavenhandel, ook al werd er nooit over gepraat. Rijke Afrikanen hielden ook slaven in hun eigen huishouding, al was dat wel iets anders dan de plantageslaven in Amerika. In onze eigen familie zijn mensen die niet behoren tot onze bloedverwanten, maar die tot de familie zijn gaan behoren omdat ze van huisslaven afstammen. Het meest imposante gebouw in Elmina is kasteel St. George, maar je ouders vertelden je alleen maar dat daar vroeger de Hollanders zaten. De slavenkerkers heb ik pas voor het eerst gezien met een schoolexcursie, maar toen zat ik al op de middelbare school. Ja, dat was wel een schokkende ervaring, want ik besepte best dat de Europeanen dat niet op eigen houtje gedaan konden hebben. De Afrikanen waren partners in de slavenhandel. Er is sprake van een collectieve ontkenning van dat aspect van de relatie tussen Europeanen en Afrikanen. We spreken er liever niet over, maar de slavenhandel kon alleen maar gebeuren omdat de Afrikanen aan de kust daaraan meewerkten.'*³

Na het overlijden van Edward Ulzen eind 1999 besluiten de nabestaanden de erfenis een educatieve bestemming te geven, geheel in de geest van hun vader, wiens leven in dienst heeft gestaan van het onderwijs in Ghana, in Lesotho, in Zambia, en elders op de wereld. De nieuw ontdekte familiegeschiedenis biedt een aanknopingspunt: in het nieuw te bouwen familiehuus in Elmina zal een Java-Elmina Museum worden ingericht, gewijd aan de geschiedenis van de Afrikaanse soldaten voor Java, Elmina en de Nederlanders, Ashanti, en de familie Ulzen zelf.

De opening van dat museum begin 2003 is de aanleiding voor een nieuwe reis. Ditmaal reizen Daan Cordus en Eef Cordus-Klink samen met Mary Land, Joyce Cordus en Grace Comijs naar het land van de voorvaders. Daar voegt Richard Hulskamp, afstammeling van de KNIL-soldaat Willem Nelk en woonachtig in de Verenigde Staten, zich bij het gezelschap. Hobbeland in het busje naar Kumasi ontdekken Mary Land, Richard Hulskamp en Grace Comijs dat hun voorvaders de reis naar Batavia gezamenlijk hebben gemaakt op het schip Pieter, die op 8 augustus 1862 uit Elmina vertrok. Grace Comijs heeft een eenzame speurtocht in de archieven achter de rug naar de gegevens van rekrut Piet Commijs. Pas daarna ontdekte ze het Indo-Afrikaanse Kontakt, de vereniging van afstammelingen. Omdat hij al tientallen jaren in de Verenigde Staten woont, is ook Richard Hulskamp een nieuwkomer in het gezelschap. Stamvader Commijs bleef op Java wonen, maar Willem Nelk keerde terug naar Afrika, met achterlating van zoon Joseph, Richards grootvader. Hulskamp hoopt in Ghana nog sporen van Willem Nelk en diens Afrikaanse familie te vinden, maar in Elmina is de naam Nelk onbekend. In Kumasi blijkt de afspraak voor een tweede koninklijke audiëntie in het ongerede te zijn geraakt. We worden ontvangen door een functionaris van het protocol. Daan en Eef Cordus vinden dat wel jammer, maar sommige andere leden van het gezelschap koesteren duidelijk ambivalente gevoelens tegenover de Asantehene. Voor hen hoeft het niet zo nodig.

Een bezoek aan de Java-berg (Java Hill) levert geen nieuwe feiten op. Hier staat nog een groot vervallen huis dat toebehoorde aan de familie Ulzen, maar nu door huurders wordt bewoond. En het huis van de familie Wit, dat inmiddels onderdak biedt aan een van Ghana's talloze Pinksterkerken. De grote, vervallen huizen op Java Hill dateren uit de eerste helft van de twintigste eeuw. De Java-veteranen woonden veel eenvoudiger, net als de meeste inwoners van Elmina in de negentiende eeuw.

De doop- en overlijdensregisters van de rooms-katholieke parochie St. Joseph leveren evenmin veel nieuwe gegevens voor de Nederlandse Indo-Afrikanen. De familie Ulzen is in de parochieregisters rijkelijk vertegenwoordigd, want Manus Ulzen was in het KNIL al katholiek gedoopt. Na de komst van Franse missionarissen in 1880 werkte de gepensioneerde korporaal nog als koster voor de missiekerk. De Ulzens werden een vooraanstaande familie in Elmina. Daarentegen is er geen spoor meer te vinden van de nakomelingen van Jan Kooi, ook geboren in Elmina. Deze drager van de Militaire Willemsorde, verkregen wegens wapenfeiten in Atjeh, komt weliswaar éénmaal voor in de doopregisters als peetvader, maar de naam Kooi is in Elmina niet bekend.

Slechts een enkeling, zoals de hoogbejaarde Robert Kojo Condua Ackwonu, heeft nog een vage herinnering aan de Java-veteranen. Alleen de rijken hadden een golfplaten dak, denkt hij, de anderen woonden in huizen van leem en riet. Hij heeft als kind wel veteranen ontmoet, sommigen uit Java, sommigen uit Suriname. Hij denkt dat Suriname op Java ligt. De laatste veteraan stierf zo rond 1915. Mr. Ackwonu was toen ongeveer 14 jaar oud. Hij kent het verhaal over de werving van soldaten in Elmina, in ruil voor delging van hun schulden.

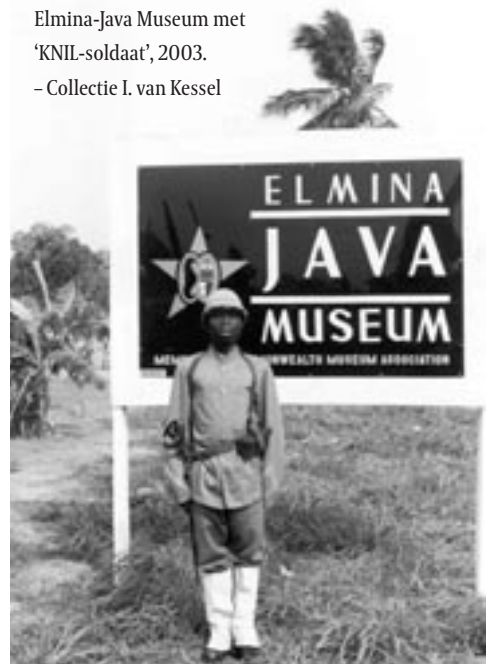
‘Vroeger, als je schulden had, dan zorgde de chief er wel voor dat je terugbetaalde. Hij zette je aan het werk op de kano’s, die werden gebruikt voor het laden en lossen van schepen, of hij stuurde je ‘overseas’ met het Nederlandse leger. Onze chiefs stuurden ons naar Java als je een schuld had van meer dan 7 pond. Als je geld leent en niet kunt terugbetalen, dan zeggen ze dat je een gat in de hand hebt. Dan stuurden ze je naar Java. Er is een uitdrukking in de Fanti-taal ‘iemand naar Yeager (=Java) sturen’, dat betekent een zware straf. Want ‘overseas’ was onbekend terrein, je wist niet waar je heen ging. En de Europeanen hadden van die enorme schepen, die wij huizen op zee noemden. Afrikanen hadden alleen kano’s. Dus zij keken hun ogen uit, naar die huizen op zee. Niemand wilde naar ‘overseas’. Als de Britten een koning wilden straffen, stuurden hem ‘overseas’. Ze hebben koning Prempeh van Ashanti naar Seychellen gestuurd. En in 1873 werd koning Kobina Gyan van Elmina door de Britten gedeporteerd naar Sierra Leone.’⁴

Elmina-Java Museum

De opening van het Elmina-Java Museum op zaterdag 15 februari 2003 is druk bezocht. Het museum ligt aan de doorgaande weg van Cape Coast naar Takoradi. Borden langs de weg wijzen de toerist op deze nieuwe bezienswaardigheid in Elmina. Voor het kleine witte gebouw staat een cirkel met meer dan honderd plastic stoelen. Op een verhoging tegen de buitenmuur van het museum zitten alle hooggeplaatste gasten onder een afdak tegen de felle zon. De Belanda Hitam uit Nederland krijgen een plaats op de eerste rij. Alle notabelen zijn aanwezig: de minister van toerisme, de aartsbisschop van Cape Coast, een deputatie van de koning van Ashanti, leden van de chiefs council uit Elmina en een vertegenwoordiger van de Nederlandse ambassade. De high life-band uit Accra drumt er lustig op los, onderbroken door oorverdovende schoten uit de antieke musketten van de Asafo company no. 7, de buurtwacht uit de wijk van de Ulzens. De toespraken verwaaien in het lawaai van het vrachtverkeer, de powerpoint-presentatie valt in het water als de stroom uitvalt, en sommige van de uit Nederland meegebrachte reproducties hangen schots en scheef. In een naburige autogarage ron-selen we enkele dagen later een jongeman, die zich giechelend in een replica van een KNIL-uniform uit Bronbeek laat hijsen voor een foto-sessie.

Er valt, kortom, nog heel wat werk te verrichten in het museum, maar het begin is gemaakt: het

Elmina-Java Museum met
‘KNIL-soldaat’, 2003.
– Collectie I. van Kessel

verhaal van de Belanda Hitam is teruggebracht naar het land van herkomst. Met de opening van het Elmina-Java Museum is de cirkel van de geschiedenis van de Afrikaanse KNIL-soldaten rond.

De Ashanti-prinsen Kwasi Boakye en Kwame Poku hebben een plaatsje gekregen in een vitrine temidden van de portretten van Doris Land, Piet Klink, Jan Kooi en vele anderen. Ruim anderhalve eeuw geleden vertrokken de soldaten onder heel andere omstandigheden uit Afrika dan de twee prinsen, maar bij deze thuiskomst zijn de verschillen van stam en stand uitgewist.

- 1 Daan Cordus en Evelien Cordus-Klink, na een audiëntie bij de Asantehene Osei Tutu II op 19 oct. 2000 in Kumasi. Delen van dit hoofdstuk zijn eerder verschenen als reportages in het dagblad *Trouw* van 4 en 11 jan. 2001. De reis met Daan Cordus en Eef Cordus-Klink naar Ghana was mede mogelijk dankzij een subsidie van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten. Dit hoofdstuk is gebaseerd op drie reizen van de auteur naar Ghana: in 1999; in 2000 met Daan en Eef Cordus en in 2003 met een delegatie Nederlandse Indo-Afrikanen, die in Elmina eregast waren bij de opening van het Elmina-Java museum.
- 2 A. van Zoest, Het verhaal van Roelof Ulsen, z.j., ongepubliceerde genealogische studie; Natalie Everts, Gegevens Onderzoeksproject Eurafrikanen Elmina, Goudkust, 1700-1820.
- 3 Interview met Thad Ulzen, Accra, 29 oct. 2000.
- 4 Interview met Robert Kojo Condua Ackwono, Elmina, sept. 1999.

Binnenplaats St. George d'Elmina, 2003: v. l.n.r. Richard Hulskamp, Mary Land, Daan Cordus, Eef Cordus-Klink, Joyce Cordus en Grace Comijs reisden in 2003 naar het land van de voorvaders om de opening van het Elmina-Java Museum mee te maken. – Collectie I. van Kessel

Griselda Molemans en Naaba Yambaga

Griselda Molemans liet er geen gras over groeien: enkele maanden nadat ze de plaats van herkomst van haar Afrikaanse betovergrootvader had ontdekt, reisde ze in het voorjaar van 2004 naar Burkina Faso. Dankzij het stamboek van het Succursaal Werfdepot te Kumasi kon de Afrikaanse naam en de geboorteplaats van haar voorvader worden opgespoord: Naaba Jam, uit Womsom. Na de nodige introducties aan het hof van de Yatenga Naaba, de vorst van het noordelijk Mossi-gebied, werd ze in het dorpje Womsom ontvangen door de chieft en de dorpsoudsten. Zeker, zeiden de twee oudste mannen, Naaba Jam heette in werkelijkheid Naaba Yambaga, ofwel Chief Yambaga. Hij was geboren als Yambaga Ouédraogo, en had als oudste zoon van het dorpshef zijn vader al op jonge leeftijd opgevolgd. Zijn bijnaam was Ababga, de panter, omdat hij altijd een pantervel droeg. Volgens de plaatselijke overlevering was Naaba Yambaga ontvoerd door een groep mannen te paard en vervolgens verkocht aan een koloniaal leger. Bestemd voor 'Indochine', zeiden de dorpsoudsten, want van Nederlands-Indië hadden ze uiteraard nog nooit gehoord. Inderdaad hebben de Fransen in dit deel van Afrika vele duizenden manschappen ('tirailleurs sénégalais') geworven.

Naaba Yambaga (geboren rond 1817) reisde in 1840 onder de naam Molemans met het schip Menado naar Java. Hij moet door zijn ontvoerders als slaaf zijn verkocht, want hij kocht zich vrij met een voorschot van 96,50 gulden. In 1861 vestigde hij zich met een pensioen van 144 gulden per jaar in Poerworedjo. Daar kreeg hij in 1866 een zoon bij de 'inlandsche vrouw' Mina. Zoon Jan Molemans bracht het tot adjudant, voordat hij in 1901 afzwaaide met een pensioen van 410 gulden per jaar.

Maar van dat verhaal was Griselda Molemans volstrekt onkundig, toen ze begin 2004 in Alkmaar een interview had geregeld met Evelien Cordus-Klink, die ze wilde portretteren in haar boek *Dochters van de archipel*¹. Halverwege het interview kwam het gesprek op oom Molemans uit Poerworedjo. Met één klap werd Griselda Molemans van een geïnteresseerde buitenstaander opeens deelgenoot van de geschiedenis van de Belanda Hitam: oom Molemans was haar overgrootvader Jan Molemans! Plotseling begonnen de stukjes van de familiepuzzel in elkaar te vallen. Opa Jean Molemans was erg zwart, wist ze nog uit haar kinderjaren. 'Moluks bloed,' gaf haar moeder altijd als verklaring. Maar hoe Griselda ook had gepuzzeld aan de familiestamboom, ze had geen Moluks bloed kunnen vinden. Opa Jean Molemans had in Indië gewerkt als piloot en boordwerktuigkundige bij de militaire luchtvaart. Hij overleed in 1966 in Nederland. Zowel in zijn carrière als in zijn persoonlijk leven had hij nogal hinder ondervonden van zijn donkere huidskleur. Toen hij wilde trouwen met de Indo-Europese Edith Donk, hadden zijn aanstaande schoonouders bezwaar gemaakt. Zo'n 'zwarte aap' wilden ze niet in de familie. Op de bruiloft was de Indo-Europese schoonfamilie niet aanwezig. In Djokjakarta werden de donkere

Trouwfoto van adjudant-onderofficier Jan Molemans en Jeannet Frieser, Ambon 1901. – Collectie Molemans

Molemansen uitgescholden voor 'Afrikezen'. Gezien die ervaringen werd het in de familie Molemans raadzaam geacht om de Afrikaanse afkomst zo veel mogelijk weg te moffelen. Toch wist Jean Molemans tijdens de Japanse bezetting zijn voordeel te doen met zijn donkere huid. Na twee weken in Japanse gevangenschap overtuigde hij de Japanners dat hij een Arabier was, voorzag zichzelf van een persoonsbewijs als 'Vreemde Oosterling' en dreef als Arabier vervolgens handeltjes met de Japanners.

Met de voortvarendheid die ze had opgedaan als tv-presentatrice en documentairemaker besloot Griselda Molemans dat 'nu de onderste steen boven moest komen'. Ze onderwierp haar bejaarde ooms en tantes aan een vasthoudende ondervraging en maakte in de loop van 2004 en 2005 reizen naar West-Afrika en naar Poerworedjo – waar ze het graf van stamvader Molemans ontdekte. Over haar zoektocht naar de familiegeschiedenis schreef ze een boek, *In het voetspoor van De Panter*. Door haar naspeuringen raakte ze gefascineerd door het bredere thema van ras en identiteit in een koloniale samenleving. Hoe was het Naaba Yambaga vergaan met zijn gedwongen transformatie van Mossi-krijger tot koloniaal soldaat? Hoe hadden de opeenvolgende Molemansen hun raciale identiteit gehanteerd? In ten minste één tak van de familie heeft de gène over de Afrikaanse afkomst inmiddels plaatsgemaakt voor trots op de voorvaderen. Het familiebandje heet niet langer 'Take Off', maar 'De Panters'. Met de Stichting Naaba Yambaga aka De Panter hoopt de familie Molemans genoeg geld bijeen te brengen voor de bouw van een lagere school in Womsom.

1 G. Molemans, *Dochters van de Archipel*. Amsterdam, 2004

Lijst van afkortingen

BZ	Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken
GGNI	Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië
IAK	Indo-Afrikaans Kontakt
KdK	Archief van het Kabinet des Konings
KITLV	Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
KvG	Kust van Guinea
MK I	Archief van het Ministerie van Koloniën 1814-1849
MK II	Archief van het Ministerie van Koloniën 1850-1900
Min. van Kol.	Minister/Ministerie van Koloniën
NA	Nationaal Archief (vroeger: ARA: Algemeen Rijksarchief)
NBKG	Archief van de Nederlandsche Bezittingen ter Kuste van Guinea
OIB	Oost Indisch Boek
VOC	Vereenigde Oostindische Compagnie
WIC	Westindische Compagnie

Literatuur

- 'Het Afrikaansch Recruten Korps', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 23, (1892), pp. 17-28.
- 'Het behoud van het Afrikaansche element bij het Indische Leger', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 12, nr 1-6 (1881), pp. 372-386.
- 'Bijdragen voor de statistiek van het Nederlandsch Indisch Leger', *Militaire Spectator*, 3e serie, 2e deel, (1857) p. 441.
- 'De inlandsche officieren bij het Nederlandsch-Indisch leger', *Militair Tijdschrift*, 1870, pp. 282-292.
- 'Een en ander omtrent de recrutering van het Indische Leger', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 15, deel 2 (1884), pp. 464-479.
- 'Iets over de militaire politiek in Indië', *Indische Gids*, deel I, (1886), pp. 611-617.
- Krijgskundige mengelingen, meerendeels bijeengebragt uit de vroegere jaargangen van den Militaire Spectator, tijdschrift voor het Nederlandsche leger*. Breda, 1860.
- Mijmeringen over Indië, door een oudgediende*. Leiden, 1860.
- 'De Negersoldaten van het Indische leger', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 9, (1878) pp. 438-439.
- Het pauperisme onder de Europeanen in Nederlandsch Indië*, Batavia: Landsdrukkerij, 1902, V delen.
- Pro en Contra betreffende vraagstukken van algemeen belang: het concubinaat in de Indische kazernes*. Baarn, 1917.
- 'De proef met Surinaamsche recruten', *Indisch Militair Tijdschrift*, 1908, II, pp. 975-977.
- De reis van Harderwijk naar Oost-Indië: uit het dagboek van een koloniaal soldaat*. Semarang, 1868.
- 'Sterfteverhouding bij het Indische leger over de jaren 1819 tot en met 1879', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 11, (1880), pp. 602-606.
- Verzameling der Algemeene Orders en van enige der meest belangrijke besluiten en instructiën uitgevaardigd aan de Koninklijke Nederlandsche Landmagt dienstdoende in Oost-Indië*. Breda, 1858.
- 'Een voorstel in het belang der Indo-Afrikanen', *Indisch Militair Tijdschrift*, deel II (1891), pp. 481-483.
- 'Werving in Afrika', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg 20 (1889) deel 7-12, pp. 622-623.
- 'Westindische Negers als soldaten', *Indische Gids*, deel I (1892), pp. 282-283.
- Altschull, H., 'The Batik Scarf's Long Trek from Java to Helmond', *International Herald Tribune*, 28 nov. 1984.
- Akker, P. van den, 'Aqyasi Boachi: na 148 jaar trug aan het hof van de Asantehene', *Ghana Nieuwsbrief*, nr 20 (1986), pp. 5-17.
- Akker, P. van den, 'A portrait for the King: the history of the two princes of Ashanty, Aqyasi Boachi and Kwame Poku'. Hilversum: Radio Nederland Transcription Service, 1986.
- Armstrong, J.C. and N.A. Worden, 'The slaves, 1652-1834', in: R. Elphick & H. Giliomee, eds., *The Shaping of South African Society 1652-1840*. Middletown, Conn., 1988.
- Arntzenius, J.O.H., *De Derde Balische Expeditie*. 's Gravenhage 1874.
- Baesjou, R., *An Asante Embassy on the Gold Coast: The Mission of Akyeampon Yaw to Elmina 1869-1872*. Leiden, 1979.
- Baesjou, R., Aantekeningen over een Afrikaanse prins in den vreemde. Leiden, 1987 (ongepubliceerd paper).
- Baud, WA, *De semi-officiële en particuliere briefwisseling tussen J.C. Baud en J.J. Rochussen 1845-1851*. Assen, 1983.
- Baudet, H., 'Un sang qui ne saurait mentir', in: *Etudes africaines offertes à Henri Brunschwig*. Paris, 1982.

- Bevaart, W., *Bronbeek: Tempo Doeloe der liefdadigheid*. Den Haag, 1998.
- Birkmeyer, J.H., *Ernst und Scherz aus der Mappe eines Artz, Nürnberg*, 1860.
- Blakely, A., *Blacks in the Dutch World: The evolution of Racial Imagery in a Modern Society*. Bloomington, 1993.
- Blussé, L., *Bitters Bruid: een koloniaal huwelijksdrama in de gouden eeuw*. Amsterdam, 1997.
- Boelman, W.J. en F.L. van Holtoon, 'African Dress in Ghana', *Kroniek van Afrika*, (1973), pp. 236-258.
- Bossenbroek, M.P., *Van Holland naar Indië: Het transport van koloniale troepen voor het Oost-Indisch Leger 1815-1909*. Amsterdam, 1986.
- Bossenbroek, M.P., *Volk voor Indië: de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-190*, Amsterdam, 1992.
- Bouman, B., *Van Driekleur tot Rood-Wit: De Indonesische officieren uit het KNIL 1900-1950*. Den Haag: Sectie Militaire Geschiedenis, 1995.
- Bowdich, T. E., *Mission from Cape Coast Castle to Ashantee*. London, 1966.
- Braam Houckgeest, F.A. van, *De expeditie naar de Kust van Guinea in het jaar 1869*. Nieuwediep, 1870.
- Brakel, J. van, *Nederland en de Goudkust, 1598-1872*. Oosterbeek, 1985.
- Bree, J. la, *De rechterlijke organisatie en rechtsbedeling te Batavia in de 17e eeuw*. Rotterdam, 1951.
- Brommer, B., *Semarang: Beeld van een stad*. Purmerend, 1995.
- Buckley, R.N., *Slaves in Red Coats: the British West India Regiments, 1795-1815*. New Haven, 1979.
- Cheribon, *De Zwarte Jager: Avonturen in de wildernissen, wouden en zeeën van Nêerlandsch Indië*. Amsterdam, 1888.
- Coolhaas, W. Ph., 'Verloren Kansen', rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar te Utrecht, 3 oct. 1955.
- Coombs, D., *The Gold Coast, Britain and the Netherlands, 1850-1874*. London, 1963.
- Cordus, Daniel, 'Blanda Item in Nederland', *Ghana Nieuwsbrief*, nr. 14 (1985), pp. 19-26.
- Crooks, J.J., *Records relating to the Gold Coast Settlements from 1750-1874*. London, 1923
- Cruikshank, B., *Achttien Jaren aan de Goudkust*. (2 delen). Amsterdam, 1885
- Cruikshank, B., *Eightteen years on the Gold Coast of Africa*, two vol. London, 1966.
- Dantzig, A. van, 'The Dutch Military Recruitment Agency in Kumasi', *Ghana Notes and Queries*, no. 8, Jan. 1966, pp. 21-24.
- Dantzig, A. van., *Forts and Castles of Ghana*. Accra, 1980.
- Davis, S.C., *Reservoirs of Men: a history of the black troops of French West Africa*. Chambéry, 1934.
- Dekker, D., *Eene schoone bladzijde uit de Geschiedenis van ons Zeewezen (Expeditie naar de Kust van Guinea 1869-1870)*. Tiel, 1870.
- Der, B., *The Slave Trade in Northern Ghana*. Accra, 1998.
- Dickson, K.B., *A Historical Geography of Ghana*. Cambridge, 1969.
- Doel, H.W. van den, *Het Rijk van Insulinde: opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*. Amsterdam, 1996.
- Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië: de val van het Nederlands imperium in Azië*. Amsterdam, 2000.
- Doorman, J.G., 'Uit het Reisjournaal der Nederlandsche Ambassade naar den Koning van Ashantee (1836-1837)', *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*, 5e jrg. 1920-21, pp. 89-95.
- Doorman, J.G., 'De Nederlandsche Ambassade naar Ashanté (1836-37)', *Weekblad voor Indië*, deel iv, 52, pp. 1063-64; deel v, i, pp. 18-20.

- Douchez, E., *Causeries sur la Côte de Guinée, à propos de l'expédition du Général-Major Vermeer, pendant l'été de 1838*. Den Haag, 1839.
- Dupuis, J., *Journal of a Residence in Ashantee*. London, 1824.
- Echenberg, M., 'Slaves into Soldiers: social origins of the Tirailleurs Sénégalais', in: P.E. Lovejoy, ed., *Africans in Bondage: Studies in Slavery and the Slave Trade*. Wisconsin, 1986, pp. 311-334.
- Echenberg, M., *Colonial Conscripts: the Tirailleurs Sénégalais in French West Africa, 1857-1960*. London, 1991.
- Ellis, A.B., *History of the 1st West India Regiment*. London, 1885.
- Ellis, A.B., *A History of the Gold Coast of West Africa*. London, 1893, 1971.
- Emmer, P.C., 'Engeland, Nederland en de slavenhandel in de negentiende eeuw', *Economisch-Sociaal-Historisch Jaarboek*, 37^e deel, Amsterdam 1974, pp. 44-144.
- Emmer, P.C. 'The ideology of free labor and Dutch colonial policy, 1830-1870', in G. Oostindie (ed.), *Fifty Years Later: Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. Leiden, 1995.
- Emmer, P.C., *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850*. Amsterdam, 2000.
- Enk, A. van, 'Hemoglobine C bij vrouw van Indische afkomst', *Nederlands Tijdschrift voor de Geneeskunde*, jrg 131, no 52 (1987), pp. 2409-2411.
- Excavator, 'Het koloniaal werfdepot te Harderwijk', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 22 (1891), pp. 207-221.
- Feinberg, H.M., 'Elmina, Ghana: a history of its development and relationship with the Dutch in the eighteenth century'. Boston, 1969 (ongepubliceerd proefschrift).
- Freeman, T.B., *Journal of Various Visits to the Kingdoms of Ashanti, Aku and Dahomi*, London, 1968.
- Gaay Fortman, B. de, 'De oorsprong van de werving van negers voor het Indische leger', *Indische Gids*, vol. 51 (1929) pp. 562-574.
- Gedenkboek KNIL*, uitgegeven in opdracht van de Vereniging van Oud-Onderofficieren van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger Madjoe, ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan. s.l., 1961.
- Gedenkschrift Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950*. Dordrecht, 1990.
- Gerlach, A.J.A., *Neerlands heldenfeiten in Oost-Indië*. Den Haag, 1876.
- Gerretson, F.C. en W. Ph. Coolhaas, *Particuliere briefwisseling tussen J. van den Bosch en D.J. de Eerens 1834-1840*. Groningen, 1960.
- Graaf, H.J. de., *Wonderlijke verhalen uit de Indische historie*. Den Haag, 1981.
- Gramberg, J.S.G., *Schetsen van Afrika's Westkust*. Amsterdam, 1861.
- Groot, S.W. de., 'Van Donko's tot Guides: Afrikaanse recruten in het Surinaamse leger 1840-1886', *De Gids*, jrg. 153 (1990), no 10/11, pp. 846-856.
- Grullemans-Velthuysen, S.L., 'Pa en Moe van der Steur en hun levenswerk', *Gedenkboek KNIL*, 1961, pp. 299-303.
- Haefen, D.R.F van, *Pligten en Regten van den Indischen Militair; in het bijzonder van den Infanterist*. Batavia, 1882.
- Harris, J.E. (ed.), *Global Dimensions of the African Diaspora*. Washington, 1982.
- Herreveld, M. van, 'Belanda Hitam: Afrikaan, Indonesiër, Hollander', in *De Gordel van Smaragd*, jrg. 24, no 1.
- Heshusius, C.A., *KNIL 1830-1950: een fotodocumentaire over het dagelijks leven van het koloniale leger in Nederlands Indië*. Houten, 1986.
- Heijer, H. den, *Goud, ivoor en slaven; scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika 1674-1740*. Zutphen, 1997.
- Hezemans, R., *De Nederlandse rekrutering aan de kust van Guinee, bestemd voor 'Java'*. Leiden, z.j. (ongepubliceerde doctoraal scriptie).

- Horsting, J.H.C., 'Sarina, de kazernehuishoudster', in: *Gedenkboek van het K.N.I.L.*, 1961, pp. 305-306.
- Horton, J. Africanus B., *Letters on the Political Condition of the Gold Coast*, London, 1970.
- Japin, A., *De zwarte met het witte hart*. Amsterdam, 1997.
- Jeekel, C.A., *Onze bezittingen op de Kust van Guinea*. Amsterdam, 1869.
- Johnson, M., 'The Slaves of Salaga', *Journal of African History*, vol. 27 (1986), pp. 341-362.
- Jones, A., 'Zwei indigene Ethnographen der Goldküste im 19. Jahrhundert', in H. Behrend & T. Geider (eds), *Afrikaner schreiben zurück*. Keulen, 2002.
- Kalf, S., 'Inlanders en Afrikanen in het O.I. leger', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 51 (1929), pp. 779-788.
- Kan, C.M., *Nederland en de Kust van Guinea*. Utrecht, 1871.
- Kessel, I. van, 'De vergeten geschiedenis van de zwarte Hollanders', *Onze Wereld*, juli 1985, no. 7, pp. 34-37.
- Kessel, I. van, 'Bezoek aan Java Hill: een speurtocht naar de Afrikanen van het KNIL', *Moesson*, april 2000, pp. 30-32.
- Kessel, I. van, 'Op zoek naar de zwarte Hollanders', *Trouw*, 4 jan. 2001, p. 13.
- Kessel, I. van, 'Ghanees maalt niet om Nederlandse zonden', *Trouw*, 11 jan. 2001, p. 14.
- Kessel, I. van, 'Bedriegen op voet van gelijkheid', *Trouw*, 13 april 2002, p. 19.
- Kessel, I. van, 'Een Afrikaanse soldaat voor een prikkie', *Internationale Samenwerking*, juli/aug 2001, pp. 10-11.
- Kessel, I. van, "'Dapper maar zeer brutaal": de Afrikaanse soldaten in het Nederlands-Indisch leger', *Armamentaria*, jrg. 37 (2002) pp. 128-153.
- Kessel, I. van, 'The Black Dutchmen: African soldiers in the Netherlands East Indies', in Kessel, I. van, (ed.), *Merchants, Missionaries and Migrants: 300 years of Dutch-Ghanaian Relations*. Amsterdam, 2002.
- Kessel, I. van, 'African mutinies in the Netherlands East Indies: a nineteenth-century colonial paradox', in: J. Abbink, M. de Bruijn and K. van Walraven eds., *Rethinking Resistance: Revolt and Violence in African History*. Leiden, 2003, pp. 141-169.
- Kessel, I. van, 'Vergeten stukje Indië in Ghana', *De Volkskrant*, 15 november 2003.
- Keuchenius, F., *Herwonnen Jaren: terug naar 1942-1946*, Leersum, 2002.
- Kielstra, E.B., 'Sumatra's Westkust', *Bijdragen tot de Taal-, Land en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, 5e deel, no 2-7.
- Kielstra, E.B., *Beschrijving van den Atjeh-oorlog: met gebruikmaking der officieele bronnen, door het departement van koloniën daartoe afgestaan*. Den Haag, 1883, 3 delen.
- Kielstra, E.B., 'De geheimzinnige werving van negersoldaten in Liberia', *Indische Gids* 14^e jrg, serie 1A (1892), pp. 505-510.
- Kielstra, E.B., *De Indische Archipel: geschiedkundige schetsen*. Haarlem, 1917.
- Kielstra, E.B., *De vestiging van het Nederlandsch gezag in den Indischen archipel*. Haarlem, 1920.
- Killingray, D., 'The mutiny of the West African regiment in the Gold Coast, 1901', *International Journal of African Historical Studies*, vol. 16 (1983), no 3, pp. 441-454.
- Killingray, D., 'Imagined martial communities: recruiting for the military and police in colonial Ghana, 1860-1960', in: C. Lentz & P. Nugent, eds., *Ethnicity in Ghana: the Limits of Invention*. Basingstoke, 2000, pp. 119-136.
- Knaap, G.J., 'Slavery and the Dutch in Southeast Asia', in Oostindie (ed.), *Fifty Years Later: Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. Leiden, 1995.
- Kompagnie, J.H., *Soldaten overzee: aanwijzingen voor het doen van onderzoek naar Onderofficieren en Minderen bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) en bij het leger in West-Indië (1815-1949)*. Den Haag, 1996.
- Koopman, J.F., *Verslag van eene reize naar de Westkust van Afrika, Rio de Janeiro enz. s.l., 1861*.

- Kroese, W.T., *De oorsprong van de wasdruk textiel op de kust van West-Afrika. Textielhistorische Bijdragen*, no 17, Hengelo, 1976.
- Kruisinga, J., 'Geschiedenis van het "koloniaal werfdepot" naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van dat korps', *Indisch Militair Tijdschrift*, jrg. 27, no. 1-6 (1896), pp. 1-20; pp. 107-126; pp. 234-257.
- Kruisheer, A. *Atjeh '96. Weltevreden*, 1913.
- Kusruri, E. 'Orang-orang Afrika di Puworejo: Svatu Analisa Historis Sosiologis Atas latar belakang dan peranan mereka'. Salatiga, 1979 (ongepubliceerde doctoraal scriptie).
- Kusruri, E., *The Dynamic of Immigrant People from Africa in Purworejo*. Salatiga, 2001.
- Kusruri, E., 'Reminiscences of the African community in Purworejo, Indonesia', in I. van Kessel, ed., *Merchants, Missionaries and Migrants: 300 years of Dutch-Ghanaian Relations*. Amsterdam, 2002, pp. 143-149.
- Kuil, M. van der en P. Hermes, 'Blanda Items'. *Ghana Nieuwsbrief*, no. 10 (1984), pp. 15-18.
- Lange, H.M., *Het Nederlandsch Oost-Indisch Leger ter Westkust van Sumatra (1819-1845)*. 's Hertogenbosch, 1852.
- LaTorre, J.R., 'Birthplaces of Dutch East Indies Troops "recruited" in Kumase, 1837-1842, *Asante Seminar 1976*, no. 5, November 1976, pp. 31-42.
- LaTorre, J.R., *Wealth Surpasses Everything: An Economic History of Asante, 1750-1874*. Berkeley, 1978 (niet-gepubliceerd proefschrift).
- Meij, I. *Fashion and Ghana*. Den Haag: Gemeentemuseum, 2001.
- Metcalfe, G. (ed.), *Great Britain and Ghana: Documents of Ghana History, 1807-1957*. London, 1964.
- Mollema, A.M.P., 'De afstand der Nederlandse Bezittingen ter Kuste van Guinea aan Engeland in 1872', in: *Varia Historica*. Assen, 1954.
- Moor, J.A. de, *Indisch Militair Tijdschrift (1870-1942): a selective and annotated bibliography*. Den Haag: Sectie Militaire Geschiedenis, 1983.
- Moor, J.A. de, 'Militaire Interdependentie tussen Europa en de Derde Wereld: de geschiedenis van "Johnny Gurka"', *Internationale Spectator*, jrg. 17, no. 2 (1983), pp. 356-364.
- Moor, J.A. de, 'Warmakers in the Archipelago: Dutch expeditions in nineteenth century Indonesia', in: J.A. de Moor and H.L. Wesseling eds., *Imperialism and War: essays on colonial wars in Asia and Africa*, Leiden, 1989, pp. 50-71.
- Naber, J.W.A., *Onbetreden paden van ons koloniaal verleden 1816-1873*. Amsterdam, 1938.
- Naeff, F. (ed.), *Het aanzien van Nederlands Indië: herinneringen aan een koloniaal verleden*. Amsterdam, 1978.
- Newbury, C.W. (ed.), *British Policy towards West Africa: Select Documents, 1786-1874*. Oxford, 1965.
- Nypels, G., *De expeditiën naar Bali in 1846, 1848, 1849 en 1868*. Haarlem, 1897.
- Oosterwijk, B., *Koning van de Koopvaart: Anthony van Hoboken (1756-1850)*. Amsterdam, 1996.
- Oostindie, G. (ed.), *Fifty Years Later: Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit*. Leiden, 1995.
- Parsons, T.H., *The African Rank and File; Social Implications of Colonial Military Service in the King's African Rifles, 1902-1964*. Portsmouth, 1999.
- Perelaer, M.T.H., *De Bonische Expeditiën: Krijgsgebeurtenissen op Celebes in 1859 en 1860*. Leiden, 1872.
- Perron, E. du, *Het Land van Herkomst*. Amsterdam, 1980.
- Rees, W.A. van, *Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier*. Den Haag, 1863.
- Rees, W.A. van, *De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863*. Arnhem, 1865.
- Rees, W.A. van, *Historisch-Indische schetsen: leesboek voor den militair*. Arnhem, 1873.
- Rees, W.A. van, *Novellen. Levensschetsen en Krijgstafereelen. Tweede deel: Toontje Poland*. Leiden, 1881.
- Ritter, W.L., *Java: toonelen uit het leven*. 's Gravenhage, 1855.

- Rouveroy van Nieuwaal, M.C. van, *Het Maleisch in de Kazerne: Maleische woorden en uitdrukkingen die in de kazerne tegenover niet-Europeesche militairen te pas komen*. Breda, 1904.
- Ruber, F., 'Van Krom tot Kampong: soldatenwerving op de Kust van Guinea ten behoeve van het Nederlandsch Indisch Leger (1831-1842)'. Nijmegen, (ongepubliceerde doctoraalscriptie).
- Sadiq Ali, S., *The African dispersal in the Deccan*. New Delhi, 1996.
- Schepel, A.F., *Reisjournaal van Lodewijk Kerdijk: West-Afrika 1857/1858*. Schiedam, 1978.
- Schreiner, S. J. M. 'Belanda Itam: de werving van negers van de Afrikaanse Westkust voor het Nederlands-Indisch Leger', Utrecht, 1988 (ongepubliceerde doctoraalscriptie).
- Segal, R., *Islam's Black Slaves: a History of Africa's Other Black Diaspora*. London, 2001.
- Sens, A., 'Mensaap, heiden, slaaf': *Nederlandse visies op de wereld rond 1800*. Den Haag, 2001.
- Si Tamoe-Lama, *Saridjem, de kazernehuishoudster: roman uit het Indische concubinaat*. Utrecht, z.j.
- Silva Jayasuriya, Shihan de, 'Les cafres de Ceylan: le chaînon portugais', *Cahiers des Annales de la Mémoire*, no. 3, Nantes, 2001, pp. 226-253.
- Sint Nicolaas, E., 'Een Afrikaan in dienst van het KNIL: een zoektocht naar de naam bij het gezicht', *Bulletin van het Rijksmuseum*, jrg. 48 (2000), no. 4, pp. 295-303.
- Snouck Hurgronje, C., *De Atjehers*, Batavia/Leiden, 1893-1895.
- Snowden, F.M., *Blacks in Antiquity: Ethiopians in the Greco-Roman Experience*. Cambridge, 1970.
- Soemohardjo-Soebroto, R., *Oerip Soemohardjo, Luitenant-Generaal T.N.I 1893-1948*. Den Haag, z.j.
- Stuers, H.J.J.L. de, *De vestiging en uitbreiding der Nederlanders ter westkust van Sumatra*. Amsterdam, 1849.
- Tengbergen. H.F., *Verhaal van den reistogt en expeditie naar de Nederlandsche Bezittingen ter Westkust van Afrika*. Den Haag, 1839.
- Thomas, R., 'Military Recruitment in the Gold Coast during the First World War', *Cahiers d'Etudes Africaines*, vol. 57, (1975) XV-1, pp. 57-83.
- Veer, P. van 't, *De Atjeh-Oorlog*. Amsterdam, 1980.
- Verhoog, J., 'De werving van Westafrikanen voor het Nederlands-Indische leger, 1831-1872', *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf*, no. 12 (1989), pp. 5-25.
- Verstege, J.J.W.E., *Een beroep op het Nederlandsche Volk inzake het Atjeh-vraagstuk*. Amsterdam, 1886.
- Vrij, J.-J., 'Afrikanen van slaven-komaf in vreemde krijgsdienst'. Amsterdam, 1986 (ongepubliceerde scriptie)
- Vrijman, L.C., *Slavenhalers en Slavenhandel*. Amsterdam, 1937.
- Walraven, W., 'De clan', in: R. Nieuwenhuys, *Het laat je niet los: verhalen van Nederlandse schrijvers over Indonesië*. Amsterdam, 1985.
- Ward, W.E.F., *A History of Ghana*. London, 1967.
- Westendorp Boerma, J.J., *Briefwisseling tussen J. van den Bosch en J.C. Baud, 1829-1832 en 1834-1836*. Utrecht, 1956, twee delen.
- Wilks, I., *Asante in the Nineteenth Century: the Structure and Evolution of Political Order*. Cambridge, 1975.
- Willems, W., *De uittocht uit Indië: de geschiedenis van Indische Nederlanders*. Amsterdam, 2001.
- Woltring, J., *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland 1848-1919*, deel II. Den Haag, Rijksgeschiedkundige Publikaties, 1962.
- Woods, D., 'The Origin of the Legend of Maurice and the Theban Legion', *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 45 (1994), pp. 385-395.
- Wrong, M., 'Pagne prints reveal Africa's patterns', *Financial Times*, 21 aug. 1995.

- Yarak, L.W., 'Kwasi Boakye and Kwame Poku: Dutch-educated Asante 'Princes'', in: E. Schildkrout (ed.), *The Golden Stool: Studies of the Ashante Center and Periphery*. New York, 1987.
- Yarak, L.W., *Asante and the Dutch 1744-1873*. Oxford, 1990.
- Yarak, L.W., 'New Sources for the Study of Akan Slavery and Slave Trade: Dutch Military Recruitment in the Gold Coast and Asante, 1831-72', in: R. Law ed. *Source Material for Studying the Slave Trade and the African Diaspora: Papers from a conference of the Centre of Commonwealth Studies*, University of Stirling, April 1996, pp.35-60.
- Zwitzer, H.L. en C.A. Heshusius, *Het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950*. Den Haag, 1977.

Register (Cursief gedrukte namen zijn scheepsnamen)

A

Abotjie-Kakarba, Anton 269
Abotjie-Kakarba, Louise 218
Abysinië (zie ook Ethiopië) 187,
237, 238
Accra 12, 45, 46, 50, 59, 77, 82,
104, 122, 147, 164, 187, 189, 190,
191, 274, 275, 279
Ackwonu, Robert Kojo Condua
278
Adu-Arhin, Charles 275
Adusei, Kra 81
Afrikaansch Werfdepot 79, 171
Ahanta 78, 100, 121, 185
Ahmadnagar 20
Ahrens 186
Akan 73, 75, 76
Akker, Peter van den 240
Akon, Kudjo 191
Akutscha, Kudjo 141, 184, 185
Alawieden 19
Albach 192
Alblasserdam 264
Ali, Mohamed 19
Amatifou 175
Ambar, Malik 20
Ambarawa 220, 251
Ambonezen 16, 53, 93, 95, 101,
106, 107, 108, 109, 111, 112, 140,
142, 147, 153- 156, 166, 171, 206,
209, 217, 254
Amerikanen 38, 122, 176
Amoe, Kwassie 58, 59
Amphitrite 78, 80
Amstel 192
Amsterdam 12, 26, 41, 73, 208,
211, 260, 276
Andoh, J.K. 274
Angola 39

Annan, Tetteh 50
Antillen, Franse 24
Antillen, Nederlandse 25, 33, 172
Arabieren 220, 237, 248
artillerie 79, 94, 100, 139, 146,
157, 176
Artz, G. 187, 223, 228, 260
Ashanti 7, 9, 17, 22, 23, 25, 28,
49, 52-54, 56, 58, 67-73, 75-77,
79-83, 86, 100, 107, 109, 110,
117, 120- 123, 126-129, 133, 163,
164, 168, 170, 172-174, 193, 194,
231, 238, 240, 245, 273, 274,
277, 279, 280
Assafoah 51, 52
Asseminia 54
Assini 175
Atjeh 13, 20, 139, 140, 150-154,
156, 173-175, 178, 186, 208, 209,
212, 218-220, 240, 245, 278
Atjeh-oorlog 9, 20, 139, 150-154,
174, 185, 187, 198, 208, 210, 211,
231
Australië 255
Axim 33, 45, 46, 50, 52, 55, 56,
60, 69, 78, 96, 115, 116, 187, 189

B

Baas, H. 221
Baas, Louise 221, 225, 226, 231
Badjoa 150
Bagelen 221, 222
Bali 9, 112, 131, 137, 139, 144, 146,
147, 222, 259
Bali, derde expeditie naar 112, 147
Balkan 19
Bambara 22, 126
Bamberg, W. 151
Banda 130

Bandjermasin 150
Bandoeng 237, 247, 248, 249, 255,
258, 259, 264
Bangkok 252, 253, 254, 259
Banka 27, 139
Bantam 115, 140
Barend Willem 169
Bartels, C.H. 78
Bartels, Pieter 78, 100
Batavia 13, 20, 31, 41, 43, 44, 51,
52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 65, 72,
78, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 98,
103, 105, 106, 115, 124, 126, 130,
131, 132, 137, 139, 140, 141, 145,
149, 155, 158, 160, 166, 169, 171,
172, 183, 184, 186, 187, 191, 194,
198, 203, 207, 211, 217, 219,
220, 233, 251, 256, 258, 259,
260, 262, 278
Batavia 124
Bataviaasch Handelsblad 133
batik 194, 195
Batipo 102, 144
Baud, J.C. 123
Beelt, Albinus 231
Beelt, Dé 231
Beelt, Ervien 248
Beelt, Gusta (zie ook Gusta van
der Meul-Beelt) 229, 230, 248,
266
Beelt, Hendrik 222, 224, 230
Beelt, Johannes 224, 230
België 21, 29, 30, 146, 153, 186
Bellen, Maria van 227
Bengalen 20, 131, 142
Benin 87
Bentinck, ambassadeur 132
Benya (rivier) 174

Berg, Oscar van den 238, 251, 260, 261
Berg, Piet van den 238
bersiap 16, 253, 256, 262
Bie, Andries de 186
Bijleveld, luitenant 198
Binum, kapitein 198
Birna 251, 252
Birna-spoorweg 250, 251
Blik, korporaal 198
Blind, Broerie 248
Boakye, Kwasi 7, 9, 13, 76, 109, 110, 117, 128, 238, 240, 246, 274, 280
Boakye, Kwamina 7, 9, 13, 76, 109, Boeginezen 16, 111, 142, 143, 158, 222
Bondjol 139, 142, 143, 144
Boni 150
Bonimbie, familie 259
Bonimbie, J. 153
Bonimbie, Reinier 252, 260
Bonsu, koning van Ahanta 78, 79, 82, 100, 184
Boogaardt, W.H. 214
Boon, J. 153
Borneo 9, 13, 27, 139, 150, 212, 220, 227, 239, 268
Bornu 86, 201
Bosch, Hendrik 80, 123, 124
Bosch, Johannes van den 29, 32, 33, 53, 131, 140, 142, 145, 217
Bossche, J. van den 132, 133, 168, 190
Bossu, Koffie 186
Boussouma of Boosma 86
Bowdich, T.E. 67, 72
Braem, Bertha 219, 251
Brazilianen 122, 130
Brazilië 41, 124
Bremen 29
Brielle 65, 276

Britten 20, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 68, 125, 127, 130, 167, 169, 173, 174, 193, 254, 255, 279
Bron de Vexala, Le, kolonel 99
Bronbeek 155, 183, 186, 187, 198, 279
Bruijn, J. de 67, 106-108, 160
Buitenzorg 59, 110
Burkina Faso 9, 11, 22, 23, 86, 238, 239, 283
Bus, Ko 186
C
Canada 268, 274, 276
Cape Coast 28, 51, 54, 59, 68, 119, 120, 124, 125, 167, 172, 174, 191, 193, 279
Caraïbisch gebied 25, 67
Carnarvon, lord 175
Carré, Louis 187
cavalerie 94, 100, 139
Celebes 9, 27, 139, 150, 209
Celebes 198
Celia 176, 177
Ceram 219
Ceylon 20, 21
Cheribon 201
Chinezen 37, 115, 201, 203, 220, 224, 248, 251, 254
christendom 17, 25, 37, 38, 59, 133
christenen 18, 59
Cicero 73, 137
Cicero, Elisabeth (Bet) 138, 261
Cicero, Josef (Comijs) 138
Cincinnati 35
Clara Henrietta 41, 52, 53, 65
Clemenceau 21
Cochius, F.D. 57, 93, 100, 101, 106, 107, 108, 216
Comijs, Grace 241, 278
Comijs, Jozef (Cicero) 138, 261

Comijs, Kees 138, 248, 257, 258, 260, 269
Comijs, Pauline 138, 261
Comijs, Wil 247
Commijs, Piet 138, 241, 278
Committee of Gold Coast Merchants 118, 119, 121
Concurrent 169, 192
contractarbeiders 129, 130, 173
Coolhaas, W. Ph. 11, 262
Cordus 164
Cordus, Daan 12, 163, 226, 231, 235, 240, 251, 259, 260, 263-265, 269, 273-278
Cordus-Land, Emilia 226, 258
Cordus-Klink, Evelien (zie Klink, Evelien)
Cordus, Hilda 264
Cordus, Jan 252
Cordus, Jan-Jozef 252
Cordus, Johannes 164, 226
Cordus, Joyce 278
Cordus, Sylvia 240
Cordus, Tony 258
Crooy, Johan 236, 237, 255, 256, 260
Cubanen 122, 130
cultuurstelsel 109, 128, 130, 140
Curaçao 32, 33, 124
D
Daendels, H.W. 48, 68, 129, 131
Dagomba 10, 23, 86
Dahomey 175
Dam, Elizabeth van 212, 218, 237
Deccan 20
delegatiën 48, 53, 55, 56, 57, 60, 69, 101, 119, 120, 122, 123
Delft 7, 80, 109, 110
Delft, Van 232
Den Helder 60, 115, 184
Denen 187

Dénk, W. 153
Derx, W. 133, 167
deserteur 51, 82, 84, 93, 94, 102,
106, 149
desertie 15, 33, 83, 84, 94, 96, 128,
133, 165, 170, 178
dienstplicht 21, 22, 23, 29, 128,
248, 249, 250, 259, 268
Dieren, Van 191
Ding, Albert 189
Dinoli 84
Dipo Negoro 29
Disbrowe, C. 119, 120, 122, 124, 125
Djagaraga 147
Djambi 57
Djempit 152
Djakarta 103, 163, 178, 219,
220, 231, 237, 251, 262, 283
Doetinchem 265, 266
Dolphijn 51
Donko 23, 72, 73, 77, 82, 83, 87,
94, 101, 104, 107, 121, 126, 128,
133, 158, 187, 211, 221, 240
Douchez, F. 79
Driel, Van 177
Driessen, Johanna 233
Drunen, Jan van 67, 69, 72, 76
Duitsers 186
Duitsland 22
Dupuis, J. 67
Duuren, David van 208

E

Eb, Anthony van der 56, 69, 71, 78,
79, 80, 123
Ebert 54
Ebiré, Kudjo 186
Eduaben 70, 71
Eduard, Alexander 60
Eerens, D.J. de 145
Egypte 18, 19
Eijsden 264

Ejouw 191
Elizabeth 239
Elliot, George 124
Ellis, A.B. 24
Elmina 9, 10, 12, 27, 28, 32, 33, 36-
40, 43-46, 48-56, 58-60, 63,
65-71, 75-79, 81, 83-85, 89-92,
94, 96, 100, 103, 104, 106, 110,
113, 115, 119, 120, 122-125, 127-
129, 131, 132, 134, 135, 141, 155,
158, 160, 164, 166-170, 172, 173-
175, 179, 183-194, 196, 198, 201,
205, 211-213, 218, 239, 260,
269-271, 274-280
Elmina-Java Museum 10, 212, 279,
280
Elout, kolonel 140
Emissan, Kokela 145
Emmer, P.C. 130
Engelsen 20, 21, 22, 27, 33, 39, 40,
46, 52, 54, 59, 66, 118, 119, 120,
123, 124, 125, 130, 134, 142, 172,
173, 175, 187, 193, 195, 253
Enketje, Kobbena 143
Es, Dirk van 187
Essam, Kwassie 60
Essar, Kudjo 59
Essiejan, Kodjo 141
Esson, Ekua Maria 66
Esson, Kobbena 104
Esson, Kudjo 59
Ethiopië, Ethiopiër (zie ook
Abysinië) 11, 20, 175

F

Falck, ambassadeur 40, 41
Fanti 10, 28, 54, 72, 78, 100, 169,
172, 174, 192, 279
Fanti Confederatie 172, 173
Fernando, Po 176
Fivet, Anton 259, 260
Fort de Kock 145

Fort van der Capellen 102
Frankfurt 29
Frankrijk 21, 118, 130
Frans Guyana 176
Fransen van de Putte, I.D. 155
Frederik, prins 30, 31, 32
Freeman, T.B. 133, 134
Freiberg 110
Fromin 188
Fryingpan 178
Furstenrecht, Von, luitenant 143

G

Gagern, Von, generaal-majoor
165
Galle 20
Gallië 18
Gambia 45
Gemeentemuseum Den Haag 195
George, Lloyd 21
Ghana 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 23, 86,
163, 164, 195, 212, 237, 238,
239, 245, 270, 271, 273, 274,
275, 276, 277, 278
Ghurka 256
Goa 20
Gober, John 55, 184, 185, 194
Goens, Rijkloff van 20
Gold Coast Corps 22, 23, 24, 167
Gombong 217, 249, 257, 258, 259
Gonja 81, 86
Gort, Jan 241, 275
Gouda 65
Goudkust (zie ook Kust van
Guinea) 10, 16, 22, 23, 27, 33,
47, 67, 68, 78, 109, 110, 118, 119,
127, 128, 133, 134, 163, 167, 175,
231, 238, 240, 276
Gramberg, J. 188
Grand Bassam 175
Greenville 176
Grieken 18, 19

Groen 61
Groessie (Grunshi, Grushi) 10, 11,
23, 73, 86, 212, 221, 236, 238
Groot, Silvia de 12, 164
Guides 33, 84, 124
Gujerat 20
Guyana 126
Gyan, Kobina 279

H

Haile Selassie 237
Haley, Alex 241
Hamburg 29
Hamel, Pieter 174, 175, 193
Hamilots, Tobias 58, 59
Hamilton Smith, Charles (ook
De Smet) 30, 31, 32, 35, 38
Harderwijk 29, 40, 60, 65, 125,
128, 160, 178, 183, 184, 185, 186,
198, 199
Harderwisch Weekblad 185
Harley, kolonel 193
Hat, J. 151
Hatta, Mohammed 253, 254, 255
Hausa 23, 211
Heer, de, familie 276
Heer, Pieter de 81, 170, 172
Heilig Hart, paters van het 235
Hellevoetsluis 40, 65, 184
Henrietta Klazina 41, 50, 52, 59
Herbig, familie 253
Herfkens, Eveline 195
Hermans, Jan 115
Hermans, Pieter 46, 60, 96, 115,
116, 125, 143, 187
Herodotus 18
Herr 192
Hessen 58
Heutsz, J.B. van 219, 238
Hoboken, Anthony van 40, 41, 43,
44
Hoed, Antje 230, 233

Hoed, familie 238
Hoed, Frits 187
Hoed, Marie 218, 219, 249
Hoes, Anthony van 46, 59, 140
Hoesan, Kobbena 59
Hollandia 261, 268
Hoog Militair Gerechtshof 98, 102
Hopbergen 169
Houthuizen 186
Huijdecoper, Willem 169, 190
Hulskamp, Richard 211, 212, 278
Hulskamp, Paulina de Valk-
212, 237
Huydecoper, Jacob 68, 69, 70, 73,
75, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 133,
273

I

Ijs, familie 250
India 19, 173, 194, 195
Indië, Raad van 20, 171
Indo-Afrikaans Kontakt (IAK)
9, 13, 163, 246
Indo-Afrikaanse reünie 7, 163,
241, 262, 269, 273, 276
infanterie 72, 91, 93, 94, 98, 99,
102, 104, 106, 111, 115, 137, 139,
144, 145, 146, 149, 150, 153, 156,
216, 222, 245
Irian Jaya 209
Islam 20, 141
Italianen 186
Ivoorkust 87, 175

J

Jaap, fuselier 198
Jaboi, Cobbina 186
Jacob 191
Jacobus 137, 164
Jakarta II, 254, 255, 257, 258, 259,
263, 264
Jakoën, Ejouw 191

Jamaica 33
Jammetje 60
Jammits 192
Jankommany 84
Jantje Kwassie 141
Japan 247, 248, 252, 254
Japin, Arthur 7, 9, 117
Jaurès, Jean 21
Java 137, 138, 201, 203, 213, 216,
219, 220, 239, 247, 249, 251,
253-255, 259, 260, 270, 275,
278, 279, 283
Java Hill 190, 194
Java-Elmina Museum 277
Java-oorlog 29, 30, 38, 139, 140,
222
Javanen 16, 33, 35, 37, 38, 94, 102,
105, 108, 109, 115, 140, 142, 147,
183, 188, 190, 201, 203, 206,
208, 209, 220, 221, 224, 229,
253, 268
Jeekel, kapitein 111, 188
Jem, 230
Jenne/Jennéé 86
Jermo, J. 153
Jeune, W.P.A. le 174
Johan van Oldenbarneveldt 264
Jonge Adriana 65, 66
Junyo Maru 248, 258

K

Kaap de Goede Hoop 27, 90, 183,
238
'kaffers' 39
Kakkeraba, Kobbena 60, 144, 181
Kameroen 23, 211
Kan, C.M. 16
Kandy 20
Kanjarga 23
Kano 86
Karanganjar 257

Karikari, Kofi, Asantehene 170,
172
katholiek 66, 115, 116, 137, 207,
213, 214, 226, 227, 235, 270, 278
Katinem 245, 246
kazerne-concubinaat 152, 214, 216
Kedong Kebo (Poerworedjo) 99,
100, 102, 104, 108, 109, 137,
165, 217, 222
Kersiwah, Aba 270
Keuchenius, L.W.C. 214
Kielstra E.B. 152
Kiemses, Hendrika 137, 138
Kingjaboe 175
Klaasse 232
Klaassen, Reinier 45
Klink, Aboekar 245
Klink, Agatha 246
Klink, Alida 245
Klink, Anna 245
Klink, Armida Lely 138
Klink, Arthur 163, 164
Klink, Bert 246, 249, 256, 265,
266, 268
Klink, Caspar 233
Klink, David 227, 233, 248, 258
Klink, Dorothea 266
Klink, Ed 258, 260
Klink, Evelien (zie ook E. Cordus-
Klink) 129, 163, 220, 227, 228,
248, 258, 259, 263, 264, 273,
278, 283
Klink, Freddy 250
Klink, Hendrik (Mohamed) 235,
239, 246
Klink, Ibrahim 245
Klink, J. 222, 230, 233, 236
Klink, Jan-Jozef 230, 233
Klink, Jérôme 163, 233, 251, 260
Klink, Joop 258, 260
Klink, Joyce 163, 164
Klink, Mariam 230

Klink, Nico 234, 235, 245, 246,
250, 261, 262
Klink, Oemar 245
Klink, Paul 240, 246, 249, 256,
257, 266
Klink, Peter (uit Poerworedjo)
163, 164
Klink, Peter (uit Semarang) 266
Klink, Piet 232, 235, 236, 239,
240, 245, 246, 280
Klink, Reinier 233
Klink, Rika 230
Klink, Rudolf 232
Klink, Theo 250
Klink, Willy 239, 240, 246, 250
Kloppert 189
Klots 232
Kobbena, Ekoem 141
Kodjo, Effriem 144
Kodjo Essiejan 59
koelie-tractaat 173
Koenewa, Kobbena 144
Koenraadsburg, fort 275
Koffie, Gerrit 140
Koffie, Janan 145
Kokenté, Adjuha 192
Kokofu 70
Koloniaal Depot 29, 178
Koloniaal Reserve 237
Komenda 172, 192, 193
Kongo 174
Kooi, Jan 153, 156, 185, 187, 198,
199, 278, 280
Kooi, soldaat 138
Korps Marechaussee 154
Korps Pupillen 216, 217
Kota Radja 151, 152, 153
Koupela 86
krijgsraad 60, 93, 98, 100, 102,
103, 137, 190
Krim-oorlog 166
Kroe-negers 166, 167

Kroese, W.T. 194
Kroesen, W.F. 153
Kudjo, Ekoe 141
Kudjo, koning van Elmina 77
Kumasi 7, 12, 49, 52, 54, 56, 67-72,
75-77, 79-86, 121-123, 125, 128,
129, 133, 169, 170, 172, 194, 273,
275, 278, 283
Kusruri, Endri 208, 222, 228, 229,
260
Kust van Guinea (ook Goudkust)
27, 30, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
46, 47, 53, 57, 73, 78, 84, 101,
103, 120, 129, 132, 151, 160, 165,
166, 172, 173, 183, 186, 193, 236,
238, 239
Kwaku Dua, Asantehene 54, 71,
75, 76, 79, 80, 81, 82, 84, 117,
170, 172
Kwamie, Brova 189
Kwamin, Doekoe 190
Kwassie, Jantje 46, 59
Kwo, Annan 140
Kwouw, Merikoe 190
L
Lambada 152
Lampasej 151
Lampungse districten 57, 140, 184
Land, Doris 221, 222, 225, 226,
230, 231, 232, 236, 248, 264,
265, 280
Land, Emilia 226
Land, Govert 221, 226, 231, 238
Land, Mary 225, 231, 248, 258,
264, 269, 278
landsslaven 32, 48, 49, 78, 119
Lange, H.M. 143
Lans, C.E. 53, 54, 55, 56, 57, 58,
60, 61, 69, 119, 120, 121, 122,
123, 129, 159
Lare, Van 46, 50

Las Vegas 211
Last, F. 33, 38, 39, 40, 41, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55,
57, 62, 65, 81, 131
Leeuw, J. de 153, 156
Leger des Heils 138, 235
Leich, J.C. 198
Liberia 34, 166, 175, 176, 177
lijfeigenen 81, 128
Lockhart, W.S.A. 152
Lombok 259
Lucas, E. 33, 38, 39, 82

M

Maassen, garnizoens-
commandant 77
Maassluis 65
Maclean, Captain George 52, 54,
68
Madagascar 20, 131
Madioen 110, 220
Madurezen 16, 142
Magelang 216, 220, 248, 251
Magt, A. 151
Mahama 84
Makassar 131
Malakka 150, 254
Malang 227, 256
Maleiers 90, 203
Maleis 73, 100, 101, 107, 202, 222,
225, 236, 245, 262, 268
Mali 22
Mamprusi 86
Mankessim 172
manumissie 61, 69, 70, 75, 93, 95,
119, 121, 123, 156, 160, 164, 166,
169, 170
Marabout/Maraboe 83, 211
Marassa 151
Mardijkers 209
Maria 55, 60, 61, 123, 184
Marokko 19

Marowa 211
Matthijs, Willem 60, 98, 100, 186
Mauricius, St. 18
Maurik, Emiel 138
Maurik, Rika 138, 178, 248, 268
Mauritius 18
Maurus 18
Maximianus, Herculus 18
Medan 212, 252
Meester Cornelis 258
Mekka 20, 141
Menado 140, 142, 155, 208, 209
Menado 283
Mense, A. 151
mensenoffers 54, 67, 80, 81, 170,
274
Mes, G.B. 219, 238, 251, 262
Mes, Klaas 219, 220, 251
Metalen Kruis 192
Meul, Freddy van der 266
Michiels, A. 101, 142, 149
Middag, Jan 52, 60, 184, 186
Midden-Oosten 19, 54, 82
Mijzang, Kwassie 170
Militaire Kinderenschool 216
Militaire Willemsorde 30, 149,
151, 153, 155, 156, 165, 189, 198,
222, 278
Minah, Mariam 138
Minahasa 209
Minangkabau 141
missigit 152
Molemans, Griselda 241, 283, 284
Molemans, Jan 283
Molemans, Jean 240, 283, 284
Molukken/Molukkers 17, 27, 139,
208, 209
Monrovia 175, 176
Mooi, Hendrik 187
Mook, H.J. van 255
Moor 18, 19

Mossi 10, 11, 22, 23, 72, 73, 83, 86,
236, 239, 241, 260, 283, 284
Mountbatten, Lord 254, 255, 259
Mozambique 20, 39, 238
Muil, W. 151
muitერი 30, 91, 94, 98, 99, 100,
102-104, 106-109, 125, 137, 143,
147, 157, 171
Mulay Ismail 19
Muller, Hendrik 176

N

Nagtglass, C. 37, 168, 169, 170, 171,
176, 191
Nakiem 232, 236, 245, 246
Nederlands (taal) 213, 222, 224,
225, 236, 261, 262, 265
Nederlandsche
Handelsmaatschappij 27, 36
Nelk, Aïda 212, 237
Nelk, Antoinetta 212
Nelk, Anton 212
Nelk, Genoveva 212, 237, 238
Nelk, Joseph 212, 218, 237
Nelk, Lex 211, 212, 237
Nelk, Pierre 237, 260
Nelk, Willem 211, 212, 218, 237,
278
New Orleans 35
New York 35
Ngawi, Fort 178, 248
Nias 131
Nieser, Willem 59, 141
Niezser (Nieser), Jan I 46, 59, 60,
141, 143, 184, 192
Niezser (Nieser), Jan II 191
Nieuw Guinea 178, 261, 264, 266,
268
nieuwjaar 46, 50, 226, 234, 235,
238
Niger 72, 86
Niger-Delta 175

Nijmegen 178, 237
njai 152, 213
Nkrumah, Kwame 16, 275
Noord-Afrika 19, 54, 82, 198
Noudjedij, J. 151

O

Oeganda 237
Okein, Kwassie 186
Oost-Afrika 22, 23
Opper-Volta (zie ook Burkina Faso) 22
Osei Yaw Akoto, Asantehene 54
Osei Bonsu, Asantehene 82
Osei Kwame, Asantehene 82
Osei Tutu II, Asantehene 273, 274
Ottomaanse Rijk 19
Ouagadougou 86
Overstraten 192
Overveluwsch Weekblad 178, 185, 198, 199

P

Padang 27, 98, 102, 115, 144, 147, 220
Padang Cove 147
Padang Riboe Riboe 98
Padri-oorlog 65, 141, 146
Pahud, C.F. 166, 169
Palembang 27, 141, 220, 222, 259
Palmer, A.P. 152
Palmerston, Lord 119, 124, 125, 132, 168
pandelingen 58, 59, 75, 117, 168
Paramaribo 28, 84, 124
Parsons, Timothy 22
Paules/Paulus 137, 138
Paules, Antoinette 137
Paules, Pieter 137
Pel, H.S. 84
pemoeda's 247, 253, 254, 255, 256
Pen 234, 235

Pen, Adèle 234
Pen, Juul 234
Penajoeng 151, 152
Perelaer, kapitein 150
Perron, E. du 208
Phaff, M.A.E. 151
Pichouron, Madeleine 250
Pieter 138, 191, 211, 278
Pignari 69, 73
Pitt, William 128
Plange, Grace Maria 175, 199
Plange, Jacob 199
Poerworedjo (Kedong Kebo) 13, 99, 102, 111, 137, 138, 163, 164, 187, 208, 217-222, 224-229, 231, 233, 234, 235, 236, 247-249, 251, 257-260, 265, 274, 283, 284
Poku, Kwame 7, 69, 70, 76, 81, 109, 110, 117, 280
politioenele acties 252
Poniah, Nji 221, 264, 265
Pontianak 212
Pop, Kees 198, 275
Portugal 124, 130
Pot, Jan 59, 60, 144, 184, 188, 191, 192
Potsdam 254
Prins, Jan 201, 202
Prins, Coffie 102, 104
Prinses Marianne 58, 60, 61, 120, 121, 184
Puteh, Omar 209
Puye, korporaal Van der 46
Puye, Willem van der 59, 147

Q

Quaye, Master 270

R

Radja Gépé 140
RAPWI 254, 255
Rath, Henk 218, 219, 249, 261

Rees, W.A. van 108, 109, 150, 181, 201, 206, 207, 215
Republiek Indonesia 209, 241, 254, 255
Rhoon en Pendrecht 78, 79, 184
Rijn, Gerrit 192
Ritter, W.L. 16, 26, 215
Roberts, Anno 145
Robertus Hendrikus 172
Rochussen, J.J. 110, 112, 146, 149, 165
Romeinen 19
romusha's 253
Rooij, De, sergeant 184
Rooms-katholiek (zie Katholiek)
Rotterdam 41, 43, 176, 264, 270, 276
Rotterdams Welvaren 40, 41, 45, 46, 48, 59, 96
Ruhle, Abraham 95, 98-100, 194
Ruhle, Isaac 78
Runner, Isaac 58, 59
Ruuk 153

S

Sachsen-Weimar-Eisenach, Alexander von 110
Saksen-Weimar-Eisenach, Bernard van 34-35, 110, 112, 147, 165
Salaga 81, 83
Salatiga 138, 158, 219
Saleh, Raden 79
Saliemba 186
Samalangan 152, 153
Samo, John 124
San Domingo 24
Sao Tomé 175
sappeurs 94, 102, 147
Sarina 211, 218
Sarinah 137
Scherrenberg, Rutger 241

Schiedam 7, 269
Schimmelpenninck, Graaf 36-38
Schomerus, H. 166, 167, 188, 190, 191
Schoon Verbond 65, 183
Schoonderwal-Wit, Elie (zie Elie Wit) 269
Seabreeze 178
Segal, Ronald 19, 26
Selenako 84
Semarang 95, 103, 111, 155, 157, 177, 186, 187, 219, 220, 232, 233, 234, 235, 236, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 262
Senegal 21, 126
Senegambia 21
Senelop 153
Sepoy (-opstand) 157
Sepp, Christiaan 206
Seria 191
Serroe, Kodjo 103, 104
Setje, Kwassie 140
Shell 239, 240
Sierra Leone 25, 28, 33, 40, 45, 123, 124, 126, 279
Simons, Jacob 49, 52, 78, 123
Singapore 251, 252, 254
Sjahrir, Soetan 253
slavenhandel, Atlantische 82, 126
slavenhandel, (in Afrika) 82, 83, 86, 104, 109, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 129, 130
slavenhandel, verbod op 32, 38, 82, 83, 86, 104, 109, 117, 118, 119, 120, 122, 126, 129, 130
slavernij 28, 34, 68, 118, 119, 128, 130, 131, 132, 133, 167, 168, 170, 173, 175
slavernij, afschaffing van 118
slavernij (in Afrika) 132, 166
slavernij (in Nederlands-Indië) 132, 166

Smet, Willem 189, 192
Smit 250
Smulders, G. 56, 58
Soekarno 15, 16, 253, 254, 255, 275
Soemohardjo, Oerip 224
Soerabaja 13, 94, 111, 112, 165, 249, 250, 254, 255, 256, 257
Soerakarta 212, 219, 237
Soerian 151
Soestdijk 185
Soko 236, 245
Sokoto 86
soldatenkinderen 216, 217
soldatenvrouwen 25
Solo 236, 238, 258
Solok 144
Someren Brand, Van, kapitein 145
Sophie, prinses 110
Sorg, kapitein 98
Spanje 19, 124
St. Joseph, parochiekerk in Elmina 199, 278
St. Maarten 67
Stap, Aboe Mohamed 265
Stap, Govert 236
Stap, familie 237
Stap, Nelli 236
Stavanger 209
Steenbergen, Jacoba Susannet van 236, 239, 246
Steinmetz, E. 217
sterftecijfers 29, 95, 101, 152, 159
Steur, Johannes van der 216, 217
Stuers, H.J.J.L. 38, 39, 53, 57, 131, 142, 151
Stuten, P.C. 91
Succursaal Werfdepot 75, 85, 283
Suez-kanaal 140, 150, 183
Suij, Karel 189
Sujarno, Evelien 228
Sumatra 131, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 149, 165, 174, 184

Sumatra 33
Sumatra's Westkust 39, 94, 96, 98, 100, 101, 104, 106, 107, 115, 142, 146, 184
Suriname 30, 32, 33, 35, 38, 39, 67, 84, 106, 124, 125, 129, 130, 138, 173, 174, 178, 246, 261, 268, 276, 278
Swanzy, F. 127
Swart Ulzen 189
Swieten, J. van 151, 168
Syracuse 212

T

taal 65, 100, 107, 172, 177, 183, 222, 229
Tak, T. 151
Takoradi 60, 78, 188, 192, 279
Tangandé, Ferdinand 252, 259
tapoeijers 39, 46, 49
Tengbergen, H.F. 80, 121
Tengbergen, soldaat 186
Ternate 187, 198
Texel 65, 183
Tha Muang 252, 253
Thailand 251, 252, 253, 259
Thebaans legioen 18, 19
Timor 150
Tirailleurs Sénégalais 21, 22, 283
TNI - Tentara Nasional Indonesia 260, 261
Tobey/Tobij 178, 185
Toewankoe Imam 142, 144
Togo 23, 87
Tonneboeyer, H.J. 58, 73, 76, 77, 78
Topp 68, 120, 122
Toucouleur 22
trans-Sahara handel 82, 195
Transvaal 175, 239
Trappen, Anna 219, 238, 251, 262
Trappen, Petrus 219, 262
Trip, L. 153

Troon, Johannes 212, 218
Tucker, commandant 124
Turton, kapitein 193
Twello 123
Twi (taal van Ashanti) 100

U

Uithoven, Adeh 257
Uithoven, Dino 257
Uithoven, Dolly 232, 233, 250, 262, 267
Uithoven, Hermine 240, 246
Uithoven, Joseph 246, 266
Uithoven, Tine 257
Ulsen, Jan 276
Ulsen, Roelof 65, 276, 277
Ulzen, Adwoa 276
Ulzen, Edward 275, 277
Ulzen, Hermanus 277
Ulzen, Manus 12, 52, 59, 60, 65, 66, 141, 183, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 269, 275, 276, 277, 278
Ulzen, Thad 12, 269, 276, 277
Ussher town 274
Utrecht 65, 163, 183

V

Valentijn 186
Verenigde Staten 12, 34, 35, 150, 175, 176, 268, 275, 276, 278
Verstolk de Soelen 119, 125
Verveer, Jan 7, 58, 60-62, 67-69, 70, 72, 73, 75-81, 83, 85, 91, 93, 95, 101, 103, 106, 107, 120-123, 125, 126, 128, 129, 133, 137, 145, 167, 185, 194, 235, 240, 245
Vice-admiraal Koopman 193
Vijl, J. 152
Villepois, De, luitenant 95, 98, 100
Vincentiushuis 233, 251
Vlisco 194, 195

VOC - Verenigde Oostindische
Compagnie 20, 28, 29, 39, 44, 131, 209
vrijburgers 66

W

Waal, E. de 173
Wagner 237
wasdruktexiel 194
Washington 176
Weber, Karl Maria von 72
Wedding, boekhandel 198
Weijl, S. 214, 215
Wells, H.G. 21
Weltevreden 60, 92, 93, 141, 206, 207, 216
Welzing 70
West African Frontier Force 15
West Afrikaanse Maatschappij 174
West India Regiments 15, 23, 24, 25, 26, 30, 127, 193
West-Afrika 9, 10, 11, 13, 21, 22, 24, 27, 32, 33, 36, 40, 119, 124, 126, 127, 128, 130, 167, 173, 174, 194, 195, 203, 284
West-Indië 35, 92, 120, 130, 167
Westink, J. 40
WIC (West-Indische Compagnie) 28, 276, 277
Wiegand, officier van gezondheid 92
Wilberforce, William 128
Willem I (garnizoen) 177
Willem I (koning) 7, 39, 58, 75, 76, 117, 122, 124, 125
Willem II (koning) 166
Willem III (koning) 166, 234
Winter, sergeant III
Wit, Elie 235, 250, 253, 270
Wit, Jan 218, 235, 250, 270, 271
Wit, Melchior 218, 250, 271

Wit, Otto Aldino 218, 250, 271
Witts Anthony 271
Witts, Francis Kwesi 270
Witts, Yao (Yau, Yauw) 270
Woerden 269
Wolverine 124
Womsom (Ouomsom) 241, 283, 284
Woortman (gouverneur) 276, 277
Woortman, F. 169
Wordigon (Ouagadougou) 86

X

Xerxes 18

Y

Yambaga, Naaba (Naaba Jam) 241, 283, 284
Yaniba, Arala 199
Yarak, Larry 129, 133
Yatenga, Naaba 283
Yendi 86

Z

Zaal, T. 151
Zeller, James 187
Zeller, Johannes 187
Zinder 86
Zoete Rivier 172
Zuid-Afrika 11, 208, 236, 238
Zwitserland 166
Zwitsers 32, 58, 79, 103, 166, 171, 176, 186, 202, 205
Zwol, W. 151